

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM. XXXII. KÖTET.

A GÖRÖG EPOSZ
TÖRTÉNETE.

IRTA

CROISSET M.

A COLLÈGE DE FRANCE TANÁRA.

A MÁSODIK ÁTNÉZETT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS UTÁN

FORDÍTOTTA

KEMPF JÓZSEF.

BUDAPEST

(AZ 1897. ÉVI ILLETMÉNY HARMADIK KÖTETE.)

CROISET

A GÖRÖG EPOSZ

TÖRTÉNETE.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A
GÖRÖG EPOSZ
TÖRTÉNETE.

IRTA

CROISET M.

A COLLÈGE DE FRANCE TANÁRA.

A MÁSODIK ÁTNÉZETT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS UTÁN

FORDÍTOTTA

KEMPF JÓZSEF.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1897

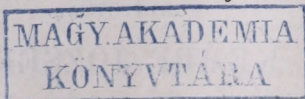
A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-bizottsága eszközésére, az Akadémia kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata jelenik meg. E vállalat célja: a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése.

A bizottság kiváló gondot fordít a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbírálására és ellenőrzésére is.

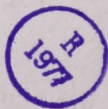
Ennek megfelelőleg minden fordított munkát egy e végből fölkerült szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

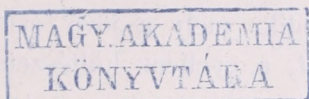
A jelen munka fordítását *dr. Némethy Géza* lt. úr vizsgálta fölül.

A M. T. Akadémia könyvkiadó-bizottsága.

57561

ELŐSZÓ A MAGYAR FORDÍTÁSHOZ.

„A görög eposz története“ cím alatt adjuk magyar fordításban két kiváló francia tudós, Croiset Alfred és Maurice nagyszabású Görög Irodalomtörténetének első szakaszát, mely a görög költészet őskorával, továbbá Homeros és Hesiodos műveivel foglalkozik. Minthogy a két munkatárs, a mint maguk említik, úgy osztozott meg egymás között feladatán, hogy ezen irodalomtörténeti nagyobb szakaszok mindenike lényegileg egyik-egyik munkatársnak saját önálló műve, mely egymagában is külön egészet alkot, és mivel a magunk irodalmában már régen érezzük egy oly nagyobb terjedelmű munka hiányát, mely a görög irodalom kezdeteit az újabb kutatások alapján a nagyobb közönség számára is élvezhető alakban ismertetné, e két körülmény, úgy hiszszük, eléggé igazolja *A görög eposz történetének*, mely egészen a Croiset M. munkája, mint külön irodalomtörténeti monographiának magyar nyelven való közrebocsátását.

A munkát nagy terjedelme miatt két kötetre osztottuk; az első az őskorral és az Iliasszal foglalkozik, a második, mely a jövő évben jelenik meg, az Odysseát, a cyclicus költészetet és Hesiodost tárgyalja.

A fordításban a második bővített és javított kiadást követtük. A költőkből vett idézeteket, melyeket a francia szerzők művek folyamán prózában adnak, a jelen mű fordítója saját verses fordításában közli.

NÉMETHY GÉZA.

ELŐSZÓ.

Általános és úgyszólván közhelylyé vált igazság ma már, hogy az irodalomtörténetet, a mennyiben a tudomány követelményeinek meg akar felelni, lényegileg okvetetlenül történeti, nem pedig dogmatikai szellemben kell tanulmányoznunk. Ez a közkeletű igazság mindannak daczára is egészen új dolog. Megemlíteni, mi módon született az meg, mennyi ezernyi viszontagságon át kerítette lassan-lassan hatalmába a szellemeket, fokonkint milyen munkákra adott ösztönt, emez új Irodalomtörténetünk elején talán a legjobb és legkellemesebb eszköz egyúttal annak jelzésére is, hogy annyi más után minmagunknak is mi volt szándékunk művünk megírásával.

I.

Platon azt kívánja, hogy legelőször is annak meghatározásával kezdjük dolgunkat, a miről beszélni szándékozunk. Kisértsük meg tehát meghatározni, vagy szabatosabban mondva, leírni a történeti szellemet.

Történelmileg tanulmányozni valamely irodalmat, nemde szükséges előbb kifejttenünk, miben áll ez? A szó szoros értelmében vett történeti tényeket keresni benne. *Törté-*

nelmíleg, ilyen értelemben véve a szót, homlokegyenest ellenkezik eme szóval, hogy *dogmatikailag*. De a dogmatikai szempont az irodalmi szakban nem egyéb, mint szembeállítani az irodalmi emlékeket egy régibb keletű és magasabb fajta eszménynyel, bizonyos irodalmi törvénykönyvvel például, vagy valamely más, typusként fölállított irodalmi művel. A történeti szempont ellenkezőleg abban áll, hogy az ember eme tanulmányába ne hozzon bele semmiféle a priori eszményt, semmiféle elhamarkodási hajlamot akár az elítélésre akár a fölmentésre vonatkozólag, semmiféle előszeretetet akár a magasztalást akár a vádemelést illetőleg, hanem teljesen szabad szellemet, a mely kíváncsi az egész igazságra, a mely még mohóbban vágyódik megérteni mint itélni, s a mely mélyen bele tud merülni mindabba, a mit ez a szó jelent, hogy *megérteni*, mikor azt akár az életnek, akár a művészetnek véghetetlen bonyodalmú állapotaira alkalmazzuk. Megérteni valamely szöveget nem annyi pusztán, mint felfogni a szavak külső és felszínes értelmét, és nagyjában meglátni azt, hogy miről van szó: hanem annyi, mint azok sajátságos és megkülönböztetett finomságában megkülönböztetni mindazt a vonást, a mely a szövegnek sajátságos külső alakját meghatározza, és a melynek eredménye, hogy két, első tekintetre eléggé hasonlónak tetsző mű a valóságban nagyon is elüt egymástól; annyi, mint ezeket a finom vonásokat összekötni amaz okokkal, melyek őket létrehozták vala; annyi, mint azok mindegyikében fölismerni a népfajnak örökségét, a korszaknak jellemző sajátságait, a műfajnak minden csínját-binját, a technikai kifejlődés természetes törvényeit, az írónak személyes, egyéni bélyegét. Minden életre képes mű ezer és ezer szálon függ

össze mindazzal, a mi környékezi. Valamely szónoknak egy-egy szólásmódja, valamely költőnek egy-egy verssora, mindez élénken hasonlít Leibnitz azon monadjához, melyben az egész világ visszatükröződik; bizonyos irodalmi monadok ezek, melyek ezernyi képet összpontosítanak magukban; ha jól szemügyre vesszük őket, mindegyikük visszatükrözi valamely nyelvnek egész multját, valamely népnek egész történelmét, sőt magát a művésznak egész lelkét, ki azoknak utolsó alakját megadta vala. Ezek a képek össze vannak ott pontosítva és mintegy benne lappangnak az illető szólásmódban vagy verssorban: csak elő kell őket onnan varázsolni, csak megjelenésre és kibontakozásra kell őket erőltetni. Hogy kutatásaiban segítségére legyenek, a philologus igénybe veheti, sőt igénybe kell vennie a szó szoros értelmében vett művészeteket; felvilágosításokat kérhet a népszokásoktól, az intézményektől, a politikai történettől; itt felvilágosításokat talál majd a népfajnak és a korszaknak szellemére vonatkozólag, és ezek ismerete megvilágítja majd magukat a szövegeket is. De mindig szükség lesz arra is, hogy vissza-visszatérjen magukra a szövegekre, minthogy tanulmányának pontos tárgya éppen az a mód, a melyen valamely népnek emez általános szelleme ama műremekekben tükröződik, a melyek szavak segítségével jutnak kifejezésre. Nyelvtan, a nyelvnek története, a szólásmód története, a szók jelentésének története: ime mindaz összevéve, a mit a philologusnak kezdettől fogva alaposan szükséges ismernie, hogy megszerezhesse magának tárgya megértését. Az irodalmak kutatója bizonyos tekintetben hasonlít a természetbúvárhoz: neki is szakasztott úgy, mint emennek, tények állanak szemei előtt, melyeket leír, melyeket

elemez, melyeket egymással egybevet; az irodalombúvár talán még élesebben megfigyeli a fokenként fejlődő alakok összefüggését, sőt magukat a változások feltételeit, mint a természetbúvár; a mint emez, úgy amaz is mindenekelőtt részrehajlatlan megfigyelőként szerepel.

Vajjon azt akarjuk-e ezzel állítani, hogy neki sohasem lesz kötelessége ítéletet mondani, és hogy eleget tévén a megismerésnek, nem kell éreznie és nem kell a mű értékét felbecsülnie? Sainte-Beuve, az irodalmi téren a történettudományi szellem egyik legfőbb mestere, éppen nem gondolkodott így: „Legyünk olyanok, mondá, mint a természetbúvárok; szerezzünk gyűjteményeket; tegyük azokat oly változatosakká és olyan teljessékké, a mennyire csak lehetséges, de azért egyáltalán ne mondjunk le a határozott ítéletről és ízlésről, erről az élénk örömet nyújtó csemegéről: elégséges, ha megakadályozzuk abban, hogy túlságosan türelmetlen legyen és túlságos hamar belefáradjon munkájába, de meg semmiesetre se szüntessük. Az igazi kritika, úgy a mint én azt magamnak meghatározom, jobban mint valaha, abban áll, hogy tanulmányozzunk minden lényt, azaz minden szerzőt, minden tehetséget a maga természetének sajátosságos körülményei szerint, hogy arról hű és eleven rajzot nyújthassunk, de mindenesetre azon kötelezettséggel, hogy aztán azt osztályozzuk és a Művészet sorozatában kijelöljük neki az őt megillető helyet“.¹ Az irodalmak terén is, szakasztott úgy, mint a természetben, akadunk jól kifejlődött és szép lényekre, de viszont találkozunk gyengékkel, nyomorékokkal, szerencsétlenül fejlődöttekkel; akadunk idétlen szülöttekre, akadunk szörnyekre is;

¹ *Causeries du Lundi*, tom. XII. pag. 191.

megtaláljuk a különféle korokat: a gyermekkor határozatlan s mintegy elnagyolt, bárdolatlan alkotásai mellett megtaláljuk az érettség teljességének, meg a hanyatlásnak gyümölcseit. A kutató köteles mindezt jelezni és elmondani. Az egyedül való dolog, mit tőle jogosan várhatunk, hogy ne bányáskodjon megvetőleg a fejletlen gyermekkoroknál még csak tökéletlen bájait nyújtó művekkel, a jövőnek emez ígéreteivel, és hogy ne tekintsen valamely kezdetet hanyatlásnak, vagy ne vegyen valamely újítást barbárságnak; kötelessége továbbá, hogy ne zavarja össze valamely különleges eszmének nem-ismerését a gondolkodás örök és alapvető törvényeinek félreismerésével. A mi azt a vélekedést illeti, hogy az irodalmi benyomások élénkségét ezek a kutatások, melyek látszólag már előre kizárják az előítéletes csodálkozást, megtompítanak: ez határozott tévedés. A szép iránt táplált érzék finomodik és alkalmazkodóbbá válik a tapasztalatok választékossága és változatossága révén. Az ízlés gyarapodik a nélkül, hogy ezáltal gyengülne. Az ítélő ész pedig nem veszi többé együgyűség számba mindazt, mi az uralkodó előítéletek szűk látókörén kívül esik, hanem hajthatatlan marad azzal szemben, a mi nem észszerű. Nem mintha a történetkutatónak ízlése és esze, melyek szintén a hatás uralma alatt állanak, készakarva szabályszerű és döntő ítéletekben jutnának kifejezésre; ezek az ítéletek az ő szemében mindig kevésbé arányosaknak tűnnek föl az emberi szellem természetéhez képest; de maga előadásának hangja már elárulja őt, és nagyon ügyetlennek kellene lennie, hogy kiméletessege érzelme rovására hamis nyomra vezethesse.

II.

Az ó-kor nem ismerte az irodalomtörténetnek azt a fajtáját, melynek vázolását imént kíséreltük meg. Nem mintha nem hozott volna létre, különösen Alexandria alapítása óta, egész sereg nagyon tudományos művet, melyek a költőkre és a mindennemű és rangú írókra vonatkoztak. De ezek a művek kivétel nélkül vagy csak a tiszta tudakosság kutatásai voltak (a peripatetikusok iskolája ez irányban már elég példával szolgált), vagy pedig a dogmatikus iránynak hódoló kritika művei, melyeket a grammatikusok és rhétorok saját tanítványaik okulására írtak vala. A történettudományi szellem, olyan értelemben, a milyenben azt mi vesszük, csak oly mértékben nyilvánult ama művek folyamán, a mily mértékben szinte lehetetlen volt nem nyilvánulnia mindannyiszor, a hányszor csak valamely értelmes ember egy másik olyan emberről beszél, a ki már előzőleg valamely irodalmi művet írt. Halikarnassosi Dionysios és Quintilianus nevei elég világos fogalmat nyújtanak az emefajta kritikáról. Cicerónak *Brutus* és Tacitusnak *Dialogus de oratoribus* című művei bizonyos tekintetben talán sokkal jobban át vannak hatva a történettudományi szellemtől, de ennek daczára is elég világosan látható, hogy még az ő műveikben is nagyon helytelen dolog volna a modern irodalomtörténeti kutatók közvetlen elődeit keresnünk.

A középkorról, értsük meg jól, semmi mondanivalónk sincs. Térjünk át tehát a renaissancera.

Már a XV-ik század közepe óta, eleinte Itáliában, azután meg Franciaországban és Nyugat-Európában

hatalmas lelkesedés ragadja magával a lelkeket a klasszikus ó-kor tanulmányozása felé. A régi művészetnek, különösen a görög művészetnek szépsége nagy mozgásba hozta a képzelő erőket: a régiségek tanulmányozásának első gyümölcse a humanismus lőn. Ezután következett a belemélyedés szükségességének érzete, és megteremtette a philológiát.

A XVI-ik század örökség gyanánt veszi át ezt a két irányzatot és megoszlik a kettő között; talán inkább philologus a század első felében, inkább humanista és tudós a másodikban.

Du Bellay Joachim híres mondása nagyon találóan fejezi ki a tisztán tudományos férfiaknak az ó-koriak iránt ápolt érzelmét: az ő szemükben nem az a földolog, hogy a régi írókat történeti szellemben tanulmányozzák, mint részrehajlatlan szemlélők, hogy belőlük a helyes tudás gyönyörűségét merítsék és teljesen megértsék, mik voltak hát ez írók voltaképen; mindenekelőtt arról volt szó szerintük, hogy örökifjú szépségüknek titkáról föllebbentsék a fátyolt. Mohón sietnek kedvükre szűrészölni az üde forrásból, az Ifjúság élő vizéből, mely csodákat művel. Sokkal okosabbat is lehet tenni, úgy vélek, mintsem őket csak plátóilag szeretni. Du Bellay kifejezése szerint szükséges őket kizsákmányolni és kihasználni. Olyan költők mint Ronsard, Cicero-tanulmányozók, mint Muret, moralisták mint Montaigne, mindannyian közvetetlen okulást és egyenes hasznót kívánnak az ó-kortól: az egyik képeket és rhythmust; a másik jól kiesztergályozott körmondásokat; a harmadik életelveket, velős mondatokat, cselekvényeket, tényeket, eseményeket. Egyikük sem történetkutató.

A tudósok és philologusok, a kik jobban bele vannak

merülve a szövegekbe, már sokkalta közelebb járnak a történettudomány útjához. De ők is csak a legszükségesebbre szorítkoznak, a mi legelőször is abban áll, hogy közzéteszik a szövegeket, azután összegyűjtik amaz anyagokat, melyek az irodalmi megértés előkészítésére okvetetlenül szükségesek. Az úgynevezett editio princepsok száma egyre szaporodik. Budé, Turnébe az ő *Commentarii* és *Adversaria* cz. műveikkel útját egyengetik a *Thesaurus*-nak. A mint az alapvető szövegek közzé vannak téve, vagy éppenséggel még azalatt, a míg közlésük folyamatban van, azokat fordítgatják, magyarázgatják. Egymást érik a nyelvre vonatkozó tanulmányok és mindezt összefoglalja a csodálatra méltó *Thesaurus*. De még ez mindig nem maga a történettudomány; nem egyéb ez, mint pusztán előkészület, és pedig még elég távoli előkészület. Egyéb anyagok halmozódnak föl a jogtudósok munkálataiban a római jogra vonatkozólag, azokban a tanulmányokban, melyeknek tárgyát a régi jogintézkedések alkotják. De maga az olyan irodalomtörténetnek gondolata, a milyent mink alkotunk magunknak, még mindig nem fejlődik ki: ha mindamellett bizonytalan körvonalakban ott lebegett is egyik-másik nyelvtudós szemei előtt, ez még csak kísérteties, homályos jelenség volt minden határozott létalap és alak nélkül.

Egyszerre csak hirtelenül feltűnik Bacon, és ez az eddig zűrzavarban sinylődő eszme határozott testet ölt magára. Fennen hirdeti az irodalomtörténetnek szükségességét; a mély belátás meglepő tisztaságával s határozottságával határozza meg annak jellegző vonásait; sajnálkozik, hogy még nem akadt ember, ki magát az irodalomtörténetnek szentelné. „A világtörténelem, így

szól, irodalomtörténet nélkül hasonlít Polyphemos szobrához, kinek szeme ki van szúrva: a mi az egészben mindennek előtt hiányzik, az éppen ama rész, a mely legjobban megismerteti a személyiségnek sajátos szellemét és természetét.“¹

Mindenekelőtt, teszi még hozzá, a műtörténész és az irodalombúvár azzal foglalkozik, a mi a politikai történetnek színe-virága s mintegy lelke, azaz az okozatoknak és okoknak összefüggésével; elengedhetetlen, hogy megemlékezzék az egyes országok s fajok természetéről, a velökszületett képességekről, vagy ellenkezőleg az egyes fajoknak a különféle tudományokra való alkalmatlan voltáról, a kedvező vagy kedvezőtlen történelmi körülményekről, a vallási befolyásokról, valamint azokról is, melyek a politikai törvények révén emelkednek érvényre, végül az egyedek kiváló érdemeiről és termékenyítő tevékenységéről, melyet az irodalom s tudomány terén kifejtettek, továbbá egyéb effajta dolgokról. *„De eme dolgok tanulmányozásánál azt tartom kíváncsnak, hogy a vizsgálódó ne fordítsa minden idejét, a mint már ezt a kritikusok tenni szokták, az egyes művek magasztalására, avagy korholására, hanem helyezkedjék a szabad-
elvű historiai szempontra, adja elő a dolog lényegét s az ítéletek beszövéseivel csak csinján bányék“.*² Valamivel tovább megint így folytatja: „Szükséges, hogy az irodalomtörténetirő, a nélkül, hogy valamely korszak vala-

¹ *De Augmentis Scientiarum*, II-ik könyv, IV-ik fejezet. (I. köt., 118. s köv. lapok. Bacon philologiai művei, kiadta Bouillet, Paris, 1834).

² At haec omnia ita tractari praecipimus, ut non criticorum more in laude et censura tempus teratur, sed plane historice res ipsae narrentur, iudicium pareius interponatur (p. 119)

mennyi irodalmi emléket, a melyek számának se vége, se hossza, egytől-egyig elolvasná, képes legyen az írók műveit megizlelni s azok tárgyainak, stílusának, módszerének tanulmányozása által amaz idők irodalmi geniussát mintegy varázsénekével halottaiból feltámasztani¹. Nemde meglepő és kedves dolog a XVII-ik század küszöbén ily fenséges és ragyogó szavakkal találkozni? Az ember hajlandó lett volna azt hinni, hogy ekkora világosság nyomában az irodalomtörténet rohamlépésekkel halad előre: . . . csakhogy ebből semmivé lett.

Azt szokták néha mondani, hogy Európában a tudomány a XVI-ik század végétől fogva a XIX-ik elejéig hanyatlásnak indult. Ez azonban nem áll minden kétségen felül. Éppen ezen idők táján bővében vagyunk a nagy neveknek és a nagy műveknek. A görög palaeographiának megvan Montfaucon-ja, ki nem kevésbé híres a figurális emlékekről irt művei révén is. A bibliothica is egy kiváló mesterművet hozott létre, Fabricius *Bibliotheca graeca*-ját, mely tizennégy kis nyolczadrétű kötetet foglal magában (1705—1708); ezt több ízben újra is lenyomatták, átdolgozták s a kor igényeinek színvonalára emelték (Harless-féle kiadás 1790—1809). A szóbeli kritikát a híres neveknek egész hosszú sora képviseli: a francia Saumaise, Menage, Guyet a XVII. század első felében; később az angol vagy hollandi Bentley, Hemsterhuys, Ruhnken, Porson, a német Reiske, a francia Brunck és Schweighäuser. Nem idézem itt a többit, csak a legkimagaslóbbakat. Mindezen tudós csoda-

¹ . . . „Ut ex eorum non perlectione, id enim infinitum quiddam esset, sed degustatione, et observatione argumenti, styli, methodi, genius illius temporis litterarius, veluti incantatione quadam, a mortuis evocetur“ (p. 120.).

szerűen tudja a görögöt vagy a latint. Az ó-kori írók stilusát még sohasem tették ily tüzetes tanulmányozás tárgyává, sem élesebb elmével nem kutatták mindegyiknek sajátosságait. A mi belőlük hiányzik, az a dolgok történeti fejlődése iránt való bizonyos érzék; amaz izlésnek és képességnek hiánya ez, hogy nem tudnak felül-emelkedni az egyes szavakon, hogy az ó-kori szellemet a maga általánosságában fel tudnák fogni, a melynek oly szorgalmasan tanulmányozott szavai, és ezek a maguk részleteiben oly tudományosan kommentált művei csakis sajátságos alkotásoknak tekinthetők.¹ Pusztán csak scholiasták ők, csodálatra méltó scholiasták, de nem történetírók.

A történeti érzék eme hiánya mégis sokkalta jobban érezhető a tudósokban. A nyelvtudósok ugyanis általán leginkább a mulasztások révén tévedtek, de azt, a mit tettek, helyesen tették és a jövő számára értékes anyagokat gyűjtöttek. Egyébiránt, a mit az ember olyan jól ért, azt lehetetlen nem szeretnie, és az ó-kor eme tudományos szeretete ha egyelőre nem adta is meg a tudósoknak a szó valódi értelmében vett történeti érzéket, de legalább izlésüket gyarapította. A tudósok ellenben, kik az irodalmi kritikát gyakorolják, kik ítélnék és értékelnek, ugyanezen időben még szüntelenül a merev dogmatizmushoz ragaszkodnak, a mely nem tud egyebet tenni, mint ide-oda ingadozni a babonás áhitat és határt nem ismerő ellenkezés között.²

¹ Tannegui Lefèvre kis műve, melyet a görög költők életéről (*Vies des Poètes grecs*) írt vala, semmi áron sem módosíthatja emez általános ítéletünket.

² Én itt főleg a franczia tudósokról beszélek, a kik két századon át úgyszólván az egész Európának irányt szabnak. Mert hogy

A történeti érzék mindenekelőtt a változás eszméjén alapul. A XVII-ik század irodalmi elméletei pedig a változatlan dogmán, a szépnek ama kánonján valának felépítve, a mely egyszer s mindenkorra meg vala állapítva minden évszázad számára. A mit a XVII-ik század humanistái ösztönszerűleg, minden gondolkodás nélkül tettek, vagyis hogy a régiek műveiben legfőként azt csodálták, a mi bennök a legátalánosabb vala, és a mit belőlük leginkább ki lehetett választani, és hogy eme szépségeket mintákul tekintették: azt a XVII-ik század szabály- és rendszerképen gyakorolta. Aristoteles poétikája többé nem egyszerűen bölcséleti összefoglalása a görög tapasztalatnak a költészet terén, hanem általános és föltétlen törvénykönyv. Bizonyos szent szöveg ez, melyet magyaráznak, bizonyos irodalmi szentírás, a melyre kevés hián ráalkalmazzák a theologusok módszereit annak a doctrínának minden türelmetlen merevségével, mely az absolut teljes birtokában levőnek hiszi önmagát. A régiek mesterművei nem pusztán eleven és szép alkotások; örök típusok ezek, a melyekkel szemben szerintük nincs egyéb tennivaló, mint hozzájuk mereven alkalmazkodni. Aubignac abbé az ő *Pratique du Theatre* és Bossu az ő *Traité du poème épique* című műveikben emez újfajta scholastiká-

igazságosak legyünk, hozzá kell még tennünk, hogy a külföldön az egyetemek erős culturája révén ama tudósok tanítványai, kiket az imént említettem, az irodalmi tanulmányba biztosabb és felvilágosultabb izlést is tudtak önteni, ha abba bele akartak avatkozni. Például Grimm, Ernesti tanítványa, sokkal jobban tudta megítélni a görögöket, mintsem azt Franciaországban ugyanazidétt tenni tudták. V. ö. *Correspond.* január 1-én, 1765 stb. Csakhogy akkor Grimm kisebb lármát csapott mint Laharpe; egyébiránt e tekintetben ő is inkább még csak felvilágosodott dogmatismust tanusít, mintsem mélyebb történeti érzéket.

nak par excellence főmestereiként jelentkeznek. A régiek és modernek minden czivódása innen eredt. Vagy imádják az ó-kori írókat, vagy szidalmazzák. A XVII-ik század irodalmi kritikája számára nincs semmi más, mint bizonyos fokok a tökéletesség egyetlenegy lajtorjáján. Az egyik rész Homeroszt a lajtorja legfelsőbb fokára helyezi, a másik fél meg legalul helyezi el; senki, vagy úgyszólván senkisémet akad, ki őt igazi eredetében történetileg tudná élvezni.

A XVII-ik század nagy írói mind az ó-koriak pártjára állanak. Eszük egyenes járása, egészséges és viszonylag egyszerű izlésük menten közösségbe tudta őket hozni Athén és Róma íróinak szép és egyenes járású gondolkodásával. És ennek daczára is ki merné állítani, hogy a történeti érzék hiánya nem ártott még olyan férfiak irodalmi izlésének is, mint a milyen egy Racine, vagy egy Boileau? Racine nagyon élénken érezte Euripidesnek és Sophoklesnek irodalmi báját, ebben nincs egy csipetnyi kétség; de, vajjon hogyan gondolkodott Aischylos felől? És Boileau, Homerosnak ez a meleg védője Perraultval szemben, hogyan ítélte lelke mélyében, mikor a heves vita hullámai már elcsendesültek, a kezdetleges, alapvető epopoea bizonyos naivságai fölött? Az egész XVII-ik század folyamatán legkisebb különbséget sem tesznek görögök és rómaiak között: a régiek neve egyszerre foglalja magában az összes finom különbségeket, s létezésük előtt átalán szemet húny. Bizonyos zavar és tájékozatlanság észlelhető mindazoknak a csodálkozásában, kik a legrajongóbban szeretik a régiséget, mind pedig azok gúnyolódásában, kik azt támadják.

Fel lehet azonban jegyezni néhány, legalább részleges kivételt. Nem szükséges egyébre utalnom, mint a *Lettre*

à l'Académie française nagyhirű lapjaira, hol Fénelon oly finom s helyes érzéssel nyilatkozik nemcsak Demosthenesre vonatkozólag (sok izlés vala szükséges ama sorok megírásához), hanem, a mi még nagyobb figyelemre méltó, a görög tragoediának választékos természetéről is, továbbá „az emberi élet apró-cseprő ügyeinek oly bájosan gyermekded rajzairól“, a mint azok az Odysseiában mutatkoznak, és végül mindarra vonatkozólag, mit másutt (La Motte-hoz intézett levelében, mely 1714. május 4-ről van keltezve) „a keletkező világ bájos egyszerűségének“ nevez. Magát *Télémaque* ezimű munkáját¹, daczára annak a szédítő mélységnek, mely az Iliástól vagy az Odyszeiától elválasztja, nem írhatta volna meg senki más, mint csak olyan ember, ki a homerosi költeményeket úgy megizlelte, mint ezen időben talán egyedül Fénelon vala képes megizlelni. Az az irodalmi érzék, mely a finomság ekkora fokára vall, okvetetlenül feltételez bizonyos fokú történeti érzéket.

Ismeretes, hogy Fénelon megkivánta a történetiróktól, hogy elbeszéléseikben s rajzaikban legyenek kellő figyelemmel a szokások s erkölcsök elűtő sajátságaira, a mit ő a *ruházat* néven nevez. Ő úgy az irodalomban, mint a történettudományban ösztönszerűleg érezte a különböző korszakokat, s ez a körülmény izlésének az akkori idők folyamán párját ritkító finomságot kölcsönözött. Egy kevéssel előbb, a nélkül, hogy az időt szabatosan meg lehetne állapítani, Saint-Evremond (meghalt 1703-ban), a maga részéről szintén megtette megjegyzéseit a régiek és modernek vitatkozására vonatkozólag,

¹ Magyarul is megjelent: *Telemakusnak az Ulisses fiának bujdosásai*, ford. Zoltán József, Kolozsvár, 1783. Ford.

és emez irodalmi szempontokat illetőleg különösen mélyreható és éles ítélőtehetségre valló véleményt nyilvánított.¹ „Ha Homeros jelenleg élne, olyan költeményeket írna, melyek csodálatos módon alkalmazkodnának ahhoz a századhoz, a melyben őket írná. A mi költőink rosszakat írnak a régiekhez szabva és olyan szabályok által vezetettve, melyek a divatból kiment dolgokkal együtt idejüket multák, melyeket maga az idő is elejtett vala. Tudom, hogy vannak bizonyos örökérvényű szabályok, helyes érzékre és mindenkoron fenmaradó, megállapodott, szilárd okosságra alapítva, a melyek örökké magukon viselik e meghamisítatlan józan ész jellegét . . . Mondjuk, hogy Homeros költeményei mindenha a legkiválóbb mesterművek lesznek, ha nem is mindenben minták. Ezek befolyással lesznek ítéletünkre, és az ítélet fogja szabályozni a jelen dolgok állapotát”.² Szinte lehetetlen a dolgot helyesebben fejezni ki. Ezek itt szép kivételek a század szelleme alól, de végre is csak kivételek, a melyeket a következő század nem tudott mindig kellőleg fölhasználni.

Azt lehet mondani, hogy a XVIII-ik század egész irodalmi kritikája La Harpe-nak *Cours de littérature*-jében érte el delelőpontját. Meglehet, hogy ugyanezidétt más kritikusokban több szellem volt, mások ismét több tüzzel rendelkeztek; nem lehetetlen, hogy egyik-másikban még szabatosabb, világosabb eszmék támadtak, vagy eredetibb gondolataik voltak, vagy jobban lehatoltak a dolgok mélyére, mikor egyes különleges, részletes kér-

¹ Az ő ily czimű töredékében: *A régiek költeményeiről* (*Sur les poèmes des anciens*) Oeuvres complètes, ed. Des Maizeaux, tom. V., p. 118.

² Idézve É. Eggernél: *Hellénisme en France*, t. II., pl. 118—119.

dések forogtak szóban; de a maga teljességében egyikök sem hűebb visszhangja vagy igazabb képviselője a XVIII. század szellemének. Hogy ehelyt ne szóljunk egyébről, mint eme *Cours*-nak a görög régiségekre vonatkozó részéről: bizonyára igen-igen sok dicsérnivaló dologra bukkanunk abban, talán még többre is, mint néha-néha meg szeretik vallani. És mindenekelőtt az eszme azt hirdetni és megírni. Az 1799-ik évben ragyogó és merész újítás volt ez az első görög irodalomtörténet, bemutatva fejlődésének szabályos és teljes folytonosságában és francia nyelven megírva olyan ember által, kiben megvolt a tehetség, hogy művét a művelt közönség okulására és gyönyörűségére megírhatta.¹ Mi több, valahányszor La Harpe az ó-kori írók műveinek folyamán bizonyos észszerű és elvitázhatatlan szépségekre talál, a melyek minden idők számára vannak írva, avagy melyeket sok megelőző tanulmány nélkül meg lehet érteni: mindannyiszor megvan benne az eléggé egészséges, józan izlés azok felismerésére, mindenkor megvan tollának elég ügyessége, hogy érzelmeit melegséggel és érdekkeltően tudja kifejezni.

De ezek elmondása után és a nélkül, hogy tovább is időznénk ama számos fonákságnál, melyeket szemére hánytak vala, nagyon is meg kell vallanunk, hogy La Harpe még egy súlyosabb hibát is követett el, de a melyben osztozik saját korszakával: és ez a hiba abban áll, hogy minden látszat szerint még csak sejtelve sincs arról, hogy mielőtt a mi korunktól oly távolálló művekről nyilatkoznánk, mint a milyenek a görögökéi, nagyon

¹ Az 1799-ik év az, a melyben megkezdődik a *Cours de littérature* közzététele. La Harpe szóbeli előadásai 1786-ban a Lyceumban vették kezdetüket.

tanácsos, a mennyire csak lehetséges, megszabadítani magunkat saját korunk véleményeitől, a melyek talán nem egyebek előítéleteknél s a dolgok menete elé való vágásoknál; abban áll ez, hogy nem lehet például Voltaire színházából kilépve mintegy rohamlépésekkel bejutnunk Aischylos színi világának megértésébe; abban, hogy az irodalmi tényeknek megvannak a maguk okai, szakasztott úgy, mint az egyes fajoknak és korszakoknak megvan a maga szelleme, és hogy az igazi történetbúvárnak úgy az irodalmi, valamint egyéb szakokban a legelső feladata éppen az, hogy ezt a szellemet felfogja, hogy új életre éleszsze, a mint Bacon mondotta vala, és hogy az okok és okozatok megszakadt láncolatát megint egybefűzze. Íme az, a miről La Harpe halvány sejtelemmel sem birt.

A Feliratok és Széptudományok Akadémiája (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) kezdte a dolgot megérteni, és igazán nagy méltánytalanság volna tekintetbe nem venni ama fáradozásokat, melyeket a XVIII-ik század folyamán kifejtett, hogy a régiek műveiben ama körülmények megvilágítását is lehetővé tegye, melyek között azok létrejöttek vala. A régi sorozat emlékiratainak tekintélyes száma viseli magán eme törekvés nyomait. Pindaros például hosszú idő óta megbotránkozásra szolgáltatott alkalmat azok szemeiben, kik a modern írók pártján állottak; tudatlanságuknak fölöttébb könnyű anyagot szolgáltatott a fölületes élczelődésre. Ellenben Fraquier, Chabanon, Vauvilliers már igazolják őt, a mennyiben helyesebb megértetésén fáradoznak. Az ezekéihez hasonló kutatások kezdenek sokszorozódni. A század vége felé eme kutatások összpontosulnak és mintegy megkoronáztatásukat lelik ama könyvben, a mely a hasonló fajta

tudományos iratok között minden tekintetben a legfőbb mesterműnek tekintendő; ez a mű Barthelémy abbé műve, t. i. *Az ifjú Anacharsis utazása* (Voyage du jeune Anacharsis).¹

A görög élet az a maga teljességében, a mit a tudós abbé tanulmánya tárgyává tett vala. Az irodalomnak is megvolt abban a maga helye, és az ifjú Anacharsis elbeszélései a maguk során és rendjén elvonultatták az olvasók szemei előtt az Akadémiában vagy a Sunium-hegyfoknál bölcselkedő Platont, Sophoklesnek a Bacchus-színházban előadott *Antigoné-ját*, a scillusi magányába visszavonult Xenophont. A scytha utazó ismét és ismét megtalálta Thebaeben Pindarosnak szüntelen jelenlevő emlékét, Lesbosban Alkaiosét és Sapphóét. A régiek irodalmi emlékei így szülőföldjükhöz odafűzötten sokkalta elevenebbekké, úgyszintén sokkalta könnyebben érthetőkké váltak. Az a néhány lap, melyeket Barthelémy abbé a görög irodalomnak szentelt, könyvének a legbecsesebb részeit képezik, nevezetesen azok, melyekben Pindarosról beszél. Mindezen részben igazán sok tudás és kitűnő szellem jelei nyilatkoztak vala.

De vajjon azért az *Ifjú Anacharsis utazása* minden tekintetben mesterműnek volt-e tekinthető? Vajjon ama művek sorába tartozott-e, melyek az emberi szellem előtt új utakat nyitnak meg, melyek a gondolkodásnak új

¹ Paris, 1788, 4 kötet; magyar fordításban: a delosi Philoklesnek a boldogságról való beszélgetése. Egy kis darab az Anacharsisból, ford. Solymosi Dániel (Pozsony, 1826, Landerer). Továbbá „Az ifjú Anacharsis Utazása Görögországban“. A bevett időszámítás előtt a negyedik század közepén. B. apátúr után francziából fordította Deáky Filep Sámuel. 8 kötet. (Kolozsváron 1820-ban. A ref. collegium betűivel Stein János). A fordító.

csatornákat ásnak egy vagy több nemzedék számára? Nem; inkább volt ez, szakasztott úgy, mint La Harpe műve is, tiszteletre méltó záróköve egy befejezett irodalmi korszaknak, mintsem új kezdet és minden tekintetben való új dolog. Stendhal valahol az ő szokásos tiszteletlenségével imígyen szólt róla: „A világnak az az országa, hol a görögöket legkevésbé ismerik, éppen Franciaország, és mindez Barthélemy abbé művének köszönhető: ez az udvari pap nagyon jól tudta mindazt, a mi Görögországban történt vala, de sohasem ismerte jól a görögöket. Szakasztott úgy áll a dolog, mintha a régi francia uralom egy apró-cseprő udvari hivatalnoka nagy dérrrel-durrall átmenne Londonba, hogy megismerje az angolokat: kíváncsian megfigyelné, a mi a képviselőházban végbemegy; pontosan számot tudna adni arról, hány órákor történt minden egyes ülés, el tudná sorolni a befolyásos tagok által látogatott csap-székek neveit, az elmondott felköszöntők hangjának árnyalatait: de mindeme dolog fölött csak gyermekes megjegyzéseket birna tenni. Valamicskét megérteni a gépezet játékából, de viszont halavány sejtelemmel sem bírni az angol alkotmány szervezetéről, ez lehetetlen dolog“.¹ Stendhalnak nagyjában igaza van, habár nagyon is tudálékos gúnyolódó hangot használ, melylyel élni és visszaélni szokott. Barthélemy abbé nem egy ízben időz hosszasan olyan dolgok leírásánál, a melyek nem érdemlik meg a reájok fordított figyelmet, és viszont nem lát bele a dolgok lelkébe. Tárgyát bizonyos fénytelen és

¹ *Histoire de la peinture en Italie*, VI. könyv, CXI. jegyzetében Stendhal nagyon helyesen teszi hozzá, hogy „az egyetlen hely, hol a görögöket jól ismerik, az Göttinga“.

egyhangú választékossággal vonja be, a mely hamis színben tünteti föl a valóság külsejét. Ő nem érezte annak a bizonyos „tisztá fénynek, φάος ἀγνόν-nak örömét, a melyet a görög költők énekeltek vala, sem, Sokrates-sel mezitelen lábbal járva, az Ilissus folyó hullámainak üdeségét. Görögország valódi szelleme kisiklik kezeiből. Daczára tiszteletre méltó törekvéseinek, hogy az Akadémiát, Scillust, Platont nekünk bemutassa, könyvében még mindig megőrzi azt a doctori ruházatot, a melyet Pascal oly szívesen látott volna róla levéve, és ő nála a vendégével vadászgató Xenophon sokkal kevésbbé jelenik meg a Tízezer híres régi vezérének alakjában, mint inkább a XVIII-ik század valamely akademikusának köpönyegében, a ki tagtársainak valami tudományos értekezést olvas föl ilyen czímmel: „*A vadászat művésze az ó-korban*“. Inventioni bevélnak, de bizony az eredmény csak közepes. Kézzelfogható, hogy Barthélemy abbé korában, daczára ama részleges haladásoknak, melyeknek nyomait az ő műve annyira magán viseli, az irodalmi légkör ártalmasan vala telítve bizonyos túltengett polgáriasultsággal. Szükséges vala, hogy egy nagy vihar kerekedjék föl, mely szétüssön minden mesterkéltséget, minden keresett választékosságot, mely visszaadja a levegőnek eredeti üdeségét és a mely vissza tudja vezetni az új-kori embert a letűnt idők érzelmvilágába.

Ez az újítás meg is történt a XVIII-ik század végén és a XIX-ik század első éveiben. A megelőző három évszázad főleg azt látta a dolgokban, a mi bennök általános, a mi egyszerű, a mi állandó. De a tapasztalás lassan-lassan arra vezetett, hogy a valóságot nem lehet ám oly könnyűszerrel bizonyos változatlan és merev szabályok közé szorítani, és hogy a való élet sokkalta gazda-

gabb, változatosabb és változékonyabb, mintsem az ember hitte volna. Az utazások, az irodalmak nagyobb számának megismerése és összehasonlítása, a népek költészétére fordított nagyobb figyelem, a művészetek tanulmányozása, az eszmék általános forrongása, a bölcsélet, — egy félszázad óta mindez összevéve előkészíti vala ezt a nagy átalakulást, a mely végül hirtelenül előtör minden oldalon, úgy Francia-, mint Németországban, és a mely egyidejűleg egymástól elütő és egymással egybevágó jelekben, nyilvánulásokban mutatkozik.

A mi Franciaországot illeti, itt nem a hivatásszerű tudósok és kritikusok viszik véghez emez újítást, hanem a költők, a képzelem hatása alatt álló emberek. André Chénier egyik előrefutója ennek az új szellemnek. Mint görög anyának gyermeke, nemcsak könyvekből tanulta a régiségtudományt; szereti és átérzi ezt, mert ő is ugyanazon népfaj szülötte; valamely titokszerű és mély-séges rokonság menten azt az elismerést kelti ezekben a XVIII-ik század francziáiban, hogy ez a költő Theokritosnak szinte törvényes leszármazottja. Az ő révén a görög régiség sokkal közelebb jut hozzánk; kilép abból a tudákos, rideg országból, a hol csak árnyéka él vala tovább; elevenen és örök ifjúságában jelenik meg szemeink előtt. Néhány évvel előtte egy marseillebeli, Guys, neki indult Görögországnak és utazása eredményeként egy ilyen című könyvet hozott magával: „*Görögországi utazás vagy Levelek a régi és új-kori görögökről szokásaik párhuzamba való állításával*“.¹ Guys meglepetéssel állapította meg, hogy a görög faj még létezik,

¹ *Voyage de la Grèce ou Lettres sur les Grecs anciens et modernes avec un parallèle de leurs mœurs.*

hogy tovább is folytatja életét és dalait, és hogy őselődjeihez sokkalta jobban hasonlít, mintsem az ember hitte volna. Guys *Utazása*, melyet, úgy látszik, emez idő tudósai nem valami nagy figyelemben részesítettek, mindennek daczára már messziről egyengette Chateaubriand *Itinéraire*¹ című munkájának útját.

Chateaubriand, ime a történeti szellem nagy felébresztője Franciaországban. Daczára a sok viszontagságnak, melyen irodalmi jóhírneve keresztülment, bátran elmondhatjuk, hogy elvitázhatatlanul mindig ő marad mestere a XIX-ik század első felének, ennek legalább is, és hogy szinte nehéz dolog az ő nagy befolyását túloznunk. Hibái ismeretesek; eléggé szembeszököek: eléggé gyakori nála a tapogatódzás, van műveiben jókora mesterkéltség, sőt helylyel-közzel jókora nyegleség is. Ide járul még, hogy tévedései magukon hordják korának sajátságait; ő maga is hozzájárulván egy irodalmi divat megteremtéséhez, eme sajátságok is elavultaknak tűnnek föl, mióta maga a divat is idejét multa. De mindennek daczára is mily közel áll hozzánk ez a férfiú! La Harpe és Barthélemy, a kik még úgyszólván találkozhattak egymással s egymásba ütődhettek, a francia szellemnek egészen más korszakához tartoznak. Chateaubriandt szédítő mélység választja el tőlük, és éppen az, a miben

¹ Magyarra is le van fordítva: *Chateaubriandnak Görögországban tett utazása*, ezen ország történeteivel és mostani állapotjának. egyéb írótól vett leírásával együtt. Készítette Matskásy Ferencz 1819. Hasonlóan le van fordítva *a kereszténység szelleme* (I—II. Gubicza I.) *Atala* (Csiky K.) *Atala* vagy két indus szerelme a luiziánai pusztákon (Bozóky I. Pozsony, 1803). *A vértanuk*, ford. Nagy Ferencz (Pécs, 1858). *Az utolsó Abenszerázs* ford. Rada. V. ö. még Bodnár Zs. Chateaubriand és kora. *A fordító.*

tőlük távoláll, az hozza őt mihozzánk közelebb. Megvan benne az újkori szellem eleven tudnivágyása és mindenre kiterjedő rokonérzése, mohón vágyik meglátni mindent, meg tud barátkozni minden eszmével, képes a maga során és rendjén gyönyörűségét találni úgy a Meschacébé, mint az Eurotas partjain; éppen oly érzékeny az északi tengervidék borongós költészete iránt, mint a délvidék örökmosolygású derűjével szemben, keresztény és pogány, romantikus és klasszikus fölváltva, avagy egyszerre, művész minden dologgal szemben; kész az alkalmazkodásra a nélkül, hogy magát valaha is teljesen átadná. Chateaubriandban megvan az együttérzés úgy Ossiánnal, mint Miltonnal szemben; közlékeny nagy lelkesedéssel tudja ünnepelni a keresztény művészet szépségeit, és maga a művészet elvezeti őt egészen a vallás határaiig! feledhetetlen képekben eeseteli a barbárok betöréseit; leírja és megénekli Amerika rengeteg vadonjait és érintetlen őserdeit; sátor alatt tölti életét; lóháton járja keresztül-kasul a pusztaságokat; át- és átéli, átszenvedti az őskorszakok valamennyi érzését. Utasként bejárván Itáliát, Görögországot, a Keletet, mindenütt az eredeti forrásból merit és annak teljesen eleven és teljesen üde tisztaságában megtalálja úgy a bibliai, mint a legtávolabb eső klasszikus ó-kor költészetének érzetét. Egyénisége mintegy kettéválik: kivetkőzik önnönmagából, saját korszakából és saját hazájából, hogy Ábrahám vagy Homeros kortársává legyen s úgy képzelje magáról, mintha velök egy időben élne. Az ő képzelme nemcsak óriási, hanem eleven és hatalmas is: rendelkezésére áll a festői vonás, a jellegzetes szó, a merész és határozott színezés. Mindeme jellemző sajátosságánál fogva időkeltezésre nézve ő a legelső a „Század

gyermekei“ között, ő a többinek valamennyinek a valódi mestere és ébresztője.

De ne feledkezzünk meg az ő oldala mellett Madame de Staël-ről sem, a ki ugyan jóval kevésbbé nagy művész, jóval kevésbbé érzékeny is a délvidék irodalmainak értékei iránt, ki inkább romantikus, mint klasszikus és ki nem egyszer kifogásolható módon ítéli meg a görög dolgokat, de a mellett nyílt értelmű, a kivüle eső dolgok iránt fölötte tájékozott, természetszerűleg szabadságra törekvő, az összehasonlító képesség könnyűsége révén inkább bölcselő, mindenekfölött pedig nagyon modern.¹

Ismeretes, mekkora szellemi mozgalom követte a század emez ébredését. 1810-től 1830-ig kifejlődik és mindenütt felülkerekedik a történelmi szellem, még pedig nemcsak a szó szoros értelmében vett történetben, a melynek új elevenséget, szint és életet kölcsönöz, hanem a bölcséletben, a művészetekben, az irodalomban is egyaránt. Már a XIX-ik század első negyedében úgy tünik föl a dolog, hogy egy olyanfajta görög irodalomtörténet megírása, a milyen után már Bacon áhitozott vala, lehetségessé válik; ha nem is végleges irodalomtörténeté (mert hisz a tudományok terén semmi sem végleges), de legalább olyané, a mely feldolgozza a megelőző év-

¹ Benjamin Constant, habár kevés befolyással volt is az általános irodalmi eszmék menetére, azért szintén megérdemli, hogy e helyen róla is megemlékezzünk, még pedig ama szép lapok miatt, melyeket a vallásról (*De la Religion*) írt művében Homerosnak szentelt. A nélkül, hogy ugyanebből a körből kilépnénk, meg lehetne még említeni a német származású Schlegel Ágost Vilmost is az ő *Drámai irodalmi Előadások* czimű műve révén (*Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur*; Heidelberg 1809—11. 2 köt. 3. rész; u. o. 1817, 3-ik rész).

századokban felhalmozott anyagokat és a mely azokat az új szellem által meg tudja eleveníteni. Ennek elérése végett olyan férfiúra vala szükség, ki a tudósok szabatos tudását egyesíteni tudta magában azzal a felelevenítési és feltámasztási képességgel, melyet a modern történettudományi iskola untalan sürgetett. Szerencsétlenségünkre a klasszikai művelődés Franciaországban csak lassan haladt előre. Egyébiránt olyan színezete volt a dolognak, mintha bizalmatlansággal viseltetett volna olyan irodalmi mozgalom iránt, a mely külső megjelenésében inkább romantikus, mint klasszikus színezetre vallott. Nem értette meg azonnal, hogy a modern szellem irányzata megváltozott, és hogy a klasszikai ízlés, a midőn szabaddá lőn, ugyanazon időben elevenebbé is kezdett változni. De a történettudomány irányzata ez időtől fogva már sokkal általánosabb lett, hogysem egy oly műnek a szükségességét, mely a görög irodalomnak a maga egészében való fejtegetésével foglalkozik, mindenki ne érezte és ne sürgette volna. Schöll 1813-ban kiadta az ő *Görög irodalomtörténetét* két 8-ad alakú kötetben.¹ Pusztán csak az első kötet volt a profán görög irodalomtörténetnek szentelve; a második rész a görög egyházi irodalmat tartalmazta rövid, tömött előadásban. Az 1822-ik évben a szerző második kiadásban bocsátotta művét közre, de ez a kiadás akkorára nőtt és akkora átalakulásokon esett keresztül, hogy teljesen új dolgozat számba vehetjük. A mű ezen új alakjában nyolcz kötetből állott, melyek teljesen a profán görög irodalomnak valának szentelve. Elég tekintélyes számú életrajzi adat

¹ Histoire abrégée de la littérature grecque, Paris, 1813, két köt.: második kiadása 1822-ben u. o. Németül is megjelent 1828—1831, 3 kötetben. A fordító.

egészítette ki a görög írókra vonatkozó bibliographiai és irodalmi tanulmányt. Hogy Schöll munkája nagyon jó szolgálatokat tett, azt elvitatni nem lehet. De ama körülmény, hogy több mint harmincz éven át csak ez az egy ilyenfajta mű látott napvilágot egész Franciaországban, már magában is eléggé mutatja, mily nehézkesen hatolt bele a történettudományi szellem a többi tudományba. Mert ez az Irodalomtörténet, mindent összefoglalva, nem egyéb közepes compilációnál; kétségtelenül szorgalmas és lelkiismeretes ember műve, de a kiből hiányzott a nyílt szellem, hiányzott a jóízlés finomsága, hiányzott a jó stilus, és a ki még arra is kevésbé volt fogékony, hogy a körülötte végbemenő változások értékét s fontosságát mérlegelni tudja. Tíz vagy tizenöt évvel később a francia egyetemen néhány tudós férfiú bizonyára képes lett volna Schöll művét átdolgozni és tetelesen megjavítani. Nem utalok itt másra, mint a görög tragikusokról írt tanulmányok (*Études sur les Tragiques grecs*) kitűnő szerzőjére, Patinra. Nem mintha még magában ebben az oly tudományos munkában is léptenyomon megtalálnók a szellemnek és ízlésnek mindazt a szabadságát, melyet oly szívesen szeretnénk benne megtalálni: helylyel-közzel még ennél a pontos tudósnál, ennél az annyira jól értesült történetkutatónál is egy kissé félénk klasszikai szellemre bukkanunk; még ő sem mer mindenkor annyira görög lenni, mint a hogyan mi szeretnők; akaratlanul is nagyon sokszor visszafordítja tekintetét a XVIII-ik század másodrendű és jelentéktelen, vagy a XIX-ik század klasszikus színházai felé. De mily bőséges és egészséges tudomány lakozik ő benne! Mily előkelő és mélységes ízlés, a melyet a történelem pontos ismerése már sokkal fesztelenebbé tett. Szeren-

csétlenségünkre sem Patinnak, sem másoknak, kiknek módjukban állott volna, nem jutott vala eszébe, hogy bennünket olyan művel ajándékoztak volna meg, a melynek hiányát nagyon de nagyon éreztük; és így Németország megelőzött bennünket.

Itt a tudományos hagyományok folyton-folyvást élénkek maradtak vala. Mikor a történettudományi szellem újjaszületése megtörtént, Németországban nem talált úgy, mint Franciaországban, az ó-kori dolgoktól idegenkedő társadalmat, az erőszakos politikai rázkódtatásoktól még egészen megrendült collegiumokat, sem mestereket, kik nagy ügygyel-bajjal felvették volna a jezsuiták hagyományának elejtett fonalát, és nem állt az az eset, hogy amott az ő nevelésük rosszul készítette volna őket elő amaz eszmék befogadására, melyek a romanticismussal való szövetségesség gyanujában állottak, következésképen a XVII-ik század klasszikusaival szemben ellenlábasoknak kellett őket tekinteni. Németországban az egyetemek mindig tevékeny tűzhelyei maradtak a philologiai munkásságnak. Ezek hűen megőrizték a XVI-ik és XVII-ik század tevékeny hagyományait. Ezek az egyetemek sohasem szüntek meg mély és maradandó benyomásokat gyakorolni a szellemekre. Ezek a szellemek, bármily merészek és újítók valának is különben, mindenha meg tudták őrizni, hogy úgy fejezzük ki magunkat, szellemi hazájuknak, az egyetemnek, sajátos hangnemét. És e téren szüntelenül meg is értették őket. A mikor a történeti szellem kifejlődött, a tudomány is minden nehézség nélkül menten hozzácsatlakozott; bizonyára nem minden részleges ellenállások nélkül, de az összeség csakhamar rohamosan meg vala nyerve. Az új szellem éltette s táplálta a tudományosságot; emez pedig a maga során

és rendjén viszont támogatta amazt s a művelésre termékeny mezőt szolgáltatott neki.

Az ó-koriak plasztikai műveinek tanulmányozása nagy szerepet játszott emez újítás előkészítésében.

A plasztikus művészetek nyelvében tényleg több közvetetlenség és több szabadság nyilatkozik, mint az írott művekében. A plasztikus művek kevésbbé alkalmasak arra, hogy be lehessen őket zárni a tudósok apró fiókjaiba, hol a scholiasták hajszállhasogatásokkal szoktak foglal kozni. Eme művek egészének szelleme, jelentése, sokkalta jobban megérthető, minthogy sem a nyelvtani nehézségek nem különítik el magától a műtől, sem pedig nincs szavakra darabolva, a melyek magát az eszmét elemeire bontják annak a kockáztatásával, hogy hatása meggyengül. Mindenesetre csak természetes dolog volt, hogy a görög szellemnek történeti fölélesztése eleinte emez eszköz segítségével ment vala végbe. Winckelmann műve volt az, mely annak daczára is, hogy megjelenése óta már számos tétele meghaladott álláspontot képvisel, igazán a legelsőik között volt képes a maga valóságában tisztán látni a görög szépséget a maga teljességében. A mit Winckelmann a plasztikai művekért tett vala, Herder ugyanazt művelte a költészet érdekében; igaz, hogy sokkal többet még a héber és a német költészet érdekében, mintsem a görög költészetért, de az általa felállított elvek aztán általános alkalmazásra találtak s kiterjesztették őket valamennyi irodalomra.¹ Ugyan-

¹ Már Lessing helyes és igaz dolgokkal tele levő lapokat írt a régi költészetről, csak hogy őt (Grimm módjára, vagy a tudósoknak, az ő mestereinek mintája szerint) inkább a pontos és szabatos tudás, meg ízlésének jó iskolázottsága vezették, mintsem a szó valódi értelmében vett történettudományi érzék.

ezen időben a Descartesével vetekedő forradalom készült a bölcselet terén is; Kant azon fáradozott, hogy a gondolkodás tudományát lassan-lassan elkülönítse az abszolútól és visszavezesse azt a relativhoz, azaz a par excellence történettudományi ismerethez. Mialatt Kant Königsbergben megöregedett, azalatt Hegel Tübingenben megkezdte lelkében útját egyengetni a *levés* philosophiájának. 1795-ben tette közzé Wolf a maga híres *Prolegomenáit*. Ez volt a döntő lépés arra, hogy az új szellem a philológiát is egészen hatalmába ejtse. Meg lehetett támadni Wolf következtetéseit, sőt föl is lehetett ellenök lázadni: de lehetetlen vala nem csodálni eme hatalmas ész élességét, a mely a görög régiség legrégibb irodalmi emlékével szemben a jósszellem mély bepillantásával állította egybe mindama föltétel összességét, mely a két költeményt létrehozta vala, a mely, hogy úgy mondjuk, be tudott hatolni magának a költőnek lelki mélységébe, azután pedig hallgatói lelkébe, és a multaknak ezen merész feltámasztásából az új dolgoknak megragadó következményeit tudta levonni. Soha élesebb tekintet nem kutatta még mélyebben valamely irodalom kezdő korszakának titkát. Végül a tudósok is meghódoltak ugyan annak a szellemnek. A század küszöbén emelkedik föl, hogy úgy mondjuk, Göthe, kinek derült lelkülete, a mely ugyanegy időben magasan szárnyaló és családias, fogékony mindennek megértésére és mindennek kedvelésére, mintegy leghűbb képmása az új szellemnek.

A göttingai egyetem volt az, mely néhány válogatott, kiváló tudós egyesülése következtében csakhamar élére állott annak a philologiai mozgalomnak, mely ennek a forradalomnak vala eredménye; ennek daczára is Berlin haladt a legelsőik között. Göttingának megvoltak a

maga tudósai, Welcker és Müller Otfried. De Berlin volt az, melynek falai között élt vala Böckh, a XIX-ik század németországi philológiájának ez az igazi mestere, ki Müller Otfriedet is tanítványai sorában látta. Müller Otfried az, ki a görög irodalomra vonatkozólag 1840-ben az első olyan irodalomtörténeti művet alkotta, melyet mindenféle megszorítás nélkül mesterműnek lehet neveznünk. Nincs kétség benne, hogy már Ulricinek a *Görög költészet története* című műve, mely valamivel előbb jelent meg, továbbá Bode műve, melybe akkor fogott bele, de be nem végezhetette, leginkább pedig Bernhardynak a *Görög irodalom történetének vázlata*¹ című munkája, mely négy évvel előbb tétetett közzé, mind nagyon figyelemre méltó művek voltak. De Ulrici és Bode, kik egyébiránt a görög próza történetét mellőzték, a kelleténél gyakrabban vagy metaphysicusok vagy elvont tudósok. Bernhardy művének stilusa kelletlenül elvont; gondolatai átalán mélyek és a dolog elevenére hatolnak, de helylyel-közzel szörszálhasogatók is, és úgyszólván mindig darabosak az elidegenítő szüntelen terminológiától; ehhez járul még, hogy a jegyzeteknek csodálatos nagy száma és terjedelme, a melyek egyébiránt valóságos csodái a tudásnak és kritikának, épp annyira megnehezíti a könyv olvasását, mint a mily nehézzé teszi a benne való eligazodást. Müller Otfried művének ellenben, a melyet egy angol társaság kértére az angol közönség igényeinek szem előtt való tartásával írt, már rendeltetésénél fogva is világosnak

¹ *Grundriss der Griechischen Litteratur*, Halle, 1836. Ismeretes, hogy ezt a fontos művet folyton-folyvást javították, át- és átdolgozták, bővítették. A negyedik kiadás megjelenése 1876-ban vette kezdetét.

és könnyen olvashatónak kellett lennie, mely távol áll minden tudálékos czafrangtól, sőt a mennyire lehetséges vala, kellemes olvasmányt is kellett nyújtania. Müller nagy tehetségének valóban sikerült e téren mesterművet alkotnia. Az alak és tartalom egymáshoz méltók valának benne. Megmérhetetlen tudás, melyet a megelőző csodaszerű munkálkodás támogatott, gyűjtötte itt nagy halmazba a könyvnek anyagain. Finom, előkelő ízlés válogatta meg s rendezte el. A görög dolgoknak világos felfogása, vagy helyesebben mondva, az irántok mutatózó finom érzék nyilvánul műve minden egyes lapján; az irodalmi művek iránt való fogékonyság, mely ugyanegyszerre gyengéd is, mélyreható is, lelkesíti és teszi meleggő a mű minden lapját. Az ékesszólásnak a mesterkélt retorikától teljesen távol álló, egészen a lélek mélységéből fakadó (*βαθείας πρηνός*, mint Pindaros mondja), tárgyának mély ismeretéből táplálkozó ere vonul és terjeszkedik végtől végig az egész könyvön. Csak vissza kell helyezkednünk abba a korba, mikor ez a könyv megjelent, hogy becsességét a maga teljes művoltában méltányolhassuk. Nem vonható kétségbe, hogy az irodalomtörténet bizonyos szakaszait már Franciaországban is hasonlóan érdemes művek fejtegették. Csakhogy ez a modern irodalom története vala. Úgy látszott, hogy a görög és latin régiség olyan fajta történetkutatók számára volt fentartva, mint Schöll. Müller Otfried bebizonyította ennek az ellenkezőjét. Az ő műve annyira új volt, hogy érdemes tudósok, köztük saját hazájának szülöttei is, nem voltak képesek megérteni: szemére hányták Müllernek, hogy nem csinált tudományos compilációt. Pedig éppen ez a dolog volt az, a miért üdvözölni kellett volna őt. A kevésbé olvasható

tudományos műveknek is meg lehetnek a maguk jeles sajátságai, de mily kedves, mily előnyös dolog viszont az is, ha az ember nem valamely fontoskodó, hanem fenkölt, szabadszellemű férfiú vezetése alatt léphet be a görög tudományok tanulmányába, ki minden dologról kedvesen el tud csevegni „művelt ember módjára“, mint böleselő és mint művész, kétségtelenül a tudás amaz alaposságával, a mely az igazi műveltségnek becsületes-ségéből fakad, de viszont azzal a könnyed és szerény finomsággal, a mely csak az atticizmusból kifesző gyönyörű virág lehet! Szinte lehetetlen volna e tekintetben Müller Otfried érdemét túlozni, valamint ezt a mélységes benyomást eléggé kiemelni, melyet műve a gondolkodó elmékre gyakorolt vala. Számtalan görög irodalomtörténetíró támadt már azóta, de többé-kevésbbé valamennyi az ő befolyása alatt áll. Ha a görög irodalom története ma már az egész tudományos világ véleménye szerint kiegészítő része lett az általános világtörténetnek, a mely nem menti föl azokat, kik ezt tárgyalják, ama kötelezettség alól, hogy amannak olvasásában is otthonosak legyenek: ezt legnagyobbbrészt bizonyára Müller Otfriednek kell köszönnünk.¹

III.

Bármekkorák legyenek is azonban művének érdemei, ennek daczára sem szeghetette útját annak, hogy utánczóik ne támadjanak, s tényleg nem is vala szükséges, hogy egyik-másik írónak kedve ne kerekedjék őt utánozni.

¹ Müller O. vonatkozólag l. Müller-Donaldson *A régi Görög irodalomtörténetét*, mely 1861—63-ban jelent meg. *A ford.*

Első sorban is az ő műve nincs befejezve. Müller azt a célt tűzte ki magának, hogy irodalomtörténetét egészen a byzantiumi és a keresztény korszakig terjeszti ki. A halál megakasztá őt műve folytatásában. Művének legutolsó fejezete *Isokratesről* szól. Még maga az attikai korszak sincsen teljesen befejezve: a szerző nem beszélhetett már sem Platonról sem Demosthenesről.

Mi több, a tudás haladása egy pillanatig sem szünetel; nem ismer szünetet még olyan tárgyakban sem, a melyek első pillanatra a legismertebbeknek tűnnek fel. Müller művének kelte óta idestova félszázad mult vala el. Ha e mű folyton-folyvást megőrzi is a benne levő igazságnak és szép összhangnak általános nagy érdemét, mégsem vonhatjuk kétségbe, hogy ma már számos kérdésre vonatkozólag meglehetősen mennyiségű kívánnivalót hagy hátra. Egyik-másik helye simitgatásra és kiegészítésre szorul. Csakhogy igen gyakran sokszorta egyszerűbb dolog új művet alkotni, mintsem valamely elavult könyvet átdolgozni.

Maga a szellem is, mely Müller művét végiglengi, az a szellem, melynek ritka érdemeit csak az imént tettem szóvá, mindamellet bizonyos árnyalatokban elüt attól, melyet az effajta tanulmányok iránt mi a magunk részéről kíváncsnak tartunk. Müller Otfried idealista, ki kedvteléssel időz a dolgok nemes és finom részleteinél s a ki előkelőséggel, komoly és nemes kifejezésekkel tudja is a dolgokat kifejezni. A mi összhang, a mi báj, a mi szép arányos csak megtalálható a görög művészetben: mindazt ő csodálatos módon át tudja érezni, lelkesedéssel képes előadni, habár egy kissé elvont módon is. Hanem a való életből merített eleven és alantabb járó apróbb részletek, a dolgok póriasabb, de azért nem

kevésbé való oldalai, éppen magának ennek az olyan jogosan megcsodált görög szellemnek alsó határai: mindez nála szándékosan elhalaványodik és elmosódik. Az irodalomtörténet a különböző befolyások révén, körülbelül úgy egy félszázad óta, már sokkal nagyobb szabadságra szokott igényt tartani. Mi már leplezetlenül akarjuk látni a tiszta valóságot. Azt kívánjuk, hogy azt nekünk föltétlen igazsággal rajzolják, úgyszólván élettani és természettani módon. Hogy az irodalomtörténet ma már ezzel a bonczolással és a megmeztelenítéssel itt-ott visszaél, az könnyen megeshetik; de ha valamivel visszaélnék, ebből még nem következik, hogy vele egyáltalán ne éljenek. A tudományos módszer bizonyos törvényszerű és szigorú irányzatának következménye, hogy korunk szelleme ma már mindenben szinte túlon-túl a tiszta valóságot keresi. Eme törvény alól maga az irodalomtörténet sem menekülhetett. Müller Otfried rajzai szépek és találóak; de nincs meg bennök mindenkor az a bensőséggel-teli jelleg, az a családias vonás, mely a hasonlatosságot szinte kiáltóvá teszi. Annak kockáztatására, hogy az ember ne legyen mindenha optimista, az igazhoz ragaszkodónak kell lennie.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy az irodalomtörténet mezején támasztott kielégítendő igények eléggé elütnek egymástól arra, hogy egyetlenegy munka nagyon nehezen bírja mindannyiukat kielégíteni. Mindig vagy a megválasztásra kell magunkat rászánnunk, vagy pedig a közreputat vennünk. Ha azt tűzzük ki feladatunk gyanánt, hogy az általános eszmék fejlődését adjuk elő, akkor szinte lehetetlen elkerülnünk, hogy a bibliographiát el ne ejtsük. Ha meg viszont a bibliographiára terjeszkedünk ki bővebben, művünk kevésbé olvastatja magát.

Müller Otfried végtelenül szerény a bibliographiai ismeretéseken. Ha művében a bibliographiának nagyobb teret engedett volna: műve akkor ma már túlhaladott, következőleg a jogos igényeket ki nem elégítő volna.

Mindezen oknál fogva még Müller Otfried műve után is elég tennivaló maradt hátra és a pályatér nyitva maradt. Tekintélyes számú tudós szánta rá magát a munkára, főleg a külföldön még többen, mint Franciaországban. Nem akarjuk ezzel azt állítani, mintha Franciaországban hijával volnánk a szép és hasznavehető műveknek. Mert például, hogy csak a legkiválóbbakra utaljak, elvitázhatatlan, hogy Patinnak a *Görög tragikusok fölött* irt tanulmányát, mely több, egymást követő kiadásban folytonos átdolgozásnak és simitgatásnak volt álavetve, továbbá J. Girard műveit, melyek ma már négy vaskos kötetre rugnak (*A vallásos érzés, Görög költészet, Attikai szónoklat, Thukydides*), egytől-egyig a hellenismus oly mélységes szelleme lengi át, hogy mindeme művet a görög irodalomra vonatkozó legszebb gyűjtemények közé kell sorolnunk.¹ Csakhogy mindennek daczára ezek a szóba hozott művek egytől-egyig csak töredékek, melyek egyáltalán nem képesek olyan fajta szolgálatot nyújtani, melyet az összefüggő irodalomtörténet tehet. A mi a szó valódi értelmében vett Görög irodalomtörténeteinket illeti, nevezetesen Pierronét (egyike a legrégiebbeknek), továbbá M. Burnouf, Nageotte, Deltour műveit: mindezeknek megvan az az érdemük, hogy

¹ Egger Emil munkálatai, melyek oly tekintélyes számra rugnak és oly becsesek, inkább a szó szoros értelmében vett tudományos irodalomhoz tartoznak, mintsem az olyan értelemben vett irodalomtörténethez, melyben mi e helyütt a szót vesszük.

könnyen áttekinthetők és elég rövidek,¹ de mindeme művek fölöttébb rövidek s inkább csak az alsóbb fokú tanításra, mintsem a magasabb igények kielégítésére vannak szánva, és korántsem foghatók az angoloknak és németeknek, főleg ez utóbbiaknak sokkalta nagyobb terjedelmű hasonló fajta műveihez.² Az angolországi művek közül fel kell említenünk Donaldsonét (ki Müller Otfried művét fordította és folytatta), továbbá Mure és Mahaffy műveit; a németországiak közül megemlítjük Bernhardyét (az ő folytatólagos és átdolgozott Grundriss-ének kiadásait), Nicolai művét (2-dik kiadás 1873—1874), továbbá Munkét (1880-ban újra kiadta Volkmann); ide járulnak Th. Bergk, azután legújabban Karl Sittl művei (1886) — a nélkül, hogy szóba hoznám Bender művét, kinek Irodalomtörténete egy kissé vázlatos közlése az irodalomtörténeti ismereteknek; — mindeme művek írói egytől-egyig amaz úton haladtak, melyen Müller Otfried haladott vala, csakhogy mindegyikük érvényre emelte a saját módszerét és sajátos eljárását. Némelyikük, mint például Bernhardy, a bibliographiának juttatták az első helyet. Mások meg, mint például Bergk, teljesen kiküszöbölték azt. Legnagyobb részük a középutat követte. Mindnyájan tettek valamit elődjeik műveihez, legyenek

¹ Eme sorozatot meg kell még toldanunk M. Max Egger művével; Paris, 1892. (Érdemes François de Caussade kis Görög irodalomtörténetét is főlemlíteni, Paris, G. Masson, 3-ik kiadás, 1884. *A fordító*).

² Az iskolai használatra szánt művek sorozatában megemlítek egy *Görög irodalomtörténetet*, melyet M. Eustathopoulos írt új görög nyelven (Σύνοψις τῆς Ἑλληνικῆς γραμματικῆς, Athén 2-ik kiadás, 1885); érdekes jele az annak, mennyire törekszik a mai Görögország is erejét kifejteni, hogy saját otthonában is felvirágoztassa a klasszikai tanulmányokat.

azok akár új adatok, akár egyéni gondolatok, akár eredeti irodalomtörténeti sajátságok. Főleg Bergk művét, a mely sajnálatunkra nincsen befejezve, sok tekintetben a legkiválóbb mesterműnek kell tartanunk, mely úgy alaki szépségénél, mint tudományosságánál fogva igazi nagyszabású alkotás.¹

Mi a magunk részéről úgy gondolkozunk, hogy czél-szerű lesz Franciaországban is és Franciaország számára is megkísérlelnünk azt, a mit a tudósok, kiknek neveit csak az imént soroltuk vala föl, megtettek Angolország és Németország számára, vagyis összegyűjteni és összefoglalni egy egységes egésznek alkotó, eléggé terjedelmes, könnyen olvasható és könnyű szerrel útba-igazító munkában ama főbb tények és alapvető eszmék lánczolatát, a melyeket a philologiai kutatások a klasszikai görög irodalom keretében világosságra hoztak. A mi szemeinkben is szakasztott úgy mint Müller Otfriedéiben, az effajta görög irodalomtörténetnek igazi tárgyát nem annyira a magukban vett és bibliographiai kíváncsiság szellemével tekintett görög írott művek véghetetlen sokasága képezi, hanem inkább maga a görög szellem, úgy a mint az az irodalmi műfajok alkotásaiban saját törvényeit követve nyilatkozik és megalakul, a mint e műfajok technikáját

¹ A négy kötet közül csak az első jelent meg még Bergk életében. A második és harmadik kötet szerkesztése nem jutott el teljes befejezéséhez; számos hézag van bennük. A negyedik kötet különböző jegyzetek alapján készült, a melyeket Bergk régebbi czikkeiből állítottak össze.

Emez új kiadásomban meg kell még azonkívül emlékeznem W. Christ művéről, *Geschichte der Griech. Litter.* (Iwan Müller *Kézi könyveinek* gyűjteményében), Nördlingen, 1889; igen becses és ügyesen szerkesztett kézi könyv, de egy kissé száraz.

kifejti, a mint a gondolatvilág általános mozgalmaiban jelentkezik, a mint az egyes írók különleges szellemében mutatkozik, vagy végül bizonyos számú jellegzetes írásművekben feltűnik, hol valamennyi oknak szálai egybefutnak és hatásaikat létrehozzák. Mi nem beszélünk ugyanegy fajta részletességgel mindazokról, kik görögül irtak. A szorosan vett technikai művek alkotói például kiesnek foglalkozásunk köréből. Az irodalomtörténet nem egyúttal valamennyi könyvnek is története; egy művészetnek története ez, még pedig az írás művészetének története. Mi csak azokat vesszük író számba, a kik bizonyos fokig már művészek, és a kik képesek voltak maguknak az emberről és a világról akár valamely általános eszmét, akár személyes benyomásokat alkotni, és azokat ki is tudták fejezni. Ennek daczára is inkább attól tartunk, hogy tanulmányunk mezejét így is inkább szűkre szorítottuk, mintsem nagyon kiterjesztettük, és nem szorítjuk nagyon szigorú határok közé a görög szellemnek irodalmi megnyilatkozásait. E tekintetben Sainte-Benve-vel tartunk, ki így szól: „Mindaz, mi az általános műveltséghez tartozik és a mi az emberi szellemet érdekli, jog szerint beletartozik az irodalom körébe”.¹ Föladatunk lényege abban áll, hogy folytatólagos előadásban bemutassuk minden kérdésre vonatkozólag ama végkövetkeztetéseket, a melyek véleményünk szerint a leghelyesebbek. A túlságosan kiterjeszkedő bibliographiai utalások teljesen megváltoztatnák célbavett művünk jellegét. Mindamellet nem hiszszük, hogy czélszerű volna azokat teljesen mellőzni. Szükséges a philologia munkásainak is megadnunk a lényeges útba-

¹ *Nouveaux Lundis*, t. VII., pag. 154.

igazításokat, azokat, melyek alapján azután tovább haladhatnak. Szükséges a tudomány főbb irányvonalait is kijelölnünk, valamint vázolniunk ama pontokat, melyeken áthaladt. Ez különben a megválasztás és beosztás kérdése. A lapok aljára illesztett szövegkisérő jegyzetek, a minden fejezet elején elhelyezett különleges megjegyzések ki fogják elégíteni a legsürgősebb követelményeket. Végül mindarra vonatkozólag, mi a munkálatok szellemi részét illeti, a mi általán véve a mienkéhez hasonló fajta műnek lényeges részét alkotja, a magunk részéről semmi fáradságot sem kiméltünk, hogy, a mint mondani szokták, a kor színvonalán álló művet nyujthassunk, s a magunk részéről reméljük, hogy e téren oly mértékben meg is valósítottuk törekvéseinket, a mily mértékben a hasonló fajta művek folyamán azokat megvalósítani általán lehetséges. A görög irodalomra vonatkozó művek száma fölötte nagy. Valamennyit sorra olvasni szinte szembeszökő lehetetlenség. Mi a magunk részéről azon hitben ringatjuk magunkat, hogy semmi lényeges művet sem hagytunk figyelmen kívül. Talán nem is szükséges még azt is megjegyeznünk, hogy az újabbkori művek tanulmányozása, melyeket ismerni annyira szükséges, de a melyek helylyel-közzel annyira útjában állnak az irodalmi érzéknek, sőt reája nézve nem ritkán veszedelmesek, a mi szemeinkben sohasem volt egyéb, mint arra szolgáló eszköz, hogy előkészítse és termékenyebbé tegye az ó-kori remekművekre fordított közvetlen tanulmányunkat, és hogy úgy egyéni izlésünk, mint rendszerünk révén mindig maga a forrás, a behatóan tanulmányozott és ízlelt szöveg az, a melyhez lép-ten-nyomon vissza-visszatértünk, hogy abból merítsük a benyomások amaz üdeségével és elevenségével a mult-

nak azt a közvetetlen és személyes megértését, a mely nélkül az író nem volna képes olvasóival sem azt a belső lángot közölni, sem az íróelődeitől nyert örökséget bármilyen csekélységgel is megtoldani. Feladatunk nehéz vala. Senkisé nem tudja azt jobban, mint minmagunk. Feladatunkba illusio nélkül, de viszont csüggetegség nélkül is fogtunk bele, és miért ne mernők ezt is megvallani? — egy kissé azzal a lelkesedéssel is, mely valamely nagyobb szabású mű megalkotásához elengedhetetlenül szükséges.¹

Páris, 1887. ápril havában.

Croiset Alfred,

az Institut tagja,

a párisi Faculté des lettres tanára

¹ A két munkatárs, kiknek neve együtt van megemlítve ezen Irodalomtörténet első lapján, úgy osztozott meg egymás között feladatán, hogy emez irodalomtörténeti nagyobb szakaszok mindegyike lényegileg egyik-egyik munkatárshoz saját önálló műve, és hogy a másik munkatárshoz nem volt egyéb szerepe, mint az átnézés és jó tanácsokkal való szolgálás. Reméljük, hogy hosszú időközön át hozzá szokván a közös gondolkodáshoz, a műnek egységessége semmitsem fog szenvedni munkánknak eme megosztása miatt. Egyébiránt az igazi szerzőnek neve mindig ott lesz található a könyv minden egyes részének fejezete felett.

TARTALOM.

Előszó a magyar kiadáshoz	Oldal V.
Bevezető előszó Croiset Alfrédttől	VII—XLVI.

BEVEZETÉS.

I. A görög faj és szelleme	1
II. A görög nyelvről	23
III. A görög irodalom általános jellemzése. Irodalma törté- netének nagy korszakai	48

ELSŐ FEJEZET.

Az őskorszak. I. A költészet régi volta Görögországban. — II. A Múzsák és a thrák vagy pieriai költészet; Orpheus és Linos. Musaios. Eumolpos és Pamphos. — III. Apollón cultusa és az Apollónra vonatkozó költészet. Olen. — IV. Chrysothemis, Philammon és Thamyris. A hymnus-költészet. — V. Az aeolok és az iónok Kis-Ázsiában. — VI. A hősök. A hősök kalandjai. A trójai háborúról és a visszatérésekről szóló mondák. — VII. A első epikus énekek. Az összefüggő elbeszélések; az epizódyszerű elbeszélések. Önkéntes csoportosulások 64

MÁSODIK FEJEZET.

Az Ilias. — **A költemény kritikai elemzése.** *Bibliographia* 122

Foglalat: I. A homerosi költemények elemzésének szükségessége, hogy Homerosra rátalálhassunk. — Az Iliasnak könyvekre és szakaszokra való felosztása. — II. Az első ének. A *czivódás*

Értéke és fontossága. — III. A II–X. énekek. Az eredeti tervezet megbontása. Különböző tárgyak. — IV. A XI-ik ének. Az eredeti főtervhez való visszatérés. Agamemnonnak és fegyvertársainak Achilleus távolléte alatt való veresége. — V. A XII–XV-ik énekek. A helyzet epizódyszerű fejlődése. A sáncz és hajók körül vívott harcok. — VI. A XV-ik ének végétől a XVII-ik énekig. *Patrokleia*. — VII. A XVIII–XXIV. énekek. A költeménynek vagy *Achilleisnek* vége, mely a *Hektor haláláról* szóló elbeszélés körül alakult. (A XXII-ik ének.) — VIII. Következtetések . . . 134

HARMADIK FEJEZET.

Az Ilias megalakulása. *Foglalat*: I. Az Ilias alapvető részeinek egységessége felől táplált hagyományos vélemény. Egy egységes nagy compositiónak valószínűtlensége azokban az időkben, mikor a költemény megszületett. — II. Az alapvető egységesség rendszereinek megvitatása. Nietzsche és Müller Otfried. — III. Az Ilias úgy tekintve, mint az egymástól független költemények gyűjteménye. Wolf. Dugas-Montbel. Lachmann. Eme nézetek megczáfolása. — IV. Közvetítő rendszerek. Wolf. Godf. Hermann. Grote elmélete. Guigniaut és Köchly. — V. A valószínű igazság. Az Ilias legelső magva. A sorrendbe fűzött és a hozzácsatolt énekek. — VI. A kifejlődési énekek. — VII. Az összekapcsoló énekek 224

NEGYEDIK FEJEZET.

Szellem és művészet az Iliasban. *Foglalat*: I. A költemény méretei és arányai. A tárgy egységes volta. A cselekvény menete. Változatosság. — II. Az elbeszélés. A rendszer és világosság egyesítve az étellel és mozgalmassággal. Az erkölcsi igazság. A merész egyszerűsítés. A szerkesztés művészete a főbb elbeszélésekben. Fenség és eszményiség. A hősök és a néptömeg. III. A leírások és a hasonlatok. A párbeszédek. — IV. Az egyes személyek: Andromache, Hekabe, Helena. A jellemek erkölcsi és nemzeti értéke. — V. Az istenek. — VI. A nyelvezet és verselés 282–352

BEVEZETÉS.

A görög faj és szelleme.

Ha valamely nép értelmi és erkölcsi fejlődésének folyamatát irodalma történetének alapján akarjuk figyelemmel kísérni, első sorban elengedhetetlen követelménynek látszik annak meghatározása, még pedig a lehető pontossággal, honnan vette ama nép eredetét. Mi volt, mielőtt még valamelyes irodalma lett volna? Miféle alapvető és sajátságos tulajdonságok rejlettek benne zsengekori fejletlenségének és gyámoltalanságának ez idején át, a melyek segítségével már az ősidőkben öntudatlanul is le kezdte rakni jövő nagy alkotásainak alapját? A tökéletesülés mekkora fokáig fejlődtek eme sajátságai, mignem eszébe jutott, hogy azokat első költői alkotásaiban érvényre emelje?

Eme kérdések úgyszólván önmaguktól támadnak föl az ember lelkében. Mindamellet, legalább a mi Görögországot illeti, hiával vagyunk azon hiteles adatoknak, a melyek segítségével ama kérdéseket kielégítő módon kifürkészhetnők. Még mielőtt a szó valódi értelmében vett görög nemzet létezett volna, nemzeti sajátságainak, melyek azt később megalkotandók valának, már külön-külön megvolt saját élete, aztán csoportosultak, vagy

váltakozva egymás fölé helyezkedtek eddig teljesen föl nem derített sorozatokban. Eme kezdetleges néptörzseknek még úgyszólván neveit sem ismerjük eléggé. És daczára a régiségtudományok naponkint tett felfödözéseinek, mindaz, mit erkölcsi állapotukról, műveltségük jellegéről félig-meddig látunk, összevéve is édes-kevés. Bizonyos félhomályban látjuk Kis-Ázsiának és a szigeteknek eme görög korszak előtti törzseit, e szétszórta elterjedt pelasgokat, e danaokat és achivokat, kiknek neve már az egyiptomiak ősrégi emlékein ott található. Templomaik, síremlékeik, erődítvényeik a legapróbb részletekig fel vannak előttünk újítva a tudósok szakadatlan kutatásainak révén. Gyűjtik s tanulmányozzák iparuknak többé-kevésbbé esetlen termékeit, alaposan megvizsgálják ama dolgokat, melyek nekik műtárgyak gyanánt szolgáltak; mindent megkísérlenek, hogy azokon ízlésüknek némi nyomait, szellemi műveltségüknek fokát megállapíthassák és esetleg kiderítsék az idegen befolyást is, melynek alá voltak vetve. Bizonyára nagyon érdekes és sokat ígérő, de még mindig nem eléggé előhaladott kutatás. A görög irodalom története csak akkor lesz voltaképpen igazi kiindulási pontján, a mikor majd a tudomány teljes bizonyossággal meg bírja állapítani, hogy eme görög törzsek vagy tribus-csapatok mily sorozatban következtek egymásra és minemű megkülönböztető tulajdonságokkal volt eme történelem előtti társadalmak mindegyike felrubázva. Akkor lesz majd módunkban szemügyre venni a görög faj szellemének születését s növekedését, számon venni mindama lényeges elemet, melyből megalakult, akkor lehet világosan látnunk, mit köszönhet őseredetének, mit az idegen befolyásnak, mit a fajok keveredésének, mit saját erejének. Szakasztott ily mó-

don teszik tanulmány tárgyává az újkori népeket is; azt a reményt táplálhatjuk, hogy nincs messze az idő, melyben Görögországot is ily módon ismerhetjük meg és írhatjuk le. A mi a jelent illeti, ennek a módszernek alkalmazása ma még nagyon sok tapogatódzásnak volna kitéve. Hosszúra nyúlt megvitatásokban messzire eltérítők olvasóinkat kitérített célunktól s mintegy erővel ragadnók őket a pusztá föltevések országába. Különbösen így kevés hasznót húznának azon tárgy megértésére vonatkozólag, melyet velük megbeszélni szándékunkban áll.

Odázzuk hát el most eme reményeket s elégedjünk meg annak rövid előadásával, a mihez már kétség nem fér. Akármi módon alakult is meg a görög szellem, annyit biztosan tudunk, hogy az már létezett, mielőtt még az *Ilias* megszületett volna. Kisértsük meg azt ehelyt szemünk elé állítani leglényegesebb, következésképp legkezdetlegesebb sajátságaiban, mellőzve a másodrendű vonásokat, melyek benne csak bizonyos idő múlva s valósággal csak különleges körülmények behatása alatt nyilatkoztak meg.

A mi a hellén fajban legeslegelőbb szemünkbe ötlük, az képességeinek sokfélesége. Az öreg római költő, Juvenalis, az Umbricius szájába adott szavakkal bizonyos keserőséggel emeli ki a hanyatlási kor görögjeinek simulékonyságát, kik Rómát előzőnlötték és ott magukat bármiféle szakra alkalmasaknak találták.¹ —

¹ Juven. Sat. III. 73 s köv.

Ingenium velox, audacia perdita, sermo
 Promptus et Ísaeo torrentior. Ede quid illum
 Esse putes; *quemvis hominem secum adtulit ad nos:*
 Grammaticus, rhetor, geometres, pictor, aliptes,

Anélkül, hogy a gúnyvers-költőnek haragjában támadt emez ötletét nagyon komolyan vennők, nem lehet tagadnunk, hogy bizonyos tekintetben való igazságon alapul. A mit a római költő nevetség tárgyává tett, már Thukydides, az annyira komoly vizsgálódó, megcsodálta a korabeli athénieken; ¹ már pedig az athéniek e tekintetben is, mint sok egyéb dologban, valamennyi görög közt a leggörögebbek voltak. Aristoteles a maga részéről megjegyezte, hogy azok az európai népek, a melyek hidegebb vidékeken laknak, átalán nagy akaraterővel vannak felruházva, de kevés bennök a szellemi élénkség; ellenben az ázsiai nemzetek, melyek melegebb tájakon tanyáznak, élénk szelleműek ugyan, de akaraterjük csekély, míg a görögök, hála az ő mérsékelt éghajlatuknak, a szellemi képességeket egyesítették a jellemszilárdsággal. ² A különféle szellemi képességek emez egyenletes fejlődésében rejlik oka ama szerencsés súlyegyenlőségnek és összhangnak, melyet úgy a görög irodalom, mint a görög művészet nagy alkotásaiban észlelünk. A hellén mindenha meg tudta őrizni képzelő erejében az észszerűséget, érzelmeiben a gondolkodást, szenvedélyeiben a megfontoltságot. Sohasem lehetett tapasztalni, hogy teljesen erőt vett volna rajt az egyoldalúság hatalma. Mindig megvolt benne, hogy úgy mondjuk, a mindenre rátermett sokféle szellemi tehetség; és azon körülmény, hogy mindezt helyesen tudta egymással meg egyeztetni, nyomja rá valamennyi alkotására a valódi jelleget.

Augur, schoenobates, medicus, magus: omnia novit
Graeculus esuriens, in caelum, jusseris, ibit.

¹ Thukyd. II. 41. 1.

² Aristoteles (Πολιτικά, VII. 7. (p. 327b. Bekker).

Ennek következménye az is, hogy ugyanegy időben ezer és ezer módon érintkezésben tud lenni úgy a természettel, mint embertársaival. Az együgyű és nehézkes észjárású fajok sohasem fogékonyak többre — legalább eleinte s nevelődésük korszaka előtt — mint bizonyos egyhangú benyomások korlátolt számára, a mi aztán gondolataiknak némi alantjárást kölcsönöz. Az ilyenek keveset gondolkodnak, keveset képzelődnek; gondolataik megležitostosan alantjárók s alkotásaik mereveknek tűnnek föl. A görög népnél, ennél az eleven és tevékeny fajnál, egészen más jelenségekkel találkozunk. Megszámlálhatatlan benyomás támad bennök unos-untalanul. A természet véghetetlen változatos nyelven szól hozzájuk, melyet mindig meghallgatnak s mely mindig új előttök. Érdeklődéssel kísérik annak nemcsak nagy tünetényeit, hanem változó jelenségeit, örökös életének apró és tűnékeny árnyalatait is. És ez nemcsak a kis-ázsiai iónnak vagy Attika lakójának kiváltsága, szintűgy nem pusztán a tenger mentén tanyázó parti lakosoknak, kik a halász- vagy kereskedőéletet a földműveléssel kötik össze. Még a boeotiai vagy lokrisi munkásban is, úgy a mint őt *Hesiodos* „Munkái”-ban látjuk, ki Askra vidéken kemény munkával bajlódik „a tél hidegében és a nyár hevében”, még benne is megtaláljuk a benyomások meglepő élénk voltát, és hogy úgy mondjuk, az ezernyi ezer oly lenge és áttetsző látományt, mint a hogy előtte a dolgok vígabb vagy szomorúbb oldala megnyilatkozik. A vándormadarak hangjai, a kabócza átható mormolása, a töviscserje virágzása, mindemez apró-cseprő bizalmas dolgok úgy hatnak rá, mint megannyi, az övével rokon léleknek rejtelmes és mégis világos beszéde. Ím az oka, miért népesítette be a görög nép a világot lépten-nyomon istenekkel, a kik

nem pusztán ismeretlen hatalmak üres nevei, hanem élő lények, sőt majd hogy nem családiások. Mikor a természetet így átalakították, nem tettek semmi egyebet, mint pusztán visszaadták neki azt, a mit tőle kaptak. A külső élet benyomásokkal, képzetekkel telve szállott reájok, belőlük indult ki és istenekkel népesített dolgokhoz vitte őket vissza.

És ha már a természet szemlélése oly elbűvölőleg s oktatólag hatott rájuk, az emberekkel való foglalkozás sem járt rájuk nézve kevesebb előnnyel. A görög kiválóan társasuló lény. Szives-örömet keresi föl ember-társát, mert sok az, mit vele közölni szándékszik, sok, a mit tőle vár, és mert ez a kölcsönös csere rá nézve a legnagyobb élvezettel jár. *Hesiodos*, kire szivesen szoktak hivatkozni, mint a népelet legrégibb tanujára, azt ajánlja a munkás földmivelőnek, hogy menjen el a kovácműhely és a *lesché* (fecsegésre való hely) előtt anélkül, hogy oda betérjen. Azért ajánlja ezt, mert ott télen át nagyon is hosszasan elcsevegnek az emberek, s nagyon jól tudja, mekkora ereje van a belépésre való csábításnak. Nem afféle durvább fajta csábítások azok, mint pl. a borozás vagy tivornyázás, mitől ő földmivesét félti; inkább oly fajta csábítás az, melyet finomabb természetűnek lehetne mondani; inkább szellemi, mintsem érzéki csábítás. A görög ember lelke átalán sokkal is nyitabb, sokkal is megközelíthetőbb minden oldalról, hogysen teljesen bezárkóznék valamely komor és fölötte uralmat gyakorló szenvedélybe. Innen az a hatalmas és korán érett élettapasztalat, mely már az epikai költés legrégibb termékeiben oly szembeszökőleg jelentkezik. Az ember már ott ellentétekkel, az érzelmek és gondolatok meglepő árnyalataival telve mutatkozik; alkalmaz-

codik minden szerephez s bele tudja magát élni bármely helyzetbe; legyen főnök vagy alattvaló, lázadó vagy leigázott, legyen atya, férj, fiú, jóbarát vagy ellenség, mindez nemcsak természet szerint és megszokásból, hanem mélyen rejlő változatossággal. Az emberi tehetségek játszisága talán egyetlenegy más fajban sem volt annyira fesztelen, annyira készséges, annyira terjedelmes.

Ennek eredménye, mit kétségen kívül a görög faj legszembeszökőbb sajáttságának kell betudnunk, az ő élénk és kifogyhatatlan tudásvágya, mely oly sokféle módon nyilatkozik mindabban, a mit csak teremtett.¹ Valóban tekintsük akár a természettudományokat vagy az erkölctant, a történelmet, a földrajzot, a bölcséletet, a mennyiségtudományt: a görögök tudni-vágyók voltak a szó legnemesebb értelmében, s a dolog úgy áll, hogy ők vetettek föl legelőször majd minden nagy kérdést, ők hoztak be majd minden helyes módszert. A talánszerű, akármily alakban jelentkezett legyen is előttük, mindenha kísértetbe hozta őket, nevezetesen pedig a világ eredetének megfejtése. Szóval ők látni és ismerni vágytak. Ez a minden után való kutatási kényszerűség, a mire csak felelet várható, megnyilatkozik már Jónia legelső természetbölcselőiben; kifejezést nyer bizonyos gyermekdedséggel és csodás nagyszerűséggel Herodotos összes műveiben, melyek oly mélységesen magukon hordják a hellén szellem jellegét; és az összes tudományok történetében megmarad mindenkor a peripatetikus iskola dicsősége, mely a fölfedezéseknek annyi utat tárt vala föl s annyi becsületet szerzett az ismeret-

¹ Platon, Politeia. IV. c. 11: τὸ φιλομαθές, ὃ δὴ περὶ τὸν παρ' ἡμῶν μάλιστα ἂν τις αἰτιάσται τοῖον.

gyarapítás módszerének. Magában a költészetben is a legrégebb időktől fogva megnyilatkozik eme szellemi képesség. Az *Odysszeiának* legelső hallgatóira gyakorolt varázsa főleg abban állott, hogy leírásai oly távolról való s eddig ismeretlen dolgokat tártak föl a hallgatók tudni-vágyó lelkei előtt. Görögország legelső két nagy költeménye bizonyos értelemben úgy tekintendő, mint két kinyilatkoztatás; az *Ilias* az emberi természet mélységeit tárja föl, az *Odysszeia* pedig a világ véghetetlen-voltára irányítja a figyelmet.

A fentebb rajzolt eme jó tulajdonságokhoz, meg kell vallanunk, elég komoly számba jövő fogyatkozások is járulnak úgy irodalmi, valamint erkölcsi tekintetben. Ama képesség, hogy az ember mindent könnyűszerrel fel tud fogni és mindenre ráadja magát, néha veszedelmes kiváltság is lehet. Ismeretes Theognis életszabálya¹: „Igyekezzél azon mód cselekedni, mint a polyp, mely hasonló színűvé változik ama köhöz, melyhez hozzá tapad; azon mód végy példát róla s azon mód váltogasd színedet; az ügyeskedő bölcsesség többet ér, mint a merev hajthatatlanság“ („*κρείσσων τοι σοφίη γίγνεται ἀτροπίης*“.) Ez a gondolat megtalálható már egy régi hősies vagy oktató költeményben is, a hol Amphiaraios hős így szól fiához, Amphilochoshoz, mikor tőle bucsút venni szándékszik: „Fiam, Amphilochos, el ne feledd sohase a polypról vett példabeszédet, és igyekezzél mindenkor azok szokásaihoz alkalmazkodni, a kik közé sorsod vet; akár egy, akár más tekintetben mutasd magad mindig azon emberekhez hasonlólnak, a kik között életedet

¹ Theognis 215—218 kiadta Bergk (Poëtae lyrici graeci 4 kiad. 2 kötet).

tölteni szándékszol¹.“ Az igazat megvallva, ezen tanács voltaképen nemcsak egy személynek szól, hanem egy bizonyos vonását fejezi az ki az egész nemzeti jellemnek. A simulékony és furfangos Odysseus egyike volt a hősköltemény főhőseinek, és Hermes ugyanazt a típust képviselte az istenek között. Ám a mi a görög fajnak veleszületett emez alkalmazkodásánál fogva veszedelemmel járt, éppen oly világosan mutatkozik irodalmának történetében, mint a mily előnnyel volt összekapcsolva. Könnyűszerrel képes birtokába keríteni a művészetet, kitünően ért hozzá, mint húzza belőle hasznat, de igen gyakran jut azon helyzetbe, hogy nagyon is tetszeleg magának eme tehetségei gyakorlásában. Cicero egy levelében arról értesít bennünket, hogy rhodusi Posidonius (bár egyike volt a legkomolyabb bölcselkedőknek) és még sok más is, kiknek neveit elhallgatja, azon kérelmet intézték hozzá irataikban, hogy küldje meg nekik a consulsága idején tett jegyzeteit, ők majd aztán gondoskodnak arról, hogy felcziczomázva kidolgozzák; „instabant, ut darem sibi, quod ornarent².“ Kétségtelen, hogy ebben a hanyatlás jelensége mutatkozik. De nem szabad felednünk, hogy a hanyatlás jelenségei csak oly népfajnak jellemében válnak láthatókká, mely annak előtte másmilyen volt. Már Kleon szemökre veti az athénieknek Thukydidesnél³, hogy „csak pusztá szemléelői a vitatkozásoknak és csak hallgatói az eseményeknek“ — a mi annyit jelent, hogy pusztán csak úgy szemlélik a szónokoknak a szószéken folyó harczeit, mint valami látva-

¹ Athenaeus VII. 102. V. ö. Bergnek Theognishoz imént idézett jegyzetével.

² Ad Atticum II. 1.

³ Thukyd. III. 38. 4.

nyosságot, az eseményekre pedig csak úgy ügyelnek, mint valami érdekfeszítő színműre. Természetes fogatkozása volt ez a leghellénebb sajátságnak. Míg ugyanis valamely nép oly készséges és oly változatos képességek fölött rendelkezik, mindig ki van téve annak a veszedelemnek, hogy azokat művésziességre használja, a helyett, hogy komolyan az emberi élet műveire fordítaná.

Ha már most ezen általános képességeken kívül a görög népben még némely különleges szellemi, gondolkodási vagy érzelmi sajátságokat szándékunk megkülönböztetni, ime a főbb megfigyelések, melyek előttünk még jelentkeznek.

A hellén fajnak lényeges sajátsága az éleseszűség¹. „A hellént, mondja Herodotos, már a legrégibb idők óta meg szokták különböztetni a barbár népfajoktól annyiban, a mennyiben mind élelmesebb, mind pedig távolabb tartja magát az együgyű hiszékenységtől².“ Ez nem csak egy időszokról vagy az egyének bizonyos különleges csoportjáról áll. Az éleseszűség éppúgy megnyilatkozik a legrégibb epikus költőkben, mint az ötödik század nagy tragikusaiban, le egészen a hanyatlási korszak sophistáinak idejéig. Nem kevésbé nyilvánlik ez meg a görög nemzet egész életében, mint irodalmában. Belevegnyül a társadalmi életbe, a hol fenntartja és felkölti a gúnyolódásra, az ellenkezésre, a mesékre, a példabeszédekre, az elmés mondásokra hajló kedvet; keresi és meg is találja a közügyekben való érvényesülést, nevezetesen a pénzügyekben és kereskedelemben; felülkerekedik végül a politikai életben; mert nemcsak Athénben, hanem Görögország minden államában, hová

¹ Ingeniorum acumen. Cic. pro Flacco 4.

² Herod. I. 60: Ἀπεχρίθη ἐκ παλαιτέρου τοῦ βαρβάρου ἔθνους τὸ Ἑλληνικόν, ἐὼν καὶ δεξιώτερον καὶ εὐρηθεῖς ἡλιθίου ἀπὸ πηλλυμένον μάλλον.

a történettudománynak csak valami kis fénysugara elhatolt, hogy bennünket fölvilágosítson, lépten-nyomon olyan embereket látunk, kik nagy elmeéllel tudják érdekeiket érvényre juttatni.

Nem szabad e tekintetben magunkat félrevezettetnünk egynémely régi, de nagyon elhamarkodva fölkapott tanubizonyság által, melyek némi magyarázatra szorulnak. Gyakran szembe szokták állítani, még pedig nem minden alap nélkül, a dór szellem nehézkes voltát az ión szellem finom könnyedségével; tréfásan szoktak gúnyolódni egy aesopusi mese tekintélyének révén a kymeбели görögök ügyefogyottságán s közmondásszerűleg idézgetik a boeotiabeliek butaságát. De hát itt nyilván vagy a viszonylagos igazság erős túlzásával, vagy rossz indulatból terjesztett puszta ötleteskedéssel van dolgunk. Azon népek, melyek éles, következőképen gúnyolódásra hajló elmével vannak felruházva, természetesen mindig a leghajlandóbbak arra, hogy a szokásokban vagy nyelvekben tényleg meglevő helyi különbségek révén önnönmagukat keverjék rossz hírbe. De nagyon is óvakodnunk kell, nehogy mindezt készpénz gyanánt vegyük. Anélkül, hogy ehelyt felsorolnók Boeotiának irodalmi vagy politikai nagy neveit, ma már senkisé is képes valakivel elhítni, hogy azok az ismeretlen művészek, a kik minden igénytől menten alkották vala meg a tanagrai szép szobrokat, ügyefogyott és gyámokalan emberek lettek volna. És a mi a dór észjárás nehézkes voltát illeti, nagy hiba volna azt úgy tekintenünk, mint oly lassú gondolkodási módot, mely össze nem férne az éleseszsűséggel. Hisz éppen a spartaiak szellemes mondásai álltak nagy hírben Görögország-szerte. Egy elég gazdag sorozat még most is rendelke-

zésünkre áll Plutarchos erkölestani műveinek gyűjteményében.¹ Kevésbé kecsesek és kevésbé könnyedén gúnyosak, mint az athénieké, de sokkal velősebbek és több erő van bennök. Sok bölcs, kit éppen szellemes gondolatai alapján ünnepeltek, Görögországnak éppen dór részéhez tartozott; és Cicero, midőn a „de Oratore” című munkájában a szellemes szavak kihegyezésére akart oktatni, melyek az ékesszólás fegyverei gyanánt szolgálnak, a törzsek minden megkülönböztetése nélkül az összes görögöket tartotta szem előtt, kiktől példákat kölcsönzött. „A görögöknél, mondja, egész özönével találkoztam a szellemes mondásoknak: a szicziabeliek tűnnek ki főleg e nemből, úgyszintén a rhodusiak és byzantiumbeliek, de mindenekfölött az athéniek.”² Átálán Szicília görög lakói olyanok az ő szemében „mint a kik éleseszüek és ügyes vitatkozók; („*acuta illa gens et controversa natura*”)”³ „Soha sincsen, úgy szól, a szicziabelieknek oly rossz dolguk, hogy ne tudnának egy-egy tréfás és elmés megjegyzést tenni.”⁴ Elég különben az eredeti görög szellemmel szembe állítani valamely idegen nép szellemét, például a rómaiét, hogy az ember érezze, hogy a sajátság, mely most szóban forog, mily hamisítatlanul görög sajátság. A római szellem okos és erővel teljes, természeténél fogva józanul ítélő és szabatos, de maga ez a pontosság nem rendelkezik a görög szellem mélyrehatásával. Így jobban van ugyan

¹ Plutarchos: *Apophthegmata laconica et Lacaenarum apophthegmata*.

² Cicero „de Oratore” 54.

³ Cicero, Brutus 12.

⁴ Cicero in Verrem, II. 43: *Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facete et commode dicant.*

biztosítva a logikai merész elkalandozások és az okoskodás szörszálhasogatásai ellen, de viszont mennyivel kevésbbé bír a dolgok mélyére hatolni!

Ennek az éleseszűségnek köszönhető, hogy a görögök oly korán és oly hosszú időn át mesterei voltak az emberiségnek az erkölcstani fejtegetésekben nem kevésbbé, mint a gondolkodásban. Innen van az is, hogy történetük bizonyos időszakán át oly könnyen váltak sophistákká, és hogy nem ritkán akadunk még legnagyobb íróiknál is egy-egy nagyon is szellemeskedő dologra. Nekik mindig könnyebben állott módjukban, mint másoknak, gyorsan megszerezni a helyes benyomásokat, észrevenni és a valónak megfelelő világításba helyezni a dolognak kevésbbé szembeszökő oldalait is, de viszont mindig vettek maguknak fáradságot oly dolgok megvitatására is, a melyeket megvitatni nem érdemes, olyasmik kutatására, miket kutatni kárbaveszett munka.

Ugyanakkor, mikor a görög nép éleseszűleg gondolkodott, tisztán is tudta felfogni a dolgokat. A görögök különösen fel voltak ruházva a képzelőtehetséggel, de hát ez közös vonásuk számos egyéb népfajjal is. Minden vakmerősködés nélkül elhihetjük, hogy egy indusnak, skandinávnak vagy germánnak fejében átalán megfordul annyi, épp oly erős, épp oly élénk benyomás, mint egy görög emberében. A mi azonban ez utóbbinak gondolkodási módjában a sajátságos, az ama körülmény, hogy mindezek képek, melyeket lelkében hordott és melyeket minduntalan megújított, egyszerű alakokat és határozott körvonalakat mutattak. A határozatlannak, a homályosnak, a bizonytalanak úgyszólván semmi részük sem volt azokban. Minden meg volt azokban világítva, ha nem is egyenlő, de legalább kielégítő módon. Helye-

sen jegyezhetnők meg, hogy a görög ember képzelő tehetségében sohasem volt éjszaka. És minthogy a megmérhetőség határán túleső dolgok imitt-amott természetszerűleg homályosak: minden görög alkotás természetszerűleg a megmérhetőség határán belül mozog. Nem mintha eme mindenben való mértéktartás volna a görög szellemnek lényeges vonása, a mint azt imitt-amott megjegyezni szokták. Elég gyakran hiájával voltak annak a görögök úgy bölcséleti okoskodásaikban, mint politikai életükben. Hanem minden erőlködés nélkül meg tudták azt őrizni képzelő-tehetségükben. Ha ezen emberi tehetség minden egyébnél jobban alá van vetve az érzékek közvetlen befolyásának, akkor eme valóban nemzeti sajátságnak valószínűleg abban rejlik a főoka, hogy a görög nép hozzá volt szokva a legtöbbnyire derült ég alatt való élethez, s hogy szemei előtt majd mindig tiszta körvonalakban jelentkező szemhatár terült el. Gyermekkora óta hozzá lévén szokva ahhoz, hogy ne találkozzék se a végtelennel se a bizonytalanul, ha maga köré tekintett: a görög sem az egyiket sem a másikat nem illesztette be az önmaga-alkotta képekbe. Emlékeinek, költött dolgainak, képzelmének.

¹ Ismereteseek Euripides Medejának az athéniekhez oly találólag mondott szavai: *Φερβόμενοι κλεινοτάταν σοφίαν, αἱ δὲ διὰ λαμπροτάτου βαίνοντες ἄβρως αἰθέρος κ. τ. έ.* — Cic. de Nat. deor. II. 16: „Etenim licet videre acutiora ingenia et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus ac tenuis, quam illorum qui utantur crasso caelo atque concreto. — E. Reclus „Nouvelle géogr. univ. Europe meridionale 59 l.“ A mi elragadja a művészt az athéni vagy az argosi öbölben, az nemcsak a tenger kék színe, a hullámok örökös mosolygása, az égboltozat átlátszó-sága, a távolodó partok perspectivája, a hegyfokok meglepő kiszögellése, hanem úgyszintén a hegyeknek oly tisztán kivehető s

egész világa természetesen annak jellegét hordta magán, mit a valóságban maga körül látott.

Misem tanulságosabb e tekintetben, mint mythológiája. Minthogy ez egyidejűleg valamennyi görög törzs tulajdonát képezi, és pedig történetük legrégibb korszakától kezdve, különösen alkalmas megmutatni képzelődésük útját, mely a legkorábbi időktől fogva a faj összességében túlnyomó maradt. Hisz nem jellemző-e látni, hogy hány nagy természeti tűnemény, mely hitregéinek alapul szolgált, mindjárt eleinte mily egyszerű és határozott alakot öltött, és egész physiognomiájában oly megállapodásokat mutat, mint körvonalalaiban? Az istenek legnagyobbbrészt emberi alakokban jelennek meg ott. Ha kezdetben véletlenül valami hiányosan van bennök meghatározva, a költészet ösztönszerűleg azon van, hogy azt kiküszöbölje. Úgy képzelik őket maguknak, mintha örökös fényderűben úsznának. Távol attól, mintha félig belemerülve akarnának maradni az ismeretlenségbe és titokzatosságba: a maguk teljességében lépnek ki onnan, hogy érzékelhető szépségükben ajánlják föl magukat a bennök hívók lelkének. És még akkor is, ha eredeti természetük a legkevésbé kinálkozik ilyen átalakulásra, ezt, a mennyire csak lehetséges, rájuk kényszerítik. Mikor a görög ember képzelő ereje megszemélyesíti a villámot és menydörgést, a viharokat, a forgószelet, a vulkánikus kitöréseket, azaz más szóval a megmérhetetlen és láncczaitól felszabadult természeti erőket, akkor nem tesz egyebet, mint megegyeszerüsi azokat s nekik, a meny-

messzelátszó párkányai a mészkő- vagy márványrétegeken: azt lehetne mondani, hogy mindez egy-egy műépítésre való talapzat, s egyik-másik templom, mely azt koronázza, olybá tűnik fel, mintha csak kiegészitené a hegy alakját.

nyire csak tőle telik, határokat szab. A görög mythologiában egyáltalán nem akad párja sem az indusok mérhetetlen és phantasticus alkotásainak, sem a skandináv faj borongós álmadozásának. A cyclopsok, a százkezűek, Aegeon és Briareus, Typhoeus és a titánok az olymposiak ellen folytatott harczaikkal mindenesetre legjobban megközelítik amazokat; de nyilvánvaló, hogy a görög költészet, midőn emezeket szemeink elé állítja, minden tőle kitelhetőt megtesz, hogy őket mentül könnyebben felfoghatókká tegye, a nélkül, hogy nagyon is szakítana a legelső felfogással, mely őket megalkotta vala; hozzá kell még tennünk, hogy távol attól, mintha rendszerint tetszelgett volna magának ezen képekben, ellenkezőleg mind jobban és jobban elhanyagolta azokat. A költők előtt azok az istenek voltak legkedvesebbek, a kikben leginkább megvoltak az emberi tulajdonságok.

A felfogásban nyilatkozó eme plasticus határozottság egyike a hellén irodalom legvonzóbb érdemeinek. A képzelem országában minden világos és minden megérthető a görög emberre nézve, és minthogy emez annyira tiszta formák, mi több, egészen telvék étellel, ennek következtében van bennök valami, a mi élénken elbájol és kielégít. Mindazonáltal eme tulajdonságok szükségképen kizárnak némely egyebeket, vagy legalább is ugyanannyira korlátok közé szorítják azokat. A borongósnak éppen úgy megvan a maga költészete, mint a derűsnek, s gyakran az hatja meg az embert leginkább, miről azt hiszi, hogy árnyékon át csak félig sejtve látja. A rómaiaknál talán nagyobb mértékben megvolt ez a láthatatlan és elérhetetlen iránt való emez érzék, mint a görögökben. Lucretiusnál s Vergiliusnál rá lehetne akadni ama mély értelmű verssorokra, melyek éreztetik velünk

azt, a mi láthatatlan, és melyek fölnyitják képzelmünk előtt a merengéssel és borzadálylyal teljes, titokzatos perspectivákat.

Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.

És a rómaiak mindamellett sem voltak természetüknél fogva a titokzatosnak költői. A minden szabatos formákon kívül való elmerengésnek, a megállapodott és határozott korlátokon túlesapongó érzésnek eme csodás képességét sokkal inkább India költészetében találjuk meg; és a germán valamint skandináv törzsek átszarmasztatták aztán többé-kevésbbé majd minden modern népre.¹ Ellenben a görög nép közt ez a tehetség nagyon gyenge. A fel-fogásban nyilvánuló arányosság s határozottság viszont megvan bennök még az elvont dolgok iránt is, a hol aztán megvannak úgy előnyei mint hátrányai. Egyetlenegy nép sem szolgáltatott annyi konkrét valóságot a metaphysikának. Nemcsak az első idők bölcselő költői alkotnak maguknak külön mythológiát, hogy azzal helyettesítsék a népmythológiát, hanem a próza egész birodalmában még Sokrates tanítványai sem haladnak más nyomokon. Platon egy egész istenvilágot alkot magának az ő ideáival, csodás alakokkal látja azt felruházottnak és leírja számunkra. Így a kevésbbé lényeges átalánosítások is megelevenednek; úgyszólván physiognomiát adnak nekik s családiasakká, közelállókká teszik azokat. Ez bizonyára nagy kedvtelés lehet, de viszont nem rejt-e magában nagy veszedelmet a tudományra és egészséges gondolkodásra nézve? A görögök pusztán önmagukban

¹ Victor Hugó „Őszi levelek“ XXXI:

Árnyék s szerelmi láng a költő lelke csak,

Az éj virága, mely napfény után fakad,

S a csillagok között nyílik.

több metaphysikai lényeket vetettek a világ elé, mint a többi nép valamennyi együttvéve. Hány oly phantom akad ott, mely valaminek látszik, de voltaképen semmi! Ezért, ha úgy akarjuk, elménk finomságát és tudásvágyukat kell felelőssé tennünk, de vajjon gondolkodási modoruknak nincsen-e szintén jelentékeny része abban?

Nagy súlyt kell még fektetnünk a görög irodalom tanulmányozásában egy jellemző vonásra, a mely nem áll magában, de a mely létrehozója majd mindenik, eddig leírt sajátságának. Jóllehet a hagyománynak nagy hatalma tapasztalható benne, mégis lépten-nyomon tapasztalható az egyéni szabadság megnyilatkozása. Azt lehet tapasztalni, hogy ugyanazon tárgyak számtalan költőnemzedéken át ismétlődnek, de azért bajosan lehet mondani, hogy az újonnan fellépők teljes szolgálissággal vetnék magukat alá elődeik tekintélyének. Ha szívesen fogadják is el a már megalkotott példákat, ez csak azért van, mert ezen meglevő példák nem feszélyezik őket semmi tekintetben sem. Megalkotnak ők maguk maguknak egy bizonyos módot, mely semmi olyast sem foglal magában, mit a szó valódi értelmében szolgál meghódolásnak lehetne mondani. A régi tárgyaknak, sőt maguknak a mintegy szentesített formáknak felhasználása olyan forma rájuk nézve, mint a nyelvnek használata: mindenki él vele a nélkül, hogy azért úgy vélekednék, hogy valakit utánoz. Főleg a görög irodalomban nem találkozunk azokkal a túlnyomó befolyásokkal, melyek a természetes igazságot majd minden népnél többé vagy kevésbbé tartós módon helyettesítették valamely megegyezészerű erkölcsi igazsággal. A rómaiban átalán megtalálható bizonyos senatori vagy consuli méltóságoskodás, melynek bélyegét ráüti mind arra, a mit

ír; beleéli magát helyzete magas voltának szerepébe, melyet a világban elfoglal, és csak olyan gondolatokat fejez ki, melyek méltóságával megférnek. A római irodalom történetének homlokára bátran eme szavakat lehetne odairni:

Tu regere imperio populos, Romane, memento.

Az újabbkori irodalmak történetében kivétel nélkül ugyanezen jelenség ismétlődik. A középkor irodalma mysticus, lovagias és scholasticus jellegű. A XVI-ik századé tudományos, imitt-amott szörszálhasogató. A XVII-iké, legyen az francia vagy angol, legyen akár spanyol, hódol a túlzottan finom széptevés, a bel esprit és nem ritkán a castiliai lovagiasság divatjának. Maguk a legnagyobb szellemek, a Shakespearek, a Calderonok, a Corneille-ok is többé-kevésbbé meghajoltak eme conventionalismusok előtt. Ellenben Görögországban egészen az alexandriai korszakig nagyon bajos dolog ennek hasonmására bukanni. És még magában a hanyatlás korszakában is, mikor a hellén szellem sem erejének, sem eredetiségének nincs többé oly világos tudatában, hányszor és hányszor nyilatkozik meg a legnagyobb fénynyel ez a veleszületett szabadszárnyalás. Pliniussal s Tacitussal szemben, kik közül úgy az egyik, mint a másik annyira magán hordja a római sajátságot, tekintsük íme Plutarchost a maga jóságos és elbájoló hellén természetével, ki oly gyermekiesen emberies tud maradni még a kissé mesterkélt formák korlátai között is, melyeket a korszak, melyben élt, rákényszerített vala. Végül egy syriai, mint Lukianos, ez az egész nevelése, összes olvasmányai, teljes életmódja révén göröggé lett ember, mennyi fesztelenséggel találkozik ebben a hellenizmusban, mely neki második természetévé lett! Valóban a

görög nemzet szakadatlanul közelebb állott a mesterkéletlen emberi igazsághoz, mint akármely más nép. Ők azok, kik minden időn át legkevesebbé tévesztik vala szem elől, és kik mindenkor legkönnyebben tudtak megint ráatalálni. Ítéletüknek merészsége által, képzelőtehetségüknek szabad röptével, mesterkéletlen naivságukkal, érzelmeiknek visszatükröztetésével mindenha ki tudtak siklani minden olyas befolyás alól, mely természetüknek magas röptét gátolni lett volna képes.¹ Semmi-féle mesterkéeltség sem tud bennük felülkerekedni a tiszta emberieség rovására. A sajátságos jelleg, melyet a görög műveiben elfogad, ránézve olyan, melytől soha sem tudja magát függetleníteni, mert azt a valósággal önmagában hordja. Nem követ vakon sem valamely elfogadott szerepet, sem bármi néven nevezendő szabályt.

Hátra van még néhány szót szólnunk annak meghatározása végett, a mit a hellén faj uralkodó erkölcsi sajátságának lehetne mondani; valóban semmisem érdekelheti ennél jobban az irodalomtörténetet. A kiváló kritikusok között figyelemre méltó eltérések támadtak erre a dologra vonatkozólag. Egyik fél véleménye szerint a gondatlanság és vígság képezik a hellén faj jellemének alapvonását, „A görögök, mondja Renan, a maguk gyermekvoltában oly vidám módra fogták föl az életet, hogy sohasem álmodtak isteneik elátkozásáról azért, mintha a természetet az ember iránt nagyon mostohának és hűtlennek teremtték volna“.² Ugyanezen

¹ Innen van Görögország némely nagy emberének az az eredeti személyisége. Rómában nem lehet párját találni sem Sokratesnek, sem Diogenesnek. Cato Censorius hozzájuk hasonlítva mesterkéltnek és merevnek tűnik fel.

² „Az apostolok“ 328. l.

író másutt is szól nekünk erről az örökifjúságról, erről a vidámságról, melyek az igazi hellént mindenha jellemezték s a melyek még manapság is azt eredményezik, hogy a görögre nézve az a mélységes borongás, mely a mi érzelmvilágunkat mintegy aláaknázza, teljesen idegenszerű.¹

Másrésről meg a „Vallásos érzés Görögországban” című munka szerzője, Jules Girard, ki annyira át tudta érezni a görög nép lelki világát, ezen állításokkal szemben ellentétes véleményt táplál. „A görög népnél, így szól, valósággal önnönmaga, állapota és rendeltetése miatt való bizonyos busongás tapasztalható, mely bennök ragyogó képzelmoikkal ugyanegy időben támadt föl, mi aztán legkiválóbb alkotásaikba is, bármily erővel teljesek is azok máskülönben, belevegyít bizonyos bánatos vonást, melyet a modern népeknél semmiféle patheticus erő sem bírt felülmulni.”² Senki sem ismerheti komolyan félre, a mi igazság emez utóbbi véleményben rejlik. De míg erőteljesen fejezi is ki egy tudományos és mélyreható vizsgálgatás eredményét, addig az előbbi nagy vonásokban, bár kétségtelen túlzással, adja összefoglalatját egy általános benyomásnak, mely az elengedhetetlen helyreigazítások daczára is mindig igaz marad a maga teljességében. Tagadhatatlanul bizonyos, hogy sokkal is élesebb eszük, sokkal is elfogulatlanabb ítélő-tehetségük volt, hogysem idejekorán észre ne vették volna mindazt, a mi az emberi dolgok állapotában sötét s a világ folyásában igazságtalan s helylyel-közzel lázító. Lehetetlen vala, hogy élénk érzékenységük ne érzett volna

¹ Ugyanott 339. l. Vö. Reclus idézett művét 64. l.

² Le sentiment religieux en Grèce, 2. kiadás. Páris, 1879. 6. lap.

fájdalmat az élettel járó nyomorúságok fölött. De ha amaz erkölcsi sajátság megállapítása forog szóban, mely bennök túlnyomó vala és melyet irodalmukban leggyakrabban lehet észlelni, akkor nagyon is igaznak találjuk, hogy mindent összevéve, sohasem volt meg bennök a dolgoknak ama világfájdalmas felfogása, melynek a modern írók oly gyakran adnak kifejezést és mely annyira feltalálható még egyik-másik latin íróban is. Kétségtelenül ők is felkiálthattak volna Theognissal elégedetlenségük s kétségbeesésük valamely pillanatában: „Legjobb az emberre nézve nem születni, soha meg nem pillantani a napnak ragyogó sugarát; ha pedig már megszületett, legjobb mentül előbb átlépnie Hades küszöbét s nyugodnia a sírban, feje fölé gyűjtve a föld göröngyeit“.¹ De szó sincs azokról a fájdalmas panaszokról, melyekben a búskomorságra legkevésbé hajlandó természetek is ki-kitörnek gondolataik s érzelmeik mély voltában. Az egész görög költészet határozottan az *élet* költészete; az ő állandó eszményük az ifjúság és szépség eszménye, melyet szüntelenül megvalósítani törekcsenek és melyhez legszivesebben fűzik gondolataikat. A világfájdalomnak szokásos mély oka, vagyis a súlyegyenlőtlenségnek mélységes érzete mind a között, mit az ember eszével belát s a mit véghez visz, a között, a mit óhajt és a mit elérhet, a modern világfájdalomnak ezen belső oka úgyszólván ismeretlen volt a görögök előtt.

Egyik-másik gondolkodó fő³ sejthette közöttük kétségtelenül, de a görög faj a maga összességében, inkább mint bármely más, az élet barátja volt, mely örömét

¹ Theognis 425—428 ed. Bergk.

lelte érzelmeiben s gondolataiban és természetyszerűleg hajlott mindenkor az eleven optimismusra.¹

Íme főbb vonásaiban a hellén jelleg, úgy a mint azt mi felfogjuk, s a görög irodalom története a maga teljességében magasabb szempontból tekintve nem is egyéb, mint emez alapvető észrevételek fejtegetése.

II.

A görög nyelvről.

Valamely népnek nyelve úgy tekinthető, mint szellemének legelső irodalmi megnyilatkozása. Már maga a nyelv az ő szellemének műve, s minden egyéb szellemi alkotása szoros összefüggésben van nyelvével. Bármily fontossággal birnak is az öröklött őselemek, a melyeket magában foglal: a mint egyszer saját eredetisége érezhetővé válik, a legmeglepőbb módon tesz tanubizonyságot az illető néptörzs minéműsége mellett. A nyelv a nép eszményének bizonyos kifejezőjévé válik és mind azzal érezteti hatását, a mit csak gondolkodás vagy érzés útján kezdetből létrehoz.

Azon szempont, a melyből mink itt a görög nyelvet

¹ Aristoteles (Problemák XXX. 1) azt kérdi önmagától, honnan van az, hogy mind ama nép, mely a philosophiában, politikában, költészetben vagy művészetben kiváló szerepet játszik, általán véve búskomorságra hajló. Kétségtelen, hogy megfigyelése legelső sorban a görög népre vonatkozik, de ez nem annak kizárólagos sajátága. Ha teljesen alapos is, a mihez ugyan szó fér, ebből csak az következik, hogy a nagy emberek Görögországban sem menekülhettek egy általános törvény alól, de mindenesetre óvakodnunk kellene abban nemzeti jellemvonást keresni.

vizsgálni szándékozzuk, teljességgel különbözik a lingvisztikai szempontból való vizsgálódástól.¹

A görög nyelvben már az irodalmi korszak legelső ideitől kezdve bizonyos finom és zenei hangsúlyozás jutott érvényre. Európa összes modern nyelveiben, beleértve az új görög nyelvet is, a hangsúlyozás lényegileg nem áll egyébben, mint a hangnak minden szó egy szótagján való erősebb kiemelésében. Ennek következménye aztán, a mit ma természetesnek találunk, hogy a hangsúlyozott szótag hosszabbá válik. Ez nem volt egészen így a régi görög nyelvben. Abban a hangsúlyozás átalán zenei volt. Legfőbb hatása abban nyilvánult, hogy a hangsúlyozott szótagot élesebb hangon kellett kiejteni. Ezen szótag és egyéb szótagok között a különbség, vagyis a hangköz, Halikarnassosi Dionysios szerint egy ötöd (quint) volt.² Hogy a hangnak a hangsúlyozott szótagon való eme fölemelése lassan-lassan azon

¹ A mi a görög nyelv szervezetére vonatkozó kérdéseket a maguk egészében illeti, ma már olyan munkákra hivatkozhatunk, mint K. Brugmann *Görög Nyelvtana* (*Handbuch der klassischen Alterthums-Wissenschaft*, Iwan Müller tom. II.). Eme kézikönyvben minden részletes kérdésre vonatkozólag meg lehet találni az illető bibliographiát. Mindazt, a mi a kiejtésre vonatkozik, különösen Blass ily című munkájában találhatni: *Über die Aussprache des Griechischen*, 3-ik kiadás 1888.

² Halikarnassosi Dionysios *de Compos. verbor.*, II. Διαλέκτου μὲν οὖν μέλος ἐνὶ μετρεῖται διαστήματι τῷ λεγομένῳ διὰ πέντε, ὡς ἑγχεῖστα. Érdemes az egész idevonatkozó helyet elolvasni, mely nagyon érdekes. Nevezetesen azt lehet ott kivenni, hogy a hajtott hangjellel kiemelt szótagok ugyanegyszerre élesek és tompák is voltak, azaz, hogy kiejtésükkor a hangsúlyozás a magasabb hangból hirtelenül alacsonyabba esapott át. Ennek következménye bizonyos valóságos zenei modulatio lett, a mi hasonlított valamely halkabb dallamossághoz.

következménynyel járt, hogy eme szótagot nagyobb erővel ejtették ki és meghosszabbították, nyilván mutatja a görög hangsúlyozásnak története, a mely már a mi időszámításunk első századától fogva hasonlónvá lett ahhoz, a melyet ma az új görög nyelvben tapasztalunk. Ezen átalakulás csak fokenkint történhetett, és nem lehet kétségbe vonni, hogy már igen korán jelentkezett; de másrésről az is bizonyos, hogy az egész classicus korszak alatt, sőt még Halikarnassosi Dionysios idejében is a dallamos, a zenei, nem pedig a rythmicus jelleg volt a túlnyomó a hangsúlyozásban, legalább azok kiejtésében, a kik választékossággal és szabatoszággal beszéltek. Fölemelték ugyan a hangot a hangsúlyozott szótagon, de csak nagyon gyengén nyomták meg. Innen van, hogy a görög classicus verselés teljesen független a hangsúlytól; semmisem mutatja jobban, mennyire különbözött ez a régi hellén világban attól, a melyet a maiban tapasztalunk. A hangsúlynak emez utóbbi átalakulása szükségképen maga után vont a verselés ama módjának eltűnését, a miből jogosan lehet következtetni, hogy sohasem jöhetett volna használatba, ha a hangsúlyozás eredetileg ugyanaz lett volna, a mivé utóbb alakult. Midőn a hangsúlyos szótagot a hangnak nagyon érezhető erősségével különböztették meg a többi szótagtól és midőn csak a hangsúlyos lett a szó egyedüli hosszú szótagjává, akkor Homerosnak és Sophoklesnek versei hamisan kezdtek hangzani. Szükséges volt egy a hangsúlyon alapuló verselési rendszert alkotni, miután a régi verselés végül teljesen kiszorult a használatból. De a nyelv zeneiségének három lényeges eleme, úgy mint a hangnak erőssége (intensitása), annak időtartama és annak élessége, hosszú évszázadokon át meg voltak külön-

böztetve és egyik a másiktól független volt. A görög hangsúly mindamellett éppen oly finom volt, mint dallamos. A legnagyobb könnyedséggel helyezkedett el a szavakon, a nélkül, hogy őket bilincsbe törte, vagy alakjukat megváltoztatta volna. Nagyon finom hangsúlyozás volt az, mely kiemelt ugyan egy szótagot, de a mely elég figyelmes volt, hogy a többi szótag érvényén csorbát ne üssön. Azonfelül még változatos is volt. A helyett, hogy mint a latinban, kizárólag az utolsó előtt levőn, vagy a harmadik szótagon helyezkedett volna el, elég gyakran a végső szótagra is esett; azon esetben, midőn a hangsúlyozott végső szótag valamely mondat végére jutott, ez a főlemeltebb hangoztatás élénken csendült meg a fülben.¹ Ellenben a mondat belsejében önnön-magától gyengébbé vált a végből, hogy egyik szót a másikkal összekösse és a nyelvnek nagyobb folyékony-ságot kölcsönözzön. Mindent összefoglalva, azt tapasztaljuk, hogy a hangsúlyozás általános jellegénél fogva a görögök beszéd módja általán a választékos könnyedség és változatosság benyomását keltette. Ugyanezen jellemző vonás mutatkozik a szók belső szerkezetében is, már a mennyiben ez a hangok csoportosítását és prozódiaját illeti. Elég például csak Xenophonból és

¹ Némely vidéki tájéjtésben, nevezetesen Lesbos szigetén, ezen szabálytól némi eltérések vannak (V. ö. R. Meister, *Die griechischen Dialecte*, Göttinga, 1882. I. 31 s köv. lap); de ez csak egy-egy vidék sajátja, mely az általános szempontból fölállított elvünkön nem változtat. A mi a dór dialektust illeti, sajátosság jellegének daczára sem különbözhetett valami szembeszökőleg az általunk itt felállított elvektől. (Ahrens: *de Dialecto dorica*, Göttingae, 1843. 26. lap; R. Meister: *Bemerkungen zur dorischen Accentuation*, Leipzig, 1883).

Titus Liviusból egy-egy mondatcsoportot csak úgy találomra elolvasni összehasonlítás végett, már abból is közvetetlenül érezhetjük, hogy a két nyelvben mekkora különbség van a magán- és mássalhangzók arányos megosztására nézve. Ugyanolyan számú magánhangzóra a latin körülbelül egy negyeddel több mássalhangzót vesz, mint a görög. És mindannak daczára tapasztaljuk ezt, hogy az attikai nyelv, a melyben Xenophon művei írva vannak, sokkal kevésbé gazdag magánhangzókban, mint például Homeros nyelve; ez meg ismét még szégyényebb, mint Herodotosé. Ha általános arányszámítást tennénk, ez még kedvezőbben ütne ki a görög nyelv előnyére. Az irodalmi modern nyelvek közül pusztán csak az olasz nyelv az, mely e tekintetben hozzáfogható. De a görög nyelv nemcsak a magánhangzók aránylagos gazdagabb voltával vonja magára figyelmünket, hanem azzal is, hogy benne a magánhangzók általán függetlenebbek. Vegyük például eme görög szót: περιέφερε; ebben éppen úgy, mint a neki megfelelő *circumferēbat* latin szóban, öt magánhangzó van, de a latin szóban a kiejtés alkalmával három magánhangzó kapcsolódik az utána következő mássalhangzóhoz és ezekkel együtt összetett hangokat hoznak létre (cir, cum, bat), míg ellenben a görög öt magánhangzója tisztán hangzik, mintha teljesen magában állana. Még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a görög szóban az említett öt magánhangzó rövid, míg a latin szó szintén öt magánhangzójából három hosszú. Általán a rövid magánhangzók a görög nyelvben nagy számmal voltak, sokkal nagyobb számmal, mint a latin nyelvben. A latin epikai verselésben a spondaeus láb a túlnyomó, legalább Vergilius előtt; Homerosnál ellenben a daktylikus lábak a túlnyomók.

Ezek a rövid szótagok természetesen könnyűszerrel kisiklottak az erősebb hangsúlyozás alól, mely az intensitas növekedésében állott, és a mely minden valószínűség szerint már nagyon rég idők óta együtt járt a hosszú szótagokkal éppen a kiejtés hosszabb tartamának hatása alatt. Ennek eredménye volt azután, hogy a görög kiejtés általános rythmusa sokkal inkább könnyű és folyékony volt, mintsem szaggatott és erővel teljesebb kiejtés következtében töredezett vagy erőtetett.

A tagolás tiszta és finom volta szükségképen sok kellemességet és világosságot kölcsönzött a nyelvnek, a nélkül, hogy a beszéd szervnek nagyobb megerőltetésével járt volna. Nem lehetetlen, hogy eleintén, még a történelem előtt való korszakban, a nyelvnek eme saját-sága egyúttal bizonyos bajoknak is kútforrásává lehetett. A görög nyelvben nagyon is sok egyszerű hangnak kellett lennie, már aztán akár a különálló magánhangzók, akár az egy mássalhangzóval egybekötött hangzók alkották is azokat.

Ilyen alakjában bizonyára hijával volt bizonyos erőségnek és valami gyermekiességi színezetet hordhatott magán. A nép természetes ösztöne már jóeleve úgy segített eme bajon, hogy a szótagok számát főleg összevonás útján kevesbitette. Azt látjuk, hogy eme szokás már a legrégebb epikai költésben érvényre emelkedett. A régies színezetű alakok mellett, melyek még nyitak és összevonatlanok voltak, sok egyéb új és összevonat-bb alakkal is találkozunk; ilyen például a genitivusnak *oo* alakú végződése a régi genitivus *oio* alakja mellett. Érezhetővé kezd válni, hogy a nyelv szabadulni törekszik kezdetleges alakulásától és hogy sokkal tömö-rebb és férfiasabb kifejezésmód felé irányul. Eme fej-

lődés, daczára némely időszak maradiságának (mint például Herodotosnál), az egész történelmi korszakon át folytatódik, és az attikai dialektus vitte el azt természetes határáig, bár még mindig elég jótova maradt a latin nyelv nehézkes komolyságától.¹

A mássalhangzók kezdetleges rendszere egyben-másban szenvedett éppen a kiejtésnek eme könnyűsége miatt. A *szigma* például, ha magányosan állott két magánhangzó között, már a történelem előtt való idők-től fogva majdnem egészen elenyészett; a *digamma*, mely a népies kiejtésben, sőt az ióniai és attikai vidékek kivételével, még magában a feliratok orthographiájában is hosszú időközön át megvolt, csak nagyon rövid ideig érvényesíthette az irodalmi nyelvre való befolyását. Ezen körülmény sok bajnak csiráját rejtette magában, a mi később nagyobb hátrányokkal járt volna. Azon szavak, a melyek ilyen változásoknak voltak alávetve, nagyon eltávolodtak eredeti alakjuktól és egymáshoz való viszonyuk is homályosulni kezdett; ide járult még az is, hogy a kiejtés vesztett erejéből, következőleg érvényéből is. Mindamellett a nyelvnek lényeges saját-ságaira irányuló bizonyos ösztönszerű érzék útját vágta eme kétszeres hátrány érvényesülésének.

A mellett, hogy a kiejtés szelidült és könnyebb lett, a nyelv még mindig meg tudta őrizni erélyességét és eléggé hű tudott maradni eredeti sajátságaihoz.²

¹ G. Meyer, Griech. Gramm., Leipzig 1880. 122. §: Am meisten hat das Jonische Herodots getrennte Vocale geduldet; am weitesten in der Contraction geht das Attische; die übrigen Mundarten nehmen eine Mittelstellung ein, stehen aber im Allgemeinen dem Jonischen näher als dem Attischen.

² A szóalakok ezen elváltozásáról, a melyről itt szó van, leg-

A mi még a görög nyelvben különös figyelmünkre méltó, az a végső mássalhangzók természete. A görög szók, bármily természetűek legyenek is, sohasem végződnek másra, mint magánhangzókra vagy a három folyékony s sziszegő (illetve fúvó) mássalhangzónak, a ν, ρ, σ valamelyikére, mely utóbbiak lehetnek egyszerűek vagy összetettek, mint ξ és ψ. A görögök ösztönszerűleg kerülték a süket vagy nehézkes végzódéseket. Ennek az lett a következménye, hogy egyik szó véghetetlen könnyűséggel kapcsolódott a másikhoz, és hogy a nyelvnek folyékony-sága nagy mértékben gyarapodott, a nélkül, hogy ez tisztaságának, tagoltságának rovására történt volna.

Ennyit a kiejtésről. De a szók alakulása is megérdemel néhány észrevételt. A szókincsnek alapvető, legrégibb állománya és a szócsaládok származtatásának módja a görög nyelvben semmi különösebb sajátosságokat sem tüntet fel. Más, ugyanazon nyelvcsaládhoz tartozó

tisztább fogalmat szerezhetünk, ha egy kis összehasonlítást teszünk a görög és latin nyelv között... Vegyük például az aiol *αἰὼς* szót (*αἰῶς* helyett) és az ión *ἡώς* szót a latin *aurora* mellé vagy a görög *ἰός* meg a latin *virus* szót. Hesychiosnál még ilyen alakokat is találni, mint *καίνια* e helyett *κασιγνήτη*. Véleményem szerint azonban nem lehet tagadni, hogy ez csak kivételes eset. Ha valamely nyelv elengedi mosódni jellegzetes articulatioit, ez a nyelv erejének rovására megy. De a görögök gyakran útját szegték az ily veszedelmes befolyásoknak az ő erős nyelvérzékükkel. Az aspiratiók mindig nagyon megőrizték érvényüket a nyelvben, daczára, hogy az egyes dialectusok eltéréseket mutatnak. Halikarnassosi Dionysios méltán emeli ki eme tulajdonságokat (de Compos. verbor., 14: Κράτιστα μὲν οὖν ἐστὶν ὅσα τῷ πνεύματι πολλὰ λέγεται... τὰ δὲ θαυμάσια καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προσθήκην (ἔξῃ) ὥστε ἐγγύς τοῦ τελειότατου εἶναι ἐκείνα). Hozzá kell még tennünk, hogy a közönséges nyelvhasználat alig tett különbséget a kemény némák (π, κ, τ) és a nekik megfelelő hehezetesek közt (G. Meyer Gr. Gr. 206 §).

nyelvekben is, nevezetesen a latinban is megtaláljuk ugyanazon gyököket és a képzőkkel való hasonlatos eljárást, hogy t. i. egyetlenegy gyökből nagy számú szókat képeznek. Még azt sem lehetne talán mondani, hogy e tekintetben a két nyelv természetes segédforrásai között valami figyelemreméltó különbség volna megállapítható. De a görög sokkal jobban kiaknázta az övét, mint a latin. Ez összefüggésben van a nép értelmi fejlődésével, a mely létrehozta magának a nyelvnek nejlődését. A mily mértékben megalakult náluk a szófoklat, az erkölestudomány, az államtudomány, a bölcsélet: a görögök menten fáradhatatlanul megalkották különleges és teljes szókinsőket emez új tudományszakok mindegyikére, és e tekintetben senkire sem szorultak, hogy tőle kölcsön vegyenek. Mielőtt még a szó valódi értelmében vett tudományszakok megszülettek volna, ezen nép életviszonyainak ama változatossága, mely a sok és különféle érzelmek iránt való fogékony-ságban jelentkezett, természetszerűleg hozta magával, hogy már a legrégibb időktől kezdve gazdag és változatos nyelvet hozzon létre. Ugyanazon eszmét, fogalmat többféle módon tudták kifejezni, a melyek közt a használat alkalmával az a természetes éleseszsűség, melylyel a görög faj fel volt ruházva, idejekorán finom árnyalati különbségeket tudott megállapítani.¹

¹ Összehasonlítás kedvéért tekintsük csak eme szókat: μένος, μήνις, χόλος, κότος. θυμός; ezek a homerosi nyelvben többé-kevésbbé mind a *harag* kifejezésére szolgálnak. A χόλος és a κότος között finoman van jelezve az értelmi árnyalat az Ilias I. 81 s köv. versében:

εἰ περ γάρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ,
ἀλλὰ τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον, ὄφρα τελέσῃ,
ἐν στήθεσσιν ἐοῖσι.

A mi az összetett szókat illeti, a görög és latin nyelvek összehasonlítása különösen tanulságos. Azon képesség, hogy valamely új fogalom kifejezésére több gyökszót vagy tőszót tesznek össze, eredetileg mind a két nyelvben közösen megvolt. De mivel a latinok nem igen vették igénybe, náluk már jókor gyengülni kezdett, és már majdnem arra a pontra jutott, hogy teljesen kimegy a szokásból. Ennek az oka valószínűleg abban keresendő, hogy szellemi képességük, mely kevésbé volt finom és elemző, mint a görögöké, annyira összezavarta az így társított fogalmakat, hogy csakhamar olyan színben tüntek föl előttük, mintha egyszerű fogalmak volnának; a szóelemek eredeti megkülönböztetése elmosódott és az összetett fogalom egészen szétválaszthatatlanná alakult. Ilyenforma, még általunk is nagyon jól érezhető tünetény ez az ilynemű szavakban, mint *opifex*, *artifex*, *tubicen* és még egy nagy csomó más szó, mely azt mutatja, hogy a római szellem nem gondol többé a szók szétválasztására, mivel úgy eltűnt már előtte ama szók eredeti kettős volta. Valósággal a latin összetett szókban az egyik tőszó lassan-lassan annyira elvesztette eredeti érvényességét, hogy többé már nem szerepelt másképp, mint képző gyanánt, és hogy az összetétel lassankint már nem volt egyéb, mint a szóképzés egy különös eljárása. Íme az ok, a mely miatt csakhamar megszűnt a nyelv életében szabályos functió gyanánt szerepelni. Mily elűtő dolgokat tapasztalunk e tekintetben a görögöknél! Rájuk nézve az éleseszsűség eme játéka, mely a gondolatvilág legkülönbözőbb elemeit új és mindig eleven változatokkal tudta csoportosítani, éppen oly könnyű, mint kellemes volt. Az ő eleven szellemük és tiszta képzelő erejük sohasem tévesztette

szem elöl teljesen a jól megkülönböztetett fogalmakat és képeket, a melyeket aztán bizonyos kedvteléssel szellemes és jóhangzású összetételekké tudott alakítani. Az összetétel mindegyik része megőrizte saját fontosságának egy részét, mikor a másikkal, hogy úgy fejezzük ki magunkat, közösségre lépett. Semmisem bizonyítja ezt szembeszökőbben, mint például a régi epikai költészet állandó jelzői. De talán magának a classikus prózának tanulmányozása még határozottabb példákra vezethetne. Tagadhatatlan, hogy az úgynevezett leíró összetételek itt már mind ritkábbakká válnak, de azon ügyesség, mely a fogalmakat azok összezavarása nélkül képes csoportosítani, még itt is éppen olyan készséges, mint annak előtte. A míg például a latin nyelv az igei összetételekben nem tűr meg több praepositíót mint egyet, hogy azzal az igének jelentését módosítsa (pl. *jacio*, *injicio*),¹ addig még a legtisztább görög prózában is találkozunk olyan összetett igékkel, a melyekben két, sőt három praepositio is van.²

¹ Madwig *Gramm. lat.* 206. §. Theil-féle ford.

² Egy görög igében például, mint a milyen a Herodotosnál és Thukydidesnél előforduló *προσέειπεν* ige, mely annak kifejezésére szolgál, hogy a vezér az előcsapatokat a csatatéren kívül más helyre vezeti, az igének általános jelentése pusztán csak azon esetben érthető, ha mind a három alkotó elem teljes épségben megőrizi eredeti jelentőségét. És a midőn még Thukydides és utána Xenophon is használják ezen igét, hogy *ἀντισπένειναι*, egyetlenegy szóval négy különböző fogalmat fejeznek ki, először általán ezt, hogy *menni*, másodszor, hogy a *csatatéren kívül*, harmadszor, hogy az *ütközetre*, negyedszer, hogy az *ellenség előtt*, a melyekből egyik sem enyészett el az összetételben. Az ily példák világosan mutatják, mekkora elemző képesség rejtett a görög szellemben (Talán még jellegzetesebb az Iliasz II. én. 267., hol le van írva, hogy

A görög ejtegetési rendszerben egy esettel kevesebbet találunk, mint a latin ejtegetésben. Általán elmondhatjuk, hogy ha összehasonlítást teszünk a nyelvnek akkori állapota közt, mikor előttünk már a történelmi korszakban jelentkezik, és a között, melyet régibb keletűnek kell feltételeznünk: azon határozott irányt tapasztaljuk, mely a nyelv egyszerűsítését tűzte ki céljául.¹ A nyelv mindama tehertől szabadulni törekedett, mi előtte fölöslegesnek látszott. Egyetlenegy ugyanazonos eset, például a genitivus, a mindennapi használatban nagyon különböző természetű vonatkozásokat elég világosan ki tudott fejezni. Ez elég ok volt az ablativusnak, mint felesle-

vérés daganat támad Thersites hátán Odysseus aranyos kiráypálczájának ütéseire; ott az ige ἐξοπανέσσει, szintén ugyancsak szemlélteti három praepositíójával (ἐξ, ὑπὸ, ἀνά) a mint a vérés daganat keletkezik, támad és kiemelkedik. Összevethetők itt pl. nyelvünk ilyen igéi, mint *fölkeltet*, melynek cselekvésében három alany is bele van foglalva. Egyébiránt az egész helyre vonatkozólag érdemes Horatius Ars Poeticáját (54.) összevetni; az összetételre érti, hogy keletük lesz az új szóknak (összetételeknek) „si Graeco fonte cadent parcae detorta”; azaz ha görög mintára történik az összetétel, mint pl. centimanus, tauriformis; vagy magánál Horatiusnál impermissa, inaudax stb. Sőt említést tesz (u. o. 97. sor) a hosszú összetételekről (sesquipedalia). Ilyeneket hoz föl Gellius a tragikusokból (19, 7.), pudoricolor, trisaeclesenex; de a melyekből Quintilianus néhányat megró, mint erőtetett összetételt: vö. I. 5, 67: *dure videtur struxisse Pacuvius*

„Nerei repandirostrum, incurvicervicum pecus“.

A görögök behizelgő beszédmódjára jegyzi meg Horatius ugyancsak Ars. Poet. 323: Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo

Musa loqui etc.

(a fordító).

¹ A görögben is megtalálható a nyoma némely kiveszett esetnek, mint pl. a locativusnak, az instrumentalis ablativusnak stb. épen úgy, mint a latinban. V. ö. Brugmann id. műve 175. §.

gesnek elhagyására. Mindamellett csodálatos, hogy a görög nyelv ebben a fokozatos egyszerűsítésben is elég különös módon még mindig meg tudta őrizni a kettős számot, mintha az ő világos és szabatosságra törekvő szellemének zokon esett volna elmulasztani, hogy ne állítson az *egy* és a *sok* közé átmenetül még egy közvetítő számot.

A görög igeragozási rendszer, habár elég egyszerűnek látszik is, a mikor például a szanszkrittal vetjük össze, mindamellett viszonylag elég bonyodalmasnak tűnik föl a latin igeragozási táblázattal szemben. A görögök-nél több synthetikus igealakokkal találkozunk, mint a latinoknál; ezek tehát következésképen igen gyakran kénytelenek voltak körülírással fejezni ki azt, a mit amazok meg tudtak tenni egyetlenegy szó segítségével. Hasonlóképpen a görögben egy móddal is többet találunk, mint a latinban, t. i. az *optativust*, egy idővel többet, az *aoristost*, és még sokkal több idői alakot az *infinitivus* és a *participium* számára, azonkívül sokkal pontosabb megfigyelésre valló megkülönböztetést a főidők és mellékidők végződéseinek. Ide járul, hogy a *cselekvő* alak és *szenvedő* alak mellett még egy harmadikkal is találkozunk, t. i. a *közép* alakkal, mely lehetővé teszi, hogy pusztán egy egyszerű végződés észrevehetővé tegye az alanynak legfinomabb árnyalatú szereplését is. Ezen összehasonlításból azonban helytelenül vonnók azt a következtetést, hogy a görögök az eszméknek és érzelmeknek számtalan olyas változatát is át tudták volna nyelvökre

¹ G. Curtius (*Das verbum d. griech. Sprache*, Leipzig, 1876. Introductio) igen érdekesen állította egymás mellé statistikailag a három nyelv igealakjait, a mi könnyű áttekintést nyújt s megkönnyíti az összehasonlítást.

fordítani, a melyek a latinok elől nyomtalanul tovatűntek. Ezek valósággal majdnem ki tudták fejezni mind ama dolgokat, csak hogy más eljárási móddal, úgy a mint azt mi modern emberek, kik sokkal is inkább analitikus nyelven beszélünk, mai nap is tesszük. Mert hiszen a jellemző különbség nem a kifejezett gondolatok mennyiségében vagy természetében rejlik, hanem a kifejezés módjában és a lelki állapotban, melyet az föltételez. Átalán, a mint az ma már köztudomású dolog, a nyelvek fejlődésében eleintén a synthetikus eljárás volt túlnyomó szemben az analitikus eljárással. A nyelvfejlődés bizonyos fokozatainak valósággal ez is felel meg. De ezen synthetikus eljárásnak úgy előnyeit, mint hátrányait könnyű fölismerni. Ez a nyelvnek még a változatosságban is bizonyos szabályosságot és rendszerességet kölcsönöz; ez módot nyújt ugyanazon gyök körül egész sorozatát alkotni a párhuzamos alakoknak, továbbá egyiket a másikkal az analogia alapján összekapcsolni, a mely analogiában mégis jelentkezik valamely különbség; innen van, hogy benne bizonyos szépség rejlik, mely emez eljárást művészetté avatja. Azonkívül még sokkal erősebben összetömöríti a gondolatokat, minden egyes szónak mélyebb értelmet és nagyobb súlyt kölcsönöz, életerőtől duzzadó csoportozatokat alakít. De a vele járó hátrányok egyúttal saját előnyeiből is kiviláglanak. Az ilyen eljárás alkalmazása számos akadályba ütközik; mindenekelőtt nagyon figyelmes, nagyon is erős logikai, nagyon is szabatos gondolkodásmódot követel; egymáshoz nagyon is közel álló szóalakokat képez, a melyek között aztán a gyakorlati használat alkalmával nem lehet megtenni a szabatos megkülönböztetést, csakis a nagyon éles, vagy a nagyon türelmes értelem meg-

feszítése révén. Ebben rejlik annak oka, hogy azon népek, melyeknek értelmi tehetsége nem annyira éles, mint inkább alapos, vagy a melyeknél a gyakorlatias előítélet közönségesen föléje kerekedik a művészi hajlamnak, átalán föltöbb csekély mértékben vették igénybe eme synthetikus módszert, vagy ha éltek is vele, utóbb mind jobban és jobban cserben hagyták. E tekintetben a görög nyelv igen figyelemre méltó példáját szolgáltatja a helyes középútnak. A görög nyelv ugyanis kifejezőmódjában valósággal egyesíti az összetevő és az elemző módszert, de ebben az egyesítésben csodálatos szabadság és kecsesség nyilvánul. Ezen módszereknek köszöni egyrésről eme szabályszerűséget, a szóalakoknak eme gazdagságát, a rendszerességnek és arányosságnak eme szépségét, melyekkel egyetlenegy más klaszszikus nyelv sem dicsekedhetik ekkora mértékben. De ugyanakkor másrésről onnan meríti azt az élénkséget, azt a világosságot és azt a könnyedséget, a mely tulajdonságok nem kevésbbé figyelemre méltók. Egyaránt úgy megnyilatkozik ez a kötetlen beszédben, mint a költészetben, az értekezésben, mint a leírásban, és úgy alkalmazkodik a társalgási nyelv szükségleteihez, mint a szónoki művészethez. És hogy megint visszatérjünk ahhoz a külön fejezethez, melyet ez alkalommal tárgyalunk, eme szerencsés temperamentum sehol sem nyilatkozik meg jobban, mint az igealakok sorozatában. A görög igeragozásban annyi alak van, a hány valóságban megkülönböztethető módja van annak, a mi az alany szereplését szemünk elé állítja; annyi ige-mód, a hány lényeges módja van az emberi szellemnek valamely cselekvés felfogására; annyi ideje, a mennyi felosztás nagyjában tehető a cselekvés tartamára vonatkozólag. De a

nyelv gyakorlati alkalmazásában a görögök soha sem ragaszkodtak mereven valamely szabályszerűséghez, hanem egyszerűen figyelmen kívül hagyták azt, a mit fölöslegesen találtak, a synthetikus módszer helyett alkalmazásba vették az analytikus módszert ott, a hol annak valami előnyét látták, és finom ítélőképességgel megállapították azon alakoknak pontos értékét, a melyeket igénybe venni óhajtottak.¹

Ha már most az ejtegetés meg az igeragozás tanulmányozásáról áttérünk a mondattan tanulmányozására, a mi különben is nagyon felhívja figyelmünket, azt fogjuk tapasztalni, hogy ebben még nagyobb az értelmes és szellemes szabadság, a mely egészen természetszerűleg alkalmazkodik a rendhez. Valahányszor a görög nyelv

¹ Elég csak egy futó pillantást vetnünk az úgynevezett görög rendhagyó igék sorozatára, hogy megítélhessük, hány, természetesen az analogia mintájára képzett igealakot ejtett el a görög nyelv az által, hogy nem használta, vagy talán egyáltalán soha meg sem is alkotta. Átalán bizonyos tekintetben Perikles vagy Nagy Sándor korának nyelve kevésbbé gazdag, mint Homeros nyelve. Mindamellett akkortájt találhatók olyan igealakok, a melyeket emez még nem ismert, például a futurum passivumát a ἰσχυρομαι igében, továbbá az úgynevezett hehezetes perfectumot, mint teszem azt πέπραχεν. Ez arra vall, hogy a synthetikus módszer még élénken ott lebegett a görögök előtt; de ezt a módszert később már csak bizonyos válogatással és mérséklettel üzték. Innen van, hogy a perfectum és plusquam-perfectum egyes módjaiban az összetett alakok (mint λελόκω, λελόκοιμι, ἐλελόκειν) az irodalmi nyelvben gyakran helyettesítették a nekik megfelelő szétválasztott (analytikus) alakokkal (mint λελοκώς ὦ, εἶην, ἦν), de valószínűleg még gyakrabban a társalgási nyelvben. Ennek oka abban keresendő, hogy az összetett alakok még elég bonyodalmas, nehezebben kivethető értelmet rejtettek magukban, a melyet aztán a szétválasztott alakok jobban megvilágítottak.

megállapít valamely szabályt, vagy helyesebben mondva bizonyos gyakorlati használatot, mely rendszerint valamely elfogadható okra támaszkodik, nagyon ritkán van rá eset, hogy ahhoz mereven ragaszkodnék. Neki megvan, hogy úgy fejezzük ki magunkat, magamagának bizonyos logikája, a mely simulékony, könnyed, művészi, mely egyáltalán nem azonos az iskolának kérlelhetetlen és merev logikájával. Ez például a maga merev dogmatismusával nem tűri, hogy valamely ígét passivumba tegyünk, a mely az activumban nem von maga után közvetetlen kiegészítőt; és valóban azok a nyelvek, melyek a merev szabályokat szeretik, pontosan is engedelmeskednek eme szabálynak. Azt mondjuk például *ártok valakinek*; ez a valakinek közvetetlen kiegészítője az *ártok* igének, de nem mernők mondani így: *ártatom valaki által*. Ez a kifejezés nagyon barbárnak tünnék föl előttünk. E tekintetben a latinok is hasonlítanak hozzánk, vagy mi hasonlítunk ő hozzájuk. A görögöknél, a logikára való tekintetből, ugyanazon szabály áll érvényben; de ők bizonyos szabadsággal, melynek azonban megvan a kellő létezési alapja, gyakran minden lelkismeretfurdalás nélkül figyelmen kívül hagyják eme szabályt, főleg mikor ennek mellőzésével finom és szellemes ellentéteket (antithesis) hozhatnak létre.¹

Az alárendelés és mellérendelés szabályai is majdnem ugyanazok a görögben, mint a latinban. Mind a két nyelv igen egyszerű eszközökkel éri el czélját, az igemódok és igeidők segítségével, a melyeket a gyakorlatban a

¹ Xenophon: Συμπόσιον VIII. 2: Νικήρατος ἐρῶν τῆς γυναικὸς ἀντερᾶται. Isokr. III. 57: Ἦν γὰρ καλῶς ἄρχεσθαι μάθωσι, πολλῶν ἄρχειν δυνήσονται. — Xenophon, Συμπόσιον IV. 31. Οὐκέτι ἀπειλῶμαι, ἀλλ' ἤδη ἀπειλῶ ἄλλοις.

kötőszók segítségével combinál, hogy igen világosan és igen finoman jelezze két vagy több mondatnak egymáshoz való viszonyát, midőn egyiket a másikkal összefűzni szándékozik. De itt a görög még azon előnyökön felül, a melyeket igeragozásának gazdagságából kiaknáz, bizonyos kevésbbé feltétlen logikával és választékosabb eljárási móddal is rendelkezik.¹ Érdekes látni, hogy a szükséghez képest mily természetes könnyedséggel teszi túl magát a mondatok grammatikai viszonyán, hogy azok közül valamelyiknek nagyobb élénkséget kölcsönözzön. Ez legfeltűnőbbben az úgynevezett függő kérdésekkel (interrogatio indirecta) való elbánásban látható. A latin a függő kérdést a logika szabályaival teljesen megegyezőleg mindenkor alárendelt mondatnak tekinti s e szerint bánt el vele, a mit azzal jelez, hogy igéjét kötőmódba teszi. Ez mindenestre szembetűnőleg okszerű eljárás. A görögnel ellenben itt a drámai érzék az, mely föléje kerekedik a logikának, és minthogy átalán maga a kérdés a fontosabb rája nézve és ez ragadja meg inkább lelke figyelmét, mintsem a szólásmód azon tagja, melylyel függő viszonyban áll: a görög a függő kérdésből legtöbbször főmondatot csinál, és teljesen főmondatként bánt el vele.² A mennyire csak vissza birunk menni a görög nyelv

¹ Például az egyszerű ἄν vagy κα szócska képes valamely relativ mondatot célhatározói mondatná alakítani. Az Ilias következő soraiban (Ilias XXIV. 75.) az egyszerű ὥς annyit jelentene, mint *azon célból, hogy*, míg a ὥς καν annyit jelent, mint *hogyan*, a mi egészen másként módosítja a kifejezés hangját:

ὄφρα τί οἱ εἴπω πυκινὸν ἔπος, ὥς καν Ἀχιλλεύς
δῶρων ἐκ Πριάμοιο λάχῃ.

² Isaios VI. 13. Ἐρομένων ἡμῶν εἰ ζῇ, ἐν Σικελίᾳ ἔφασαν ἀποθανεῖν. A latin így mondaná: Rogantibus nobis an viveret, responsum est eum in Sicilia interiisse.

történetében, mindenütt a szabadságnak a józan értelemmel való párosulásának eme példájával találkozunk.

Vessünk még egy futó pillantást a kötőszók, a particulák használatára is. Ismeretes, mily nagy számmal vannak és mily kényesek a gondolatok eme finom összekötő szálai a homerosi költeményekben nem kevésbbé, mint az ötödik és negyedik század íróinak műveiben. Ezek átalán véve régi szók gyanánt tekinthetők, melyeknek értelme és jelentősége lassan-lassan gyöngülni kezdett. Alig van hozzá fogható érdekes tünemény, hogy micsoda biztossággal tudták a görögök eme magukban véve kevés jelentőséggel bíró szócskákat kezelni, és a melyek minden jelentőségtelenségük mellett is meg tudtak egyet-mást őrizni ősrégi jelentésükből. Összekötötték egyiket a másikkal, változtatgatták a legkülönbözőbb módon rokonságuk szerint, egymás mellé, vagy egymás ellenébe állították, szóval a legnagyobb könnyedséggel kezelték őket azon czélból, hogy előre is fölkeltsék a figyelmet, hogy mintegy már előre kitaláltassák a gondolatot, hogy az egyik kifejezést a másikkal összefűzzék, vagy azok ellentétes voltát jobban kiemeljék. Már maga eme szócskák rövidsége, mely a beszéd folyamában mintegy elveszni látszott, lehetővé tette a görög szellemnek, hogy velük mintegy könnyed játékot űzzön; és a görög szellem mozgékony fürgesége talált is rá módot, hogy őket gyakorlatilag értékesítse.¹

¹ Különös figyelemre méltó a *μὲν* és *δὲ* particulák használata, a melyet a görögök már irodalmuk legrégibb idejében igénybe vettek vala, hogy velük valamely kifejezésnek egyik részét a másikkal izlésesen összefűzzék, a mint azt az előadás világossága és okszerűsége megkívánta. (Nem lesz érdektelen ide iktatnom Jebb szavait Fináczy fordításában: „A görög szellem messzeter-

Ezen észrevételek, a melyek csak vázlatosak és korántsem tartanak igényt a teljességre, mégis elégségesek lesznek arra, hogy irodalmi szempontból feltüntessék a görög nyelvnek általános jellemvonásait. Hangzatos és változatos, éppen oly alkalmas az erős szenvedélyek s hatalmas eszmék, mint az érzelmek és gondolatok legfinomabb árnyalatainak kifejezésére. Hangsúlyozásának mesterkéletlen szépségénél és alakjainak arányos terjedelménél fogva kiválóan alkalmas volt a költészetre és kimerithetetlen bőségével s egyenlő könnyedségével mindig rendelkezésre állott, akár a képzelmet elbűvölő káprázatos és szemléletes kifejezésekre volt szükség, akár szabatos és erővel teljes szókat kellett igénybe venni, a melyek alkalmasak a szenvedélyeivel vagy egyéb uralkodó eszméivel eltelt ember nyelvezetéhez. Már Homeros idejétől fogva ezerféle forrás állott rendelkezésre, hogy behízelegje magát a fülbe és hogy az emberi szellemet a maga részére csábítsa, mialatt

jedő és éles volt; szokva vala a legfinomabb értelmi különbségeket és leggyengébb árnyalatokat megérezni. A görögök tehát fokozatosan alakították nyelvöket, úgy, hogy az lassankint eme különbségeket és gyenge árnyalatokat igen egyszerűen s mégis teljes pontossággal volt képes kifejezni. Az által, hogy a görög ember az egyik beszédfordulatot a másiknak a helyébe tehetette, mely szintén csak oly helyes volt volna, továbbá az által, hogy amaz apró köztöszókat, melyek a beszédben az arcvonások mozgulatainak és az emberi hang változásainak felelnek meg, alkalmazhatta, végre a szórendnek alig észrevehető változtatása által a görög ember a legnagyobb pontossággal volt képes megjelölni a gondolatot, melyet kifejezni akart“. Másutt az építésnél alkalmazott apró díszítésekhez hasonlítja emez apró partikulákat; a mint amazok elenyésztetik a falak egyhangúságát, úgy emezek nagyobb élénkséget öntenek az előadás nyelvébe. A fordító.)

„méznél édesebben ömlött“ egy olyan szónok ajkairól, a milyen Nestor volt, vagy „sűrűbben mint a téli vihar hópelyhei“ Odysseus ajkairól; megvolt benne azon tulajdonság is, hogy tömör kifejezéseivel szinte megdöbbenett, mint ezt Menelaos esete mutatja, mikor a trójaiak gyűlésében ellenvetéseivel és fenyegetéseivel előhozakodott: *παῦρα μὲν, ἀλλὰ μάλα λιγέως* — „kevés szóval ugyan, de nagyon harsányan és határozottan“. — Már ennek a választékos gazdagságnak, ennek a finom és tüneményeszerű hajlékonyságnak látásából is előre lehetett sejteni, hogy milyen kiváló prózának kellett egy ily költészet nyelvéből kifejlődnie. Homeros nyelvének elég volt néhány századon át élnie, hogy úgyszólván az erkölcs- és államtudománynak sugaraiban megérlelődve egészen természetes úton, minden mélyrehatóbb módosulás nélkül olyan gyermeteg és ragyogó prózává alakuljon, a milyen Herodotos nyelvezete, hogy belőle Thukydides tömör és erővel-tele prózája, Platonnak csodaszerű, a metaphysikának legelvontabb sajátságait a költészet minden bájjával és minden fényével egyesíteni tudó nyelvezete, Xenophonnak oly egyszerű és szabatos, oly csinos, oly őszinte, oly választékos előadása, végül Demosthenes ékesszólása, azaz jobban mondva az okoskodás és szenvedély oly tiszta, egyenlően átlátszó és fenkölt kifejezője legyen.

Még eddig semmitsem szoltunk a tájejtések különfeleségéről. Ez ugyan ránk nézve most a nyelv általános jellemvonásai mellett csak másodrendű fontossággal bír; mindamellett sokkal fényesebb szerep jutott neki az irodalomtörténetben, hogysem teljes hallgatással mellőzhetnők.

A mi a régi Görögországban beszélt tájejtéseket illeti,

ezek még nagyon messze vannak attól, hogy őket teljesen módszeres és végleges módon osztályozták volna.¹

Olyan országban, mely egész sereg kisebb államra volt felosztva, melyek igen gyakran nem állottak egyébből, mint egy városból s vele néhány szövetségi viszonyban levő megerősített helyből, szinte lehetetlen volt, hogy valamely élő nyelv úgyszólván véghetetlen változatokat ne tüntessen föl. De ezek a helyi eltérések és sajátságok, bármennyire érdekelhetik is a lingvistikát, az irodalomtörténetben nem jöhetnek számításba. Ez nem ismert egyebet néhány kiváló typusnál, mint teszem azt,

¹ Az ókor véleményét e tekintetben Strabon fejezte ki (VIII. 1, 2.) a ki a dialectusokat bizonyos áttekinthető módon osztályozta. De ő emez osztályozásról csak elnagyolt vonásokban számol be, a nélkül, hogy részletes és a szó valódi értelmében vett tudományos osztályozással bibelődnék. Strabon négy dialectust említ, a mely két csoportra szakad: az ióniai és attikai alkotják az egyiket, az aióliai és dóriai a másikat. Modern szempontból egészen másként áll a dolog. G. Meyer (Griech. Gramm. p. XII.) így adja elő: „A görög nyelv tájejtéseinek régi beosztása dór, aeol, ión (beleértve az attikait is) tájejtésre manapság már csak olyan értelemben állhat fenn, a mennyiben aeol alatt mindazt értjük, a mi sem dórnak, sem iónnak nem mondható, a nélkül, hogy ezzel valamely eredeti egységességen nyugvó rokonság iránt az előítéletet fel akarnók keltetni“. Majd utóbb: „Hogy valamennyi görög tájszólás milyen viszonyban van egymással a nyelvrokonság tekintetében, arra nézve részletes felvilágosításokat még a mai nyelvtudomány sem képes adni“. (V. ö. Brugmann idézett művét, 16. lap, hol szerző csupán csak a lingvistikai hasonlóság alapján, a nélkül, hogy ezzel a nyelvrokonság kérdésének praejudicálni akarna, hét főcsoportot különböztet meg, ezek a következők: 1. az ion-attikai csoport; 2. a dór csoport; 3. az észak-nyugati görögség nyelvesoportja; 4. az észak-keleti görögség nyelvesoportja; 5. az Elis tartomány nyelve; 6. az arkád-cyprióta csoport; 7. a pámphyliai nyelvesoport.

az íoniait, a lesbosit, a dórt, attikait és végül azt, a melyet közös nyelvnek (κοινή διάλεκτος) szoktak volt nevezni.

Az ión dialectus volt az epikai költészet nyelve, később pedig a prózáé, mikor az fejlődése első korszakát élte. Ezt leginkább jellemzi a folyékonyság, a hangzóknak nagy változatossága, a lágyság, a minek külső jele abban is látható, hogy benne a gyengébbé vált η hangja uralkodik a teljesebb hangú α fölött; jellemzi továbbá a digammának nagyon korai kiveszése. Ezen sajátság még sokkal nagyobb mértékben jelentkezik Herodotos új ión nyelvében, mint a homerosi költemények régi ión nyelvjárásában. Az ión az ázsiai görög, mely egy kissé elpuhulttá vált, lehet, hogy az előttünk eddig ismeretlen befolyások hatása alatt, lehet, hogy az őseitől öröklött sajátságok között, a melyeknek a különleges viszonyok közt élő görög faj egy része ki volt téve.¹ A régi ión nyelvben a görög beszédmódnak veleszületett ereje még útját vágta emez ellágyulásnak, és éppen ezen körülmény hozza aztán létre a görög nyelvnek legszebb alakjait, és talán éppen ez az, mely legtöbb kecsességet, változatosságot és finomságot egyesít az ősi erőteljességgel.

A lesbosi nyelvjárásnak irodalmi tekintetben semmi egyéb fontos szerepe nem volt, mint a mi Alkaios és Sapphó lyrai költeményeiben megnyilatkozik. Bármily érdekes is eme dialectus lingvistikai szempontból, az irodalomtörténetben csak nagyon jelentéktelen hely jut

¹ Müller Ottfried (Litt. grecq. t. I. p. 19 Hillebrand fordításában 12) az ión nyelvjárást úgy tekintette, mint az ősgörög nyelv módosulását, mely eredetileg a görög szárazföldön keletkezett, és onnan származott volna el Ázsiába. Napjainkban pedig épen Ázsiát kezdik úgy tekinteni, mint az ionismus tűzhelyét. V. ö. Curtius Görögök története I. k. 2. f.

számára. A lesbosi nyelvjárásban, akár csak a dórban, megvolt bizonyos férfiaság és hangzatosság, de kevesebb volt benne a nyersség és több a kecsesség. Hangsúlyozása, mely az iónénál sokkal kevésbé volt változatos, hasonlóság dolgában közelebb hozta a latin nyelvhez, a melyhez alakjainak képzése által valósággal jobban is hasonlított, mint akármely más görög dialectus.

Egészen más irodalmi szerepe volt a dór dialectusnak. Ez az ión dialectussal egyetemben a költészetnek nyelve, és befolyása még az attikai korszak nyelvén is nagyon megérzik. A lyrikus kardalok kezdettől fogva ezen nyelvjárásban voltak írva és mindvégig meg is maradtak annak kötelékében. Különös kedvét lelte a telt hangokban, mint főleg az α és ω hangokban, és megtartotta az alapvető mássalhangzók csoportját (— $\nu\tau$, — $\nu\varsigma$); az ezek iránt táplált előszeretete bizonyos nyersséget kölcsönzött neki a mindennapi használatban.¹ Mindennek daczára az irodalmi dór nyelvjárás szerencsésen megszabadult ettől a nyersségtől, minthogy más alakokkal is keveredett, a mi különben közös vonása az egész görög költészetnek.

Valamennyi görög nyelvjárás közt az attikai az, mely a legfényesebb irodalmi sikereket mutatja föl, és a melyben legtökéletesebben valósul meg a nemzeti nyelvnek

¹ Ismeretes Theokritosnál a „Syracusabeliek“ czimű költeményéből az a kedves jelenet, melyben az alexandriai idegen szemére lobbantja Gorgónak és Praxinoának, kik dór nyelvjárásban beszélnek, hogy mennyire összetörik a szókat (v. 88, πλατειάσδοισαι ἅπαντα). Mire aztán Gorgó büszkén felel, és annak, ki beszédét félbe merte szakítani, szótárának egyik legnyersebb közhelyével vág vissza: hogy ők peloponnesosi nyelven beszélnek, πελοποννησιοῖσι λαλεῖμεν, egészen úgy, mint korinthusi Bellorophon a maga idejében.

igazi jellege. Közel rokonságban állván az iónnal, a teljesebb hangok gyengítése révén az attikai is nagyon hasonlít emehhez, bizonyos keménysége által mégis különbözik tőle, melyet az ión már jókor elvesztett. Minthogy már szavainak egész szerkezete úgyszólván tartósabban van összeszöve, megtalálható benn minden kívánható erőteljesség, mely bizonyos finom gyorsasággal és tömörséggel van párosítva. A görög nyelvnek valamennyi fényes sajátsága, a mint azt a megelőzőkben sorra vettük, együttesen ragyog az attikai nyelvjárásban, mint természetes gyújtó pontjában.¹ Elégedjünk meg itt azon határvonalak kijelölésével, a melyeken belül a nyelvjárások közt helyet foglal s a melyek most szóban forognak.

Meg kell még jegyeznünk, hogy ezen nyelvjárásokat a görög irodalomban úgyszólván sohasem használták teljesen kizárólagos módon: Homeros megmérhetetlen befolyásának köszönhető, hogy az ős epikai költészetnek régi ión nyelvjárása, mely már maga is vegyes nyelvjárás volt, a költészet valamennyi fajára érvényesíteni tudta befolyását, és bármely dialectus volt is az uralkodó ebben vagy amabban az irodalmi műfajban, a költők mindenha meg tudták őrizni ama jogukat, hogy műveikbe mindig bele tudtak vegyíteni olyan alakokat, melyeket ezen közös alaptól kölcsönöztek. Hasonlóképen a dór lyrikus költészetnek fényes sikerei vonták maguk után, hogy lyrai természetű kardalok természetes nyelvévé éppen a dór dialectus lett, és hogy az athéni dramatikusok megőrizték ama szokást, hogy darabjaik énekes

¹ Az attikai nyelvjárás eme sajátságát már a régiek észrevették, hogy t. i. valamennyi dialectus jellegzetes sajátságából kölcsönzött egyet-mást. (Ps. Xenoph. Athen. pol. II. 8.)

részeiben dór alakokat kevertek attikai és homerosi nyelvalakokkal. A nyelvjárások emez ügyesen alkalmazott keverése is újabb forrása lett a görög nyelv változatosságának, mire a modern nyelvek véleményem szerint alig szolgáltatnak példát.

Közös nyelvnek (κοινή) nevezik végül ama nyelvjárást, melyet eredetre való tekintet nélkül azon görög prózaírók használnak, kiknek művei Nagy Sándor korától fogva kezdenek szerepelni. Alakjainak tekintetében ez a nyelv alig egyéb, mint az attikai nyelvjárásnak némely módosítása. Ezt mint irodalmi nyelvet majd azon korszak elején tesszük tanulmányunk tárgyává, a hol uralkodóvá kezd válni.

A nyelvnek, mint a hellén jellegnek tanulmányozása most már egészen természetes úton arra sarkal bennünket, hogy kijelöljük a görög irodalomtörténet nagyobb korszakainak határvonalait.

III.

A görög irodalom általános jellemzése. Irodalma történetének nagy korszakai.

Ha a görög irodalmat fejlődése folyamatában vesszük szemügyre, azon sajátos körülménnyel találkozunk, hogy abban minden természetszerűleg történik; változásai lassúak és szabályszerűek; sohasem öltenek forradalmi jelleget.

Még maga az idegen befolyás is minden nyersség és erőszakosság nélkül hatott a görög szellemre. A görögök kétségtelenül nagyon sokat tanultak idegen népektől.

A phoenicziaiaknak köszönték például az írás mester-ségét, Kis-Ázsia népeinek a zenét s a vallási eszmék nem csekély számát, a melyek pedig elég nagy szerepet játszottak erkölcsi életükben; Egyptom, Assyria, Perzsia időnkint új meg új szemhatárokat tártak föl előttük, és mindazon népekkel való szellemi érintkezésükből hasznot tudtak húzni, a melyeket csak ismertek. Mindenesetre téves gondolat volna a görög népet úgy tekinteni, mint a mely egészen önmagába zárkózva mindent a saját szellemi tőkéjéből hozott volna létre. A mi szembeszökő eredetiségüket legjobban mutatja, az abban áll, hogy bármi mély hatással voltak is rájuk az idegen nem-zetek, még sem vettek át sohasem valamely kívülről jövő, megállapított irodalmi formákat. Íme például egy áthidalhatatlan különbség az ő irodalmuk és a rómaiak irodalma közt. Ez utóbbiakhoz az epopeia, a tragoedia a vigjáték, az elegia, a lyrai költészet, sőt maga a szónoklat, egy szóval minden irodalmi műfaj már teljesen kifejlődve, a hagyománynyal szentesítve, megállapított műszabályoknak alávetve származott át. Semmi egyéb nem volt hátra, minthogy a nemzeti szellem alkalmazkodjék emez idegen formákhoz, és csak utánzás közben jutott el lassan-lassan annyira, hogy önmagára birt ismerni. Ugyanazon eset állt itt is, a mi majdnem valamennyi modern irodalomnál, vagy legalább azok újjászületési korszakainál. A görögök ellenben sohasem találtak maguk előtt semmiféle teljesen megállapított irodalmi műfajokat, mintákat. Akár önmaguknak támadtak eszméik, akár másoktól vették át, mindig a maguk sajátos módja szerint tudták azokat alakítani, és valamennyi alkotásukat a legnagyobb szabadság lengi át, mely mindig magán hordja a tiszta hellén izlést.

Ilyen körülmények között annak alakulása, a mit az irodalomban műfajnak szoktak nevezni, sajátos érdekeségben jelentkezik. Mikor a görögök első ízben alkottak epikai költeményeket, ódákat, tragoediákat, nem állott rendelkezésükre semmiféle minta sem a tragikus, sem az ódai, sem az epikai költés terén. Ennek következménye volt azután, hogy képzeljük szárnyalásának semmisen szegte útját. Kitalálhatták volna egy csapásra az eposznak akár húszféle fajtáját, szerkeszthettek volna egész halmaz különféle alakú ódát, alkothattak volna drámákat egyéni szeszélyük szabad szárnyalása szerint. Az efajta művek kétségtelenül bizonyos csoportokra oszlottak volna ugyan az alapvető nagyobb hasonlóságok egynémely törvénye szerint, a melyek hatása alól az emberi szellem ki nem vonhatja magát; de sohasem hozták volna létre a szó valódi értelmében vett irodalmi műfajokat. Már maga az irodalmi műfajok ismerete feltételez bizonyos közkeletű és elfogadott megállapodásokat, a melyeket nem lehet többé figyelmen kívül hagyni. Ha Görögországban az irodalmi műfajok minden hagyomány és idegen befolyás nélkül mégis létrejöttek, daczára a hellén faj természetszerű függetlenségének: ez nyilvánvalólag csak a mellett tesz tanúbizonyságot, hogy a szellemi művek eme természetes osztályozása vele járt a görög nép tiszta és világos gondolkozásmódjával. Ők azt találták természetesnek, hogy minden dolog magán hordja sajátos jellegét s hogy rendeltetésének bélyegét úgyszólván arczán viselje. A mint például a templomnak szánt épület különbözött a gymnáziumtól, úgy a szomorújáték nem lehetett hasonmása a vigjátéknak. Bizonyos nagyon finom és nagyon élénk ösztön, bizonyos nagyon finom megkülönböztetési

tehetség, a szerint a mint arra alkalom kínálkozott, a görögöknél jókora mennyiségű typusokat állapítottak meg, a melyeknek szembeszökő volta többé elvitatható nem volt. De a mint ezen megállapodásokat, a melyeket minden egy-egy ilyen typus képviselt, minden görög ember tökéletesen átérezte, és a mint valósággal meg is feleltek ezek a nemzeti ösztönnek: úgy a nagy írók is mindenkor szemük előtt tartották, de minden erőlködés, következőleg minden aggályoskodó félénkség nélkül. Innen magyarázható meg, hogy azok az irodalmi műfajok, melyek az újabbkori írók szemében szolgaiságnak tüntek fel, a legkevésbé sem váltak azzá a görög írókra nézve. Ők művészösztönüket irodalmi törvényekké alakították, a míg mink elég gyakran már kész törvényeket, műszabályokat vettünk át s művészösztönünket azok békóiba kényszerítettük.

Eme körülménynek természetes eredménye, hogy a régi görög irodalom fokozatos fejlődésének főbb jellemvonásait a reflexio növekvő befolyásában kell keresnünk, a mint az a természet-adta képességekben érvényre jut; lényeges vonása ez minden szellemi fejlődésnek, mely szabályos utakon halad. A mi az emberben eleintén túlnyomó, az a képzelem és érzelem a maga gyermekies alakjában, kísérve bizonyos közvetetlen félőntudatosságtól: nem mintha ebben a közvetetlenségben már nem volna sok reflexio és számítgatás, hanem mivel az eszmék egyelőre még csak kezdetlegesek, az ítélőképeség pedig még ismeretek hián levén, nem érte el érettsége teljes fokát. Az érettebb korban pedig épen az ellenkező látvány tárul szemeink elé: a gyermekies sajátságok nem léteznek többé s az okoskodási képesség minden tekintetben föléje kerekedik a képzelemnek. Íme

az általános tekintetek, melyek kijelölik előttünk az alapot, mely szerint a görög irodalmat nagyobb korszakokra oszthatjuk. Eme felosztásnak meg kell világítania ezen lassú és fokozatos változás főbb fejlődési fokait.

Ezek szerint négy nagy korszakot különböztetünk meg az irodalomtörténetben, melyet most tárgyalni szándékozunk, úgy mint az *ión-dór* korszakot, az *attikai* korszakot, az *alexandriai* korszakot és a *római* korszakot.

I. *Az íón-dór korszak* (a X. századtól körülbelül a mi időszámításunk előtti VI. század végéig). — A Kis-Ázsia partvidékén elterülő Jónia azon hely, hol a görög szellem először nyilatkozik meg az ő nagy alkotásaiban. A X. és VIII. század közt az epikai dalok lépnek a vallásos énekek nyomába. Ezek eleintén rövidek és magukban állók, később már csoportosulni kezdenek s végül már nagy, összefüggő egészeket alkotnak. Jónia költészete heroikus jellegű. De ugyancsak ez a görög szárazföldön már egy más epikai műfajt kelt életre, mely már oktató célzattal lép föl. A költészetnek eme két faja, melyek egyikének Homeros, másikának meg Hesiodos a legkitünőbb képviselője, foglalja el úgyszólván egymagában ezen felosztás első korszakát. A mi eme korszak irodalmának főjellemvonását megadja, az leginkább a képzelem szabad szárnyalása. A hesiodosi költészet már mindamellet a szabatosság egy új követelményével lép föl, t. i. az erkölcsi és történeti igazságéval, a mi elvitázhatatlanul a reflexio előnyomulását jelzi.

Ezen előnyomulás jelentkezik azon lyrai költészetben is, mely a VIII. század második felét jelzi s uralkodóvá válik a VI. század végeig. A mind inkább előtérbe nyo-

muló egyéni érzelmek, az érettebb gondolkodás megszokása, az életviszonyok biztosabb és körütekintőbb megítélése életre keltik az elegiát és a jambikus költszetet. Később aztán a zenei téren tett előhaladás, az új rhythmikus alkotásokban való kedvtelés, nem különben a szenvedélyek szabadabb szárnyalása létrehozták a szó valódi értelmében vett lyrai költszetet. Daczára az oly fényes neveknek, mint Alkaios és Sapphó, kik az aióliai Lesbos sziget szülöttei, ez a költszet úgy tekinthető, mint kiválólag dór költszet. Sparta, Peloponnesos, Szicilia görög városai ama helyek, hol nagy arányokban kifejlődik s egy hatalmas virágzás után csakhamar el is enyészik. A mi ezen korszakot leginkább jellemzi, az az értelemnek rohamos fejlődése, mely az erővel teljes, ragyogó költszet minden új formájához szorosan hozzáfűződik. A korszak majdnem valamennyi nagy költője, Archilochos, amorgosi Simonides, Kallinos, Tyrtaios, Alkaios és Sappho, Stesichoros, Arion, Theognis, Phokylides, keosi Simonides és Pindaros magasabb szempontból ítéli meg az emberi életet. Tárgyukat mind jobban és jobban a régi mythológiából merítik s még bizonyos vallásos reflexiókkal világítják meg, de a melyekben már merészség is nyilvánul. Érezhetővé válik, hogy a gondolatok világában fény kezd derengeni; még csak a legkimagaslóbb ormokat érinti ugyan, de már élénken beragyogja.

Ezen korszak végén két új dolog jelenik meg, t. i. a próza és a bölcsélet. Egyelőre úgy az egyiknek, mint a másiknak csak másodrendű szerepe van ugyan, de már első kísérletei is elegendő tanúbizonyságot tesznek arról, hogy a görög szellem fejlődésének új korszakába lép.

II. *Az attikai korszak.* (V. és IV. század.) — Ezen

korszakon át Athén befolyása kerekedik felül. Időszámításunk előtt az 510. évben Athén államszervezete demokratikus alapokra helyezkedik. A méd háborúban kivívott győzelmei az ötödik század elejétől kezdve egész Görögországban biztosítják számára a felsőbbiséget. Lassankint ő lesz a legnagyobb kereskedelmi város s ugyanaz időtt az egész hellén szellemi világnak legfőbb gócpontjává alakul. Szellemi fensőbbiségét még a pelopennesosi háborúban szenvedett vereségei sem szüntetik meg; meg tudja azt őrizni még az egész negyedik század folyamán át egészen Nagy Sándor hódításainak korszakaig, a midőn az egész Görögország külső képe nagy változáson megy keresztül. A mi valamirevaló csak létrejön e két utóbbi századon át az irodalomban, az többé-kevésbé mind athéni. Pusztán csak Epicharmosnak és Sophronnak szicíliai vigjátékai képeznek e tekintetben kivételt.

Ezen korszak nagy költői alkotásai közé tartoznak a dráma a maga különböző formáival, a tragoedia, comoedia és a satyr-dráma-féle műfajok. Valamint a megelőző korszakban a reflexió természetes fejlődése révén az epikus költészetet a lyrai váltotta föl, úgy most a lyrai költészet helyét a dráma veszi birtokába, mely előbbi mind jobban háttérbe szorul. A dráma, mely már a megelőző században kezdődik, teljesen megalakul Aischylos felléptével, míg aztán Sophokles és Euripides által virágzása tetőpontját éri el. Az alkotó, vagy jobban mondva elemző képesség a legszorosabb összeköttetésbe lép itt a képzelő tehetség teremő erejével. A comoedia, hogy úgy mondjuk, nyomról-nyomra követi a tragoedia irányát. Teljesen kifejlődik az ötödik század első felében s a legteljesebb virulásában van annak egész második felé-

ben, a mit Aristophanes és Eupolis lángelméjének köszönhetünk. Ebben is éppen úgy egyesül a legszabatosabb és legérettebb reflexio a képzelem szabad szárnyalásával, a mennyiben a legféktelenebb képzelődés összes szabadságát magához ragadja.

A próza, mely az ión-dór korszaknak csak vége felé jelenik meg, az attikai korszak első felében rohamosan halad a tökéletesülés felé.

Ugyanazon időben, midőn az elemző módszer kiváló eszközévé fejlődik, egyúttal minden oly előadás igényét is kielégíti, mely majd szabatosságra és világosságra törekszik, majd pedig a drámai hatást tüzi ki magának feladatul. A történetírás, mely a logographok keze alól kerül ki, nagy arányú fejlődésnek indul Herodotos által, Thukydidesnél meg már nagy tömörségre tesz szert. Az előbbi egy életerőtől duzzadó, érdekes, tanulságos és változatos irodalmi műfajt teremt, mely azonfelül még természetes drámai erővel is bír. Az utóbbi a nélkül, hogy valamit is elvenne abból, mi elődjénél érdekfeszítő volt, egyszersmindenkorra útmutatást nyújt a gondolkodó elméknek, hogy úgy tekintsék a történelmet, mint a gondolkodás és tapasztalás iskoláját. Ő utánuk már olyanféle tudományyá változott, melyet előszere-tettel üznek mindazok, kik érdeklődéssel tekintik az emberi dolgok folyamatát. Xenophon és Ktesias, Ephoros és Theopompos, hogy csak egynéhány kimagaslóbb nevet említsünk, személyes hajlamaik különféleségéhez képest bánnak el vele: mert egyenlő erővel csalogatja azokat, kik értenek az ecsetelés művészetéhez, és azokat, kiknek az ítéletmondásban telik kedvük.

Az ékesszólás, mely az emberi beszélőképességgel egyidejű, ugyanezen időben szintén irodalmi műfajjá

alakul, azon értelemben, hogy olyan írott művek alkotására ad alkalmat, a melyek annak előkészítéséhez hozzájárulnak, vagy azok segítségére jönnek, vagy megmentik a feledéstől. És talán azt lehetne mondani, hogy mikor a prózának eme szabad szárnyalásában oly magasságig emelkedik, hogy még a költészetet is túlszárnyalja, neki azon szerep jutott, hogy mindazt magába foglalja, mit emez a szenvedély és képzelem országában érintetlenül hagyott. Ha a sophistáknál és magánál Antiphonnál még nem is egyéb, mint szellemes és tudományos előadás, Lysiasnál és Isaiosnál már nagyon elevenné s változatossá lesz, Isokratesnél az általános emberit s egyéni sajátságokat köti össze, végül aztán hirtelenül lerázza magáról a békókat, melyeket az utóbbiak félénksége rakott reá, s teljesen a maga valóságában nyilatkozik meg Demosthenesnél, Aischinesnél, Lykurgosnál és Hyperidesnél.

A bölcelet, legyen az akár prózában, akár költői alakban, merész és nagyszabású haladást tanusít az ión-dór korszak vége felé. Az attikai korszak kezdetén, mikor már érettebb korát élte, szakít a költészettel s úgyszólván a művelt társadalom szívében foglal helyet. Nagy befolyásra tesz szert Sokrates idejében, még nagyobbra a negyedik században. Platon prózájában még ragyogó sugarakkal tükröződik vissza a régi költészet fénye. A mi már Xenophonnál van, nem egyéb, mint a köztudatnak, a közérzületnek kifejezése, mely világos, választékos és csodásan szabatos nyelven nyilatkozik meg. Aristotelesnél már azt látjuk, hogy a bölcelet valódi tudománnyá változik úgy alak, mint módszer tekintetében; és az egész peripatetikus iskola hű marad mestere hagyományaihoz. A többi felekezet is ugyan-

azon irányzatnak hódol. Vitatkoznak, szívesen foglalkoznak elvont eszmékkal: a képzelem és az érzelem nem szerepel másképp iskoláikban, mint a mennyiben a megfigyelésnek és az okoskodásnak tárgyát képezi.

Az attikai korszak két századának folyamátán azt tapasztaljuk, hogy a próza Görögországban a költészet helyébe lép, és hogy a reflexio föléje kerekedik a természeti tehetségek gyermekdedebb és közvetlenebb játékának. A költészet ugyan még elvitázhatatlanul megvan a negyedik században, és a közép vagy új vígjáték is ép olyan bájos, mint tanulságos műveket hoz létre Antiphanes, Diphilos, Philemon és Menander kezeiben. De már maga ez a költészet hatalmasan megérzi a próza befolyását, a melyhez nap-nap után közelebb jut. Nincs többé meg az a merész szárnyalása és szabadsága, mely egykor vala. Tudományos, elmélyedő, telve tapasztalattal és mérséklettel. A mennyire csak lehetséges, a való tényekhez ragaszkodik, felöleli az erkölcsbölcseletet is, a mint körülé megnyilatkozik, kivéve a dogmatismust, melyet kerül.

III. *Korszak, az alexandriai korszak.* (III-ik és II-ik század.) Nagy Sándor hódításaival vége szakadt Athén politikai nagy befolyásának és ennek következtében irodalmi fensőbbségének is. A görög világ egyszerre bővülni látja határait s azon veszi magát észre, hogy szemhatára szélesbedni kezd. Hellén királyságok alakulnak, új fővárosok emelkednek, körülövezve ama fénykörtől, melyet nekik a félig-meddig keleties monarchiák nyújtanak. Alexandria, melyet maga a nagy hódító alapított vala, néhány év multával egyike lesz a világ legnagyobb városainak. A Ptolomaeusok maguk köré gyűjtik a tudósokat és irodalmi embereket. Alexandria az, me-

lyet ez időtájt a magasabb görög műveltség legelső góczpontjának ismernek el, míg a másodrendű városok, teszem azt Pergamos, Antiochia, Syrakusa, mind jobban és jobban feledtetni kezdik Athént. Azonban a mi időszámításunk előtt való második század folyamatán Róma kezd napról-napra növekedni és árnyékát a görög világra is kiterjeszti. Görögország 146-ban római tartományyá válik, és a görögök, irodalmi emberek úgy mint a tudósok, kiköltöznek hazájukból és mind nagyobb és nagyobb tömegekben csatlakoznak új uraikhoz. És ezen század végétől Róma csakugyan a művelt világ középpontjává leszen, és el lehet mondani, hogy több mint hetven évvel az actiumi ütközet előtt, mely Kr. e. 30-ban magát Egyptomot is római tartományyá teszi, vége szakad az alexandriai korszaknak, a mennyiben minden ember tekintete a világ egy pontjára irányul, és mivel ezen pont Róma.

Ez a két század, mely együttvéve megalkotja eme korszakot, egyúttal a görög szellem természetes fejlődésének is határvonalát jelöli. A görög szellem innen-fogva már csak kutató és okoskodó irányt követ. Kiváló sikereket ér el a mennyiségtudomány terén, nagy szenvedélyességgel űzi a bölcséletet s egyéb tudományt, átalakítja magát a költészetet is a szellemes alkotás anyagává, de a melyből már hiányzik a gyermekded lelkesülés. A kritika és a nyelvtudomány megalakul: Aristarchos és Krates közt oszlik meg a tudományos világ figyelme. Összefoglalják a mythologiai adatokat, melyek aztán vaskos gyűjteményekké tömörülnek; a történelem, ha Polybios igazán eredetiséggel dicsekvő művétől eltekintünk, közepes sikerrel utánozza a klasszikus mintákat; az iskolákban a bölcsélet verődik uralomra,

megtölti a könyvtárakat és utat tör magának egészen a családi tűzhelyig; az ékesszólást a retorika váltja föl. A költészet tudományossá kezd alakulni: Kallimachos, Philetas, Rhianos, rhodusi Apollonios ugyanegy időben épp úgy tudósok, mint költők. Maga Theokritos is, ki fel van ruházva teremtető erővel egy oly században, mely legkevesebbé mondható annak, csatlakozik korához, a mennyiben rövidebb és nagy szorgalommal kidolgozott művekben leli kedvét; nagyon gondos csiszoló, kinek legfőbb érdeme a szellemes és választékos finomságban keresendő.

IV. *A római korszak.* (Kr. e. I. századtól a Kr. után való VI. század kezdetéig.) Az időszámításunkat megelőző első század közepétől kezdve a görög irodalom történetében új s egyúttal utolsó korszak veszi kezdetét, a melyet római korszaknak nevezhetünk, minthogy ezen időben Róma uralkodik az egész világ fölött. Ezen korszak Augustus korától Justiniánig terjed és így öt századnyi időtartamot ölel föl.

A görög szellem nem képes többé új tehetséget hozni napfényre. Több-kevesebb szerencsével lassan megszerzett tapasztalataiból táplálkozik és még mindig nagy számmal hoz létre figyelmet érdemlő műveket, de a melyekben a multnak utánzása kerekedik felül az újság rovására.

Augustus százada a görögökre nézve kiválóan a történetírás és a kritika százada. Strabon, Diodoros, Halikarnassosi Dionysios eme korszak legkiválóbb nevei. A költészet már csak mesterkélt életet folytat az epigrammákban, a rögtönzésekben, vagy a panegyrikus verselésben, a milyen például Archias költőnek Cicero consulságára írt egyik költeménye. Ezen korszak gö-

rögjei gondolkodásmódjuk, összeköttetések s a rómaiak előtt való hódolgotásaik révén félig-meddig már rómaiaknak mondhatók.

Augustus halálával elvitathatlanul mozgalom indul meg a függetlenség érdekében, a mi aztán az Antoninuskorát hozta létre. A görög szellem, a nélkül, hogy szabadulni tudna a római befolyás hatalmától, vissza kezd térni hagyományaihoz, melyektől annyira eltévelyedett. Részben szép sikereket ér el a szónoki művészet terén Dion Chrysostomossal és a sophistákkal, kik óriási tekintélyre tesznek szert Hadrián, Antoninus és Marc-Aurél korában; az erkölcsbölcseletben és történelemben Plutarchossal, Arrianossal, Appianossal és magával Marc-Auréllal, eme hellénné vált rómaival, kit úgy lehet tekinteni, mint görögöt; a satirikus irányú prózában pedig kiválik Lukianos.

De ezen fényesebb korszak után már elvitázhatatlanul kezd nyilvánulni a hanyatlás. A történetírás, mely Herodianos és Dion Cassius kezében még tisztes sikereket ért el, később már egészen megszűnik, vagy legalább sem művészetnek, sem tudománynak nem mondható többé. A sophistikai szónoklat, mint könnyebb fajta eljárás, művelőkre talál, s épen játsziságánál fogva tartósabb életnek örvend; csillogó fényében ragyog a III. század elejétől kezdve a IV. század végéig Philostratos, Himerios, Themistios és Libanios fellépéseivel; de valóságban nem mondható már egyébnek, mint egy cserben hagyott művészet romjainak, melyet már maga Julianus sem képes új életre támasztani. A regény is megszűnik ez időtájban, de nem bír semmiféle oly művet alkotni, mely megérdemelné, hogy úgy tekintsük, mint eredeti művészalkotást. Talán a bölcselet az, mely figye-

lemre méltóbb műveket tud ez időtájt alkotni. Ammonios a második században, Plotinos és Porphyrios a harmadikban, Jamblichos a negyedikben, Syrianos, Proklos, Damascios, Olympiodoros és Simplicius az ötödikben és hatodikban bizonyosságot tesznek a felől, hogy a görög szellem életrevalósága még mindig nem aludt ki, a midőn a régi tanokat bizonyos értelemben új életre támasztják. Eme korszak, jóllehet látszólag hiával van a költészetnek, mégis hoz létre költői műveket. Nonnos és Koluthos, talán maga Quintus Smyrnaeus, azután Musiaos és Tryphiodoros képviselői a hanyatló hellén hagyománynak és előfutárai a közeledő bizanci közép-kornak, jóllehet szellemüknél és mintáiknál fogva még a régi korhoz tartoznak.

Ezen utolsó korszakban tűnnek föl a keresztény írók és hitszónokok, azután a második század hitvédői, az apologéták, egészen a IV-ik század nagy hitszónokainak fellépéséig. Későbbben összefoglalólag szólani fogunk ezek kiválóbbsairól is, mint alexandriai Kelemenről, Origenesről, Eusebiusról, szent Balázsról, Aranyszájú szent Jánosról, nazianzi szent Gergelyről stb. De lehetetlen őket e helyen úgy tanulmányoznunk, mint megérdemelnék és hogy mindazt a jelentőséget kiemeljük, a melylyel valóban bírnak. Az a szempont, mely művünk megírásánál vezérel, nem engedi, hogy őket a hellenismus iránt való viszonyukon kívül is vizsgáljuk. Ha a görög-keresztény irodalom fejlődését a maga teljességében nyomról-nyomra követni akarnók, szét kellene történnünk jelen művünk kereteit.

Az irodalom hosszas fejlődésének szemlélése, a melyet most vázolni szándékunk, néhány elengedhetetlen megjegyzésre sarkal bennünket. A görög szellemnek hét

vagy nyolcz századon át megvolt hatalmas szárnyalása; azután majdnem egyenlő időtartamon át alantabb állott önnönmagánál, hogy aztán végül eltűnjék a bizanci középkorban. Eme hanyatlás nem a görög faj hibáinak róható fel, jöllehet ezeket is szembeszökőbbekké tette. Első sorban a római uralom volt annak okozója, később meg a harmadik század elejétől kezdve a birodalomnak politikai helyzete.

Ezen idő alatt a görög faj sohasem volt azon helyzetben, hogy tömörülhetett s megalakulhatott volna úgy, a mint azt képességei, függetlensége, erkölcsi összetartozása kívánta volna a végből, hogy maga-magát ismét összeszedhette volna. Semmi bizonyságunk sincs a mellett, hogy ha ezek a föltételek rendelkezésre állottak volna, szellemi képességeihez egészen hűen maradva, nem lett volna képes hagyományait új életre támasztani, az új eszmék és érzelmek bizonyos mennyiségét lassan-lassan magának ismét megszerezni, szóval fejlődésének egy új korszakát megkezdeni, úgy a mint azt kezdetben már egyszer szemeink elé tárta vala. A kereszténység természetszerűleg alkalmul szolgálhatott volna ilyen új fejlődési korszakra, és egy pillanatig, a negyedik században, valóban úgy látszott, mintha eme feladatát meg is kezdte volna. De a kereszténység Nyugaton találta meg a maga középpontját, míg a Kelet a barbarokkal, perzsákkal, bulgárokkal, góthokkal, majd később az arabokkal és törökökkel vívott harczok közepett sohasem láthatta keblében a dolgok alakulásának olyatén megállapodását, mely módot nyújtott volna a hellén újjászületési korszaknak. Mindamellet nem szabad elhamarkodva azon ítéletet koczkáztatnunk, hogy a görög irodalomnak azért szakadt vége, mert a görög

szellem kimerült. A valóság az, hogy sohasem akadt többé alkalma forrásainak előnyeit kihasználni egy új élet megkezdésére. Valamely irodalom fejlődése egészben véve nem is egyéb a hagyomány fejlődésénél. Görögország megteremtette a legeslegelsőt, melyet a szabályos fejlődés egész hosszú sorozatán keresztül dicsőséggel telve vitt természetes határai felé. A sors megtagadta tőle az eszközöket, hogy még egy másodikat is létrehozhasson.

ELSŐ FEJEZET.

Az őskorszak.

Tartalom :

I. A költészet régi volta Görögországban. — II. A Múzsák és a thrák vagy pieriai költészet, Orpheus és Linos. Musaios, Eumolpos és Pamphos. — III. Apollon cultusa és az Apollonra vonatkozó költészet, Olen. — IV. Chrysothemis, Philammon és Thamyris. A hymnos-költészet. — V. Az aiolok és az iónok Kis-Ázsiában. — VI. A hősök. A hősök kalandjai. A trójai háborúról és a visszatérésekről szóló mondák. — VII. Az első epikus énekek. Az összefüggő elbeszélések; az epizódyszerű elbeszélések. Önkéntes csoportosulások.

I.

A szó valódi értelmében vett görög irodalomtörténet nem kezdődik mással, mint a homerosi költeményekkel, minthogy más régibb irodalmi mű nem jutott el korunkig.¹ Mind abból, mi ezen költeményeket megelőzte, semmi egyéb sem maradt fenn a régi korban a legzavarosabb emlékeknél, a melyeket még bonyodalmasabbakká tett mindenféle költött dolog. És mindamellett, mentül inkább kifejlődött napjainkban az őseredeteket kutató érzék,

¹ Flavius Josephus, c. Apion I. 2, 438 l. (Havercamp): Ὅλως δὲ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν οὐδὲν ὁμολογούμενον εὐρίσκεται γράμμα τῆς Ὀμήρου ποιήσεως πρεσβύτερον. (Érdekes és tán még határozottabb adat *Sext. Emp. adv. gramm.* I. 20, 3: ἀρχαιοτάτη ἐστὶν ἡ Ὀμήρου

annál nehezebb az ilyes eredetek kutatása elől kitérnünk. Nemcsak mert eme kutatás már magában véve is élénken fölkelti az ember érdeklődését, mint átalán mindaz, mi az emberi szellem első kísérleteit és első sikereit tárja elénk, de mert még azt is föltétlenül el kell ismer-nünk, hogy ha eme vizsgálódást teljesen figyelmen kívül hagynók, annak a bajnak tennők ki magunkat, hogy nem értenők meg az utóbb következőket. Az *Iliast* és *Odysseiót* nem tehetjük pontos vizsgálódásunk tárgyává, valamíg világos fogalmunk nincs ama költészet lassú fejlődéséről, melynek eme két költemény legfényesebb fejlődési korszakát jelzi. Ha eme két költeményt egészen magukban elszigetelve tekintjük, mély meglepetés vesz erőt lelkünkön: de teljesen csak akkor értjük meg, ha előbb egy egész sereg régibb művel vetjük össze, a melyekre legalább kísérletként egy-két futó pillantást kell vetnünk.

Különben a régiségtudomány újabb és majdnem naponkint való fölfedezései, valamint a történettudomány szüntelen haladása sokkal nagyobb erővel csábítják a gondolkodó elméket a görög nép őstörténete felé, mint bármikor. Bármily homályba van is előttünk burkolva az őskorszak kezdete, mégis megvilágítja azt néhány fénysugár, mely új ösztönt ad a képzelőerőnek. Mióta

ποίησις ποίημα γὰρ οὐδὲν πρεσβύτερον ἦκεν εἰς ἡμᾶς τῆς ἐκείνου ποιήσεως. De legérdekesebb az alábbiakkal egybevetni *Schol. Dionys. Thrac. p. 785 Bekk.*: εἰ καὶ ἰστοροῦσιν τινες ποιητὰς προγεγενῆσθαι Ὀμήρου Μουσαῖόν τε καὶ Ὀρφέα, καὶ Δίον, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν πρεσβύτερον τῆς Ὀδυσσεύς καὶ Ὀδυσσεύς σώζεσθαι ποίημα: ἀλλ' ἔρεϊ τις, πῶς; ἔπει γράμματα σώζονται πρεσβύτερα; καὶ φαμεν ὅτι τὰ μὲν τούτων ἐφευρισμένους ἔχουσι τοὺς χρόνους, τὰ δὲ νεωτέρων τοῖον ἔχόντων ἡμῶν τῶν παλαιῶν τὰς ἐπιγραφὰς ἔχουσι. Épen így vélekedett Aristarchos és vele számos alexandriai kritikus.

a szerencsés kutatások megismertettek velünk egynémely dolgot, melyek Argolis és Attika ősi lakóinak életére, művészetére, sőt fényűzésére vonatkoznak; mióta nyomról-nyomra kezdik követni, hogy az Aegaei tenger szigetein miféle népek váltották fel egymást, mióta végül a régi szentélyek fölfedték előttünk egynémely titkukat: úgy látszik, hogy a kutatások révén ma már sokkal kevésbbé merész gondolat megfejtetni akarni mindazt, a mit ezen ősidőkben élt emberek gondolhattak és hogy miféle költői alkotásokra voltak képesek. Azon achivok, kikről a XIX-ik dynastia idejéből való egyiptomi feliratokban említés történik és a kik I. Ménéphtah uralkodása alatt időszámításunk előtt a XIV-ik vagy XV-ik század táján költöztek be Egyiptomba, már minden kétséget kizárólag hatalmas nép voltak.¹

Az ő anyagi életükre vonatkozó adatok, a melyeket napjainkban szorgosan egybegyűjtünk,² följogosítanak

¹ Maspéro, *Hist. anc. des peuples de l'orient* p. 251—253. Cf. Perrot, *Hist. de l'art dans l'antiq.* tom. VI. pag. 57. s főleg 1001. s köv. lap.

² Collignon, *Archéologie grecque* p. 18: „Ezen nép civilizációja bizonyos barbár nagyszerűség jellegét viseli; az aranyat pazar fényvel használják a mykenébéli fejedelmek temetkező helyein“. A keleti befolyás látható — szerző véleménye szerint — némely ékszeren, melyet Schliemann a mykenébéli ásatások alkalmával napfényre hozott; ő ezen ásatásokat 1874-ben kezdte; de — így szól — mindeme tárgyak legnagyobb része a helybeli ipar terméke és még fölötte kezdetleges és nyers stílusról tesz tanubizonyosságot. Ilyenek például az aranyedények, egy nagy mellvért ugyanabból a fémből, továbbá czizelált és horpasztott fülönfüggők; ezek fából vagy bőrből készült eszközöket diszitettek, voltak továbbá kardmarkolatok. Mindeme tárgy igen eredeti diszítési rendszerről tesz bizonyosságot. Ugyanazon stílus ez, mely túlnyomó az ott készült cserépedényeken is, a melyeket festményekkel

bennünket arra, hogy bizonyos fokig világos képet alkossunk magunknak amaz értelmi és erkölcsi világról, mely náluk virágzásban volt. Midőn azt tapasztaljuk, hogy a diszitő művészet, habár jórészt csak kézi ügyességre vall is, már eléggé művelt izléssel és bizonyos fokig független alakban árulja el létezését, még pedig oly nagy időkkel a történelmi korszak előtt: akkor teljes joggal táplálhatjuk azon hitet, hogy egyéb művészetek, a melyekben az emberi szellem játszsza a főszerepet, szintén nem lehettek teljesen elhanyagolt állapotban.

És valóban a költészet meg is nyilatkozik már eme homályos korszakban is, még pedig két főirányt követve: az egyik sokkal szabadabb; ehhez tartoznak a gyász-énekek és lakodalmi dalok, a győzelmi énekek, a thrénosok vagy halott elsirató énekek, aztán néhány népiessé vált dallam, a melyekhez többé-kevésbé kifejező szók csatlakoztak; a másik már sokkal inkább ragaszkodik a merev szabályokhoz és úgyszólván hieratikus; ehhez tartoznak a hymnusok. Az első csoportban már olyasminnek a csirája rejlett, miből idők folytán a lyrai költészet volt létre jövendő; erről majd későbbben szólunk.

szoktak volt ékesíteni; ezen edényeket szintén a siremlékekben találták; hogy ezen edények is helybeli ipartermékek, szinte kétségbevonhatatlan. Főleg Perrot és Chipiez *Hist. de l'art dans l'antiquité* (t. VI, 1. *Grèce primitiv*, Paris 1894.) című műve az, melyben legjobban lehet tannlmányozni eme mykenébeli civilisatiót. Perrot azon véleményben van, hogy majdnem valamennyi, görög földön talált tárgy a nemzeti művészet bélyegét hordja magán. Ezt a véleményt, az igaz, még számos, még pedig tekintélyes régiségbúvár megtámadja, mint pl. Helbig az *Inscript. Akad.* 1895. május 31. és jún. 7-én tartott ülésén, hol emlékirata felolvastatott.

A második nem tekinthető egyébnek, mint magának az epikai költészet kezdetének. És ezen czímen jelenleg szükségképen erre kell figyelmünket irányoznunk.

II.

Az Olympos hegység északi lejtője, mely Pieria nevű tartományban fekszik, azon hely, hova egy nagyon régi hagyomány a Múzsák születéshelyét teszi.¹ S valóban ez a hegyvidéki csekély terjedelmű darabföld lőn a hellén költészet bölcsője. Még a történelem előtt való időkben itt lakott egy thrák törzs, mely közel rokonságban állott a phrygekkel és görögökkel. Azon időkben, mikor a hellenismus még nem alakult meg teljesen, semmi áthághatatlan határvonal sem választotta el eme törzseket azon népektől, melyek alább, délen tanyáztak vala. Az Olympos és a Pieros hegy, mely utóbbi amannak egyik kiágazása, együttesen mintegy töredezett vonalú határt képeznek, mely a tengerparton a sinus Thermaicusszal párhuzamosan délről északnak halad; hosszúsága körülbelül hatvan vagy nyolczvan kilométerre rug, a Peneus és Haliakmon folyamok torkolata között. Minthogy Pieria lakói északról vándoroltak be s nyugatról és keletről a hegység és a tenger zárta el őket, mintegy természet-szerűleg voltak arra utalva, hogy déli irányban keres-
senek maguknak kijáratot. És ezen utóbbi vidék az, hol

¹ Theogonia 53. v. Μοῦσαι Ὀλυμπίαιδες, κοῦραι Λιὸς ἀγριόχαιου, — τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδην τέκε πατρὶ μετρίῃσιν — Μνημοσύνη. V. ö. a 60—62. versekkel. A Múzsák származására és cultusokra vonatkozó forrás Decharme: *Les Muses*, Paris, 1869. valamint ugyanazon írótól a Múzsákra vonatkozó fejezet a következő czímű munkájában: „*Mythologie de la Grèce antique*“ 233. s köv. l.

először érintkeztek a szó valódi értelmében vett görögökkel. A pieriabeliek közül állítólag gyarmatosok költöztek ki még meghatározatlan időkben; útjokat a görög félsziget középtájának vették, tanyát ütöttek a Helikon hegy tövében és Askra városának vetették meg alapját.¹ Habár tekintetbe kell vennünk az ezen félig legenda-szerű hagyomány alatt rejlő igazságot, semmi szín alatt sem vonható kétségbe a helikoni költészet és a pieriai költészet között meglevő kölesönös vonatkozás; mind a kettő ugyanazon cultus jellegére vall, és a melyik közülök sokkalta később keletű, t. i. a helikoni költészet, mindig szívesen tekintette önnönmagát is a másik utódjának. Végül is a hagyománynak sajátja szokott lenni az egyszerűsítés. Igen valószínű, hogy a valóságban sem a pieriai, sem a helikoni költészet nem bírt akkora befolyással a görög költészetre, mint azt nekik tulajdonítani szokták. Mikor a civilisatio már annyira előhaladott volt a görög törzsek közt, hogy a görög ember egy-egy időre megszabadulhatott a köznapi élet mindent fölemésztő gondjaitól, a vallásos költészetnek átalán szabadabb szárnyalást kellett vala vennie. Keletről jöven, eme törzsek többé-kevésbé olyan fajta hymnusokat hoztak magukkal, a milyeneket India lakóinál és átalán minden ugyanazon törzshöz tartozó ősnépnél

¹ Strabon IX. 2, 25. — V. ö. X. 3. Továbbá figyelembe veendő Pausanias bizonyossága IX. 29. Ő azon föltevés felé hajlik, hogy e tájon már a Múzsák cultusához valamely hasonló cultus volt elterjedve; de itt a régi hagyományok és újabb költött adatok keveredésével van dolgunk, a melyek megvilágítása nagy nehézségekbe ütközik. — A „thrákok Phokisban“ kérdésre vonatkozólag lásd Thuk. II. 29. Volt Delphiben a IV-ik században a bennlakók olyan csoportja, mely *Θρακίδαι* név alatt szerepelt. (Diod. 16, 24.)

meg lehet találni. A történelem előtt való korszak utolsó századaiban oly mértékben növekedett eme vallásos költészet befolyása és oly mértékben kezdett tökéletesedni, a mily mértékben megszorodtak a szentélyek és a mily fokban emelkedett a vallásos szertartások külső fénye. Ez minden valószínűség szerint azon idők táján történhetett, mikor a Múzsák cultusa, a pieriai vidékekről, Pimpleából és Libethronból kiindulva később Boiotiában Helikon vidékén is meghonosodott és sokkal teljesebb új fényében kezdett ragyogni. Ennek hatása nagyon messzire kiterjedt; a költők, kik dalaikban a Múzsákat ünnepelték, iskolát alkottak; a pieriai istennőket mindenütt úgy ismerték el, mint a költői ihlet ajándékozói, és az újjá alakult költészet valódi vagy költött képviselőit különböző legendák révén mind Pieria vidékéhez fűzték.

Természetes dolog, hogy a nemzeti szellem ezen legrégibb alkotásaiban a történelem előtt való korszakok lehető legegyszerűbb erkölesi és értelmi világa tükröződik vissza. Görögország népei, a mennyire megítélni képesek vagyunk, életfentartásukat ekkor durva és állhatatos földművelésben keresték; ekkor még nem volt sem életre való ipar, sem pedig valamelyes élénk kereskedés; nehéz, szegényes, szolgai és nyugtalan élet volt ez; untalan hadakozások, ennek következtében folytonos határnyugtalanítás és zsákmányolás; a mint Thukydides magát erőteljesen kifejezi, „minden ember kezében ott volt a fegyver“ (πάσα ἡ Ἑλλάς ἐσιδηροφόροι).¹

¹ Thukyd. I. c. 6. A történetíró egyszerűen azt akarja ezzel mondani, hogy akkor általános szokás volt fegyverben lenni. De éppen az, hogy fegyverben voltak, mutatja, hogy nem lehettek másként.

A helyett, hogy nyílt falvakat, vagy bekerített s megerősített városokat építettek volna, a magaslatokon szörnyűséges sziklák fölé építkeztek; a hadak intézői bizonyára védelmet is nyújtottak a földművelő népnek, sőt veszedelem esetén végső menedéket is adtak nekik meredek bástyáik között, de az is tagadhatatlan, hogy béke idején kegyetlenül kizsarolták és a legdurvább robotmunkákkal sanyargatták őket. Ilyen szomorú élet közepett semmi más sem deríthette őket vidámságra, mint az ősök vallásos szokásai és az ünnepnapok. Az oly sok természeti adománynyal felruházott nép lelke, mely természeténél fogva költői hajlamú volt, innen merített üdülést és erőt új tettekre. A rend, az eszmék, az árnyos nagyszerűség iránt táplált finom érzéke mintegy eleve arra alkották e népet, hogy költői vallásos énekeket, dalokat teremtsen. Zeus, az ősi pelasg istenség, mindennek legfőbb ura, a magas ormok isteni lakója, Zeus, az istenített éther, a mennykövek ura, a fellegek összetorlasztója és az emberiség mindenható jótévője volt az, kihez az ősköltészet hódoló dalai első sorban intézve vannak. Ezen név alatt tisztelve nem volt ő egyéb, mint maga a természet, a melyet félig öntudatos módon tiszteletük tárgyává tettek; a félelmetes és derűs, a kártevéseiben, mint jótéteményeiben véghetetlen, majd zordon és romboló, majd ragyogó és édes nyugalommal eltöltő természet volt ez. Mikor így a Múzsák hellénekké váltak, egyúttal Zeus leányaivá is lettek s állandó hivatásuk volt Zeus dicsőítése. Eredetüknek emez általános elismerése már Hesiodos idejétől fogva szilárdan meg volt állapítva úgyszólván ezen állandó formulában: Olymposi Múzsák, az aegistartó Zeus leányai.¹ Atyjok közelében

¹ Theogonia 25, 52.

élvén, nincs egyéb hivatásuk, mint őt énekükkel gyönyörködtetni.¹ Hogy tetszését kiérdemeljék, énekeikkel ünneplik az isteneket, megénekelik származásukat, jellegző sajátásaikat, véghetetlen különféleségeiket.² Maga Zeus főtárgya énekeiknek; ő maga az, kinek nevében azokat kezdik és végezik.³ A mit így a hesiodosi hagyomány révén a Múzsáknak tulajdonítottak, az bizonyára nem lehet egyéb, mint a mit az ősi Görögország költőinek már a legrégibb időktől fogva tenniök kellett. Ők az isteneket megénekeltek az egyszerű és hívő nép előtt, és mikor dalaikat zengték, egyúttal a nép oktatóivá is lőnek. Így mintegy a közös gondolatok kifejezői voltak, de ész és gondolkodás dolgában fölötte állottak a néptömegnek, és lassan-lassan tisztázták a népben homályosan meglevő eszméket, megjelölték az isteneknek eddig csak homályosan ismert jellemző tulajdonságait, a mysteriumok után mohón vágyódó sokaságnak öntudatlan sugalmazása alatt megalkották az első mythosokat, kijelölték a hasonlóságok és ellentétek határvonalait, megállapították az istenek rokonsági viszonyait és a kosmogonia ellenséges sajátosságait, egy szóval a mindig tudnivágyó és elbűvölt hallgatóságuk előtt megrajzolták a jövő Olympos képét. Bármily egyszerű lehetett is ezen ősi vallásos ének, melynek dallamát

¹ Theogonia 51.

² Theogonia 11—21, 38, 44—52, 65—68.

³ Theogonia 47: Ζηνά, θεῶν πατέρ' ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν-ἀρχόμεναι θ' ὀυμεῖσαι θεαὶ λήγουσαι τ' αἰοιδῆς. Ezen utolsó vers éppen metrikai hiányainál fogva nagyon is gyanús. Különben tekintsük akár betoldottnak, akár nem, mint tanúbizonyságnak fontossága el nem vitatható; mert semmiesetre sem lehetett volna eme helyre betoldani, ha az a meglevő és mindenestre nagyon régi szokás elég okot nem szolgáltatott volna

bizonyos komolyság és bájoság jellemezte, és gyakran terjedelmes elbeszélést képezett: ma már szinte képtelenek volnánk megmondani, sőt még talán megérteni is, micsoda mély megihatottságot, micsoda vallásos elragadtatást idézett ez elő Thebae öreg Kadmos ivadékainál vagy Argos danaidáinál, mikor hatalmasan visszhangzott az oltár körül. Csak el kell ismétel és ismét olvasnunk a Theogoniában a Múzsák éji dalainak bájos leírását, hogy magunknak némi fogalmat alkossunk, „mikor oly kecses hangon énekelnek, mint a mily kecses a fehér lilium”. „Bájoló és édes hangú dal ömlik ajkaikról. Mosolygó öröm árad szerte Zeus palotájában, ki megreszketteti a világot; megtelik az bűvös és hizelgő hangjukkal. A visszhang a messze távolban visszaveri az Olympos hóborította csúcsairól és a halhatatlanok palotáiban”.¹

És ime ezekről az őskori költőkről, a kiknek pedig oly nagy szerep jutott a civilisatio előbbrevitelében, semmit sem tudunk; nem sokkal tudott többet maga az ó-kor sem. De hogy tudatlanságát mégis némileg elpalástolja, egy sereg mythikus személyt alkotott magának, mint Orpheust és Linost, Musaiost és Eumolpost és Pamphost, kikről itt meg kell emlékeznünk néhány szóval.²

Orpheus és Linos, ki mind a kettő, pap és költő volt, úgy vannak elénk állítva, mint thrákok és Kalliopének fiai.³ De az igazat megvallva sem az egyik, sem a másik

¹ Theogonia 39. s köv. versei.

² Itt nem akarunk szólni néhány névről, melyek nem egyebek, mint pusztán egyes népek személyesítései: Anthes, Anthedonból Boeotiában, ki hymnusokat költött; Pieros Pieriából, ki megénekelte a Múzsákat. (Plut. de Mus. 4).

³ Apollodoros I. 3, 2.

legenda nem látszik előttünk olyan természetűnek, hogy a történeti való oly elemeit szolgáltatassa számunkra, mint a milyeneket számtalan ősrégi mondában megtalálhatunk. A mi Linost illeti, ma már úgyszólván mindenki meg-egyezik abban, hogy teljesen költött személynek kell őt tekinteni. Egy régi, népies kezdő fohász, az úgynevezett *αἴλιος*, a mi semmi egyéb nem volt, mint a sémi *aï lenu*¹ hellenizált alakja, adott valószínűleg alkalmat arra, hogy a születéséről és nevéről szóló legenda létre jöjjön.² Mikor aztán a költött személyeket egyszer megal-kották, költött eseményeket is fűztek nevükhöz, a melyek azonban semmiféle biztos felvilágosítást sem nyújtanak nekünk az ősi költészet valódi fejlődésére vonatkozólag.³ Czeltalan dolog is volna mindezt itt összegyűjtögetnünk. Maga Orpheus Linos mellett éppen úgy nem tartozik a történeti személyek közé, mint Linos, kinek amaz néha testvére gyanánt szokott szerepelni.⁴ Neve nem fordul elő sem Homerosnál, sem Hesiodosnál; bizonyára későbbi időkben költötték nevét. Mikor ő megjelenik az irodalom-történet színterén, ez csak arra való, hogy a hitelesség színezetét kölcsönözze egy teljesen apokryph irodalom-

¹ Erre először Movers figyelmeztetett (Phönizier 1. 244. 1 köv.) és az *ai le nu* annyit jelent, mint „jaj nekünk“, csakhogy a görögök a panaszt concrét alakban, személyhez kötve fejezték ki és így lett szüreti ünnepeik alkalmával bánatos daluk tárgyává *Linus*, a korán elhunyt ifjú (talán a hamar muló tavasz és nyár). Utóbb az *αἴλιος* kezdet mintegy refrain gyanánt szolgált a panaszos dalokban (a fordító).

² Preller, *Griech. Mythol.* I. k. 377; Bergk *Griech. Litterat.* I. k. 322. 1.

³ Aelian. *Hist. var.* (Hercher), III. 32. Diod. III. 59. Cf. Hesiodos fragm. 132 (Göttling).

⁴ Apollodoros I. 3, 2.

nak, a melyről különben a maga során szintén szándékszunk szólani. Aristoteles, kinek még annyi, ma már elvesztett adat állott vala rendelkezésére, már szintén nem hitt Orpheus létezésében.¹ Az ő véleménye talál napjainkban is legnagyobb hitelre. Az Orpheusról szóló legendának,² bármily érdekes és költői legyen is különben, éppen oly kevés hasznát vehetjük, mint a Linosról szóló mondanak. A mythologia és a képzelem világába tartozik, de az irodalomtörténet keretén kívül esik.

Körülbelül ugyanazt lehetne mondanunk Musaiosról is, ha ő legalább nagyjában nem jelezné amaz utakat, a melyeket az ősi költészet követett, midőn utat tört magának közép Görögország tájai felé. A Musaiosra vonatkozó hagyományok is nagyon elűtnek egymástól. Megtették őt Mené fiának, azaz a Hold gyermekének, majd Orpheus fiának vagy tanítványának. Minthogy thrák eredetű volt, azt regélték róla, hogy az eleusisbeli mysteriumok első papja lett volna.³

A régi vallásos apokryph énekek többé-kevésbbé az ő neve alatt jöttek forgalomba, nevezetesen egy Demeterhez intézett hymnus.⁴ Ő mindenesetre azon papi köl-

¹ Cic. *De Nat. deor.* I. 38. Orpheum poëtam docet Aristoteles nunquam fuisse. — Minden, Orpheus személyiségére vonatkozó kérdést megvilágított az újabb időkben Lobeck az ő *Aglaophamus* cz. művében I. r. (Königsberg 1829.).

² Apollod. I. 3, 2; I. 9, 16; I. 9, 25; Hermesianax fragm. 2. v. 1—14. (*Anthol. lyr.* Bergk); Phanokles, fragm. 1. (*ibid.*); Diod. III. 64; IV. 25. Vergil. *Georgic.* IV. v. 453 s. köv. A költött genealogia egészen Homerosig és Hesiodosig: Hom. és Hes. versenye Suidas' Ὀμηρος; Proclus, *Vita Homeri*.

³ Hermesianax, fragm. 2. 15 s. köv. vers (*Anthol. lyr.* Bergktől); Diod. IV. 25; Pausan. X. 7, 2; Eurip., *Rhesos* 945. — Musaiosról szóló athéni mondák; sírjáról a Múzsák csarnokában, Paus. I. 25.

⁴ Pausanias, I. 22.

tészetnek képviselője, mely eredeténél fogva Pieria vidékéhez fűződik, de tárgya választásánál fogva Attikát illeti. Ha ezen eszme valóban megbízható hagyományon alapult, a mit különben sem állítani, sem kétségbe vonni jogunk nincs, meg kell engednünk annak lehetőségét, hogy a pieriai költészet ugyanazon időben, a mikor Thessalián keresztül egészen a Helikonig utat tört magának, tengeri úton az attikai oldalon is el bírt jutni Eleusisig; ebben egyáltalán semmi valószínűtlenség sincs. A thrák Eumolposnak neve, ki a monda szerint,¹ Eleusisban telepedett le és ott Keleus leányaival az istennő szertartásait ünnepelte, természetszerűleg hozzá fűződött Musaios nevéhez, kit egyszer atyja, másszor fia gyanánt szoktak szerepeltetni; végül is Eumolpost magát, legyen ő az Eumolpidák papi nemzetségének akár valódi akár költött ősapja, a mint látszik, közönségesen inkább valóságos kezdeményezőnek, mintsem a szó valódi értelmében vett költőnek tekintették.

Az ősrégi vallásos költészetnek még egy kiváló képviselője van Attika területén, még pedig Pamphos személyében. Pausanias véleménye szerint éppen ő volna azon költő, ki az athenaebeliek számára a legrégibb hymnusokat költötte volna.² A Krisztus után való második és harmadik század tudósai neki tulajdonítják ama hymnusokat, melyek Demeterhez, Artemishez, Poseidonhoz, Zeushoz, Eroshoz és a Charisokhoz vannak intézve, holott ezek a költemények szemmel láthatólag apokryphek, a melyek ezen időkben talán még teljesen újak voltak.³

¹ Pausanias I. 38.

² Pausanias IX. 29.

³ Pausanias I. 38; VII. 21; VIII. 36; IX. 27, 29, 35. — Philostratos: *Heroic.* 301. I. (Kayser).

Ezen körülményből némelyek azon következtetést is vonják, hogy Pamphost úgy szokták tekinteni, mint a ki hymnusai révén Attikában és a vele szomszédos Boiotia egy részében a vallásos hagyomány megalapítója lett; minthogy pedig másrésről sem a költészet, sem a zene terén nem fűződik nevéhez semmiféle újítás dicsősége sem, némi joggal úgy tekinthetjük őt, mint a régi pie-riai hagyomány egyszerű örökösét.

Mindent összefoglalva, ha eltekintünk attól, a mi jogosan kétségbevonható, még mindig megmaradnak a vallásos költészetnek nyomai, mely alakjait tekintve, ha még oly kezdetleges is, de nagyon fontos nagy befolyásánál fogva; létezett tehát már a történeti korszakok előtt való idők táján a szárazföldi Görögországban vallásos költészet. Az első nagyszabású tökéletesbülést akkor öltötte magára, a mikor érintkezésbe kezdett lépni egy másik költészettel, a mely a szigetekről és keleti görög világból indult ki.

III.

Apollon vallásos tisztelete, bármi legyen is egyébiránt annak eredete, minden valószínűség szerint egyszerre hatolt be Görögországba mind Keletről, mind Nyugatról. Pytho, ki később a delphosi nevet kapta, tiszteletét valószínűleg Thessáliából nyerte, míg Delos, mely keleti Görögországnak lón középpontjává, a vallásos tisztelet révén inkább Ázsiához vala fűzve. Igen valószínű, hogy Apollon tisztelete úgy az egyik, mint a másik részen nagy lendületet adott a hymnus-költésnek, következőleg nagy mozgalmat támasztott a költészet terén is általán; mindamellett az ó-kori tanubizonyságok azt látszanak

bizonyítani, hogy Görögország keleti része már régi időkben ragyogóbb apolloni költészetnek volt szülőhelye, mint a többiek.

Valóban ezen költészetnek többé-kevésbbé legenda-szerű képviselője a lykiabeli Olen. Ezen személyiség Herodotos idejében, joggal-e vagy jogtalanul, ama hymnuszok szerzőjeként szerepelt, a melyeket a benszült nők Delosban énekelni szoktak. Sajátságos azon adat, mely erre vonatkozólag a történetírónál föl van jegyezve: „A delosi nők, így szól, össze szoktak gyűlni egy hymnus éneklése végett, melyet számukra a lykiabeli Olen költött, és a melyben nevükön segítségül szokták hívni a hyperboreabeli Opis és Argé nevű szüzeket. A delosiak azt is beszélik, hogy ők tanították meg a szigetlakókat is, meg az iónokat, miképen kell eme szüzeket a hymnuszokban segítségül hívni és ünnepeiket megülni“. ¹ A szóban forgó énekek összefüggésben vannak Apollon tiszteletével, mivel azokban a hyperboreai szüzeket szokták segítségül hívni; már pedig eme legendaszerű alakok Apollon cyclosához tartoztak. Így Délos magamagát is ázsiai eredetű vallásos költészet oly tűzhelyének tekintette, melynek fénysugarai besugározták a körötte levő szigeteket s elhatottak az iónokhoz is, és Apollon, a sziget istene, istene volt egyúttal eme vallásos költészetnek is. A mivel még Pausanias többet fenntartott számunkra Olen felől, annak a dolog lényegére nézve nem sok hasznát vehetjük. Ő még ezen felül egy jókora csomó költői alkotást tulajdonít neki, a melynek hitelességéhez még nagyon sok szó fér, ² és úgy szerepelteti

¹ Herodotos IV. 35.

² Pausanias I. 18; VIII. 21; IX. 27. Ilythiára írt hymnusához; hymn. Achaiára. — II. 13. hymnus Hérára.

őt, mint a Görögországszerte létező hymnuszok legrégibb szerzőjét.¹ Az Olennak tulajdonított eme hymnusokon kívül a delosiaiak még egyéb régi hymnusokra is hivatkoznak, melyek szintén Apollon tiszteletére voltak szerkesztve; ilyenek például a Herophile Sibyllának tulajdonított énekek; ez utóbbi állítólag még a trójai háború előtt élt.² Ha mindezen adatot egymással összevetjük, eléggé kiviláglik, mily erős és élénk volt e sziget lakóinak abbeli hite, hogy egy hatalmas vallásos költészet éppen az ő szigetjükön, az ő istenük szenthelye mellett, jött létre.

Lássuk most, mennyiben adnak igazat a tények a delosiaiak emez igényeinek? Szinte lehetetlen ma már pontosan beszámolni azzal, mint folyhattak az események egy tőlünk oly távoleső korban. Meglehet, hogy a graeco-orientalis világ más pontjai is ugyanolyan joggal a maguk számára követelhetnék eme költészeti kezdeményezés dicsőségét, mint ezt Delos tette; ilyen pont volna például Kréta szigete. De ennek bővebb vitatása még csak közepes haszonnal sem kecsegtethetne bennünket. A mit az egybegyűjtött adatok után kétségbe vonni nem lehet, az úgy látszik, abban áll, hogy az eme partvidékeken elterjedt Apollon-tisztelés intézményével már a legrégibb idők óta egybe volt forrva bizonyos költészet, és hogy eme cultus önmaga elismerte magáról, hogy eredetileg alá volt vetve az ázsiai befolyás hatásának. Ezen hagyományok feljogosítanak bennünket

¹ Pausanias IX. 27; Λόκιος Ὡλήν τις καὶ τοὺς ὕμνους τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐποίησεν Ἑλλησιν. — Kallimachos: *Hymn. Del.* 304: Οἱ μὲν ὀπασίδουσι νόμον Λυκίοιο γέροντος, — ὃν τοι ἀπὸ Ξάνθοιο θεόπροπος ἤγαγεν Ὡλήν.

² Pausanias IX. 12.

ama hitre, hogy a szóban forgó költészet független volt a Múzsák-költészettől, melyről fentebb szólottunk vala. Ez Pieriához volt kötve, emez pedig Lykiához fűződött; az egyik főleg Zeust és a köréhez tartozó isteneket ünnepelte, a másik Apollónnak volt szentelve. Ez kétségtelenül két-két megnyilatkozása a hellén szellemnek, még pedig úgyszólván egyidejű megnyilatkozása, és mind a kettő ugyanazon szükségleteknek felelt meg, de, a mennyire ma a dolgot megítélhetjük, különböző behatásoknak voltak alávetve, következőleg bizonyos jellegzetes sajátságok választották el őket.

A keleten lakó görögök sokkal hajlandóbbak voltak az újításokra, mint európai testvéreik, és ízlés dolgában is kevésbé válogatóságok voltak emezeknél. Mindenesetre nagyon valószínű, hogy vallásos költészetünk már kezdetől fogva úgyszólván gazdagabban cziczomázta fel magát mindenféle diszszel, a mennyiben sokkal bővebben kivette részét a zenei elemekből. Ez az, a mit a régi hagyományok is megerősíteni látszanak, a mikor Apollónnak tulajdonítják a czithera feltalálását, a hexameter megalkotójának pedig Olent állítják.

A phorminx vagy a czithera (φόρμιγξ κιθάρις vagy κιθάρα), bár a hitmondák legendái szerint Hermes¹ volt a feltalálója, eredetileg Apollon hangszerei voltak. A régi költészet elég gyakran úgy szerepelteté emez istent, mint ki czitharán játszik, míg ellenben a Múzsák hymnosokat énekelnek.² Mindenesetre természetesnek lát-

¹ A homerosi hymnusok közül a Hermesre szóló 25. s köv. versei. Könnyű belátni, hogy Hermes eme legendában egyszerűen a feltaláló szerepét játszsza, mert a feltalálás az ő lényeges attribútuma; de a czithera nem az ő körébe tartozik.

² Ilias I. 603. . . . φόρμιγξος περικαλλέος, ἣν ἔχ' Ἀπόλλων — Μου-

szik azon gondolat, hogy eme hangszer már a legrégibb időkben szoros összeköttetésben állott Apollon cultusával és hogy körülbelül úgy az egyiknek mint a másiknak ugyanaz volt a rendeltetése. A cithera, mely eredetileg fölöttébb egyszerű volt, nagyon szépen hozzá illett az ősrégi kezdetleges énekekhez.¹ Ezen hangszer igen alkalmas volt a rhythmus jól megkülönböztetett jelzésére, és mindenesetre nagyrésze volt ama tökéletesítésben, melyet a rhythmus a hexameter megteremtése által nyert.

Az ókorban nagyon különféle adatok voltak forgalomban az epikai versalak eredetére nézve. Feltalálásának dicsőségét főleg a delphai első Pythia papnőnek, Phe-monoének, majd pedig a lykiabeli Olennak tulajdonították.² Ezen utóbbi vélekedés a legtöbb valószínűsége

σάων δ' αἱ ἄειδον ἀμειβόμεναι ὁπὶ καλῇ. — Hasonló helyek igen nagy számmal akadnak; v. ö. nevezetesen a Hermesre szóló hymnus 4-ik s köv., továbbá a 335. s köv. verseit. Pindaros, Nem. V. 41 és köv. Bergk.

¹ Ismeretes, miben állott ennek lényeges sajátága: húrok voltak kifeszítve egy jól visszhangzó dobozféle fölött, mely néha a teknősbéka pajzsából állott, s a felsőrészre oda voltak erősítve ahhoz a bizonyos igaalakú fácskához, mit a görögök (ζυγόν) iga név alatt ismertek; ezt a ζυγόν-t kétfelől két kar (πήχεις) tartotta; a zenélni akaró a húrokat vagy újjának érintésével hozta rezgésbe vagy pedig egy kis darab elefántsonttal vagy görbített alakú érczel, melyet *verő* (πληκτρον) néven ismertek. A húrok száma azon arányban növekedett, a melyben a zeneművészet fejlődött: azt mondhatjuk, hogy a húrok száma, a datumok meghatározása nélkül, kezdetben háromra, utóbb négyre rugott, természetesen a legrégibb időket véve tekintetbe.

² Theod. Mall. ap. Gaisford, *Script. lat. rei metricae* 537: „Metrum dactylicum hexametrum inventum primitus ab Orpheo Critias asserit, Democritus a Musaeo, Persinus a Lino, permulti ab Homero“. Clem.

tarthat igényt. A delphibeli papi testület azzal, hogy a jóslatok külső alakjául a verses formát választotta, nyilván azt akarta elérni, hogy a jóslatokat az emlékezet számára könnyebben megőrizhetőkké tegye, de egyúttal bizonyos fenséget is kölesönözzön nekik; ezen czél elérésére okvetetlenül a már ismert versmértékeket kellett használnia, következésképp az azokra nézve már megszokottakat, kik az istentől tanácsot kérni jöttek; és mikor az efajta versmértékek közül kellett vala választani, szinte lehetetlen volt előnyt nem adni ama versmértékeknek, a melyek a vallási hymnuszok által már szentesítve valának. Mert hiszen a költészet szolgált minta gyanánt a jóslásnak, nem pedig a jóslás a költészetnek.¹ Ha tanubizonyyságra van szükségünk, hozzá tehetjük még, hogy az Olenra, azaz a keleti Apollón-költészetre nézve kedvező hagyományokat éppen egy boiótiai ember gyűjtötte össze s éppen ő kardoskodik azok hitelessége mellett.² Ezen körülmény arról tanuskodik, hogy Delphi igényei még Közép-Görögországban is távol állottak az elismeréstől.

Strom. II. c. 16: "Ετι πασι τὸ ἡρώων τὸ ἐξάμετρον Φανοθέαν τὴν γοναῖκα Ἰκαρίου, οἱ δὲ Θέμιν, μίαν τῶν Τιτανίδων, εὐρεῖν. — Phemonoe: Proklos. *Chrestomath.* ap. Photium, cod. 239 (pag. 119. ed. Bekker): καὶ (λέγει Πρόκλος) ὅτι τὸ ἔπος πρῶτον μὲν ἐφευρε Φημονόη, ἢ Ἀπόλλωνος προφῆτις ἐξάμετροις χρησιμοῖς χρησαμένη. Cf. Eustath. ad *Iliad* pag 4, 1. — Olen: Pausanias I. 5. — Különböző hagyományok, Plutarchos: „Mióta szűnt meg Pythia versekben beszélni“. 621 lap és más egyéb irónál.

¹ Különben úgy látszik, hogy a delphii jóshely nem fejtette ki teljes hatását előbb, mintsem az ión epikai költészet elérte teljes fejlődési fokát. Bouché-Leclercq, *Hist. de la divination dans l'antiquité*, Paris 1879—1882. t. I. p. 359. s köv.

² Boiot. Pausaniasnál X. 5. Πρῶτος δ' ἀρχαίων ἐπέων τεκτῆνας αἰοδῶν.

De mit kell hát voltaképen érteni a hexameter föltalálása alatt? Elég világos, hogy a hexameteréhez hasonló tökéletességű alkotás csak nem születhetett meg egyszerre valamely szép napon egy ember agyában.¹

Egyedül csak a hosszas gyakorlat lehet az, a mint már Aristoteles is megjegyezte, mely a hexametert céljának megfelelővé fejleszthette.² Legalább mégis módunkban van, hogy valószínű alakulásairól némi képet alkossunk magunknak.

A hexameternek az úgynevezett daktylusi láb képezi fő és alapvető elemét.³ Ezt két dolog jellemzi legszembeeszköbben. Két egyenlő időmértékből van összetéve, és az erősebb megelőzi benne a gyengét; hozzá kell még tennünk, hogy a versláb második része, bár időmértékileg egyenlő az elsővel, tőle mégis különbözik, minthogy az első rész egy hosszú, a másik pedig két rövid szótagból van alkotva. Ez az oka azután, hogy a daktylusi vers komoly és nagyon arányos, a nélkül, hogy egyhanguság vagy nehézkesség volna benne érezhető. Ennek következtében minden egyéb verslábnál alkalmasabb volt az olyan természetű vallásos énekekre, melyek inkább ünnepiesek, mint szenvedélyes hanguak voltak; és különben sem állítható, hogy a legelső hymnus-költőket jó érzékük e tekintetben cserben hagyta

¹ G. Hermann, *Elem. doctrinae metricae* p. 331: Nec sane immerito divinum quid habere visa est huius versus inventio, etc.

² Aristoteles, *Poetika*, 24: Τὸ δὲ μέτρον τὸ ἑρῶϊκὸν ἀπὸ τῆς πέρας ἡρμῶκεν (scil. τῇ ἐποποιίᾳ) . . . és alább: αὐτῇ ἢ πόσις διδάσκει τὸ ἀρμόττον αὐτῇ.

³ *Philologus* XI. köt. 328. l. Leutsch E. czikke a görög verslábak elnevezésének eredetéről. Az említett szerző azon föltevésből indul ki, hogy a daktylusi versláb a legrégibb és hogy eleinte csak pusztán daktylusi verslábakból álló költészet létezett.

volna. Attól fogva, a mint a rhythmusnak eszközét a szótagok viszonylagos időmértékében s azok csoportosításában kezdték vala keresni, a mi egyébként ösztönszerű eljárás volt, azonnal el kellett ismerni, hogy a kezdetleges combinatiók között, a melyek mintegy önönmaguktól kínálkoztak, egyetlenegy sem lett volna ezen versmértéknél alkalmasabb azon célra, melyet vele elérni szándékoztak.¹

De ha a daktylusi verslábat már egyszer elfogadták, mint a vallásos hymnusok alapvető versmértékét, igen

¹ Bergk (Geschichte der griech. Literatur t. I. pag. 382. s köv.) egészen ellenkező véleménynek ad kifejezést. A hajdani Görögország népies dalaiban az anapaestusi rhythmus túlnyomó voltát tapasztalván, azon gondolatra jött, hogy a legelső vallási hymnuszok, sőt még maguk a legelső epikai dalok is okvetetlenül ezen versmértékben voltak szerkesztve, és hogy a hexameter sokkal később alakult meg a két, nem teljes anapestus tagjainak egyesüléséből (az első t. i. megcsonkítva kezdetétől: $\underline{\cdot}$ \sim \sim $\underline{\cdot}$ \sim \sim ; a másik pedig végétől \sim \sim $\underline{\cdot}$ \sim \sim $\underline{\cdot}$). Ha e két tagot két végével egymással összekötjük, valósággal hatmértű verset kapunk vagy legalább is a hatmértű versnek mását; de a melyben a rhythmus valósággal egészen más. Ezen combinációnak legkisebb hibája, hogy teljesen önkényes elméleten alapszik. Különben maga az alapját képező coniectura is nagyon messze jár a valószínűségtől. A népies dalokban kétségtelenül az anapestusi versmérték a túlnyomó; de a vallásos hymnuszok sohasem voltak népies énekek; nekik ellenkezőleg már kezdettől fogva bizonyos komoly és ünnepies jelleggel kellett bírniok, a mi egy sajátságos rhythmus alkalmazását tette szükségessé. A daktylusi versmérték épen oly mértékben megfelelt a görög nyelv természetének, mint az anapaestusi mérték és teljesen érthetetlen volna, hogy az egyiket alkalmazni tudták volna, a másiknak fontosságát pedig éppenséggel ne ismerték volna mindaddig, míg valami szerencsés véletlen rá nem vezetett volna ama szépségre, mely az éppen oly tudományos, mint véletlen combinációban nyilatkozott.

bajosan hihető, hogy egyszerre rájöttek annak fölismerésére, hogy az efajta verslábakból épenséggel hatot-hatot kellett egymás mellé tenni, hogy belőlük mindig azonos verscsoportokat alkossanak.

Ha a homerosi epopoeia versformáját behatóbban szemügyre vesszük, úgy látszik, még ma is rátalálhatunk egy többé-kevésbé régi forrasztás nyomaira, hol az azelőtt még jól megkülönböztethető, bár azért szoros kapcsolatban álló két rész egymással egybeolvadt; az úgynevezett caesura penthemimeres (caesura a harmadik lábnak arsisa után), és a caesura κατὰ τρίτον τροχαῖον (caesura a harmadik láb thesisének első rövid szótagja után), melyek alkalmazása oly természetes és gyakori, még most is meglevő tanuságot tesznek erről.¹ Másrészt meg, ha a hexametert összehasonlítjuk a pentameterrel, nem vehetők-e szintén észre a régi állapotnak nyomai? Valósággal a pentameterben is egy hat verslábból alakult verssorral van dolgunk, mely két egyenlő részre van osztva, melyek közül az egyik is meg a másik is egy-egy csonka verslábbal végződik.² Eme jelenség úgy magyarázható ki, ha egy régi, kezdetleges közös versalak létezését fogadjuk el, a milyen a követ-

¹ G. Hermann: *Elem. doctr. metricae* p. 332. — Marius Victorinus I. 19: Incisiones etiam versuum, quas Graeci τροχαῖς vocant, ante omnia in hexametro necessario observandae sunt; omnis enim versus in duo cola formandus est, qui herous hexameter merito nuncupabitur, si competenti divisionum ratione dirimatur. — Conf. Christ, *Metrik der Griechen und Römer* 205. §. (2-ik kiadás Lipse. 1879) és H. Gleditsch, *Metrik der Griechen und Römer* 33. §. (Iwan von Müller kézikönyveinek gyűjteményében).

² Innen látható, hogy a hexameternek és pentameternek zeneileg egyenlő értékük van, a különbség csak az, hogy a pentameter harmadik és utolsó csonka lába zenei pauzával van kitöltve. (A fordító).

kező volna: — ∪ | — ∪ | — || vagy pedig — ∪ | — ∪ | — ∪ ||. a melyből aztán a hexameter és pentameter vette volna eredetét¹. Egy szerencsés sugallat már nagyon jókor, vagy talán éppen a legelső megalkotáskor érezhetővé tette azon előnyt, mely ezen tagok kettőnként való csoportosításával járt vala. Ezen csoportosításnak már kezdettől szükséges következménye lett a versstrópha bizonyos fajának megalakulása; később a két tag összeforradása még bensőbbé vált és megalakult az epikai versforma. Ezek a tárgyunkra nézve megállapítható elég valószínű conjecturák, de a melyek utóvégre is csak conjecturák. A minek kiemelését itt el nem engedhetjük, az abban áll, hogy a hexameter végleges megállapítása valóban a legkitünőbb mesterművek alkotásai közé tartozik. A kellemességgel egyesült természetes méltóság, a nagyszerűséggel párosult változatoság, s az ezzel kapcsolatos bizonyos egyöntetűség, mely fölöttébb alkalmas a hosszabb elbeszélésekre, mindezek összevéve olyan különös sajátságok, a melyek segítségével eme rhythmus megkönnyítette az eposzeia létrejöttét és a melynek aztán csodálatos módon állott szolgálatában.²

¹ A. Koechly, *Opuscula philologica* t. II. p. 8.

² G. Hermann, *Elem. doct. metr.* XXVI. 1 §. Quis est enim qui, si accuratius eius naturam consideraverit, non admiretur eximiam illam Graecorum sollertiam, qui in ipsis artis primordiis statim illud metrum repererint, in quo omnia quae gratam varietatem, venustatem, dignitatem carminibus adderent, coniuncta cernerentur? etc. — Arist., *Poet.*, 24: Τὸ γὰρ ἡρωικὸν στισιμῶτατον καὶ ὀγκωδέστατον τῶν μέτρων ἐστίν. (Érdekes lesz itt megjegyeznünk, amit Christ *Gesch. der griech. Litteratur* 11 s köv. lapon mond: Ebenso macht es die Form des heroischen Hexameters wahrscheinlich, dass er nicht das älteste und ursprüngliche Versmass der Griechen war,

Szinte lehetetlen kinyomozni, hol és mikor történtek az epikai versalakban ezek a fokozatos tökélyesbülések. Talán egy időben alkották meg a szárazföldi Görögország és a görög szigetek költői. Annyi azonban bizonyos, hogy ez utóbbiak már kezdettől fogva jobban ki tudták aknázni az előnyöket, és mikor az Apollon-költészet egybe kezdett olvadni a Múza-költészettel, a hellén lángész merész szárnyalása mindenesetre nagy mértékben hozzájárult emez alakuló művészet tökéletesüléséhez.

IV.

Úgy látszik Delphi volt mintegy a végzet által kijelölt hely, a hol a graeco-orientalis befolyások egyesültek a pieriai költészet befolyásával. És Phokis hatalmas szentélye úgy őseredeténél mint egyéb viszonyainál fogva egy időben volt belevonva az északra fekvő Thessalia és a délkeletre levő Kreta sziget körébe, azaz más szóval a hellén cultura két alapvető középpontjába, melyek közül az egyik északon, a másik pedig keleten feküdt

sondern erst aus anderen Formen hervorgegangen ist. *Die Zusammenfassung von 6 Füßsen zu einem Vers ist für einfache Zeiten und volkstümliche Lieder zu gross*, und die bei Homer vorherrschende Cäsur nachdem 3 Trochäus in Verbindung mit Resten asynartetischer Zusammenfügung der beiden Elemente, wie in

ἀλλ' ἀλλοῦσα καὶ ἦτο, | ἐμῶ δ' ἐπιπείθεο μῶθ' (I. 565),

ὦν ἄγε νῆα μέλαιναν | φερούσμεν εἰς ἄλα δῖαν (I. 141).

lässt uns vermuten, dass der Hexameter erst aus der Vereinigung zweier kleinerer, ehemals selbständiger Tripodien entstanden ist, dass also der epischen Poesie mit ihren langen Zeilen eine andere vorausging, die kürzere Verse liebte und sich demnach mehr dem Charakter der lyrischen Poesie näherte“. (A fordító.)

vala. A mint Delphi ki kezd bontakozni az ismeretlenség homályából, a két befolyás egybeolvadása nem sokáig várat magára, hogy átalakító művét megkezdje.

A Delphiben tartott költői versenyekre vonatkozó legrégebb adat még határozottabb fényt vet mindezen dologra. „A Delphiben rendezett legelső költői verseny, melyről említés történik, mondja Pausanias, a legelső az olynemű versenyek közt, a melyeken díjak voltak kitűzve; az első versenynek tárgyát *egy, az isten tiszteletére írt hymnus eléneklése képezte*. A krétai Chrysothemis is részt vett a versenyben és ő lett a győztes; hir szerint ő Carmanor fia volt, ki Apollon istent eszményiebbé tette. Chrysothemis után, a mint hire jár, Philammon lett győztes a dalos versenyen, és Philammon után annak fia, Thamyris Hesiodost, a mint megjegyzik, nem bocsátották a dalos versenyre, mert énekközben nem tudta dalát czitherajátékkal kíséni”.¹

Mit tanulhatunk általán ebből a hagyományból? Legelőször is, hogy a Delphiben tartott legelső költői versenyek vallásos költészetből állottak, és ezen körülmény megerősíti amaz általános véleményt, a melyet itt kifejezni szándékozunk; másodsorban, hogy ezek a költői versenyek lassan-lassan oda csábítgatták a görög szige-

¹ Pausanias X. 7. Ismeretes, hogy a szabályszerű pythiai játékok rendezése az amphictyonok egy határozatának következtében történt, a mely határozat a Kr. e. VI-ik század elejéről (585 táján) való; de általában el van ismervé, hogy már sokkalta előbb is megvoltak eme játékok, amint erre tanubizonyáságul szolgál Orestes költött halálára vonatkozó amaz elbeszélés, mely Sophokles *Elektra* című darabjában található; és úgy látszik nem lehetünk kétségben az iránt, hogy az itt fentartott hagyományban valami való történeti igazságnak kell lappangnia.

tekről és keletről jövő költőket, a milyen volt például a Kréta szigetről jött Chrysothemis, aztán meg az olyanokat, kik általán a thrák néven szerepelnek előttünk, a milyenek voltak Philammon és ennek fia, Thamyris; és végül, hogy valamennyi költő, ki Delphiben versenyzett, hymnusokat énekelt Apollon tiszteletére, és dalát citherajátékkal kísérte. Ha a megelőzőkben felállított véleményünk nem alaptalan, ezen utóbbi körülmény különös fontossággal bír; azt látjuk ugyanis ebből, hogy a hagyományos pieriai költészetnek legalább egynémely örököse elfogadta a keleti Görögország új találmányait, és így teljessé tették a két költészet termékeny egyesülését, a mely két költészet egymástól eredetileg nagyon elütött. Apollón így a maga részéről az ő tökéletesebb rhythmusán kívül még egy új hangszer használatával is megajándékozta a Múzsákat, mely ugyanakkor, mikor a költő dalt zengett, hangjával kísérte a költő dalát s ezzel dalának sokkal nagyobb dallamosságot nyújtott és sokkal nagyobb hatást biztosított. A Múzsák viszont a maguk részéről kétségtelenül bizonyos vallásos emelkedettséget és titokszerűséget kölcsönöztek ősrégi hagyományaikból. Szoros és határozott szövetség jött így létre emez istenségek között, melyek oly alkalmasak voltak egymás megértésére, a midőn Apollón az istenek karának főmestere lőn, istene minden költészetnek és minden eszménynek, mialatt meg a Múzsák, bár méltóság dolgában alantabb állottak, ennek daczára megmaradtak a költői ihlet közvetetlen adományozóinak.¹

Vajjon lehetséges-e most már emez általános körül-

¹ Theogonia 94. vers: 'Ἐκ γὰρ Μουσάων καὶ ἐκ τῆ βόλου Ἀπόλλωνος — ἄνδρες ἀοιδοὶ ἔσιν ἐπὶ χθόνα καὶ κίθαρισταί.

ményekből némely költő személyiségére egyet-mást meg-
értenünk és egy kis biographiai biztosabb adatot ki-
hámoznunk az azon személyekre vonatkozó legendák
tömegéből, a mely személyiségek most sorra kerülnek?
Íme néhány szóban összefoglalva mindaz, a mit tudhatunk
vagy a mit mindegyikükre vonatkozólag ki lehet hámoz-
gatni.

Chrysothemis nevéhez úgyszólván semmi legenda sem
fűződik.¹ Pusztán azt jegyezték meg róla, hogy ő énekelt
először egy úgynevezett *nomos* Apollón tiszteletére s
énekét czitharával kísérte. De mint költő és krétai,
Carmanor fia, ki úgy szerepelt, mint Apollón alakjának
eszményítője, minden czimével együtt egyszerre világosan
személyesíti az Apollónhoz fűződő vallásos költészetet,
mely az Aegaei tenger görög szigeteiről származott át
Delphibe.

A mit Philammonról és Thamyrisről elmondanak
nekünk, szintén édes-kevésre zsugorodik össze. Mind a
kettő thrák gyanánt szerepel szemeink előtt;² minden-
esetre azon vallásos költők osztályába kell őket sorol-
nunk, a melyet Pieria lát vala világra jönni, és a mely
aztán innen terjedt tova a szárazföldi Görögországba.
De, a mint fentebb megjegyeztük, thrák eredetük daczára
mind a kettő úgy szerepel előttünk, mint a kik nem
zárkóznak el sem a zenei sem a költői újítások elől.
Philammon azon kívül úgy is szerepel, mint ki megalapi-
totta a lernai mysteriumokat és így a Demeter és Jacchos

¹ Pausanias, X. 7. Proclus Photiusnál cod. 239 (pag. 320 Bekker).

² Suidas Φιλάμμων, Θάμυρις. *Ilias* II. 594. Strabon VIII. 25. Julian. *Epist.* 41. Conon Photiusnál, cod. 186. (pag. 132, Bekker). Az igaz, hogy Plutarchos szerint *de Mus.* 4. Philammon delphibeli lett volna.

cultusának kezdeményezői közé tartozik.¹ Még néhány citharoedicus úgy nevezett *nomos* költeményt is tulajdonítanak neki, melyek hasonlítanak Terpandros műveihez.² Alig szükség sok szóval bizonyítgatnunk, hogy ez a neki-tulajdonítás nyilván azon szent hymnuszok összezavarásából eredt, a melyekről szólni szándékszunk, és a melyek főjellemvonása a komolyság és egyhangúság, de a melyek inkább elbeszélő, mint lyrai természetűek; ezeket zavarták össze Terpandrosnak sokkal művésziesebb zenei alkotásaival. A mi az időkori adatokat illeti, a régiek Philammon életét a Heraklidák visszatérése előtt való időkre tették;³ az elaggott költő egykorú volt a peloponnesosi achiv dynastiákkal.

Thamyris, ki Philammon fiaként szerepelt, egy kissé nagyobb hírnévre tett szert, mint amaz. A mythologiai legenda szerint származása egyszerre fűződik Delphihez és Thrakiához; anyja, Argiope nympa, a Parnassos tövében foganta fiát, aztán elhagyta eme vidéket, és az Odrysos nép között hozta világra.⁴ Ha ezt most a történelem nyelvére akarjuk átfordítani, szinte bajos, úgy hiszem, másképp magyarázni, mint a következő módon: Thamyris mint költő ugyanegyszerre Pieriához is meg Delphihez is hozzá tartozott. Pieriához annyiban, a meny-nyiben onnan vette át költői és vallásos örökségét, a melyet aztán tovább is ápolt; Delphihez meg az apollóni költészet hatása révén, a mely alatt Philammon állott, és a mely utána Thamyrisre szállott át. De Tha-

¹ Pausanias II. 37. Pausanias egyébiránt ezt a hagyományt nem valami megbízhatónak tartja.

² Suidas Τέρπανδρος. Plut., *de Mus.*, c. 3 et 5.

³ II. 37.

⁴ Pausan. VIII. 33.

myris a Múzsákkal tartott legendaszerű versengése révén jutott legnagyobb hírnévre. Az erre a különös epizódra vonatkozó legrégibb elbeszélést az *Iliasban* találhatjuk föl, a melyet még aztán több ókori író is megemlít. Messeniában egy Balyra nevű folyó közelében mutogattak egy helyet, mely azelőtt Dorion néven volt ismeretes. A rege szerint itt történt, hogy mikor Thamyris Oichaliából (később Andania) Eurytos király palotájából visszatért, találkozott a Múzsákkal, és azon hitben, hogy náluk jobban ért a dal művészetéhez, dalos versenyre hívta ki őket. Mikor a Múzsák legyőzték, a vakmerősége miatt való bűnhődésből elvesztette szemevilágát s teljesen elfeledte a dalt és czithera-játékot.¹ Ezen legenda arról tesz bizonyosságot, hogy a vallásos költészet már nagyon régi idők óta utat tört magának Peloponnesosba. Oichalia királya, Eurytos, a hagyomány szerint kortársa volt Néleusnak, Nestor atyjának.² A mi Thamyris által a Múzsákkal vívott versenynek jelentését illeti, átalán olyan módon szokták értelmezni, mely aligha felel meg a valóságnak. A homerosi szöveg úgy állítja elénk Thamyrist, mint a ki Oechaliából Eurytos király házából volt visszatérőben: ennél fogva Müller Ottfried és Bergk egyikét látták benne amaz aoidosoknak, kik palotákról palotákra jártak volna elénekelni a hősi mondákat, és a Múzsákkal való versenyét úgy tekintették, mint a keletkezőben levő világi költészetnek az ősrégi vallásos költészettel folytatott viaskodását. Pedig a legenda minderről semmit sem mond. Ellenkezőleg Thamyris úgy szerepelt, mint féligmeddig papi jellegű költő; látni fogjuk, hogy Pau-

¹ Ilias II. én. 594. s köv. vers. Apollodoros, I. 3; Strabon VIII. 25; Pausanias IV. 2.

² A Pausanias által fentartott legendák szerint IV. 2.

sánias elbeszélése szerint egy Delphiben tartott költőversenyen győztes lett, még pedig egy Apollónra szóló hymnus elénekklésével. És eme vélemény az ókorban oly közkeletű volt, hogy neki tulajdonítottak egy háromezer verssorból álló Theológiát.¹ Idejárul, hogy nem is lehet elgondolni, hogy eme kezdetleges korban ezen állítólagos ellentét létezett volna a vallásos költészet és világi költészet között, mert hisz az utóbbi a hérosokat, az istenek fiait ünnepelte, s így következőleg nagyon távol állott attól, hogy az előbbivel ellenkezésbe jusson, sőt inkább azon volt, hogy a vallásos költészetet mintegy kiegészítse. Másként kell tehát a régi messeniai hagyományt értelmezni, s ez nem is látszik oly nehéznek. Andania vagy Oechalia egyike volt hajdanta Görögország legtiszteltebb szentélyeinek.² Thamyris az ő föl-szentelt dalos minőségében, ott szerkesztette és adta elő hymnusait. Egy ősrégi hagyomány úgy szerepelteti őt, mint a ki a kezdetleges cithera negyedik húrjának föl-találója volt.³ A nélkül, hogy a hasonló fajta állításokra valami különös súlyt fektetnénk, annyit mindenesetre elhihetünk, hogy nem jogtalanul tekintették őt úgy, mint a haladás szellemének bajnokát. Ez minden bizonynyal némely általa czélba vett vagy éppen véghez vitt újításra vonatkozik, a mit a szóban forgó legenda példázni akar.⁴ Ugyanis ez némi bepillantást enged nekünk az ősrégi Görögország költészetének fejlődésébe és amaz ellenállás

¹ Suidas: Θάμυρις.

² Pausanias IV. 1.

³ Diod. III. 59.

⁴ Plinius (*Hist. Nat.* VII. 59) Thamyrisnak tulajdonítja, különben minden valószínűség nélkül, a pusztá, ének nélkül való zene föltalálását: Cithara sine voce cecinit Thamyris primus.

körülményeibe, a melyekkel az újítóknak nem egyszer föl kellett venniök a harcztot.¹

Miben állhatott ez a majdnem teljesen elveszett költészet? Micsoda jellemző vonásokban ütött el a hősi daloktól, a melyek szükségképen belőle származtak? Nem lehet kétségbe vonni, hogy általán felsoroló jellegű volt. Ha az úgynevezett Múzsadalokra vonatkozó régi adatok e tekintetben nem látszanak határozottaknak, ki lehet azokat egészíteni és megerősíteni pusztá okoskodás útján is. Az erkölcsi élet ez időkben még sokkal egyszerűbb és gyermekdedebb volt, hogysem minden egyes költőnek meg lettek volna kifejezendő egyéni érzelmei. Ezen hymnuszokban a lyrai elem mindenestre csak az istenekhez szóló fohászokra szorítkozott, melyek többé-kevésbbé ismételtettek; az istennek neve mentül gyakrabban előfordult bennök, még pedig tündöklő és hangzatos jelzők kíséretében, mely kielégítette a hívők kegyeletes érzését. A költő bizonyos értelmet, kifejezést adott azoknak, akár némely, még darabos elbeszélések beszövésével, hol az események csak jelezve voltak a szenvedélyek minden további festése nélkül, akár általános formákkal, melyek az istennek hatalmát fejezték ki. A nélkül, hogy kénytelenek volnánk India irodalmában többé-kevésbbé hasonló példákat keresni, magában a görög irodalomban is feltehetjük azokat. Nem kell itt az úgynevezett homerosi hymnuszokra gondolnunk, a melyek, mint később látni

¹ Hogy Thamyris legendáját Dorion vidékéhez fűzték, ez talán onnan van, hogy ezen, Oechaliához közel eső tájék volt az, hol az ünnepeket tartották és a hymnusokat énekelték. Az sem lehetetlen, hogy a szomszédos Balyra nevű folyó nevének népies etymológiája (ἀποβάλλειν τὴν λόραν, Paus. IV. 1) eléggé megfejtí eme legenda localisatióját.

fogjuk, egészen más természetű művek s melyek a nagy eposzeiből váltak vala ki. De Hesiodos *Munkák* című költeményében egy fohászra találunk, melyet alkalmasint utólag toldottak a költeményhez; ezen fohász elég hű és jellegzetes képet nyújthat nekünk eme régi hymnuszok szerkezetéről; itt ugyanis így szól a költő:

„Pierián lakozó Múzsák, ti dalokra gyulasztók,
Jertek alá nagy Zeust megdallani, őt ki atyátok,
Őt ki halandókat lealázhat vagy fölemelhet,
S szent akarata szerint szégyent vagy hirnevet oszthat;
Juttathat könnyen nagy erőt, vagy a földre taposhat,
És nagyokat megaláz, kicsinyekre meg ad ezer áldást:
Büszkéket büntet s ő tesz görbét egyenessé,
A magasan lakozó, ki alatt dörg s reszket a mennybolt:
Hallgass meg s nézz ránk s tégy törvényt szent igazadban.“¹

A kifejezésekben mutatkozó archaismus, a gondolatok hieratikus csoportozata mind elég valószínűséggel vall eme darab régi voltára. Már a sententiosus alaknál és az alakzatok sokféleségénél fogva is különös figyelmet érdemel. Ezek ama vonások itt, a melyeknek az ősrégi vallásos énekekben okvetetlenül gyakran elő kellett vala fordulniok.² De ez csak általános gondolatokat fejez ki; nem tartalmaz semmiféle elbeszélést, sem valamely mythicus eseményre való vonatkozást; a többi hymnusnak kétségen kívül inkább elbeszélő jellege lehetett. Erről fogalmat alkothatunk magunknak a Hesiodosféle *Theogonia* több helyéből; ilyen például a Styxre és gyermekeire vonatkozó elbeszélés (383—403. vers), Hekaté dicsőítése és az őt megillető tiszteletek felsorolása

¹ Munkák 1—9.

² V. ö. Achilleus könyörgését *Ilias* XVI. 233: Ζεῦ ἄνα, Δωδώνη, Πελαγονίη, τηλόθεν ναίων, — Δωδώνης μεθέων θυρχειμέρου...

(409—452). Csak arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy ugyanegy műfajban a különös művek bizonyára elütöttek egymástól a különböző idők, helyek, és az egyes költők különböző jellege szerint, a mint ez már Görögországban átalán történni szokott.

Egyébiránt a körülmények, melyek között eme hymnuszok megalakultak, nem voltak mindenkor hasonlóak. Herodotos arról értesít bennünket, hogy a perzsáknál egy magus, ki minden áldozatnál segédkezni szokott, a szertartás előtt egy theogonicus jellegű költeményt énekelt.¹

Hasonló eset foroghatott fönn a régi Görögországban is. Az áldozat természetszerűleg létre hozza a vallásos éneket, mely megadja amannak a maga jelentőségét és mintegy megszenteli az áldozatot. Egyuttal minden vallásos szertartás természetes alkalom az egybejövetelre, és mely pillanatok volnának alkalmoszerűebbek az istenekről való beszédre, mint mikor az emberek egybe gyűlnek azok dicsőítése végett? A hymnusnak tehát kezdettől fogva okvetetlenül része volt az áldozatok szertartásaiban, akár hogy maga alatt a vallásos szertartás alatt énekelték², akár hogy fenntartották a lakoma idejére, mely az áldozatot követni szokta³. Mindenesetre

¹ Herodotos I. 132: Μάγος ἀνὴρ παρεστώς (τῇ θυσίῃ) ἐπαίδει θεογονίην ὅλην δὴ ἐκείνοι λέγουσιν εἶναι τὴν ἐπαιοιδίην.

² Platon, *Törvények* III. XV. (700 l. H. Est.): Καὶ τι ἦν εἶδος φῶδης εἶχαί πρὸς θεούς, ὄνομα δὲ ὕμνοι ἐκαλοῦντο. Kallimachosból látható (Zeusra szóló hymnus 1.), hogy a hymnust énekelni szokták παρὰ σπονδῆσι. V. ö. Proclus, *Chrestom.* Photiusnál. *Biblioth.* p. 320; Ὁ δὲ κυρίως ὕμνος πρὸς κιθάραν ἤρδετο ἐστῶτων. K. T. Hermann: *Lehrbuch d. Griech. Alt.* II. 29. §. 6. jegyzet.

³ Ath. XIV.54: Ἀλλὰ μὴν οἱ ἀρχαῖοι περιέλαβον καὶ ἔθει καὶ νόμοις τοὺς τῶν θεῶν ὕμνους ᾄδειν ἅπαντας ἐν ταῖς ἐστιάσεσιν.

a Chrysothemis, Thamyris, és Olen személyéről fenmaradt adatok a mellett látszanak tanuskodni, hogy itt a másiktól egy kevéssé elütő szokás járta, ha mindjárt kétségtelenül egyidejűleg történt is ez. A hymnusokat a szentélyek közelében is szokták volt énekelni ama nagy ünnepeken, melyek a nagy néptömeget oda vonzották, és a hol kétségtelenül az első költői versenyek jöttek vala létre.¹ Innen van, hogy az első hivatásszerű aoidosok alkalmat találtak maguknak, hol tehetségeiket a legnagyobb hatás közepett bemutatathatták; innen van az is, hogy a költészet, mely oly arányban vált mindig merészebbé, a mily arányban csodálatát érezte, most kapott csak igazában szárnyalásra.

Bármint álljon is különben ez a homályos dolog, annyi semmiesetre sem vitatható el, hogy a hymnusköltészet eme korszaka egybe nem volna kötve a görög szellemnek nagyfokú és figyelemre méltó fejlődésével, és hogy ennek a kezdő költészetnek nem lett volna igen is nagy befolyása az epikai költészetre. „Homeros és Hesiodos ama költők, mondja Herodotos, a kik megalkották a görög theogoniát, a mikor az isteneket nevekkal ruházták föl, és megállapították minden egyes istennek tiszteletét és jellemző sajátságait, és a mikor megrajzolták mindegyiknek alakját”.² Azonban a nagy történetíró tévedett. A tisztelet, melyet ő Homerosnak és Hesiodosnak tulajdonított, elvitázhatatlanul a hymnus-költőket illeti. Hosszú-hosszú időn át, melyet meghatározni sok

¹ Pausanias X. 7. 2: Ἀρχαιοτάτων δὲ ἀγώνισμα γενέσθαι μνημονεύουσι καὶ ἐφ' ᾧ πρῶτον ἅθλα ἔθεσαν (Delphiben) ᾄσαι ὕμνον εἰς τὸν θεόν.

² Herodotos II. 53.

bajjal járna, énekelték ők minden egyes állam isteneit, még pedig több vagy kevesebb művészettel és költői tehetséggel; és mikor szentélyről-szentélyre jártak vala, az istenek csoportosításával nagy mértékben hozzájárultak a hellén Olympos megalakításához. Ők voltak leginkább azok, kik az istenek jellegző sajátságait, jellemét, sőt magát az istenek alakját népszerűsítették; ők fűztek az istenek nevéhez bizonyos jelzőket, melyeket aztán a hagyományos tisztelet a későbbi időkben is megtartott. Innen van, hogy az epikus költészetben egy egész nagy sereg archaicus jelzővel találkozunk, a melyek már többé nem felelnek meg sem az ő koruk izlésének, sem nyelvszokásának, de a melyek a közhasználat révén fenmaradtak¹; innen van, hogy köztük számos egyéb is akad, a melynek általános és tisztán leíró természete arról tesz bizonyosságot, hogy ezek a jelzők nem annyira dramaticus, mint inkább vallásos költészetnek köszönik létezésüket.² A hymnuszok voltak az első epikai dalok iskolái, a mint ezek viszont a maguk idején mintául szolgáltak a homerosi epepeiának.

¹ Az ilyen kifejezések például, mint ἀκαλάρβειτης, βριήπουρος, ταλαύρινος, βοώπις stb. minden bizonnyal régiebb keletiek mint a héroikus dalok. V. ö. Christ. *Gesch. der Griech. Litterat.* 14.

² Valóban szemmel látható dolog, hogy ha a heroicus költészet ön maga teremtette volna eme jelzőket, bizonyára azon eszmekörből vette volna őket, mely neki különösebben is megszokottabb. Csak hogy éppen ez az, a mit majd sohasem tesz meg. Például csak magának a tengernek tulajdonított számos jelző közt az egy εὐρύπορος jelzőre mondhatjuk, hogy valami köze volt a hősi mondákhoz.

V.

Olyan élénk szellemű népnél, mint a milyen a görög volt, ez a kezdet-alkotó költészet nem sok ideig maradhatott hasonló önmagához. Bizonyára át kellett esnie a maga belső fejlődésén, és ez a fejlődés lassan-lassan bizonyos átalakulást vont maga után. A mi időszámításunk előtti XII-ik és XI-ik század nagy eseményei — mint a dóroknak Peloponnesosban való megtelepülése, az achai hatalomnak, melynek középső pontja Mykéné vala, összeomlása, az aiól és ión államoknak Kis-Ázsia partjain való megalapítása — mindeme nagy népmozgalom, a velük járó ügyek-bajok, az új eszmék okvetetlenül mély és döntő hatást gyakoroltak a költészetre.

Úgy látszik, hogy a Mykénében fennállott acháj hatalom már a XII-ik század óta, vagy talán éppen már a dór betörés előtt inogni kezdett. Strabon tanúsága szerint már Orestes alatt, Agamemnon fia és megboszulója alatt készülöben volt egy nagyobb szabású kivándorlás. Az achajok egy része útra kerekedik, elhagyja ősi tűzhelyét, elindul magának valahol új hazát keresni, Aulisban gyülekeznek össze Orestes fiának, Penthilosnak vezérlete alatt; aztán ennek, utána pedig fiának Arche-laosnak és unokájának Gras-nak vezérlete alatt Thrakián keresztül és a Hellespontuson át eljutnak ezek a számkivetettek egészen Troas északi vidékéig. Keresztüljutnak a dardán félszigeten és le kezdenek települni Lesbos szigetén. Egyéb achivok meg, szintén Agamemnon leszármazói, Kleuas és Malos vezérlete alatt nem sokkal később hasonló módon kiindulnak Lokrisból, és

¹ Mindemez eseményekre bővebb felvilágosítások Strabonnál XIII. 1, 3—4 (Meineke).

egyenes irányban hatolnak át az aegaei tengeren. Sokkalta merészebbek lévén elődeiknél, megvetik lábukat magán a „Szent Ázsia“ földjén, Kyme vidékén a Hermos folyó mentében. A XI. század folyamán ezen mozgalom még tovább folytatódik. Az ión kiköltözőknek, kik valószínűleg Attika vidékeiről költöztek vala el, egész rajai lepik el ugyanezen partvidéket, de már sokkal inkább déli irányban, a Hermos és Maeander folyók között; ezen gyarmatok legfőként olyan menekültekből alakultak, a kiket a peloponnesosi betörés valamint annak következményei űztek el lakóhelyeikről. Ezek élén a régi hagyomány szerint az athéni Kodros király fiai állottak, következésképen a Nelidák pylosi törzsének ivadékai.

Szerencsétlenségünkre a kis-ázsiai görög településeknek a XI-ik és VIII-ik századok közt levő története majdnem egészen ismeretlen előttünk; pedig éppen ez ama korszak, melyben az epikai költészet megszületett. Mindenesetre ebben a homályos korszakban vannak bizonyos fontos események, melyeket némileg meg kell világítanunk, mert a legnagyobb befolyással voltak eme költészetre.

A száműzetés közelebb hozza egymáshoz az embereket. Régi hazájuktól megfosztatván, az ázsiai görögök sokkalta inkább voltak azon helyzetben, hogy egymást a többi görögnél jobban testvérekül kellett tekinteniök. Azt látjuk, hogy közölük az iónok szövetségi csoportot képeznek, a mikor Poseidon Helikonios szentélye körül Mykale mellett a Panioniont megalkotják; lehetséges, hogy a mysiai partok achaio-aiol elemei szintén azon módra alkottak maguk között szövetséget. Mindenesetre biztosra vehetjük, hogy eme gyarmatescsoportok közt okvetetlenül megvoltak a közös emlékek, eleinte talán öntudat-

lanul, de melyeket aztán a költészet nem késett hatalmába keríteni. A kiköltözöttek tekintélyes része Peloponnesosból jött vala. Az utolsó legélénkebb emlék, mely lelkükben hazaföldjükről megmaradt, az achiv argosi és mykénébeli ragyogó civilisatió emléke volt, melynek eszményített képe örökre feledhetetlenül bevésődött szívökbe. A Lesbos szigetén és Mysiában lakó achivok, kik Agamemnon leszármazottjai alatt eredetileg a legegyöntetűbb csoportot alkották, különös szívóssággal ragaszkodtak emez emlékekhez; de a szomszédos iónok is minden ellenvetés nélkül csatlakoztak eme hagyományokhoz, mert hisz apáik szövetségi viszonyban éltek vala eme hatalommal. De mindezen ázsiai görögök a dór hódítások előtt való időkből voltak. Ők is, mint teszem azt a XIV-ik Lajos vallási procriptiója miatt kimenekült XVII-ik századbeli franczia hontalanok, sokat megőriztek régi hagyományaikból és képzeletük révén a multakban éltek, de a mely körülmény különben éppenséggel nem akadályozta őket abban, hogy gyakorlati értelmességüknél fogva bele ne tudják magukat élni a jelen viszonyaiba. Hűen megőrzött és szeretettel ápolt hagyományaik még czivódásaik közepett is összetartozandóságuk jelképei gyanánt lebegtek előttük. Különben pedig a szüntelen tartó fajkeveredések révén eme hagyományokat mindinkább fejlesztették és gazdagították. Aiolisben a boiotok mellett például találhatunk achivokat; Jóniában a régi peloponnesosi Aigialia lakói mellett akadtak abantok, minyabeliek, kadmeabeliek, dryopok, phokisbeliek, Arkadiából származottak, Epidauros vidékéről valók; voltak pylosbeliek is. Az ázsiai új Görögország volt mintegy a közös kohó, a hol legendáik egybeolvadási folyamata végbement; ott alakult meg, hogy úgy fejezzük ki magun-

kat, egy tágabb achaismus, mely első alakja volt a hellenismusnak.

Ezen értelmes és tette-kész embereknek minden szerencsétlenségük mellett megvolt azon előnyük, hogy azon vették magukat észre, hogy különböző népfajokkal vannak érintkezésben. Az iónok, hogy a Maeander torkolatánál megtelepülhessenek, kénytelenek voltak kemény harczokat vívni a káriabeli lakosokkal. Ezen ázsiai néptörzs, melyet a mai tudomány a kuschita néptörzsszel kezd rokonságba hozni, a phoenicziabeliekkel való szoros szövetségnél fogva egy időszakon át dicsőségének és hatalmának fénykorát élte.¹ Az achivok leendő városaik földjét Dardania és Mysia áriai törzseitől hódították el. Egyik is másik is szomszédjává lett a phrygiabelieknek, a mely nép velük ugyanegy eredetű volt s melynek hatalmas emlékei még manapság is tanubizonyságot tesznek eredeti lángszelleméről és művészi érzékéről.² Ugyanott éltek a lydiabeliek, a lelegek, lejjebb déli irányban a lykiabeliek; mindez kevert néptörzs volt. A népeknek eme találkozását, ha mindjárt ellenségei voltak is egymásnak, a történelem többnyire szerencsés kimenetelű változásokként szokta följegyezni. Az emberi szellem fejlődésére semmi sincs döntőbb hatással, mint ha összehasonlításokat tehet. A görög faj, mikor átköltözött Ázsiába és mikor ott más törzsek közt találta magát, a melyekkel még néhány századdal előbb közösségben élt, veleszületett képességeit gyarapította, kölcsönzött, utánzott és ugyanekkor személyes tulajdonainak világosabb tudatára ébredt.

¹ Maspero (*Histoire ancienne des peuples de l'Orient*, p. 328) utalva Eckstein idevágó művére: *les Cares dans l'antiquité*.

² Maspero idézett művében 239. s köv. lapok.

Végül még azt is meg kell jegyeznünk, hogy Ázsia partvidékeinek elfoglalása, a vidék természetes előnyeinek fogva, csakhamar teljesen új életfeltételeket nyújtott mindazoknak, kik amaz elfoglalást véghez vitték. Ha fölteszszük, a mint valószínű is, hogy az egész XI. századot az első megtelepüléssel járó nehézségek, untalan hadakozások, az elkerülhetetlen munkálatok, a városok alapítása, az országnak meghódítása töltötték be: megközelítőleg megállapíthatunk egy időszakot a következő évek sorában, még pedig a mi időszámításunk előtt levő ezredik évet, a melyet oly korszak kezdetének tekinthetünk, hol a Kis-Ázsiában élő görögök növekvő jólétre virradnak. A homerosi költemények, a velök egykorú dolgokra való ritka vonatkozásokban is eleget szólnak nekünk a jól megerősített és szépen épült városokról, a már jól járhatókká tett utakról, kikötőkről és hajó-építőhelyekről, assyriai izlésben díszített nagyszerű palotákról, élénk színekkel díszített érczpaizsokról, gyönyörű gyümölcsös kertekről, szőlőültetvényekről, az elmésen csinált csatornák révén jól öntözött veteményes földekről.¹ Az Achilleus pajzsáról szóló híres leírásban, az Ilias XVIII. énekében, a mezei munkának egy csodálatra méltó jelenete tárul szemeink elé, mely azon gondolatot támasztja bennünk, hogy a mezei munkát zavartalan nyugalomban űzhették: egy király, vagy jobban mondva egy gazdag földbirtokos cselédségével nagyon szép rendre felosztott munkát végeztet, melyen isteneik bőséges áldása lebeg. A megelőző régi költészet is a mellett tanúskodik, mit később Herodotos

¹ Buchholz: *Die homerischen Realien* t. II. Leipzig 1883. Cnf. Helbig „l'Epopée Homérique“ ford. Trawinski, c. VII—X.

szintén megerősít: „Az iónok, mondja, kik Panionionban egyesültenek, valamennyi előttem ismert népek közül az egyedüliek, kik városaikat a legeslegszebb ég és a legeslegkedvezőbb éghajlat alatt építették vala“, ¹ nem sokkal alább pedig így szól: „Az Ázsiában lakó aioloknak még termékenyebb területeik vannak, mint az iónoknak, jöllehet náluk az éghajlat kevésbé kitünő. ² Igaz, hogy az *Ilias* a saját korából vett képek és hasonlatok közt, melyeket különben ritkán szokott az ő idejéből venni, figyelmünket némely harczi jelenetekre, egy segítségért esdő ostromlott városra, lest hányó hadicsoportokra, rablókalandokra is, városégésekre is, felfelhívja. Ez egyszerűen csak a mellett bizonyít, hogy a lakosok emez egészben véve szerencsés és könnyű életmód közepett is kezük ügyében tartották fegyvereiket és a harcziás ösztönt hiven megőrizték szívök legmélyén. Ezen körülmény a lehető legkedvezőbb az olyan költészetnek, mely a harczi kalandok nyomdokait vala követtendő, de melyet a költők nem énekelhettek máskor, mint béke idején.

Mindezen körülmény eléggé megmagyarázza azt a nagy lendületet, melynek az epikai költészet különösen Kis-Ázsiában indult, még pedig valószínűleg a X. század folyamán. Később majd, mikor az *Iliasról* és *Odysszeiáról* beszélünk, még visszatérünk ama kérdésre, mely az epikai költészet idejével és születése helyével foglalkozik. De a későbbi események kellő megértése végett fölöttébb fontos, hogy már most kijelöljük eme fontos eseménynek helyét. Annyi bizonyos, hogy nem kockáz-

¹ Herodotos I. 142.

² Herodotos I. 149.

tathatjuk azt az állítást, hogy ugyanazon időtájt a volta-képen való Görögországban is nem vehetett a költészet szakasztott olyan lendületet, mint a milyennek ez időtájt Kis-Ázsia tanúja volt. ¹

De az irodalomtörténet a történelmi korszak előtt való emez idők homályában nem foglalkozhatik egyébbel, mint a főbb adatok kiderítésével. De a szóban forgó költészet merész szárnyalása Kis-Ázsiában ez időtájt oly valami tüneményszerűleg történt, hogy hozzá képest minden egyéb, többé-kevésbbé valószínű jelenség úgyszólván semmivé törpül. Kisértsük meg magunknak most egy kissé bővebben is számot adni erről, a mennyiben kimutatjuk, hogy a kösköltészet minémű természetes átalakulás révén vette eredetét a hymnusokból.

VI.

A szó valódi értelmében vett hősköltészetnek természetes tárgya nem egyéb, mint a hősök harczikalandjai.

Manapság már az összehasonlító mythologia szétüzte jó nagy részét ama sűrű homálynak, mely Görögországnak legelső hőseit azelőtt elborította vala. ² A nélkül, hogy itt az erre vonatkozók bővebb megvitatásába

¹ Az e tárgyra vonatkozó legendák Aelian. *Hist. var.* XI. 2: "Οι ἱγ'Οροιβαντίου Τροϊζηνίου ἔπη πρὸ Ὀμήρου. ὡς φασιν οἱ Τροϊζήνιοι λόγοι. Ezen troizénbeli Oroibantiost különben másutt seholsem idézik és az igazat megvallva ezek a λόγοι Τροϊζήνιοι: tényleg csak amolyan közepes hitelűek.

² *Preller: Griech. Mythologie* t. II. p. 1—8 (3-ik kiad. ed. Plew, Decharme: *Mythologie de la Grèce antique* Paris, 1879. liv. IV. *les Heros.*

bocsátkoznánk, csak arra vessünk futó pillantást, a mit már teljes világításba helyezett. A hősöket Görögországban úgy tekintették, mint az istenek fiait vagy unokáit; eleinte legalább így volt a dolog. Egyikük-másikuk régente valóban isten gyanánt szerepelt, egy-egy vidéken isteni tiszteletben részesült; de mikor aztán új istenségek kerekedtek felül, amazok alsóbb sorozatba szorultak. Attikában Theseus, Lakoniában Kastor és Pollux, Messeniában Idas és Linkeus szolgálnak példakul eme gyakran jelzett körülményre. Némely hősi legendában meg, mint például a Heraklesről szólóban, a nemzeti hagyományos és idegen vallások csodálatos keverékére bukkanunk.

Vége is a hérosokra vonatkozó regék jórésze nem egyéb költői alakba öltöztetett történeti hagyományoknál, a melyek eleitől fogva épp úgy megőrizték egyes törzsek emlékeit és régi viszontagságait, mint a hogy nem engedték feledésbe merülni történetüknek némely kimagaslóbb eseményét. Voltak a hősök közt olyanok, kik, hogy úgy fejezzük ki magunkat, inkább mythikusoknak mondhatók, míg mások inkább történelmi személyiségek; de bármily fontos is ezen megkülönböztetés más szempontból, mégis irodalom-történeti tekintetben valósággal nem tekinthető valami kiválóan fontosnak. Az epikai költészet, a mennyiben a fenmaradt műveket tanulmányunk tárgyává tehetjük, nem jár el valami nagyfokú lelkiismeretességgel. Képzelem és valóság előtte mind egybeolvad. Ő éppen úgy hisz a hősökben, mint az istenekben, a nélkül, hogy megkérdené, honnan eredtek. A hol a mai tudomány bonczolva elemez, ott ő ellenkezőleg önként az összetevő módszerhez fordul. Az ő számára egyáltalán nem léteznek a legen-

dákban különféle elemek; a legenda az ő szemeiben föltétlen igaz valami, még pedig minden részletében; eleven egységes egész, melynek gyökerei mindenfelé szétágaznak, és a mely szüntelenül táplálkozik valamennyi régi hagyományból.

Annyi bizonyos, hogy a hősök nem szerepeltek eredetileg az ősgörög vallási hymnusokban, még pedig egy részük azért, mert maguk is istenek voltak, más részük meg, mivel istenek sarjai voltak, és így természetes helyüket ama regékben találták, a melyek az összes isteni dolgokat felölelték. A hymnusok a legendáknak egy sajátságos, folyton táguló körét alkották; a héroszoknak napról-napra nagyobb szerep jutott azokban.

A körülmények olyanok voltak, melyek okvetlenül a hősök javára ütöttek ki. Mentől inkább meg voltak különböztethetők az istenektől, annál inkább rátermettek az emberek érdeklődésének fölkeltesére. Daczára annak, hogy a görögök képzelő ereje minden tőle kitelhetőt megtett az isteneknek emberi alakkal való felruházására, az istenek, hacsak a teljes lealacsonyodás veszedelmének nem akarták magukat kitenni, kénytelenek voltak bizonyos fenséget és hatalmat megőrizni, melyek őket mindenha sokkal magasabbra emelték s tartották az emberi nemnél. Nem tagadható, felruházták őket emberi szenvedélyekkel, fogékonyak voltak öröm és félelem iránt, sőt elég nagy mértékben ki voltak téve még a fájdalma~~knak~~ és szenvedéseknek is. Arra mindenestre szükség volt, hogy legalább a halál hatalma alól ki legyenek véve: már ez az egy maga elég volt arra, hogy az emberi sorstól teljességgel elütő viszonyok közt éljenek. A hősök ellenben meghalhattak, és bár sok minden csodaszerű sajátságokkal voltak is felruházva,

mégis csak emberek voltak. Költészeti szempontból éppen eme körülmény volt rájuk nézve kiválóan előnyös. Így ugyanis mind a költők, mind a hallgatók könnyebben azonosíthatták magukat a megénekelt hősökkel. Költő és hallgató az ő életükben élte saját életét, az ő erejükben látta a saját ereje fölmagasztalását, velük együtt osztoztak a szenvedésekben, velük együtt ültek diadalt győzelmeikben.¹ Máskülönben meg jobban oda voltak nőve szülőhelyükhöz, mint az istenek. Ezek ugyanis már természetüknél fogva azon voltak, hogy az egész világ isteneivé lehessenek, a hősök ellenben mindig az emberek bizonyos csoportjának képviselői maradtak. Nekik nem volt meg a maguk Olympos hegye, hogy közös lakásuk gyanánt szolgáljon, ők nem alkottak egy teljes családot. Szülőföldjük maradt folyton az ő természetes lakóhelyük; szorosan össze voltak ők nőve népükkel, és minden időkre megőrizték jellegükben a megkülönböztető vonásokat. Annál nagyobb előszeretettel ragaszkodtak hozzájuk és annál jobban érdeklődtek kalandjaik iránt. Íme az oka, hogy miután a régi hymnuszokban mint istenek szerepeltek, el nem kerülhették, hogy később, a mint a költészet szabadabb szárnyalást vett és élénkebbé vált, mindig fontosabb s növekvő szerepre ne tegyenek szert.

Több mint valószínű, hogy a hősök a legendák révén már az achiv korszak óta egy közös csoportba foglaltattak, hogy kalandjaikat, vállalataikat közös regék tartották fenn. Véleményünk szerint ez a közös csoportba való foglalás nem tartozik a legendák fejlődésének valamely megkülönböztethető fokához, mint azt némelyek

¹ Legczélszerűbb e tekintetben összevetni Herodotos adatait V. 67.

fölteszik.¹ Ha egynémelyik hőst, mint teszem Heraklest vagy Theseust, közönségesen egészen magukban álló hősöknek képzeltek, ennek oka nem abban rejlik, mintha őket a költészet sokkal régibb korszakban alakította volna meg; ez egyszerűen magához az őseredethez és a hősökre vonatkozó hagyományok természetéhez tartotta volt magát. A hérosokra vonatkozó legendák szabad természetűek, bonyolultak és szeszélyesek; egyidejűleg is egymástól elütő regéket hozhattak és hoztak is létre. A félig költött, félig való regékben a néptörzsek harczai, szövetségeik, közös vállalataik tükröződtek vissza. Majd egyetlen személy gyanánt szerepeltetik a hőst az egész nép személyesítőjeként, majd több hős legendájában egyesítik őket a szerint, a mint közös érdekeik a valóságban csakugyan összehozták őket. Ilyen jelenségek észlelhetők ama regékben, melyek a lapithákkal viselt háborúra vonatkoznak, vagy melyek a két thébai hadjáratot tárgyalják; hasonló a Meleagros vadászatáról fenmaradt monda; sok ilyen van még, a melynek nyomaira imitt-amott bukkanunk. Kétségtelen, hogy ezek legnagyobbbrészt a kisázsiai gyarmatalapítás előtt való időre esnek; legalább eredeti kezdetleges alakjukban régebbi korszakból valók. De tekintve azt a sokféle bizonytalanságot, melyben e mondák akkori lényegét illetőleg vagyunk, meg kell elégednünk azzal, ha e helyen csak pusztá fölemlítésükre szorítkozunk.

A képzelőerő szabadabb szárnyalásának, melyre a főntebb említett nagyobb szabású népmozgalmak szolgáltatnak alkalmat, fölötte nagy hatása volt az alakuló hősmondák fejlődésére. A kiköltözött lakosság magával

¹ Bergk. Griech. Liter. I. k. 420. l.

vitte hagyományait ; és az által, hogy az egyik hagyományt összekeverte a másikkal, vagy pedig, hogy egyszerűen összehasonlítgatta egyiket a másikkal, nagyban hozzájárult azok kibővítéséhez. Ide járult még, hogy maga a nagy vállalataiknak és új alkotásaiknak nagyszerűsége szinte mérhetetlen hatással volt mondáikra és emlékeikre, melyek lelküket teljesen elfoglalták. Sok ősrégi monda nagyobbá fejlődött ekkor azon egyszerű oknál fogva, mert azok maguk is nagyra nőttek, kik eme mondákat örökölték. A mily mértékben az utódok magasabb tudatára ébredtek saját maguknak, oly mértékben kezdtek mind csodásabb vállalatokat tulajdonítani ősapáiknak. Így történt, hogy Tydeusnak is nagyobb dicsőség jutott osztályrészül az által, hogy Diomedes utódai dicső tetteket vittek véghez, és Agamemnonra is nagyobb hírnév háramlott ama hadvezérek merész tettei által, a kik magukat az ő véréből származottaknak vallották. A dicsőség sugarai éppen úgy világítanak visszafelé az ősökre, mint előre a leszármazottakra. A Thebae ellen viselt háború annál vérengzőbbé vált, mentül hosszabbá és szörnyűbbé színezte ki a költés a trójai hadjáratnál, ez meg a maga részéről szintén kétségtelenül számos kitünő fegyvertényvel gyarapodott azon hódítások révén, a melyek az achiv-aiól kitelepülések alkalmával valóssággal megtörténtek.

Ez a trójai háborúról szóló legenda különösen érdekli az irodalomtörténetet, minthogy ez adott alkalmat az *Ilias* és *Odysseia* megszületésére. Manapság már nagyon bajos pontosan meghatároznunk, mennyiben alapulnak eme költemények a valóságon. Lehet, hogy ezen hadjárat nem annyira valamely nagyszerű és páratlan hadi vállalatot képvisel, mint inkább egy egész sorozatát ama

gyakran megújuló ellenségeskedéseknek, a melyek a szárazföldi Görögország achiv hatalmasságai és Troas dardán hatalmasságai között kikitörtek vala. Mig az aiólok a XI-ik században megvetették lábukat az ázsiai oldalon, mig hatalmukba kerítették Lesbos szigetét és a mysiai partvidékeket s viasszaszorították, a mi még a dardanokból megmaradt, és az Idahegység tövében városokat építettek: a régi hőstettek és az új események emlékének keveredése folytán okvetetlenül olyan irányzatnak kellett bekövetkeznie, mely az eseményeket egy összefoglaló legendába igyekezett egyesíteni. Valamint a közép-kor folyamán egy történeti alapon nyugvó költői monda-kör fejlődött ki Nagy Károly személye körül: szakasztott így alakult ez időkben egy nem kevésbbé költői monda-kör Agamemnon és Achilleus személye körül: az egyik a pelopónnesosbeli, a másik pedig a phthiabeli achivokat képviselte. Mikor a valóságon alapuló trójai háború a megszülető költészet révén ily átalakuláson ment keresztül, így a mintegy eszményített hadi vállalatok sorozatává lőn, mely összefoglalta az egész achiv dicsőség összességét. Ezen körülménynél fogva az összes megelőző legendákra természetes vonzó erőt gyakorolt. Minden város, minden törzsök azt óhajtotta, hogy ő is képviselve legyen benne; lassan-lassan minden hősnek jutott benne hely s ott mindannyian összekerültek. Sőt egyik-másik, mint például a pylosi Nestor, szintén a trójai fegyvertársak sorába került, jóllehet a legenda szerint nem is abban a korban élt vala. Mindamellett a genealogia éppen a megelőző korszak költészete által már eléggé meg volt állapítva arra, hogy azok össze-vissza való cserélgetése nagy nehézségekkel járjon. Egyébiránt a hősöknek ez volt a legutolsó nemzedéke, mely a trójai háborúban

szerepelt. Másrésről meg a trójai háborúval a hősök visszatéréséről szóló legendák révén a későbbi keletű események egy egész sorozatát hozták összeköttetésbe, azon visszatérést, mely a győzőket Trója alól megint saját hazájukba hozá, vagyis más szóval ugyanazon helyekre vezeté vissza, a honnan az aiól gyarmatosítás vezetőivé lett unokáik régi emlékeik szerint kiköltöztek vala. Ez a hősök visszatéréséről szóló legenda eleinte kétségen kívül csak alárendelt, másodrendű részét képezte a trójai háborút tárgyaló általános legendának, melynek végső kifejlődését képezte vala. De aztán lassan-lassan belekeverték ama katastrophák és családi bűnök emlékeit is, a melyek vérrel áztatták a királyi palotákat; belekerült ama többé-kevésbbé költött elbeszélés az achiv fejedelmek önkéntelen utazásáról s bolyongásairól, a kiket a tengeri viharok mindenfelé szétszórtak; ez az elbeszélés aztán egészen másnemű fontosságra vergődött. A hajózás terén tett haladások, a tengeri kalandokról szóló legendák, melyek Kis-Ázsia görög városaiban keletkeztek, nap-nap után nagyobb lendületet vettek. Ez aztán a mondakörben csakhamar egy külön álló második fontos részt képezett, mely sokkal érdekesebb volt az elsőnél és sokkal inkább hatott az ujság ingerével, mint amaz.

A képzelemnek és a költői alkotó erőnek ez a nagyszerű munkája nagyon valószínűleg nem lehetett teljessé, mielőtt az epikai költészet egészen megalakult. Éppen az epikai költészet maga volt az, mely azt legnagyobb részben teljessé tette azon mértékben, a melyben szükségletének megfelelt. Néhány fenmaradt tanubizonyság segítségünkre lehet annak megértésében, hogyan történt ez s milyen eredményekre vezetett mindjárt eleinte.

VII.

A középkori francia irodalom történetében azt látjuk, hogy az epikai költészet olyan költemények szerkesztésével kezdődik, a melyeket *cantilena* néven szokás nevezni; nem voltak ezek egyebek egyszerű, rövid verses elbeszéléseknél, melyeket a nép dalolni szokott. Semmi sem jogosít fel bennünket annak hívésére, hogy ez Görögországban is éppen így volt. Mikor az epikai költészet itt megszületett, akkor a vallásos költészet, úgy látszik, már olyan állapotban volt, hogy amannak egy egész sereg szabálylyal és mintával szolgálhatott, a minnek következtében az epikai költészet szükségképen fel volt mentve a hosszabb tanuló-évektől. Csak az anyag változott, de maga az alak, legalább eleinte, alig esett át valami módosuláson. Az első epikus énekek bizonyára csak egy kissé hosszabbra nyúlt valóságos hymnuszok voltak. Rendesen valamelyik istenhez szóló invocatióval kezdődtek,¹ aztán a helyett, hogy valamely mythost tárgyaltak volna, valamely hősi kalandot beszéltek el; a különbség szinte észrevehetetlen volt; és elég valószínűséggel állíthatjuk, hogy az egyik műfajnak a másikba való átmenetele úgyszólván az aoidosok kezei között ment végbe, a nélkül, hogy ők maguk is világos tudatával bírtak volna amaz átalakításnak, melyet teljesítettek volt.

Ezen epikai dalok anyaga ama névtelen hagyományokból került elő, melyek akkortájt mindenfelé közforgalomban voltak. De a régi kor költői bizonyára nagyon messze voltak attól, hogy eme hagyományokhoz szolgálai-

¹ Odysseia VIII. 499.

lag ragaszkodtak volna; ellenkezőleg nagyon szabadon bántak velök. Valamely, még ifjú korát élő népnek képzelő ereje nagyon is készséges arra, hogy vissza ne utasssa költőinek ama jogát, melynél fogva hagyományait feldiszipleti. Azok meg, kik valamely isten lelkesítő sugallatát érzik vala magukban, és kik valóban isteni sugallattal elteltek gyanánt szerepeltek a nép előtt, maguk is azt hitték magukról, hogy bizonyos fokig ők maguk teremtik meg az események igaz voltát az előadási mód révén, melyen elbeszéléseik fonalát szőtték. Míg valamely nemzetenél ki nem fejlődik a történettudomány, míg hiával van a kritikának, míg egész multja homályban és bizonytalanságban borong előtte, nagyon természetes, hogy annak szavára, ki a legvilágosabban képes előadni az eseményeket, ki azokat egyszerre a valóság színezetével és érdekességgel tudja megjeleníteni, kinek hatalmában áll azokat olyan sorrendbe állítani, hogy a legerősebbekké válnak, az egész világ kész legtöbbet építeni, főleg ha kellő tisztelettel tud adózni a hagyomány legátalánosabb vonásainak; és végül a költő maga is beleéli magát abba a hitbe, hogy saját művét úgy tekintse, mint isteni kinyilatkoztatást. A legenda csirájában ugyan előbb létezett már, mint maguk az aoidosok elbeszélései; de voltaképen mégis ezek az elbeszélések ragadták ki a legendát a homályból és ezek járultak hozzá ahhoz, hogy a legenda később kifejlődhetett. A nép közvetetlen tetszéssel fogadta az aoidosok szerencsés új alkotásait, még pedig annál inkább, a mennyivel tökéletesebb alakban jelentkeztek; az új alkotások mintegy testet öltöttek és történeti színezetet nyertek.

Ezek az első epikai dalok eleinte nem tárgyalhattak

egyebet, mint minden legendának csakis főbb eseményeit. Mindenek előtt a főbb dolgokat kellett kiragadni a homályból, hogy aztán a többi másodrendű esemény is kellő világításba helyeztessék. De minden újabb alkotás, mely valamelyes sikert tudott aratni, éppen ez által arra is alkalmul szolgált, hogy másokat is hasonló alkotásokra, vagy azok folytatására és kibővítésére serkentessen. Az új compositió ismét más és más eseményeket helyezett új világításba, a mely körül aztán csakhamar új epizódok csoportosultak. Bizonyos önkéntes összetartás jött így létre az aoidosok között. A nélkül, hogy egymás között tényleges szövetségre léptek volna, egyik kölcsönösen elfogadta a másik alkotását, a mikor már úgy találták azokat, mint a melyek már átmentek a közönség közhiedelmébe, és megelégedtek azzal, hogy a meglevő alkotásokat bővítették, gazdagították a mindig növekvő új hozzátoldásokkal.

Midőn a legenda eléggé teljes lett és a közönség előtt főbb és lényeges vonásaiban ismeretessé vált, egy sajtószerű dolog ment végbe, mely a legfőbb fontosságú adatunk arra nézve, hogy fogalmat alkothassunk magunknak az *Ilias* és az *Odyssseia* megalakulásáról: és ez abban áll, hogy a mily mértékben új meg új dalok jöttek létre, oly mértékben kezdtek csoportosulni egymás között. Már előre tudták a főbb eseményeknek folytatását, jól ismerték a szereplő személyek jellemvonásait, szerepöket, nagyobb szabású cselekedeteiket. Ennek következménye volt, hogy mikor valamely aoidos egy drámai epizódot előadott és sikerült neki a közönség érdeklődését vagy csodálkozását egyik vagy másik hőse iránt fölkelteni: hallgatóinak figyelme mintegy önkéntelenül fordult más és más, ismert epizódok felé, a melyek-

ben ugyanazon hős szerepelt, és a hallgatóság vágya arra ösztönözte a költőt, hogy emez epizódokat szintén előadja.

Mentül kedvezőbb fogadtatásra találtak a költő által megénekelt személyiségek mindjárt eleinte, annál kevésbé volt aztán a költőnek módjában személyeit elhagyni. A költő önmaga is ragaszkodott aztán hozzájuk tehetségének arányában, mely őt arra sarkalta, hogy személyeit cselekedtesse és beszéltesse.

A rokonságnak egy neme fejlődött ki a költő és szereplő személyei között: a költő úgy szerette őket, mint szellemi képességének teremtményeit és mindig szívesen visszatért az ő szerepeltetésükhöz, ha hőseiről volt szó, minthogy az ilyen szerepeltetés közepett érezte magát legkiválóbb birtokában saját lángeszének. Innen van, hogy egy és ugyanazon aoidos szívesen foglalkozott egész sorozat olyan jelenetekkel, a melyek például mind Achilleusra vagy Diomedesre vagy Odysseusra vonatkoztak, de mindig bizonyos általános hagyomány határai között mozgott, melynek egy részét maga a hagyomány s monda szolgáltatta, más részét azonban a költő maga alkotta. Az ilyen csoportosítás ugyan még nem volt elegendő a szó szoros értelmében vett epikai költészet megalkotására, de viszont mintegy közvetítő, átmeneti cyclicus-szerű valami volt a teljesen elszigetelten álló epikai dalok és a hosszú, egybefüggő események elbeszélése között.

Az *Odysseia* VIII-ik éneke legalkalmasabb arra, hogy mintegy szemünk elé állítsa az általunk imént jelzett dolgot; és ezen cím alatt úgy kell azt tekintenünk, mint a legkiválóbb fontosságú adatot, mely a görög epikai költészet fejlődésének történetére vonatkozik.

Alkinoos, a phaiákok fejedelme, vendégül fogadja

Odysseust, ki előtte egészen ismeretlen. A megérkezés után való napon, reggel, nagy lakomát csapnak. Egy elaggott dalos, Demodokos is helyet foglal a lakomán. Fölszólítják őt, hogy daloljon; erre fölemelkedik, és a Múza azt sugallja neki, hogy egy czivódást énekeljen el, a mely Achilleus és Odysseus között Agamemnon jelenlétében történt. Ez a czivódás előttünk nagyon kevéssé ismeretes. De a mit nagyon világosan láthatunk, az abban áll, hogy a dalos úgy van föltüntetve, mint a ki saját kénye-kedve szerint választhat az akkortájt legnagyobb kedveltségnek örvendő legendák közül, azaz a jelen esetben a trójai háborúról szólók közül, egy epizódot, még pedig olyant, mely különösen megvilágítja Odysseus tulajdonságait, és a mely úgy mutatja őt be, mint a ki még Achilleusnak is föléje kerekedett.

Mert hiszen Odysseus az, a ki most az ő dalának főhőse. Az elbeszélés mélyen megindítja a hallgatóság szívét. A mint a dalos egy-egy kis pihenőt tart, hogy erejét és dalának hatását kifejtse, helyeslő és biztató fölkiáltások törnek ki, s a hatás mindaddig megmarad, míg a dalos énekének végére jut. Íme a főtebb jelzett első körülmény. A dalos kiszakított a legendából egy tisztán Odysseust dicsőítő epizódot. Ezen epizódban oly érdekesen és oly elevenen állította hősét közönsége szemei elé, hogy azt szinte magával ragadta a hős iránt való csodálkozás.

Egészen természetes, hogy aztán a közönség ismételten azt kéri a költőtől, hogy megint ugyanarról a személyről szóljon dala, és a költő kénytelen lesz hallgatói kívánságának eleget tenni.

És este valóban új lakomát csapnak, hol ugyanazon dalnok és ugyanazok a vendégek találkoznak ismét.

A mint a lakomának vége szakad, az idegen, ki eddig még mindig ismeretlen, fölemelkedik; a dalost elhalmozza hízalgő szavakkal, eldicséri fényes tehetsége és helyes tárgyválasztása miatt, aztán fölkéri őt egy másik epizód elbeszélésére, mely az előbbivel egybefügg; ezen epizód a trójai fa-ló története, mely Ilion ostromának utolsó jelenetét képezi, melyben Odysseus a főszerepet játszotta:

„Démódokos, te felülmúltál valamennyi halandót.
Vagy nagy Apollón, vagy Zeus lánya, a Múza tanított,
Oly remekül dalolád az achivok végzetes útját,
Mit vittek véghez, türtek s szenvedtenek akkor,
Mintha magad láttad vón' vagy más úgy hírül adta;
Amde dalold most el, mint volt a Fa-lónak esetje,
Melyet Epeios hős faragott, mint Pallas akarta,
S melyet Odysseus hős megtölt vala fegyveresekkel,
S felvonatá tornyos Trójának szent magasára,
Furfangos esellel s Iliont így dúlta föl egykor.
Hogyha e dalt te nekem remekül eldallani tudnád:
Úgy mindenki előtt fennen hirdetve beszélném,
Hogy kegyes istenség avatott téged dalosává“¹

Így tehát valóban a reggeli dalolás volt közvetetlenül oka annak, hogy este megint rá került a sor a dalra; azért történt ez így, mert a dalos első ízben nagy természetességgel és szenvedélyességgel szerepeltette Odysseus személyiségét, mert nagyon jól ki tudta emelni jellemének nagyszerűségét és eszének éles voltát, mert felhívták őt egy másik epizód eldalolására, a melyben megint ugyanazon személyiség szerepel, még pedig nem kevésbbé dicsőséges módon. Az igaz, hogy ezen körülmény az *Odysseiában* egy más czél szolgálatában is áll egyúttal, hogy t. i. előkészítés gyanánt szolgáljon Odys-

¹ *Odysseia*, VIII. é. 487. s köv.

seus egy kijelentésére, a mikor a phaiákok előtt még mindig ismeretlen Odysseus el akarja árulni nevét; de ez a célja még titkos, és annak, a melyet Odysseus nyíltan bevall, elég valószínűséggel kell birnia kilétének eltitkolására; de annyi mindenesetre szükséges, hogy kérelme és a mód, melyen azt igazolni törekszik, összhangzatban legyenek az akkori időkben uralkodó szokásokkal.

És most vajjon lehetséges-e ezt a jelenetet más módon magyarázni? Vajjon lehetséges-e például Welckerrel elfogadni,¹ hogy Démodokos itt úgy tekintendő, mint a ki egy tulajdonképen teljes költemény valamely töredékét adja elő, teszem azt a *Kis Iliásét*, melyet ő már azelőtt szerkesztett volt? Nyilvánvalólag semmi sem ellenkezik jobban ezzel. A homerosi szöveg egy árva vonással sem készítet bennünket arra, hogy itt valamely egybefüggő költeményre gondoljunk, melyből egyes epizódokat kiszakítottak volna; ellenkezőleg önálló dalokra mutat, de a melyek tárgyuknál fogva mindamellett összefüggnek egymással; ez pedig egészen más dolog. Odysseussal az történik, hogy a hajótörés után Scheria partjaira veti őt a vihar, miután előbb már hét álló évig lakott volt Kalypsó nymphea szigetjén: ugyan mi módon tudhatná, hogy Démodokos ilyen vagy amolyan tárgyú költeményt szerkesztett? A mi előtte ismertnek van föltelevezve, nem egyéb, mint amaz események, a melyeket a hír mindenüvé elvitt vala szárnyán, minthogy a dalos éppen ezen események közül említett föl egyet, Odysseus minden valószínűtlenség szerint kérhette őt, hogy egy más eseményt is daloljon el, mely amazzal szoros össze-

¹ Welcker, *Der epische Cyclus*, I. köt. 268. s köv. lap.

függésben van. Nyilvánvaló, hogy a „mondják“-nak világ-szerte forgalomban levő gyűjteménye az, mit a homerosi költő οἴμη szóval fejez ki, a mi voltaképen nem egyéb, mint annak az útiránynak követése, melyet a népszerű elbeszélések a különféle változtatások egész sorozatán át megtettek.¹

Az igaz, hogy az *Odyssseia* VIII-ik éneke jóval későbbi időkre tartozik annál, mint a milyenbe a jelen pillanatban helyeztük, mivel az *Odyssseia*, mint látni fogjuk, később keletkezett az *Iliásnál*, és mivel a VIII-ik ének a költemény legkésőbb korból eredő részének látszik; azonkívül maga már ezen ének szerkezete is gyanús a modern kritika szemében, mely hajlandó benne a második részt úgy tekinteni, mint az első rész utánzatát, és a mely sokkal későbbben toldatott be. Mindamellett nem habozunk kijelenteni, hogy ez legkevésbé sem képes megingatni ama következtetésünket, melyet belőle véleményünk szerint teljes jogossággal levontunk. Akármilyen módon és akármely időben szerkesztették is az *Odyssseiának* ezen részletét, elvitázhatatlanul utal ez olyan eljárási módra, mely még mindig divatban volt, mikor a költemény befejeztetett. De ha ilyen módon adtak elő egyes, közvetetlenül a hagyományból kölcsönzött kiszakított részeket, a mikor már az *Iliás* és az *Odyssseiának*

¹ Odyss. VIII. én. 74: Οἴμη, τῆς τῶτ' ἄρα κλέος οὐρανὸν εὐρώην ἔκτανεν. Nem szabad eme szónak egészen önkényes és erőltetett magyarázat révén azt a jelentést adni, hogy *költemény*; ez a szó pusztán csak egy ismert és megállapodott hagyományt jelent, honnan az aoidos éppen csak azokat a részleteket kölcsönzi, melyek neki tetszenek. A trójai háborúra vonatkozó hagyomány itt amaz οἴμη, a melyet Demodokos az *Odyssseia* említett helyén igénybe vesz.

legnagyobb része meg volt teremtvé: annál több ok forgott fenn a hasonló eljárásra olyan időkben, a mikor eme két nagy költemény egyike sem volt még szerves egészsze alakítva. Mindenesetre bizonyosságban lehetünk a felől, hogy a dolgoknak közönségesen ilyen folyásuk volt, a mikor az epikai költészet nagy lendületet kezdett venni. A hagyomány már gazdag volt, változatos volt és lényeges vonásaiban már megállapodásra jutott; a közönség előtt e főbb vonások már ismeretesek voltak, az aoidosok csak a kisebb részleteket adták neki elő. A dalosok emez elbeszélései, habár egyik a másiktól úgy szerkezetre, mint előadási módra nézve elütött, mégis egybefüggtek egymással, még pedig az epizódok bizonyos természetszerű vonatkozásainál fogva és azon túlnyomó szerep következtében, a melyet egy-egy bizonyos hősnek tulajdonítani szoktak volt. Így aztán azon mértékben, a mint ezek a részleges elbeszélések létre jöttek, szintén megalakultak nem ugyan a szó valódi értelmében vett nagy epikai költemények, hanem az epikai dalok csoportjai, melyek később, a körülmények és a költők tehetsége szerint többé-kevésbbé benső összefüggést ölthettek föl.

Az *Ilias*, azon időkben, a mikor megszületett, szintén nem lehetett egyéb ilyen epikai dalcsoportnál; és most már joggal táplálhatjuk azon reményt, hogy ha az *Iliast* az imént előadott eszmék világa mellett teszszük tanulmányunk tárgyává: világosabban láthatjuk annak megalakulását.

MÁSODIK FEJEZET.

Az Ilias. — A költemény kritikai elemzése.

Bibliographia.

Kéziratok. — Az *Ilias* kézíratainak részletes tanulmányozása szempontjából ajánlatos I. La Roche, *die Homerische Textkritik im Alterthum*, Leipzig, 1866, appendix. — Igen hasznavehető összefoglalások: A. Pierron, *Ilias*, tom. I, Introduction; W. Christ, *Iliadis Carmina*, Proleg., p. 100. — Itt nem teszünk említést másokról, mint a legfontosabb vagy legsajátságosabb kéziratokról. Íme ezek sorozata régiségük legvalószínűbb sorrendjében:

1. Igen számos papyrus, melyek egyiptomi síremlékekből származnak, úgymint: *a)* egy töredék a XI-ik énekből, körülbelül harmincz sornyi darabka, mely Egyiptomban, Fayumban találtatott, s melyet Mahaffy 1891-ben tett közzé; eredete fölmehet úgy a Kr. előtti III-ik századba; *b)* a Louvre múzeumában található úgynevezett *Batissier-féle két papyrus*; az egyik minden valószínűség szerint a keresztény időszámítást megelőző korból való; pusztán csak az I. ének első 39 sorának töredékét tartalmazza; a másik, a Kr. utáni első századból, mely 61 verssor-töredéket tartalmaz; — *c)* a *párizsi papyrus* (3-ik szám a Louvre-múzeumban), mely, bár jogtalanul, *Drovetti-féle papyrus* néven is előfordul, a Kr. utáni első

századból való; töredékeket tartalmaz a XIII-ik énekből (26—47, 107—111, 149—173). Ezen papyrus, valamint a megelőzők is, *in extenso* közzététettek a *Notices et extraits des manuscrits* XVIII-ik kötetének 2-ik részében; — d) a *Bankes-féle papyrus* a Kr. utáni első századból; Elephantine szigetén találták; tartalmazza a XVIII-ik ének 311—617. sorát. — Átalán lehet mondani, hogy mindezen töredékek, bármily érdekesek is régiségüknél fogva, s bármily sajtóságosak palaeographiai szempontból tekintve, éppen oly hibásak, mint csonkák; a szövegkritika úgyszólván semmi hasznót sem húzhat belőlük.

2. A *syriai palimpsestus* (*S, Syriacus*) a British-múzeumban, a Kr. utáni IV-ik századból való; töredékeket tartalmaz a XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV. énekekből. Írása igen szép, de maga a szöveg nagyon hibás. Kiadta Cureton, folio-alakban, Londonban, 1851.; fac-similével.

3. Az *Ambrosianus*, mely a *festett Ilias* (*Ilias picta*) néven is előfordul, a miniaturók miatt, a melyekkel föl van ékesítve; a Kr. utáni V-ik századból való, Angelo Mai véleménye szerint; 58 folio-lapot képez, de csak néhány töredéket tartalmaz a költeményből.

Ezen felsoroltak inkább sajtóságosságuknál fogva érdekesek, mintsem a szöveg megállapításának segédeszközei gyanánt volnának tekinthetők. A legfontosabb kézirat a következő négy:

4. A *Venetus* vagy *Marcianus A.* (a Szent-Márk könyvtárban, Veneziában, 454) a X-ik századból. A legkiválóbb értékű kézirat, melyről egészen a mult század végeig semmitsem tudtak; ismertette s valóban legelőször napfényre hozta a francia származású Ansse de Villosion,

1781-ben. A gondosan irt szövegen kívül tartalmazza Aristarchos kritikai ismertetőjeleit, továbbá a régi scholionok egész nagy számát, melyek számot adnak nekünk Aristonikos iratainak lényegéről (Περὶ σημείων Ἰλιάδος, I-ső század Kr. előtt; Aristarchos kritikai ismertetőjeleinek az ő tanítása szerint való magyarázata), Didymos Chalkenteros művéről (Περὶ τῆς Ἀριστάρχου διορθώσεως, ugyanazon időből), Herodianus (Ἰλιάκῃ προσφῶδια, II-ik század Kr. után), továbbá Nikanor (Περὶ στιγμῆς, a pontozásokról, ugyanazon időből) czimű műveiről. Ezek egyébként csak egy-egy fajtáját s töredékét alkotják ama szédítő kritikai munkálatoknak, melyeket az alexandrin-római korszak legkitünőbb tudósai vittek vala véghez.¹

5. A *Venetus* vagy *Marcianus B.* (a Szent-Márk könyvtárban 453), a XI-ik századból; egy egész sereg scholiont tartalmaz (Venezia B.), melyek a *Venetus A.* óriási gyűjteménynek némely pontját egészítik ki.

6. A *Laurentianus C.* (a firenzei könyvtárban XXXII, 3), a XI-ik századból, csak közepszerű megbízhatósággal; mindamellett néhány igen jó olvasásmód.

7. A *Laurentianus D.* (firenzei könyvtár XXXII, 15), a XI-ik vagy a XII-ik századból; közelebb áll a *Venetus A.*-hoz, mint a megelőző; figyelemre méltó, hogy a hajók katalógusát (II. 494—877), bizonyára szándékosan, elhagyta.

8. A *Genevensis* 44 (a genfi könyvtárban). Alapvető része a XIII-ik századból való. Közel áll a *Laurentianus D.*-höz, de sokkal hüebben követi az archetypus hagyományát. Ezen kézirat, melyhez H. Estienn tartotta

¹ Eme kritikai munkálatok története megtalálható La Roche főntebb idézett művében, *Die homer. Textkritik*, melynek első részét teljesen az foglalja el.

magát, attól kezdve eltűnt a szemek elől; csak J. Nicole hozta ismét napfényre 1891-ben, ki annak értékét bemutatta (*Les scolies genevoises de l'Iliade*, 2 vol., Genève, 1891).

Ezen, aránylag régi kéziratokon kívül, van még számos, későbbi korból eredő kézirat, de a melyek csekélyebb értékűek. Nem szándékunk itt valamennyit sorra sorolni. Csak a *cambridgeiről* (*Cantabrigiensis*) teszünk említést, a melyet Barnes tekintélye után indulva helytelenül egyik legrégebbi kéziratnak tartottak; továbbá a *bécsi kéziratokról*, melyek G, H, L betűkkel vannak jelölve (a XIII. és XIV-ik századból).

A kéziratok összehasonlító tanulmányozása megmutatta, hogy valamennyi kézirat egy a Kr. utáni III. vagy IV-ik századból eredő eklektikus szövegre vihető vissza (Wolf, *Ilias, praefatio* XXXVI. lap). Ezen elfogadott szöveg alapjául Aristarchos nagy műve szolgált. Innen van, hogy az alexandriai kritikus által elvetett bizonyos számú verssorok egyetlenegy kéziratban sem szerepelnek; ezeket csak a régi írók idézetei nyomán vették bele megint a szövegbe (IX. 458—461; v. ö. Plutarchos: *De audiendis poetis*, 8, és *De adulate et amico*, 33; XVIII, 604—605; v. ö. Athenaios V. pag. 180 D). Mindennek daczára az eklektikusan elfogadott szöveg, mely legtöbb helyén oly hűen ragaszkodik Aristarchos szövegéhez, mégis némely helyen eltér tőle. Valamennyi kézirat megtartott bizonyos olvasásmódokat, a melyeket Aristarchos elvetett vala (XI. 466, manuscriptum ἔκτετο φωνή, Aristarchos ἔκτετ' ἀϋτή); gyakran megesik, hogy az általa elfogadott szöveggel szemben előnyt adnak Didymos és Herodianus lectio variansainak (II. 258, 330. I. 116). Ez onnan van, mivel közös jellegű eljárást követnek, a mely egykorú Hero-

diánnal, vagy talán valami csekélységgel későbbi idejű eme grammatikus koránál; de ezen eljárásban bizonyos szabadságot követnek, s mindegyikben vannak variánsok, melyeket érdemes összehasonlítani (v. ö. W. Christ idézett helyével). — Végül megjegyezzük még, hogy mind eme kézirat nem szolgáltat számunkra az Ilias szövegének állapotát illető egyéb adatot, mint csak a mi az alexandriai és római korszakra vonatkozik, vagy a legújabbak a szöveg byzanci korszakának állapotát világítják meg előttünk. Az újabbkori tudomány fel van jögsítva visszamenni egészen ama korszakig, mert megvannak hozzá eszközei.

Scholionok. — E helyen az apróbb részleteket illetőleg csak J. La Roche már idézett munkájára utalunk. Az Iliasra vonatkozó scholionok igen nagy számmal vannak és nagyon különböző eredetűek. Az újabbkori fölfedezések még időről-időre gyarapítják a gyűjtemény terjedelmét. Szorítkozzunk csak a lényeges dolgokra. Az Iliasra vonatkozó scholionok közül a legfontosabbak a veneziai A-scholionok; már megemlékeztünk róluk és fontosságukat is kifejtettük akkor, a mikor a *Venetus A.* nevű kéziratról szoltunk, a mely ezeket magában foglalja. El lehet mondani, hogy ezek majdnem fölöslegekké tették a többi valamennyit. Mindamellet ezen scholionokat szerencsésen kiegészítették bizonyos pontig (nevezetesen a XXI-ik fejezetet illetőleg) a genfi scholionok, melyeket J. Nicole fedezett föl (lásd fentebb 8.) s 1891-ben tett közzé. — A *veneziai B*-vel jelzett scholionok csak közepes fontossággal bírnak.

A *kis scholionok* neve alatt ismeretes gyűjteménycsoport mindazok jelentékenyebb részét foglalja magában, a melyek egyedül voltak ismeretesek Villoison felfede-

zése előtt (*Scholia minora, brevia, vetusta*); *Didymos scholionjai* név alatt is ismeretesek; de ezek semmiféle tekintetben sem mondhatók *Didymos Chalkenteros* művének, és semmi egyéb jogczimen sem lehet őket emez elnevezéssel illetni, mint egyedül ama tekintetből, hogy többé-kevésbbé pontosan reproducálják eme grammaticus némely megjegyzéseit. Alapvető kiadása, az editio princeps, melyet *Laskaris János*nak köszönünk, Rómában jelent meg folio-alakban, 1517-ben.

Említsük meg végül még a kiegészítő scholionok egész sorozatát, melyek általán csak igen közepes értékűek: *A Townley-féle kézirat scholionjait, a lipceit*, melyek egészen a XVII-ik énekig terjednek, a *moszkvait*, a *Leyde-féléket*, a *Harleyen-féle kéziratot* stb. Újabb időben, nevezetesen 1875-ben *Duchesne* abbé is fődözött fel bizonyos számú újabb scholionokat a vatopédii görög monostorban.

Bekker Berlinben 1827-ben, három quart alakú foliókötetben tett közzé egy az *Iliasra* vonatkozó *Scholiongyűjteményt*, hozzá csatolván *Apollonios sophista Lexikonját* és a teljes indexeket. Még újabb időben *G. Dindorf* rendezett új kiadást a görög scholionokból, melyek ugyan-ezen költeményre vonatkoznak, *Scholia graeca in Iliadem*, négy kötet, nyolczadrét alakban, Lipcsében, 1875—1877.

A szó valódi értelmében vett scholionok mellett illik még e helyen jelezniünk egynéhány régi kritikusnak munkáit is, amelyek amazoktól függetlenek: *Porphyrios homerosi kutatásai* (Ὁρφηρικὰ ζητήματα), a melyek teljes kiadása újabb időben jelent meg (*Porphyrüi quaestionum homericarum ad Iliadem pertinentium reliquias collegit, H. Schrader*, 8-adrét, Lipse, 1880—82); — egy grammaticusnak, *Zenodoros*nak töredékes munkája (ismeretlen

korból), melynek czíme: Τὼν περὶ συνηθείας ἐπιτομή; ez a munka tiz könyvet foglalt magában; még egy töredékes munka van birtokunkban, melyet a nagy francia tudós Em. Miller 1868-ban fedezett föl és az ő *Mélanges de littérature grecque* című iratában tett közzé, Páris, 1868. — Ide járulnak még Eustathiosnak vaskos és nehezen emészthető commentárjai; ez thessalonikai érsek volt a XII-ik században; művének czíme: Παραβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσσειαν καὶ Ἰλιάδα; azon részt, mely az *Ilias*ra vonatkozik, Stallbaum tette közzé, négy kötet negyedréti alakban, Lipcse, 1827—1830. — Végül Tzetzes János commentárjainak töredéke (XII-ik század), melynek czíme: Ἐξήγησις εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα; közrebocsátotta G. Hermann, 8-adrét alakban, Lipcse, 1814; az ő Ὑπόθεσις ἀλληγορηθεῖσα leleményes versekben írt műve nem egyéb a homerosi költemények kevés érdeklődést keltő vázlatánál.

Bizonyos Apollonios nevű író, ki Augustus császár kortársa volt, egy speciális szótárt szerkesztett az *Ilias*-hoz és *Odysseidához*. Ezen munkának egy hiányos és csonka töredékét 1770-ben a Saint-Germain-des-Prés-i könyvtárból Anse de Villoison hozta napfényre, és 1773-ban ugyancsak ő közre is bocsátotta. Megtalálható, a mint csak az imént meg is jegyeztük, a Bekker által kiadott scholionok gyűjteményében. Külön is megjelent (Berlin, 1833).

Hozzá kell még tennünk, hogy a *Nagy Etymologia* című munka, a melyet nem lehet teljes biztossággal úgy tekinteni, mint a homerosi költészet különleges szótárát, a homerosi kifejezések magyarázata mellett egy nagymennyiségű fejtegetést is tartalmaz, melyet az alexandriai kritikusok műveiből vett vala kölcsön. Érdemes

még figyelemre méltatni a Gaisford-féle kiadást is, az Em. Miller által közzétett pótló részeket, melyeket egy firenzei kézirat után az ő *Mélanges de littérature grecque* czimű iratában adott ki. — Hesychios Lexikona szintén a magyarázatra vonatkozó segédforrásokat nyújtja, melyeket a régi írók kritikai műveiből kölcsönzött.

Homerosi kiadványok. — (Az Iliasra vonatkozó alapvető kiadások elég apró részletekig menő áttekintését meg lehet találni A. Pierron már idézett művének bevezetésében; de emez áttekintés, mely igen rendszeres szempontból van egybeállítva, mindamellett sem adhat nekünk valódi képet kortársaink kritikai működésének összességéről.)

Az Ilias alapvető kiadása, editio princeps, Firenzében a XV-ik században tétetett közzé (*Homeri carmina*, 2 vol. in folio, 1488) a görög Chalkondylas Demetrios által, még pedig ama kéziratok alapján, melyeket akkor a byzantiumi iskolákban használtak vala.

A XVI-ik században az editio princepsok voltak az Aldinus-kiadások (*az első*, két kötet, 8-adrét, Venezia, 1504, hű reproductiója az editio princepsnek, de néhány verssorral többet tartalmaz; *a második*, két kötet, 8-adrét, Venezia 1517, elég számos változtatással; *a harmadik*, két kötet, 8-adrét Venezia, 1524); — a Junta-féle (Junta) kiadás, két kötet, Firenze, 1519; a Római kiadás (4 vol. in folio 1542—1550), editio princeps Eustathios commentárjaival; — még egy kiadás Henri Estienne által, Genf, 1566, első kötete az ő *Poetae graeci principes heroici carminis* cz. vállalatának; ez a régibb átnézett kiadások nyomán készült, mely ismét „egy régi kéziratot vett vala alapul;“ J. Nicole (l. fentebb) napjainkban bebizonyította, hogy ez a kézirat volt a *Genevensis* 44. Ez a nagyon gondosan

átvizsgált szöveg alkotta meg az úgynevezett „Vulgata“ szövegét; H. Estienne újból kiadta 1588-ban; különféle javításokat tett rajta s hozzá mellékelte a latin fordítást is.

Ez szolgált alapul minden következő kiadásnak a XVIII-ik század végéig. A Villoison által tett fölfedezés módot nyújt az alexandriai és római korszakban használatos szöveg visszaállítására. Ő maga is felhasználta ezen elemeket a *Venetus A.* nevű kézirat kiadásakor (*Homeri Ilias, ad veteris codicis Veneti fidem recensita*, in-folio, Venezia, 1788). — Wolf Ágost Frigyes is nagyon bőven fölhasználta az ő kitűnő bírálatában, melyet az *Iliásról* írt (2 vol. in-8°, Halle, 1794), a melyhez utólag még hozzá adta 1795-ben megjelent nagyhirű prolegomenáit. Ezen átvizsgált szöveg, melyet Wolf még több, azután megjelent kiadásban tetemesen javított, szolgál az *Iliás* szövegének alapjául, mely ahhoz áll légközelebb, a milyen a szöveg a mi időszámításunk második százada táján lehetett, mely viszont Aristarchos s valamennyi kritikai utódjának összes munkálatai révén alakult meg.

A XIX-ik század folyamatán egészen a mi napjainkig többféle kritikai irány igyekezik érvényre emelkedni, már t. i. a mi az *Iliás* szövegét illeti.

Itt vannak mindjárt azon kritikai irányt követők, — még pedig igen tekintélyes számban — kik minden szöveg-megállapítási irányelnél Villoison kitűnő kritikai munkálatai nyomán indulnak, s a mely irány következképpen olyan szövegmegállapítást igyekszik érvényre emelni, melyet legtalálóbban *alexandrin-rómainak* lehetne elnevezni, vagyis más szóval, a mely eredeténél fogva Aristarchos-féle szöveg, de a mely igen tetemes javításokon esett át Aristarchos kitűnő tudományú kritikai utódjainak munkálatai folytán, még pedig legnagyobb-

részt a római korszakban. Ezen irány legkitünőbbben van képviselve Heyne remek nagy kiadása által (*Homeri carmina cum versione latina et annotatione*, 9 vol. in-8°, Lipcse, 1802—1822); ennek a kiadásnak magában kellett volna foglalnia mind ama költeményt, mely Homeros neve alatt szerepel, de pusztán csak az *Ilias* jelent vala meg. Ez vaskos és nagyon kényelmes kezeléssű repertorium, melyben a szerző gondosan összegyűjtött minden, az ő koráig megjelent kritikai segédforrást. A Homerost illető kérdések különleges dissertatióinak egész nagy sereg gyűjteménye megtölt öt kötetet. Ugyanazon irányhoz csatlakozik a Dugas-Montbel-féle kiadás is, a melyhez még franczia fordítás és commentárok is vannak csatolva (kilencz kötet 8-ad alakban, Paris, 1828—1834; egyúttal tartalmazza a *homerosi költészet történetét is*).

Mások meg olyan igényekkel léptek föl, sőt lépnek föl még mostanság is, hogy magát az Aristarchos-féle szöveget állítják helyre. Ezek nem véve figyelembe amaz eredményeket, melyeket eme kritikus nagy tudományú követői értek vala, vissza akarnak térni az *Ilias* ama szövegére, melyet ő a mi időszámításunk előtti második században megállapított. Ezen mozgalom kezdeményezője Lehrs Károly volt az ő ily czímű munkájával: *Dissertatio de Aristarchi studiis homericis*, Königsberg, 1833. — G. Dindorf, ki akkor, a mikor az ő legelső Homeros-kiadását közzétette vala (Lipcseben 1826—1828) s melyet a Didot-féle kiadás is reproducált, még teljesen a megelőző irányhoz csatlakozott, de később egészen el engedte magát téríttetni Lehrs által, és az 1855-ben megjelent negyedik kiadása már kísérlet arra, mint lehetne az Aristarchos-féle szöveget visszaállítani. — Ezt a módszert szinte bizonyos szenvedélyességgel alkal-

mazta A. Pierron is Ilias kiadásában (2 vol. in 8°, második kiadás, Paris, 1883), mely bele került ama tudományos apparatussal készült kiadások gyűjteményébe is, a melyet a Hachette-féle kiadó cég bocsátott közre. — Átalánosságban ugyanígy vagyunk a La Roche-féle kiadás-sal is (Ilias, két kötet, 8-ad alak, Lipcse, 1873—1876).

A harmadik irány, melyet a magunk részéről is helyesnek tekintünk, abban áll, hogy az *Ilias* szövegét teljes függetlenséggel tárgyalja szemben a régi időkől fennmaradt kritikákkal. A philologiai tudomány terén tett nagy haladások módot nyújtanak a modern tudománynak, hogy sokkalta pontosabb képet alkosson magának arról, milyennek kellett lennie az Iliasnak eredetileg, a mit pedig magának Aristarchosnak teljesen elgondolnia nem volt módjában. Tudományosan körömszakadtig ragaszkodni az alexandriai kritikához, hisz az nem volna egyéb, mint tudatlanná tenni magát a nélkül, hogy azzal kénytelen volna az ember. Mi legalább a magunk részéről nem látjuk be annak előnyét. Az is igaz, hogy ez a független eljárás igen sok tévedésnek nyithat tág utat; de hisz a tudománynak feladata, hogy eme tévedéseket kikerülje, nem pedig, hogy a módszer minden csinját-binját vakon kövesse. Jegyezzük csak meg magunknak e nemben ama bizarr kiadást, melyet Payne Knight tett (*Carmina homerica Ilias et Odysseia*, London, 1820), mint fölötte phantasticus kísérletet arra, mint lehetne a legrégibb kori görög orthographiát helyre állítani.

Bekker nagy fáradsággal készült figyelemre méltó kiadását (két köt. Berlin 1843. és Bonn 1858), követte Paleynek Angliában megjelent műve (*The Iliad of Homer, with english notes* in-8°, London 1866); majd

Köchly különös kísérlete, melyről még a következő fejezetben majd szólani fogunk (*Iliadis carmina XVI., scholarum in usum restituta*, Leipzig, 1861). Ide járul még W. Christ egészen újabb kiadása (*Homeri Iliadis carmina sejuncta, discreta, emendata, prolegomenis et apparatu critico instructa*, Leipzig 1884), a mely nagy gondossággal, de egyúttal nagy merészséggel is számol be mind ama kritikai munkálatról, a melyeknek az Ilias szakadatlanul alá van vetve. — Itt említjük meg A. Fick kiadványát (Göttingen 1886), mely arra van szánva, hogy az *Iliast* föltételezett eredeti aeol formájában adja vissza.

Néhány esztendő óta az Ilias kritikai kiadásai nagyon felszaporodtak ama befolyás következtében, melyet a nyelvtudomány általános nagy haladása folyton maga után von. Említést kell tennünk A. Rzach kiadásáról (Leipzig 1886—1887.), J. Van Leeuwen és Da Costáéről (Leyde, 1889.), Cauer-éről (Leipzig, 1892).

Az *iskolai használatra* szánt nagyon tekintélyes számú kiadások közül, a melyeket itt lehetetlen volna sorra sorolnunk, csak az Ameis-félét említjük, melyet C. Henze nézett át. 1868 óta számos új kiadása látott napvilágot s mindama kiadások mellett, a melyek kivüle megjelentek, még mindig fenn tudta magát tartani s nagy keletnek örvend. A szöveg, mely eredetileg igen közel állott Bekker szövegéhez, mindig javítottabb alakban került ki a sajtó alól. Ez a szöveg egyszerre két tekintetből is nagyon becses; először a szöveget kísérő jegyzeteknél fogva, másodszor függelékei, (Appendices) révén, melyek külön köteteskékben vannak közölve s melyek mindama főbb kérdések lényegét felölelik, a melyek kritikai megbeszélések, értekezések tárgyát képezték minden egyes énekre vonatkozólag.

Lexikonok. A homerosi lexikonok elég tekintélyes számra rugnak. Theil és Halley d'Arros szótára, melyet Homeroshoz s a Homeridák műveihez irtak, Franciaországban nagy elterjedésnek örvendettek, de már régóta nem felelnek meg a kritika által megjavított szövegnek. Ama szótárak, melyeket Autenrieth és Seiler az iskolák számára irtak, nagyon rászolgálnak ama nagy tekintélyre, melyre szert tettek. De e nemben a legteljesebb mű Ebeling *Lexicon homericum*-a (két kötet, három részben, Leipzig, befejezve 1885-ben); ez a homerosi nyelv mélyrehatóbb tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges munka. Rövidebb kiadásban is megjelent az iskolák számára (H. Ebeling *Schulwörterbuch zu Homer*, Leipzig, 1890.). — Hasonló tekintetből igen jó szolgálatot tehet Gehring „*Index homericus*“ című műve (Leipzig, Teubner, 1891). — Magyarban Elischer-Fröhlich specialis szótára.

Foglalat.

I. A homerosi költemények elemzésének szükségessége, hogy Homerosra rátalálhassunk. — Az *Iliasnak* könyvekre és szakaszokra való felosztása. — II. Az I. ének. A *czivódás*. Értéke és fontossága. — III. A II—X. énekek. Az eredeti tervezet megbontása. Különböző tárgyak. — IV. A XI-ik ének: Az eredeti főtervhez való visszatérés; Agamemnonnak és fegyvertársainak Achilleus távolléte alatt való veresége. — V. A XII—XV-ik énekek. A helyzet epizódyszerű fejlődése. A sáncz és hajók körül vívott harcok. — VI. A XV-ik ének végétől a XVII-ik énekig. *Palrokleia*. — VII. A XVIII—XXIV. énekek. A költeménynek vagy *Achilleisnek* vége, mely a *Hektor haláláról* szóló elbeszélés körül alakult (XXII-ik ének.) — VIII. Következtetések.

I.

Elengedhetetlen követelménynek látszik, hogy a nagy görög epikai művek tanulmányozását az *Ilias* kritikai elemzésével kezdjük meg. Mindama körülmény, mely azok alakulására vonatkozik, homályos és igen mély bizonytalanságba van burkolva. Ennek következtében itt nem lehet úgy eljárunk, mint a szokásos módszer értelmében tenni szoktuk, hogy t. i. a költőről térünk át annak műveire: itt ugyanis úgy áll a dolog, hogy előttünk van a költő műve, de magát a költőt kutatnunk kell; csak maga az *Ilias* adhat nekünk felvilágosítást arra nézve, hogy mi rejlik a Homeros név alatt. Ezen elengedhetetlen elemzésben az a kitűzött célunk, hogy főbb vonásokban megjelöljük a főbb részek jellegző sajátosságait s futólagosan jelezzük azt is, miben különböznek amazoktól egyéb részek, és hogyan függenek azokkal mégis egybe; egyszóval, hogy előkészítsük olvasóinkat, kiknek maga a homerosi szöveg rendelkezésükre áll, ama következtetésekre, a melyeket a következő fejezetben levonni szándékozunk.¹ Igen tanácsos

¹ Ki kell itt emelnünk, hogy nem szándékozunk ezen a helyen részletes megvitatás tárgyává tenni mindama nehézségeket, melyeket a mai *Ilias* szövege támaszt. Az interpolatióknak egy tekintélyes számát meg sem fogjuk említeni, a melyek pedig igen valószínűen, vagy majdnem teljes bizonyossággal betoldások, de a melyek az előadás menetére, a költemény kifejlésére nem gyakoroltak számbavehető befolyást. Eme tanulmányt illetőleg, melynek alkalmával a szövegnek kezünkön kell lennie, utalunk Henze *Bevezetéseire*, ama *Jegyzetek* élén, melyeket minden egyes énekre vonatkozólag egybeállított Ameis kiadásának amaz *Appendixében*, melyet ő maga nézett vala át. Ugyanott megtalálható az e tárgyra vonatkozó egész bibliographia is.

néhány pillanatra beléhelyezkednünk a homerosi költészetnek mintegy szívébe, mielőtt megkoczkáztatnók, hogy titkáról előttünk föllebbentse a fátyolt.

Legelőbb is néhány szót a költemény külső felosztásáról. Manapság az *Ilias* éppen úgy, mint az *Odysseia*, huszonnégyszer énekekre vagy *rhapsodiára*¹ van felosztva. Minden egyes ének az ión alphabét egy-egy betűjével van jelölve, a mely alphabét, mint tudjuk, a mi időszámításunk előtt való 403-ik év elejétől az attikai hivatalos alphabét lett, és a mely később is megmaradt valamennyi görög közös alphabétjének.² A *Homeros élete* című, Plutarchosnak tulajdonított munkában az van mondva, hogy ez a huszonnégyszer énekekre való felosztás Aristarchosnak, az alexandriai híres kritikusnak műve;³ e szerint tehát semmiesetre sem régibb a mi időszámításunk előtt való második századnál. Eustathios azzal, hogy ez adatot homályba keveri, éppenséggel megerősíti, mert ugyanazon időben, midőn Aristarchost emliti, egy más, majdnem szintúgy ünnepeelt alexandriai

¹ A *rhapsodia* elnevezés, melyet Eustathios a maga commentárjaiban azon czélból használ, hogy vele az *Ilias* egyes énekeit megjelölje, egészen helytelen, jöllehet a közhasználatba is átment; ezen elnevezés ugyanis azon jelentés látszatával bírna, hogy minden egyes ének, bármikor alakult legyen is, egy elbeszélést képező egységet jelentene, a mi pedig éppen nem áll. Ezen kifejezés, hogy „ének“, melyet szintén használni szoktak, ugyanazon oknál fogva époly kevésbé helyes. Voltaképen *könyvekről* kellene beszélnünk, vagy még helyesebben *kötetokről* (tomus), vagyis arra szánt szakaszokról, hogy egyenlő jelentőségű csoportok alakuljanak, vagy körülbelül ilyenekről.

² F. Lenormant, *Alphabetum* czikk alatt a *Dictionnaire des Antiquités* (de Daremberg et Saglio) nagy Lexikonban.

³ [Plutarchos], *Homeros élete* 4. fejt.

kritikust is említ meg, még pedig Zenodotost, mint a kitől ezen felosztás eredetét veszi; teszi pedig ezt a nélkül, hogy az egyiknek vagy a másiknak javára döntene.¹ De bármint álljon is az ügy a felosztás szerzőjét illetőleg, annyi bizonyosnak látszik, hogy ezen felosztás az alexandriai grammaticusok kora előtt nem volt ismeretes. Semmi korábbi időből származó idézetekben sem találjuk nyomát, és különben is teljesen megfelel azon felosztási rendszernek, melyet az alexandriai könyvtárosok hoztak divatba. Ez, bár a mindennapi használat céljainak nagyon megfelel, mindamellett magában véve semmi különös fontossággal nem bír azon tanulmányozás szempontjából, a melynek most készülünk nekifogni. Hozzá tehetjük még, hogy ezen felosztás igen gyakran fölöttebb önkényes, a mint ez majd a költemény további elemzéséből kiviláglik.

Ezen alphabeticus felosztás mellett még egy, ennél sokkal érdekesebb felosztással is találkozunk. Ez tudniillik különböző czimek alakjában nyilatkozik, melyek egyes kimagasló epizódokat azok rövid tartalma szerint szoktak jelölni (pl. Μῆνις, Achilles haragja, Ὀργία, eskü-kötés stb.). Ezen czimek egyike vagy másika szerepel Platonnál és Aristotelesnél, és ezen írók nem is ismernek az Iliasra nézve más felosztást, mint ezt;² a többi hasonló elnevezést különböző írók tartották fenn számkra, kik között meg kell emlitenünk Aelianust, de legfőképen Eustathioszt; ez utóbbi az összes címeket közli commentárjaiban.³ Ezen czimek némelyike nagyon

¹ Eustathios, *Comment. sur l'Iliad* p. 5. (Stallbaum.)

² Aristoteles, *Poetika* 16 és 24. Platon de *Republ.* X. p. 614. B.; *Kratylos* p. 428. C. *Hippias Minor* p. 364. k. *Jon* p. 539. B.

³ Aelian. *Hist. Var.* XIII. 14. — V. ö. Bovilla tab. *Iliaca. Corp. Inscriptionum Graec.* 6125. szám.

terjedelmes részre vonatkozik;¹ mások ellenben csak nagyon rövid jelenetekre illenek.² Mindamellett nem szabad azt gondolnunk, hogy minden egyes ilyen külön-külön czimmal ellátott szakaszt már kezdettől fogva szükségképen külön is adtak volna elő. Úgy egyes részek terjedelmessége, mint másoknak rövidebb volta egyaránt kizárják eme föltevést. Legvalószínűbb az, hogy ezen czimek, elnevezések bizonyos száma csak egyes önálló részekre vonatkozott; a mi aztán a többit illeti, melyek a nagyon is természetes hasonlóság révén közkeletűekké váltak, nem szolgáltak egyébre, mint a már jól ismert egyes epizódok megjelölésére; de meg kell jegyeznünk, hogy ezek az epizódok nyilvánosan sohasem adattak elő magukban, a mint nem is lehetett azokat így elszigetelten előadni.

II.

Bármiféle vélemények merüljenek is föl az *Ilias* megalkulására és egyes részeinek korára nézve, nem lehet tagadni, hogy az első ének a maga egészében egyik legrégibb része az egész költeménynek. Valóban ezen rész az, melyben le van rakva a leglényegesebb alapvonás, tudniillik Achilleus távolmaradásának megokolása. Nem fér hozzá kétség, hogy a legenda már régen be-

¹ Például a Διομήδους ἀριστεία cím tényleg nemcsak az V-ik éneket jelezte, melyre most közönségesen alkalmazni szokták, hanem a VI-ikat is. Herodotos II. 116. például egy részletet idéz a VI-ik ének töredéke gyanánt, mely a Διομήδους ἀριστεία címűből van kiszakítva.

² A Λοιμός cím az I. ének élén voltaképpen csak egy harmincz verssornyi epizódra terjed. A többi részt a Μῆνις szó jelzi.

szélhetett arról, hogy Achilleus és Agamemnon egy napon összevesztek egy fogolynő miatt, és hogy Achilleus nagy haragjában egy bizonyos ideig megszűnt résztvenni a csatákban. De a mi itt nagyon is meggondolandó, az azon körülmény, hogy míg ez a czivódás egy kiváló mestermű által nem volt különösen kiemelve a többi hasonló fontosságú esemény sorából, vajjon érthető-e, hogy addig okvetetlenül előtérbe kellett-e lépnie, mint valamely kiválóan lényeges vonásnak, hogy egy egész sor más ének élére álljon? Nyilvánvaló, hogy nem; a mi neki megadta ezt a nagy fontosságot és tekintélyt az nem egyéb, mint ama siker, mely ezt a korunkig, eljutott csodaszerű elbeszélést nyomon követte. Egyéb-iránt ennek az elbeszélésnek régi volta mellett bizonyít annak minden egyes jellemző vonása.

Két jelenetsorozat tölti ki ezt az első éneket, melyek egymást úgyszólván kölcsönösen súlyegyenlőségben tartják: az egyik jelenet, mely a dögvészt és a tulajdonképen való czivódást tartalmazza (1—317. vers); a másik, hol a czivódásnak közvetetlen következményei és az istenek közbelépése révén kifejlődött események vannak elbeszélve (318—611. vers).

A költő a Múzsának hagyományos segítségülhívásával kezdi meg elbeszélését (1—7. vers). Nagyon homályos alakban, a jövő eseményeinek bizonyos elnagyolt összefoglalásában van tartva ez a segítségülhívás. Az achivokra mért számtalan csapás, számos hős lelkének Hádeshez való leszállása, testeinek a kutyák s dögkese-lyük martalékaul való odavetése: íme ebben áll a dolgok sorozata, melyet a segítségülhívás elénk tár. Szinte lehetetlen meg nem jegyeznünk, hogy az előttünk levő költemény valódi kifejlése csak nagyon tökéletlenül van

benne jelezve. Úgyszólván semmi utalás sincs ebben a bevezető összefoglalásban ama nagy eseményekre, melyek a költemény második felét majdan kitöltik, mint például Patroklos halálára, Achilleusnak a harcokba való visszatérésére, a Hektor fölött aratott győzedelmére. Úgy látszik, a költőnek, ki egyesegyedül az achivok vereségeivel van elfoglalva, halvány sejtelve sincs még a befejező fényes diadalról; a költő csak Achilleusnak az övéire oly végzetes haragját látja, és nem is álmodozik arról a napról, a mikor ez a harag egy legdrámaibb fordulattal a trójaiak ellen kénytelen fordulni, hogy annál véresebb legyen rájuk nézve. Mit kell ebből szükségképpen következtetnünk? Ezeket a bevezető sorokat, éppen a bennök jelentkező csekély szabatosságnál fogva, nem szerkeszthette valamely aoidos azon célból, hogy bevezetés gyanánt szolgáljanak egy már teljesen befejezett költeményhez. Teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy okvetetlenül eme *Czivódás* szerzője volt az, ki eme sorokat az ő éneke elejére odaállította. És már pusztán ebből a körülményből is nem válik-e még valószínűbbé az, hogy a költőnek, mikor ezen bevezetést költötte, még semmi határozott fogalma sem volt azon eseményekről, a melyek az *Iliasban* manapság szerepelnek?

Most megkezdődik maga a cselekvény és nyomban lebilincsel bennünket mesterkéletlen és mély érdeklődéskeltésével. Az achivok elrabolták Chrysestől, Apollon papjától leányát, Chryseist, és átadták hadi zsákmányul királyuknak, Agamemnonnak; az öreg pap, ki eped leányát viszontlátni, az achivok táborába jön leányáért könyörögni; fejdíszét a fehér gyapjukötelék képezi, kezei telve vannak kincsekkel. Agamemnon durván visszauta-

sítja a könyörgőt. Ez nagyon rövid, de csodálatosan pathetikus jelenetben történik. A kétségbeesett öreg pap imádkozik Apollón istenhez; az isten meghallgatja könyörgését, haragja kitör és pusztító nyilait sz achivokra lövöldözi. Tábornszerte kilencz napon át pusztít a dögvész; a kilencz nap leteltével Achilleus gyűlést hivat össze és felhívja a jövőmondó Kalchast, hogy fejtse meg, mi az oka az isten haragjának. Kalchas kijelenti, hogy az ok Chryses papnak Agamemnon részéről történt megsértése. Nem kell több, hogy a szenvedélyek olyan lángra lobbanjanak, a melyből az egész költemény életre kel. Íme, a legfőbb fejedelem úgy van oda állítva, mint azon bajnak okozója, mely az egész hadsereget sujtolja. Dühében szinte őrzöngő, szidalmakkal illeti a jóst és közvetlenül valamennyi vezért sértéssel illet: végül belenyugszik Chryseis visszaadásába, minthogy az elkerülhetetlen, de annyit elvár, hogy a hozott áldozat fejében valamivel legalább kárpótolják. Ezen követelés fölingerli a türelmetlen Achilleust; így kezdődik a czivakodás. A fenyegetődzések és versengések, a sértegetések és a keserű panaszok váltják föl egymást. A sértegető szavakra még sértőbb tettelegességek következnének, ha Hera kérésére közbe nem lépne Athene istennő. Achilleus már félig kirántotta vala kardját; visszadugja ugyan hüvelyébe, de ünnepiesen megesküszik, hogy eljő majd a nap, melyen az achivok keserűen megbánják, hogy nem látják őt maguk között harcolni érettük. Hiába lép közbe az öreg Nestor békülékenységre buzdító szavaival. Agamemnon ismételten kijelenti, hogy ő kártérítést szerez magának Achilleus rovására, a mennyiben erővel is kész elvenni annak rabnőjét, Briseist, és Achilleus a maga részéről ismét kifejezést ad mély gyűlöletének és ellenséges indu-

latának. A gyűlés erre föloszlik és Achilleus visszavonul, mialatt Agamemnon előkészületeket tesz, hogy Chryseist visszaküldesse atyjának; egyúttal a tábort fölszólítja a tisztálkodásra.

Mindez a maga összefüggésében egy teljes egészet alkot, a mi már maga-magában véve is elegendő. Nagyon könnyű dolog egy ilyen darabot magában véve független egésznek tekinteni. Semmisem árulja el, hogy a költő már szabatos eszmét állított föl magának a folytatásra vonatkozólag, hogy azt lelkében már teljesen megállapította volna. Ha itt-ott akad is egy-egy czélzás a jövőre eseményekre, azok még nagyon homályosak és semmi olyast sem árulnak el, a mi a hallgatóság előtt már nem lett volna ismeretes amaz általános adatokból, a melyeket a legenda tartalmazott.¹ A költő, hogy úgy mondjuk, egyetlenegy személyét sem vezeti be úgy, mintha már nem volna ismeretes; még az achivok helyzetét sem jelezi a cselekvény elején; nyilván arra vall ez, hogy a hallgatóság már előlegesen tudta mind előzményeit, mind következményeit ama részleges jelenetnek, melyet a költő a legendából meritett mintegy kivonat gyanánt. Az *Odyssseia* elején mindjárt észreveszszük azt az előkészítő szándékot, mely egy nagy esemény bevezetését jelzi, a mennyiben felhívja figyelmünket azon

¹ Effajta czélzásokat pusztán csak Athéne szavai (212—214. v.) és Achilleus kijelentése tartalmaznak. Ezen szavak csak arra nézve adnak nekünk fölvilágosítást, hogy az achivok egykor drágán fizetik meg az ezen hősön elkövetett sértést. De ha a czivakodás már a legendában is szerepelt, még mielőtt emez éneket megszerkesztették volna, a mi általán nem látszik kétségesnek, annak következményei is kell, hogy szerepeltek legyen benne.

összekötő pontra, mely az Odysseiát a megelőző eseményekkel összeköti. Így szól ugyanis a költő:

„Már otthon vala mind, a ki megmenekült a bajokból,
S elkerülé a hadak, viharok szörnyű veszedelmét:
Csak hona, nője után epedő Odysseust nem ereszté
Boltozatos barlangjából szépfürtű Kalypso.“

Ennyi már elég, hogy figyelmünket fölkeltse. Már az ilyen bevezetés magában véve is eléggé bizonyítja, hogy azon időben, mikor ez a bevezetés készült, az *Odysseia* már egy teljesen bevégzett egész gyanánt tekintetett. Az *Ilias* kezdetén hasonló dolognak nyomára sem akadunk. Ilyesmi csak a második könyvben fog előfordulni, ez is csak amúgy odavetőleg és kétségtelenül egy későbbi időkből származó szakaszban, mely betoldás bizonyára azért történt, hogy a mai Ilias chronologiai vonatkozása jeleztessék a trójai háború egészéhez. A *Czivódás* úgyszólván kívül áll minden pontos időszámításon, mint afféle jelenet, mint a melynek egész fontossága már maga-magában megvolt, és a mely következképen a háborúnak bármely időszakában elhelyezhető lett volna.

Ugyancsak az első ének második szakasza szorosan csatlakozik annak első szakaszához, a melyik teljesen megállhatott volna magában is, míg a második szakasz önmagában véve nem állhatna meg. Agamemnon elküldi embereit, hogy hozzák el Briseist Achilleus sátrából. Achilleus elkocsátja nőrabját, de újra feleleveníti a gyűlöletre és bosszúra vonatkozó esküjét. Aztán nagy keserűségétől meggyötörtten egyedül megy el a tenger partjára, hogy a tenger mélyéről fölhívja édes anyját, Thetist; ez előtt csodás módon önti ki panaszát, melyben a fiúi szeretet bámulatosan egyesül a felfingerült

haraggal. Az istennő megjelenik, meghallgatja fia panaszát, anyai gyöngéd szeretetében ő maga is könyekben tör ki és siránkozik, megígéri, hogy bosszúállást fog kérni Zeus részéről, mielőtt eme főisten, a ki most tizenkét napra eltávozott az Olymposról, vissza fog útvjáról érkezni. Achilleus a visszaérkezést várva, visszavonul, az ütközetekben és gyűlésekben nem vesz részt; ezalatt Odysseus Agamemnon megbízásából haza viszi a fiatal Chryseis leányt atyjának, ki erre ünnepiesen visszavonja átkát. Végül megérkezik a tizenkettedik nap: Thetis fölkeresi Zeust és miután nagy-esennen kéri Zeust, ez ünnepiesen megígéri neki, hogy az achivokat mindaddig sujtolja a végzet, valamig elégtételt nem adnak Thesis fiának. Ez a titkos ígértet Hera tudomására jut, a ki pedig telve van az achivokért való aggodalommal. Eerre nagyon elkeseredett viszály tör ki Zeus és Hera között. Hephaistos, Hera fia lép közbe, hogy helyreállítsa a békét és kölcsönös szívélyességet: végül egy vig lakoma után az istenek elválnak egymástól, hogy nyugalomra oszoljanak.

A mint látható, eme jelenetsorozat nem képeznek valamely egészet, mely külön állana az első csoporttól: itt pusztán csak folytatásról van szó és semmi egyébről. Úgy látszik, hogy ezen folytatás egy nemét képezi a toldásnak, a melynek a költő megelőző alkotását alávetni jónak látta. A részletekben itt-ott mutatkozó kisebb fontosságú ellenmondások úgy tekinthetők, mint eme kettős munkára valló adatok.¹ De a mi ebben a tekin-

¹ Ezeket az ellenmondásokat először Lachmann vette észre (*Betrachtungen über Homers Ilias*, ed. Haupt, Berlin 1874, pag. 6.) Az istenek az összeczivódás alatt jelen vannak az Olymposon (221—222. vers) és mikor Thetis összejön fiával, ami ugyanazon

tetben sokkal tanulságosabb, az abban áll, hogy ez a második rész az elsőnek bizonyos utánzására vall. A költő más alakban ismét felújít egy néhány motivumot, a melyeket előbb már nagy sikerrel fölhasznált, és a melyektől, úgy látszik, lelkének szinte nehezeire esik megválnia. A mint Achilleus a tengerparton Thetishez könyörög, önkéntelenül is Chrysest juttatja eszünkbe, ki szakasztott így könyörög Apollónhoz. A hős kesergő panaszában a czivódás nagyjából másodszor is el van mondva; az imént drámai alakban játszódtott le előttünk, most meg elbeszélésként szerepel. Chryses papnak könyörgése, melyet istenéhez a megbékülés kedvéért intézett, még alakjában is ellenlábását tünteti föl annak az imádságnak, melyet hozzá megelőzőleg a bosszúállásért küldött vala. Zeusnak esküje mintegy megismélt képmása Achilleus esküjének. Végül a Zeus és Hera között lefolyt szóharcz kicsiben emlékeztet az Achilleus és Agamemnon czivódására, még pedig annyival inkább, mivel mind a két részen a legfőbb hatalmat megillető jogok forognak szóban; maga a Hephaistosnak a két istenség közt gyakorolt közbelépése sincs hiával annak a hasonlóságnak, a mely közbenjárást Nestor vitt véghez a két hős között. Ezen második rész mindamellett, hogy az első részben foglalt eseményeknek egészen természetzerű fejlődését tárja elénk, lángszellemre valló variaciónak tekinthető. Következőleg ha benne is ugyanazon művészetet és ugyanazon gondolatot ismerjük föl, annyit mindenesetre föl kell tételeznünk, hogy ezen második részt nem szer-

napon történt (318. 348. v.), az van mondva, hogy előtte való este valamennyien elmentek Aithiópiába (424. v.)

keszthették előbb az első rész folytatása gyanánt, mint a míg ez utóbbi sikere teljes erejének birtokában nem volt.

Vajjon mik lehettek az okok, melyek a költőt művének illetén megnagyobbitására indították? Ha nem csalódunk, ezen második résznek kidolgozását nem magyarázza meg pusztán ama körülmény, hogy az első rész teljessé tételére volt szükség: ama szándék is nagyon kiérzik belőle, hogy egy alapvető főcselekvény, t. i. Achilleus sérelme, mentül nagyobb erővel és hatással legyen benne kidomborítva. És mire való eme szándék, ha nem a következő énekek előkészítésére, a melyek szükségképen emez alaptervezet után szerkesztettek? Achilleusnak ünnepies kijelentései ismét megújítatnak Agamemnon követének jelenlétében; a sérelem ismét föl van említve a Thetissel való találkozás alkalmával; a hős személyiségének fontossága fölöttébb növekszik ama fájdalmas kitörések és megjegyzések által, melyeket édes anyja a hős végzetére vonatkozólag tesz; végül Zeus ünnepies esküje az azt kísérő nagyszerű fenség megnyilatkozásában és a félelemkeltés kíséretében, ama kárbaveszett lázongás, melyet esküje az Olymposon kelt: mindez nagyon alkalmas mély benyomást kelteni a megtörtént események nagyon is komoly volta felől és ama messzeható következményekről, a melyeket a történetek maguk után fognak vonni. Ennek a nagyon figyelemreméltó kiegészítésnek köszönhető, hogy a *Czivódásról* szóló ének szilárd alapul szolgálhatott, hogy rajta az egész költemény fölépülhessen; és ennek következtében bajos kétségbevonni, hogy annak szerzője akkor, mikor eme kiegészítést véghez vitte, szintén foglalkozhatott azon gondolattal, hogy eme cél

szolgálására fordítsa. De vajjon ennek most már szükségképen az-e az eredménye, hogy a jövődő énekeknek, a melyekről a költőnek már ekkor valaminémű fogalmakkal kellett bírnia, az összefüggő költemény azon alakjában kellett-e nyomban lelki szemei előtt megjelenniök, a mily alakban a költemény ma van [szemeink előtt? Éppenséggel nem. Thetis istennő könnyörgése és Zeus ünnepies esküje éppen az ellenkező mellett tesznek tanubizonyságot. Thetis arra kéri Zeust, hogy az achivok mindaddig vereséget szenvedjenek, valámíg fiának megadták az elégtételt, és ez képezi Zeus ígéretének lényegét.¹ De éppen emez ígéret csak nagyon kevésbé van összhangzatban a költemény cselekvényével. Mert hiszen az achivok teljes elégtételt szolgáltatnak Achilleusnak a kilenczedik énekben, a mikor mindannak megadásába beleegyeznek, a mit Thetis tőlük fia számára kért vala, és mindamellet nem szűnnek meg tovább is érezni balesillagzatuk kemény csapásait; s mindez a legfőbb isten akaratával történik; ügyeik az amúgy is súlyos helyzetből még rosszabbra fordulnak egészen addig, a míg tetszik Achilleusnak barátját, Patroklost, a harczba küldeni és aztán lemondani haragjáról, hogy barátjáért bosszút álljon. Zeus bizony a költemény szerint valósággal sokkal többet tesz, mint a mennyit Thetisnek a költemény elején megígért vala; és olyan helyzetbe kerül egy ideig, a hol olyan ígéret következtében cselekszik, a melynek már többé nincs, sőt nem is lehet reája nézve kötelező ereje. A kilenczedik ének kezdetétől, hogy úgy mondjuk, Achilleus kényére és akaratára

¹ II. I. 509: Τόφρα δ' ἐπὶ Τρώεσσι τίθει κράτος, ὅφρ' ἂν Ἀχαιοὶ οὔτ' ἑμὸν τίσωσιν, ὁφάλλωσιν τέ εἰ τιμῇ.

van bizva, és úgy van a dolog feltüntetve, mintha innen fogva pusztán ő tőle függne ama pillanat meghatározása, mikor kelljen majd Zeus haragjának megszűnnie. Ha a költő már kezdettől fogva mindjárt teljesen tisztában lett volna azzal, a mit a folytatásban csinálni szándékozott, ha a Zeus eskütételének szerkesztésekor már megállapította volna teljesen annak minden következményét: nem lehet kétségbe vonni, hogy sokkal pontosabban megválogatta volna a jövő eseményekre kiható emez eskünek kifejezéseit. Valóságban úgy áll a dolog, hogy a tervezet még csak homályosan volt a költő szemei előtt.

Az első ének a maga egészében azon gondolatot ébreszti bennünk, hogy költőjében megvolt ugyan a szándék és a terv költeményének folytatására, de az előlegesen szilárdul megállapított tervezet gondolata még ki volt zárva; nem lehetett tehát még szó egy valódi értelemben vett költeményről. Az, a mit műve folyamán megfejthetünk, annyiból áll, hogy a jövőendő énekekről még igen homályos conceptiója volt, a melyet fokozatosan szándékozott kifejteni a meglevő legendából.

Így állván a dolog, annak megállapítása végett, hogy mi tartozik a mai Ilias többi részében is voltaképen emez alapvető költő alkotásához, legczélszerűbb eszköznek az látszik, ha minden egyes jelenetsoportot az első ének jelenetsoportjaival hasonlítunk össze. Jegyezzük hát meg magunknak lehető röviden a lényeges vonásokat. Legelőször is szemünkbe ötlik a költő által használt eszközök véghetetlen egyszerűsége. Igen kevés személyt szerepeltet: az összeczivódásnál Achilleus és Agamemnon mintegy magukban állóknak tűnnek föl; a környezetükben támadt indulatok egyáltalán nem léteznek a költőre

nézve: ő teljesen bele van merülve a cselekvő főhősök szereplésébe és esze ágába se jut a tömeggel is törődni. Végül átalán megjegyzendő, hogy az ő költészetének nincs háttére: minden cselekvény a színen, az előtérben történik; duzzadó életerővel teljes domború mű ez, azonban minden perspectiva nélkül. Ugyanezen egyszerűség nyilatkozik meg a leírásokban is. Minden a költemény szolgálatában áll, minden rövid és duzzad az erőtlől. Benne az egész hatás két vagy három, sőt nem ritkán egyetlenegy vonásban van összpontosítva. Még a természet fölött való is a természetesség bizonyos színezetével van nála fölruházva: istenei nagyok és hatalmasak; fel vannak ruházva a fenségességgel, de semmi cziczomázás, pompa; az emberek dolgaiba való beavatkozásuk fesztelen és szabad; istenvoltukat nem rejtegetik idegenek álarcza alá; Athene és Thetis megjelennek Achilleusnak a nélkül, hogy e végből valamely halandónak alakját öltenék magukra. Minden egészen egyszerű eme régi költőnél, de ugyanakkor fenséges és erővel teljes is. Az érzelmek és szenvedélyek igazságának rajzolásában teljesen otthonos. Személyeit minden látszólagos erőlködés, minden hajszalhasogatás nélkül, energiával telt naivsággal beszélteti és cselekedteti. Másrészről meg a kedvesség és fájdalom rajzolása sem idegen előtte, a mint szépen látható ez a Thetis és Achilleus között lefolyt jelenetben; de megvan benne a komolyság és az elérzékenyüléstől való tartózkodás; semmisem kevésbé ismeretes előtte, mint a lágy-melegség és a ragyogónak hajhászása.

III.

Azon a kilencz éneken, mely az Iliasban közvetlenül az első ének után következik, voltaképen át kellene ugorunk, hogy rátaláljunk amaz elbeszélés természetes folytatására, melyet elemezni szándékozunk. Mindamellett ez a kilencz ének is nagyon sok szép részletet rejteget magában az *Iliasból*. Innen van, hogy annál kényesebb feladat vár reánk. Mondjuk ki mindjárt, hogy a kérdés elég egyszerűen megoldható, ha eme részeket úgy tekintjük, mint a melyek eltérnek az Ilias eredeti, alapvető conceptiójától. Csupán csak az összefüggés nagyon hiányos közöttük, és elemzésünk folyamán éppen ezt szándékozunk itt bebizonyítani.

Íme mindjárt egy nagyon szembeszökő jel, a mely föltevésünket fölöttébb megerősíti; az egész alapvető inventio ugyanis teljesen czéltalan. A II-ik ének elején Zeus egyedül van ébren s egész éjjel azon módokon tünődik, hogyan váltsa be ígétét, és hogyan okozza számos achivnak vesztét a hajók mellett. Hosszú tünődés után a következő tervet találja legokosabbnak: magához hivatja Oneirot, az Álmot, és ráparancsol, hogy menjen s keresse föl az álomba merült Agamemnon: biztassa föl őt, hogy szólítsa fegyverre harczosait s aztán vezesse őket harczba; ha most hozzá fog a harczhoz, elfoglalhatja Tróját. Ennek olvastára hogyan vonhatná az ember kétségbe, hogy ezen csalfa ígétet nem von maga után szükségképen egy meggondolatlan harczot az achivok részéről, a mely után csak véres vereség következhetik? Az ilyenfajta inventio, ha egyszer bele volt illesztve az előre megállapított tervbe,

vagy egyszerűen a szabályos irányban fejlődő események sorába, semmiesetre sem maradhat következmények nélkül. Képtelenség volna föltennünk, hogy egy teremő erővel bíró költő oly gondosan megalkotta volna Zeusnak ezen éjjeli tünődését és ezt az isten részéről jövő ámitást pusztán azért, hogy a folytatásban éppen semmi hasznát se vegye. Lássuk csak, mi ezen csalfa álom következménye?

Agamemnon hajnalhasadtával fölserkenvén, biztosra veszi a győzelmet (35—40. v.) és külön tanácskozássra hívja a fejedelmeket. Megismerteti velük az álmot, melyet Zeus csak az imént küld vala rája, és az isten részéről jövő csalfa ígéret természetes következménye gyanánt azon indítvánnyal áll elő, hogy fegyverre kell szólítani a csapatokat. Ez teljesen egybevág azzal, mit az előzmények után várnánk. Hanem íme előbb próbára akarja tenni harczosait, a miről pedig neki az álom, egy árva szóval sem szólt vala. Ez a próbára való tevés, melyről a második ének elnevezését vette (Πείρα), egészen új, váratlan dolog. Bármint legyen is a dolog, mind abból, a mit a megelőzőben lefolyni láttunk, semmisem igazolja eme próbatételt. Azt mondják, Agamemnon tisztába akart jönni harczosainak hangulatával, kiket a dögvész csak az imént tizedelt meg s kiket Achilleusnak visszavonása nagy zavarba hozott. Föltéve, hogy ez az ok elfogadható, még minden esetben meg kellene jegyeznünk, hogy maga a költő minderről egy árva szóval sem tett említést. Itt hát a compositionnak egészen új tényével állanánk szemben. Az első ének szerzője okvetlenül kötelességének tartotta volna eljárásának okát adni: egész előadásában és személyeinek párbeszédeiben minden teljesen világos lett volna: itt ellen-

kezőleg, egy-két szóval felvilágosítást kellene kapnunk, minthogy a legfényesebb dolgok kezdettől fogva hallgatással mellőztettek. De ez az ok, melyet csak ügygyelbajjal lehet kitalálni, vajjon elég jó-e, vagy legalább elfogadható-e? Távolról sem. Megengedve, hogy a csapatok, mint föltételezik, el voltak kedvetlenedve, a képzelt próbáratevésnek csak annyiban volna értelme, a mennyiben Agamemnon elszánta volna magát arra, hogy e próbát komolyan számba is veszi. Annak volna értelme, ha így szólana a fejedelmekhez: „Tájékozatlan vagyok a sereg hangulata felől; tegyük próbára azzal, hogy javasoljuk neki a hazatérést. Ha a csapatok, mint remélem, méltatlankodva visszautasítanak ezt a tervet és a további harcizást követelnék, akkor tovább folytatjuk a harcizot; ha pedig nem, akkor tartózkodunk az ütközettől“. — De minderről említés sincs téve; az ő terve az, hogy a csatát minden áron folytatni kell; előre látja ugyanis, hogy a sereg elfogadhatja a hazatérés tervét, és szívökre is köti a fejedelmeknek, hogy legyenek résen, hogy a hazatérési mozgalmat visszaszorítsák (75. v.). És a dolgok tényleg úgy is fognak menni. Ilyen körülmények között Agamemnon eszméje csakugyan céljátévesztett és megokolhatatlan: ő maga el van szánva az ütközetre, szíve telve van bizalommal a győzelem iránt, és íme a helyett, hogy eme bizalmát övéivel közölné, inkább önként kiteszi magát amaz eshetőségnek, hogy harcizosai elbátortalanodjanak.

Agamemnon egyébként kiadja meglepő parancsát a fejedelmek gyűlésében, anélkül, hogy a legkevésbé is megokolná; úgy tűnik föl, mintha olyan gondolat volna ez, mely önmagától, maga után vonja a beleegyezést, és indítványát valóban minden vita nélkül elfogadják; csak

Nestor részéről történik valamelyes jelentéktelen megjegyzés. Ekkor aztán a seregek egészen összegyülekeznek a gyűlésre. A próbáratevés megtörténik: Agamemnon úgy tettet magát, mintha haza szándékoznék hajózni; igaz, hogy beszédébe szándékosan sző be néhány okot, melyek alkalmasak volnának a sereg visszatartására (119—130. v.), de mindent összevéve eme szavaknak keves foganatjuk van, mert alig fejezi be szavait, az achivok sűrű tömege is menten megmozdul és örömrivalgással rohan a hajók tájára. Minden veszve volna Odysseus nélkül, a kit Hera és Athené istennők lelkesítenek.¹ Még maguk a fejedelmek is, a kik pedig nagyon jól tudják, hogy itt csak egyszerű próbáratevésről van szó, éppen úgy odafutottak a hajókhoz, mint a többiek; sem Agamemnon, sem akárki más közülük nem tett semmit sem, a mi a tömeget a megállásra rávehetné; és eszök ágában sincs, hogy ekkor, a mint a valószínűség megkövetelné, kihirdetnék a győzelemre vonatkozó ígéretet, melyet Zeustól az álom révén kaptak; sőt még csak említést sem tesznek róla. Ez volna az elfogadható érvelés, és ezen elengedhetetlen érvelés mély hallgatással van elhallgatva. Egyedül Odysseus szegi útját az emberáradatnak a veleszületett erélyességnél fogva; majd visszavezeti az achivokat a gyűlésbe, hol keményen megfenyíti Thersites okvetetlenkedését: azután csakhamar szót emel, s az Aulisban már régente kapott jóslatra hivatkozva ráveszi az achivokat, hogy maradásra

¹ Aristoteles *Poetika* XV. 2, megrója az isteneknek e helyen való közbelépését, mint epikai deus ex machinát. Érthetetlen is valóban, hogy Odysseus nem cselekedett volna magától is az Agamemnonnal történt megbeszélés szerint, hanem még az istenek külön sugallatára volt szüksége.

szánják el magokat. A mi Agamemnont illeti, az ő szerepe úgyszólván semmi, s a következőkben egy árva szóval sem történik megemlékezés Zeus ígérétééről.¹ Az isten el akarta ámitani az achivokat, de emez ámitásának egyáltalán nincs semmi befolyása sem a cselekvény további menetére. El nem lehet vitatni, hogy nincs egy egész nagy csomó komoly ellenmondás, és az elfogadhatatlan tervben fölötte nagy hézagosság. De mindemez összefüggésbeli hiányosság meg nem okolható a részleges betoldásokkal; ez ugyanis a két alapvető körülményre vonatkozik, t. i. arra, hogy Zeus ígérete és a sereg próbáratevése nincsenek egymással semminemű összhangzatban. Szükségképen azt kell föltételeznünk, hogy a két különböző részletet ügyetlen kezek olvasztották itt együvé.²

¹ Csak későbbben történik, még pedig a fejedelmek gyűlésén, hogy Nestor czélzást tesz erre az istentől eredő ígéretre (426. v.). De még ez a czélzás is bizonytalan, mert Nestor szavai vonatkozhatnak egyszerűen amaz áldozatra is, a melyet nemsokára bemutatnak és a melyet Zeus elfogadott (420. v.) vagy az isteneknek előbb tett ígéreteire (349. s köv. verssorok).

² Köchly, *Opuscula* t. I. 41. azon véleményének ad kifejezést, hogy a II-ik ének két, eredetileg különböző elbeszélésből van összeolvasztva. A magam részéről hajlandóbb volnék hinni, hogy ez a „*Próbáratevés*“ eredetileg önálló ének volt, a melynek legnagyobb részét megtartották, és hol jól, hol rosszul hozzáillesztették a mai *Ilias* elbeszéléséhez, még pedig az átolmlátásnak és a fejedelmek tanácskozásának szerencsétlen inventiója következtében. Ez az önálló ének, legalább maradványai után ítélve, nagyon szép lehetett. De nagyon helyesen jegyezték meg róla, hogy nagyon észrevehetően különbözik az első ének egész előadásának jellegzetes sajátságaitól. (Ameis-Henze, *Anhang*, 1-ső könyv 80—81 l.) A cselekvény itt sokkal vontatottabb, a leírások sokkalta terjedősebbek, a hasonlatok száma túlságosan nagy s a költő szíve-

Most egy egészen hosszúra nyult epizódszerű esemény következik. Az achivok újra egybegyűlvén, Nestor azon indítvánnyal áll elő, hogy az achivokat törzsek és nemzetségek szerint kell rendezni. Azután következik egy kétszeres *katalogus*, még pedig egyrésről az achiv hajóknak felsorolása (484—785. v.), másrésről meg a trójai haderő előszámlálása (786—877. v.). Manapság már majdnem egy szívvel-lélekkel elismerik, hogy e két rész közül az első nem való eredetileg azon helyre, a melyet ma elfoglal, és hogy lassan-lassan toldották be későbbi időkben.¹ A mi a második részt illeti, mint-

sebben időz az aprólékosabb részleteknél. (Agamemnon kormány-pálczája 101. s köv. v.; Thersites külsejének rajza 211. s köv. v.)

¹ Müller Otfried, *Hist. de la litt. gr.* ford. Hillebrand, I. k. 107. s köv. l. Köchly, *Dissertatio secunda de Iliadis carminibus*, *Opusc.* t. I. p. 21. Bergk, *Griech. Liter.* t. I. p. 557. Főbb ellenvetések: — Ellenmondások: Meges, Phyleus fia és Doulichion királya (II. 628.); ugyanő az epeiosok királya, ki Elisben lakik (XIII. 692.; XV. 519.). Medon, Philoktetes hajóinak vezére, Methoneból (II. 727.); ugyanő a phthiabeliek feje, ki Phylakében lakik (XIII. 693.; XV. 334.). Ajax, Salamis királya, csak úgy közbevetőleg alig-yan megemlítve (557—559), daczára, hogy az Iliasban igen fontos szerep jutott neki. — Új dolgok: az arkadiabeliek (603—614) ismeretlenek a költeményben; hasonló módon Nireus Syméből és az ázsiai oldalról jött görögök (671—680); ugyanaz áll a rhodusiakról és fejedelmükről Tlepolemosról (653—670. v.), ki nem szerepel többé másutt, mint az V-ik ének egy helyén, a mely pedig nyilvánvalóan betoldott hely. Ide járul az athenaebeliék különös kiemelése (546—566. v.), és különösen vezérüknek, Menes-theusnak dicséretekkkel való elhalmozása, „kihez még nem volt fogható földi halandó a lovaknak és pajzsos férfiaknak elrendezésében“; eme dicséretet semmisem igazolja a költemény további folyamán. — Azonkívül még az is felhozható, hogy ez a hajó-katalogus nincs helyén olyan elbeszélésben, a mely a háború tizedik évének történetét nyitja meg. Nem ezen alkalomra szerkesz-

hogy az megfelel az elsőnek, jogosan hihetjük hát felőle, hogy az első rész kiegészítése végett szerkesztették.¹

És vajjon megtörténik-e végül az összeütközés? Vajjon ki tudunk-e gázolni ezekből a már nagyon összebonyolított fordulatokból? A két sereg csatára vonul föl, egyik a másik ellen; már azon a ponton vannak, hogy összeütköznek egymással, és íme az általános összeütközés

tették, mert megemlékezik a myrmidonokról is, a kik pedig ekkor nem vesznek részt a harcban. Végül nehéz okát adni, miért számolja sorra a költő a hajókat, holott ekkor nincsen szó valami tengeri ütközetről, és hogy miért kezdi épen a boiótokkal (a honnan a Βοιωτία név néha egyenlő jelentésűnek vétetik a Κατάλογος τῶν νεῶν elnevezéssel), a mi pedig csak azon esetben volna természetes, ha az elbeszélés például valamely Aulisból kiinduló hadi vállalat előzne meg, mely Aulisból indulna ki s trójai földön kötne ki.

¹ Müller Otfried idézett művében, p. 110. Bergk, p. 567. Igen helyesen jegyezték meg azt is (Ameis-Henze, idézett műve 82. l.), hogy Iris küldetése, mikor azt javasolja a trójaiaknak, hogy rendezkedjenek, homlokegyenest ellentétben áll Zeus szándékaival. Zeus ugyanis harcra törekszik serkenteni a trójaiakat és biztosítani számukra a győzedelmet: Iris küldetésében pedig olyasmit mondhat a trójaiaknak, a mi legkevésbé alkalmas őket arra bírni, hogy kivonuljanak városuk védő falai közül (796. s köv. versek). — Mulasztások: Semmiféle bővebb felvilágosítás sem történik a kaukones és leleges nevű népről, a kik pedig nagyon hatalmas szövetségesei voltak a trójaiaknak, és gyakran történik rájuk hivatkozás a költemény folyamán (pl. X. 429., 829.; XX. 96., 329.; XXI. 86), semmi további sincs Asteropeiosról. — Eddig nem halott dolgok: hogy Achilleus egy Eknomos nevű jóst megöl a folyóparton II, 861); ezt az Ilias nem ismeri. Hasonlóképen Amphimachos (II., 871). Müller Otfried megjegyzi azonkívül, hogy Stasinosz a Κόπρια című költemény végén nem vett volna föl egy a trójaiak szövetségeseiről szóló katalogust, ha az Iliasban már meglett volna egy hasonló katalogus; pedig Proklos említi, hogy Stasinosznál olvasható egy ilyen felsorolás.

helyett, hirtelenül, várakozásunk ellenére, párviadallal állunk szemben. Páris mérkőzésre szólítja föl az achivok fejedelmeit, és ezek részéről Menelaos az, ki a kihívásra válaszol. Egy békeszövetség megkötése fejezi be a tárgyat.

Mig erre megteszik az előkészületeket, Helena odamegy Trója bástyáihoz, és ott, miután az öreg Priamos atyai gyengédséggel fogadja őt, a trójai vének pedig csodálkozással tekintenek reá, sorra megmutatja Priamosnak az achivok legkiválóbb fejedelmeit, és névszerint elsorolja őket; új epizód ez, melyet a *Τειχοσκοπία* név alatt dicsérőleg szoktak emlegetni.¹ Egészen független a főcselekvénytől, és könnyű belátni, mily könnyű szerrel függeszthették hozzá utólagosan. — Mindennek daczára a megegyezés létrejön. Ha Menelaos lesz a győztes, az achivok visszakapják Helenát s még hozzá kártérítést is kapnak; emez előnyök elérése fejében földszedik sátorfájukat és Trója alól hazavonulnak. Ha ellenben Menelaos győzetik le, minden kártérítés nélkül lesznek kénytelenek visszavonulni.² Vajjon valószínű-

¹ Az itt említett epizód rosszul alkalmazkodik a költemény egészéhez (Ameis-Henze idézett műve 162. l.). Helena négy achiv hőst nevez meg Párisnak, ú. m. Agamemnont, Odysseust, Ajast és Idomeneust. A két első gondosan van megrajzolva; a harmadik t. i. Ajas, ki oly nagy szerepet játszik a mai Iliasban, csak odavetőleg van jelezve (229. v.); Idomeneus viszont nagyobb mértékben foglalkoztatja a figyelmet, mintsem megérdemelné. Diomedesről meg, ki pedig az V-ik énekben első rangú szerepet lesz játszandó, egy árva szóval sem történik említés. De valósággal nemesak a *Τειχοσκοπία* az, mi nem hangzik egybe a mai Iliással, hanem a III. és IV. énekeknek egész csoportja.

² Erre a békeszerződésre azt a megjegyzést szokták tenni, hogy ilyen szerződés érthetőbb volna az ostrom első évében, mint a tize-

séggel bíró folytatása-e ez a megkezdett cselekvénynek? A csalfa ígéret, melylyel Zeus Agamemnonnont ámitá, mind hasznavehetetlenebbé válik. Agamemnon, távol attól, hogy rá engedné magát szedetni az isten ígéretei által, már számot sem tart rájuk. Ha hinne bennök, a békeszövetség az ő részéről elfogadhatatlan volna. Hogyan képzelhető, hogy nagyon is ingatag remény és sokkal kisebb eredmény fejében minden további tanakodás nélkül lemondjon a biztos és teljes sikerről? Emez óriási valószínűtlenség még azzal a költői mentséggel sem gyengíthető, a melyet néha fel szoktak hozni, t. i. a szenvedélyek rohamával: mert hiszen a szerződést hideg számításal és ünnepies alakban kötik meg, s nem is maguk a harczosok, hanem a két legfőbb fejedelem. Tisztán ezen célból elhozzatják az öreg Priamost Trója várából és oda viszik a Skamandros síkjára, hol aztán a szerződést áldozattal és eskükötéssel pecsételik meg, melyet a költő előttünk a legnagyobb részletességgel tárgyal. A párviadal megtörténik.

Eme párviadal leírása ama rajzok jellegére vall, a milyenekkel az *Ilias* folyamán még számtalanszor találkozunk. Páris már abban a veszedelemben forog, hogy legyőzik és megölik, mikor egyszerre Aphrodité megmenti őt, a mint majd Aeneast szintén megmenti az ötödik énekben. Mialatt Aphrodité Párist hazaszállítja Helena hálótermébe s Helenát is hazahívja és akarata ellenére is szerelemre hangolja: Menelaos dühös vadként jár-kél a trójai hadak előtt és hiába kutatja hirtelenül eltűnt ellenfelét.

dikben. Ez igaz is. De az ilyen fajta valószínűtlenségeket bármely költő megengedi magának minden lelkiismereti furdalás nélkül.

Agamemnon ekkor felhívja a trójaiakat a békeszerződés teljesítésére, és az achivok nagy rivalgással hozzájárulnak az ő felhívásához.

Most természetszerűleg arra várnánk, milyen feleletet kapott erre Agamemnon, lett légyen az a felelet különben bárminő. De a költő e helyett egészen váratlanul átvisz bennünket az istenek gyűlésébe. Zeus gúnyolódik Hera és Athene fölött, a kik cserben hagyták Menelaost, sőt meg engedték sebesülni, míg Aphrodité meg tudta menteni Aeneast. Hera méltatlankodik, egyenesen Trója elpusztítását követeli: Zeus enged s Hera megnyeri Zeus beleegyezését, hogy a békeszövetség megszegessék; e nélkül a trójai háború be volna végezve és Zeus esküje foganatlan maradna. Hogy egyáltalán ne legyen semmi ellenmondás sem a Zeus által itt játszott szerep és a Thetissel szemben általa elfogadott kötelezettség között, a költő gondolatát, egyébként elég önkényszerűleg, így szokták magyarázni: az isten úgy tetteti magát, mondják, mintha kényszeríteni engedné magát, de voltaképen ő az, ki az istennőket fölingerli. Ez esetben méltán meg lehetünk lepetve, hogy ez a költeményben nincs határozottan kifejezve; ez az ősrégi költészet máskülönben sokkal naivabb. A két istennő esküszegésre ösztönzi a lykiabeli Pandarost. Míg az achivok az eskükötés szentségében hűen megbizva semmitsem kétségeskednek, Pandaros jó messziről egy nyilat repít Menelaos felé s meg is sebesíti őt. Úgy látszik, hogy emez esküszegésnek nagy mozgalmat kellene támasztania mind a két seregben. Vajjon lehetséges-e, hogy az achivok ne tiltakozzanak a legnagyobb méltatlankodással? Hogy a két sereg vezetői között ne legyen kemény szóváltás? És ime minderről szó sincs. Agamemnon siránkozik, elhi-

vatja Machaont, az orvost, hogy gondozza testvérét, de a trójaiakhoz nem is fordul szavaival. Ezek egyébként már fegyveres csapatokban nyomulnak előre, a mi az achivokat arra kényszeríti, hogy a maguk részéről szintén fegyverkezzenek. Meg kell vallanunk, hogy a trójaiak eme hirtelen támadása váratlan dolog előttünk. Ők tényleg örültek a békeszövetség megkötésének (III. 111. és 320—323.); semmi érdekük sincs annak megszegésére; éppen ellenkezőleg áll a dolog; semmi kísérletet sem tesznek a békekötés fentartására; Hektor, ki maga vezette a békekötést (III. 37—78.) semmi módon sem lép föl közvetítő gyanánt, hanem az egész tömeg, a nélkül, hogy erre biztatták vagy felhívták volna, önként, egy szívvel-lélekkel csatlakozik Pandaros esküszegési mozgalmához. Nagyon is kiviláglik mindebből, hogy a költőnek összeütközésre van szüksége, és hogy semmi fáradságot sem vesz magának emez ütközet komoly megokolására. Az I-ső ének szerzője bezzeg lelkiismeretesebben gondoskodott volna a valószínűségről. Legalább annyit elvárnánk, hogy ez az esküszegés meg legyen okolva, ha mással nem, legalább valami tévedés elkövetésével, vagy valamely közbelépő isten csínyével, ki egy kissé megzavarná az emberek higgadt gondolkodását. Ha a két sereg az orvul kiontott vér láttára egetverő zsivajban törne ki, ha főleg az achivok az esküszegés fölött érzett méltatlankodásukban először rohannának rá elleneikre: mind akkor semmi kifogásunk sem lehetne. De Agamemnon, ki még csak meg sem kísérlette a tiltakozást, ráér egészen hideg vérrel, nyugodtan menni csapatainak megszemlélésére. Az Agamemnon hadi szemléje az, Ἀγαμέμνωνος ἐπιπώλησις, mely körülbelül kétszáz verssorban van előadva a következők-

ben (223—421. vers). Csak ezen csapatszemlélés után történik meg az összeütközés, melynek elbeszélése tényleg összefügg a következő ének előadásával: ez a *Dio-medes harci kalandjaihoz* való bevezetés.

Ez a két ének, t. i. a III. és IV., a mint látható, egy olyan csoportot alkot, mely minden valószínűség szerint egyetlenegy inventio körül képződött, t. i. a szerződés-kötés körül. E csoport csak nagyon lazán függ össze a megelőzővel, sőt vele ellenmondásban van, és a következő énekekre semmi befolyást sem gyakorol, mert úgyszólván többé sehol sincs szó a költemény folyamán a trójaiak ez esküszegéséről. Teljesen nem létezőnek lehet gondolnunk, a nélkül hogy e gondolatunkkal gáncsolni valót követnénk el. Irodalomtörténeti szempontból mindamellettsajátságos jellegeket tüntet föl: a cselekvény csak lassan halad előre, részei nagyon lazán függenek össze egymással, a költő nem sokat törődik a valószínűséggel, a részletekben bizonyos túlhajtás tapasztalható;¹ terjengős epizódok vannak közbeszöve; a „Czivódásról“ szóló ének jellemző vonásai, az események rohamossága és nagyszerűsége, teljesen hiányoznak belőle. A formulák használatában mind inkább érezhető a hanyatlás;² a képzelő erő csak kevésbé lelkesíti és ragyogtatja a stílus nagyszerűségét. Mindez

¹ V. ö. nevezetesen a szerződés befejezését (különösen a III-ik ének 310. versétől).

² A III-ik ének első 58. verssorában ötször található a verssor végén ez a formula: Ἀλέξανδρος θεοειδής. Az egész énekben (461. versig) tizennégyyszer található az ugyanazon módon elhelyezett következő formula: Ἀργεΐφιλος Μενέλαος. Ezen egyhangúság vagy ez a pongyolaság közönségesen éppen nincs meg az egész költeményben.

azonban nem akadályozhat meg bennünket annak kijelentésében, hogy a költemény e részében is fölötté sok szép dolog rejlik. A mi a két kimagasló epizódot illeti, a melyeknek czime Τειχοσκοπία és Ἐπιπώλησις, talán nehéz dolog volna annak határozott eldöntését megkísérteni, hogy eredetileg a többi részszel egyidejűleg szerkesztették-e őket, vagy hogy utólagosan csatolták-e hozzájuk; az utóbbi föltevés mindenesetre valószínűbbnek látszik. Ezen két epizód kiválósága nagyon szembeszökő, de a mi mind a kettőt különösen jellemzi, az abban áll, hogy ezek költői témák, és nem a cselekvény szempontjából fontosak. Az első rész azonkívül nagy leirói hajlamra vall, a mely véleményünk szerint nagyon elüt azon költőnek energikus és egyszerű eljárásától, ki az *Ilias* legrégebb alapvető részeit költötte;¹ a második rész meg arról a nagyon is szembeötlő symmetriáról nevezetes, melyben nem található meg a lángszellem fő-ismertető jele: a legkorlátlanabb szabadság.² Mindazon ellenkező vélemények daczára, melyeket a tárgyra vonatkozólag elmondottak, nagyon valószínűnek látszik, hogy ez a két ének a maga egész terjedelmében egy és ugyanazon költő műve; de ez a

¹ Ez sohasem szokta másként leírni hőseit, mint egy-egy szóval. Ő nem ragaszkodik a physikai részleteskedéshez, mely hősét a többtől megkülönbözteti. Itt meg a költő ellenkezőleg, különben nagyon szép versekben, részletesen leírja hősei termetét, maguktartását, sőt még beszéd módjukat is. Ez már, úgy látszik, sokkal elemzőbb megfigyelésre vall. V. ö. a III. ének 168—170, 193—198., 209—224., 226—227. sorait.

² Agamemnon végig haladván csapatokra osztott hadsorai előtt, eleinte három buzdító s dicsérő beszédet tart Idomeneushoz, az Ajaxokhoz és Nestorhoz, aztán három gáncsolót Menestheushoz, Odysseushoz és Diomedeshez.

költő nem lehet azonos az első ének költőjével, sőt még a másodikéval sem. Az ő nyilvánvaló czélja a cselekvény lassítása révén a költemény általános keretét kibővíteni, a mennyiben bevezet bennünket Trójába s bemutatja nekünk a monda kiváló személyiségeit, kik nem vesznek közvetetlen részt a háborúban, mint a milyenek például Priamos és a többi trójai öreg népség. Helena, Páris és az ő isteni védője Aphrodité érdekelték leginkább a költőt, és tényleg nagy hatást is ért el az ellentétek festése által, melyek egyrészt a legszebb férfias erényekben, a lángoló harci tűzben jelentkeznek, másrészt pedig az asszonyi szépség csábító erejének és a szerelem kábitó gyönyöreinek bemutatása révén. De ha az elbeszélés kibővítésének ez a gondolata magától az első ének költőjétől eredt volna, azonkívül, hogy előadásában bizonyára érvényre emelte volna saját egyéni, jellemző sajátságait: az is lehetetlen volna, hogy úgy mutakozzék előttünk, mint ki édes-keveset törődik azon alapvető adatokkal, melyeket ő maga teremtetett vala. Az ő Zeusa módját tudta volna ejteni önnönmagában, az ő bölcsességében, az ő méltányosságában, az ő érzelmeiben, hogy valószínű okokat találjon arra, hogy ígéretének teljesítését egy időre felfüggeszsze, és teljes biztosra vehető, hogy egy pillanatra sem hagyta volna a dolgokat a véletlen szeszélye szerint ide-oda ingadozni s megszakítani, mint az a mai *Ilias* szövegében tapasztalható. Ellenkezőleg ez a folytató költő igen keveset törődött a cselekvény menetével s fejlesztésével, mert ez az ő idejében már ismeretes lévén, az érdeklődés mind jobban és jobban a másodrendű, de új jelenetek felé fordult; hogy a költő valami újat teremtsen, az is meglehet, hogy valamely régi

mondarészeket használt föl, melyeknek eredetileg egészen más rendeltetésük volt.

A IV. ének végső szakaszával új csoport kezdődik, mely manapság magában foglalja a IV. ének végét (a 422-ik verssortól fogva), továbbá az V., VI. és VII. énekeket. Ez egy nagy ükőzet elbeszéléséből áll, mely egy teljes napot betölt és este a fegyverszünet megkötésével ér véget.

Ezen csoport, a maga egészében tekintve, szintén fölöttebb laza összefüggésben van a megkezdett cselekvénnyel. Az ígélet, melyet Zeus Thetisnek fogadott vala, e részben foganat nélkül marad, mert az achivok egyre-másra győzedelmeket aratnak. Azt kell-e gondolnunk vajjon, hogy a költő hazafiságán mult, hogy a vereségek leírását elmellőzte? Ez a magyarázat nem látszik kielégítőnek, mert hiszen módját tudta volna ejteni a achivok dicsőítésének még saját vereségükben is, mint ezt a XI. énekben tényleg megcselekedte. Különben semmisem hívja föl az olvasó figyelmét arra, hogy az ígélet teljeseése csak egy időre van megakasztva: hogy a valót megvalljuk, minden himezés-hámozás nélkül, egyszerűen el van feledve, és Zeus lassan oda jut, hogy az események folyamában semmi szerep sem marad számára. A mi azt a csalfa ígéletet illeti, melyet a második ének elején az Agamemnonra bocsátott álommal közvetített, hát ez még jobban el van feledve. Az ükőzet megkezdődik a nélkül, hogy ez ígéletre a legcsekélyebb célzás történnék, és a nélkül, hogy valamelyes része volna az eseményekben. Most már teljesen kiviláglik, hogy azt teljesen hiába költötték, a mi egyúttal azt is mutatja, hogy mennyire kárba veszett fáradság volna mindebben egy őseredeti, alap-

vető tervezetet keresni. Következőleg ez a szakasz is fogytékosan van beleillesztve a cselekvény összességébe és ez sincs szorosabb összefüggésben az öt közvetlenül megelőző énekkel. Valóban sem Pandaros halálának pillanatában, sem Hektor kihívásának idején, sem egyébkor, soha még csak szó sincs az előbb megkötött szerződésről és annak megszegéséről. Úgy látszik, hogy a békekötésről szóló epizód még akkor nem létezett, a mikor erről a nagy ütközetről szóló elbeszélés már megvolt szerkesztve.

Tekintsük most ezt az elbeszélést magában véve. Ez különféle, magukban véve önálló részekre oszlik. Az első rész, vagyis a IV. ének vége és az V. ének egészen, magában foglalja a voltaképen való harczot. Ez a *Diomedes harczy kalandjairól* szóló rész, a szó szoros értelmében véve, jöllehet ezen résznek czíme az ó-korban még a következőkre is kiterjedt. A két hadsereg harczban áll egymással, Ares és Athéne buzdítyják a harczolókat; ez utóbbi Diomedest rendkívül való erővel ruházza föl, és hogy harczy vitézségének szabad szárnyalást engedjen, ráveszi Arest, hogy vonuljon vissza a harczból. Ekkor kezd kifejlődni egy remek elbeszélésben az argosi hős harczy kalandjainak hosszú sorozata. Pandaros által megsebesítettén, Athéne istennő nyomban meggyógyítja őt: újra föltüzeli harczy kedvét s kiadja neki a parancsot, hogy támadja meg magát Aphroditét, ha vele találkoznék a harczy mezőn.

Ettől fogva semmisesem képes Diomedesnek ellenállni. Magával szemben találja a harczban Aeneast és Pandarost, kik ugyanegy harczy szekérre szálltak föl; megöli Pandarost, Aeneast menekülésre kényszeríti és menekülése közben megsebesíti. Aphrodité, Aeneas anyja, fiának

segítségére siet: Diomedes megtámadja még magát az istennőt is, és meg is sebesíti. Ez ijedve menekül Ares hadi szekerén föl az Olymposra, hol aztán édes anyja, Dioné, kezdi őt vigasztalgatni, mialatt Apollón fenyegetéseivel végre visszaüzi a hőst és Aeneas kiragadja a veszedelmekből. Ez az ütközetnek első része (IV. 422—V. 453).

Egy körülmény fölöttébb gyanússá teszi előttünk azt a helyet, a melyet e résznek a mai nap meglevő *Ilias*-ban adtak. Hogyan lehetséges vajjon, hogy a költemény első nagy ütközetében az achivok részéről a főszerep előbb van adva Diomedesnek, mint Agamemnonnak, a trójaiak részéről meg előbb Aeneasnak, mint magának Hektornak? Főleg a mi Agamemnont illeti, az az elmosódott, jelentéktelen szerep, mely neki itt adva van, annál kevésbbé fogadható el, mivel megelőzőleg a *Czivódásban* fennen dicsekedett, hogy nagyon könnyű szerrel nélkülözi majd Achilleust, tehát ő erkölcsileg kötelezve volna arra, hogy a harcz mezején valamennyi harczosánál jobban kitüntesse magát. Mi több, hozzá kell még tennünk, hogy harczy kedvének fel-tüzeléséhez még azon körülménynek is hozzá kell vala járulnia, hogy álmában Zeus ígérétét megkapta a győzelemre vonatkozólag, a mely ígérlet egészen mostanig teljes feledésbe merült. Aeneasnak Hektor fölé való helyezése nem kevésbbé meglepő: mert hisz Aeneas az *Ilias* további folyamán nem válik egyébbé, mint másodrendű személylyé, míg Hektor meg valósággal legelső hőse a trójaiaknak. A szerepeknek eme kétszeres össze-visszasága semmi áron sem magyarázható meg kielégítőleg, ha csak egy hypothesishoz nem folyamodunk. Azt kell föltennünk, hogy a *Diomedes harczy kalandjai* című

éneket akkor szerkesztették, mikor a főcselekvényben a főszerepek már be voltak töltve. Ha összehasonlítjuk a XI-ik énekkel (*Agamemnon vitézkedése*), föltevésünk sokkal biztosabb alapot nyer. Ezen utóbbi ének szolgált minta gyanánt, a másik ennek csak egy csodaszerű változata, mely nagyon is valószínűen származhatik ugyanegy költőtől, de a mely mindenesetre későbbi keletű¹. A Zeusnak tulajdonított szerep ugyanazon feltevés bizonyítéka gyanánt tekinthető: a mennyire résen van az isten a tizenegyedik énekben és ügyel esküjének teljesítésére, éppen annyira habozónak mutatkozik és semmi akaratereje sincs az ötödikben.

Úgy látszik, hogy ezen ének második fele nem egyéb, mint az első résznek bizonyos hosszabbra nyújtott kiterjesztése. Ezen két részletnek nyilvánvalóan az volt a rendeltetése, hogy egy csoportot alkosson, a mely azonban nem ismétli egymást. Diomedes hadi vállalata Aphrodite ellen, mely az első rész főcselekvényét képezi, megújul a második részben egy, az Ares ellen folytatott még csodálatosabb harci kaland alakjában. A hősnek az istennel való találkozása képezi azt a pontot, mely körül minden forog. Ha az alapvető, eredeti eszmét némely toldalékból, mely reá ma elhomályosítólag hat, kihámozzuk, az egész dolog valóban az események nagyon egyszerű fejleményének sorozatává alakul, mely aztán egyenes irányban vezet bennünket. Ares újra felgyújtotta a Trójaiakban a harci lelkesedés tüzét; ő maga vonul Enyóval csatasoraik élén és mindenfelé szörnyű riadalmat gerjeszt. Még maga Diomedes is meg-

¹ V. ö. *Annuaire de l'Association des Études grecques*, 1884. pag. 54. s köv. (*Études sur l'Iliade*.)

rémülve vonul vissza. De ekkor közbelépnek Héra és Athéné; ezek ugyanis megnyerik Zeus beleegyezését és leszállnak az Olympos tetejéről a harci mezőre. Itt Héra hatalmas buzdításával új harci kedvet önt az achivokba, míg Athéné a maga részéről Diomedesben támaszt új bátorságot. Vele együtt száll föl a hős harci szekere, elfoglalja Sthenelos helyét és a szekeret Ares ellen irányozza. A hős, Athéné segítségével, legyőzi Arest, és miután megsebesült, fölmege az Olymposra; a jelenet, mely közte és Zeus közt lefolyik, a szándékosan kitervezett symmetria bizonyos faja következtében emlékeztet arra a jelenetre, mely az első rész vége felé Zeus és Aphrodité között végbement. Ezen eredetileg oly egyszerű tervet ma már lényegesen megzavarja a Tlepolemos és Sarpedon közt vívott harci epizód (628—698. v.), mely nincs összefüggésben a költemény további részével és szemmel láthatólag későbbi időkből veszi eredetét¹.

De nagyon valószínűnek látszik, hogy lassan-lassan még azonkívül is számos, kisebb-nagyobb részletet toldozgattak be. Nem czélunk itt valamennyi betoldást

¹ Nagyon meglepő dolog, hogy Tlepolemossal és a rhodus-beliekkel éppen itt és a *katalogusban* (II. 653—670) találkozunk. Tlepolemos, Herakles fia, a mondában csakugyan más hősi nemzetséghez tartozik, mint a mely a trójai háboruban szerepel. Születésére nézve thesprót, Tyrinsbe a Heraklidák első visszatérése alatt jő, azután onnan egy akaratlan gyilkosság miatt száműzetésbe megy és Rhodusban alapít gyarmatot. A dórok egyedül vele s a rhodusiakkal kerülnek bele az Iliasban való szereplésbe, s itt is csak egyetlenegy helyen, a mely a hajók katalogusában fordul elő. Végül a költemény további folyamán sehol sem történik többé czélzás Tlepolemos halálára, mely tehát így egészen magában álló ténynyé válik.

egyenként felsorolni. A költemény egészében ez a *Dio-medes hadi kalandjai* című szakasz igen szép részleteket szolgáltat, jöllehet az istenek beleavatkozása nincs benne mindig eléggé megmagyarázva, és hogy a színrehozás néha aránytalannak tűnhetik föl magukkal az eseményekkel szemben.¹ Egyébiránt ez a rész mind a monda, mind a mythologia szempontjából némely nagyon figyelemre méltó helylyel szolgál számunkra.²

Jöllehet a VI. ének határozottan azon helyzetre

¹ Athéne, ki a harczyi mezőt elhagyta, az ének elején ismét megjelenik s Ares hadistennel alkudozni kezd (V. 29—36); megint megjelenik a 122-ik versben és a 133-ban megint oktalanul visszahúzódik. Az Olymposon van, hogy Aphroditéval évelődjék (417. s köv. v.). Apollón ekkor arra biztatja Arest, hogy menjen megint vissza az ütközetbe, a nélkül, hogy előtte Athéne eltávozásáról említést tenne (454—459. v.); és ennek daczára az van mondva az 510-ik sorban, hogy felingerli őt, „mert látta az istennőt eltávozni.“ Másrésről ez utóbbi nem látszik többé sokat törődni sem az ütközettel, sem Diomedessel, a míg csak Héra nem figyelmezteti őt (a 711. s köv. versekben). Ekkor Hérával együtt nagy pompában s fényben visszajő a harczyi mezőre; Hérának egész szerepe itt úgyszólván nem áll másból, mint hogy Stentor alakját ölti magára (785), hogy annak harsány hangján néhány buzdító szót mondhasson az achívoznak.

² Ilyen például Dióne szerepe, ki másutt sehol sincs megemlítve az Ilias folyamán. Párbeszéde (381—415) telve van ismeretlen mythosokkal. Aphrodité őt izben van *Kypris* néven nevezve; olyan név ez itt, mely egyébként seholsem fordul elő sem az *Ilias*, sem az *Odysséa* folyamatán, pusztán csak a *Hymnuszok* említik e néven. Enyo (a 333. és 592. versekben) ismeretlen a költemény további menetén; ugyanígy áll a dolog Paconnal, az istenek orvosával (401., 899., 900. v.). Athéne, kinek neve untalanul előfordul a költeményben, nincs másutt Alalkomeneis néven nevezve, mint csak ebben az énekben (908. v.) és csak a IV-ik ének elején (8. v.) stb. (Lásd Ameis-Henze, *Anhang* V. fej. 60. l.).

vonatkozik, melyet az imént rajzoltunk, annak vizsgálása közben mégis hajlandó az ember azt a kérdést intézni önmagához, hogy ez is nem egyszerűen hozzátoldott részlet-e azon célzattal, hogy néhány régi darabnak összefoglaló keretéül szolgáljon. Ez a darab szám szerint kettőből áll: Hektor találkozása Helenával és Páriszal, és Hektor találkozása Andromachéval. (Ἑκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλία), melyről az egész gyűjtemény nevét vette.

Mialatt a többi különböző görög hős hadi tettet hadi tetteire halmoz,¹ Hektor Helenos javaslatára a harctér elhagyására szánja magát s elmegy megkérni anyját, Hekubát, hogy hozzon ünnepies áldozatot Athéne istennőnek. Ezen eljövétel a főcselekvény szempontjából egészen foganatlan marad, mert az ünnepies fogadalom semmi eredménnyel sem jár; azonkívül szinte lehetetlen észre nem venni, hogy Hektor elvonulása milyen rosszul van azzal az okkal igazolva, mely e végből a költeményben föl van hozva. Hektor helyett Priamos számos fia közül éppen úgy elmehetett volna akármelyik Hekubához. Itt pusztán csak egy nem eléggé szerencsésen kigondolt ürügyről van szó, Hektor valósággal csak azért megy vissza Trójába, hogy alkalom adódjék arra a két találkozásra, mely a következőkben le van írva.

Hektor távolléte alatt a harctéren megy végbe *Diomedes és Glaukos találkozása* (119—234. v.); ez is teljesen önálló epizód, mely az egészszel nincs összefüggésben. Ez a körülmény szembeszökőleg arra vall, hogy ez sokkal későbben toldatott hozzá.²

¹ Megjegyzendő itt, hogy Ajas az, ki itt Diomedes helyébe lép s átveszi az elsőrangú szerepet, a nélkül, hogy ez a helyettesítés kellően meg volna okolva s magyarázva.

² Ezen epizód költője annyira édes-keveset törődik a megelőző

Hektor bent van Trójában. Hekuba fiának figyelmeztetése következtében nőtársai kíséretével fölmegy Athéne templomába és hasztalanul esedezik az istennő előtt, hogy törje össze Diomedesnek lándzsáját. Ezen idő alatt Hektor elmegy Párishez, hogy rávegye őt a harcban való újabb részvevésre. A közöttük lefolyt jelenet gyönyörű, különösen pedig Helena szerepe által nyer szépség dolgában; de nagyon is alapos kétség fér ahhoz, hogy eredetileg hozzátartozott-e az *Ilias* tervezetéhez. Hogy Páris távol van a csatatértől, a mint azt az *Ilias* mai alakjában élénk adja, annak oka merőben véletlen: ez a Menelaossal megvívott párviadalának következménye, mely a III-ik énekben történik; de Hektornak a testvéréhez intézett szavai és emennek válasza, úgy látszik, nem felelnek meg pontosan a helyzet követelményének; olvasásuk közben az ember hajlandó azt hinni, őket úgy értelmezni, mintha Páris azért volna távol a csatatértől, mert közte és a trójaiak közt valami meg hasonlítás ütött ki, a miről pedig az *Ilias* egyáltalán nem ad számot nekünk. A Páris-sal történt találkozás után a homerosi költemények egyik legeslegszebbik alkotása következik, t. i. *Hektor és Andromache bucsúzása*. Ez a csodálatosan gyönyörű és annyira megindító jelenet szintén legkevesbbé volt arra szánva, hogy azon helyet foglalja el, a melyen manapság van. A költő egész gondolatvilágából tisztán kivehető az a szándék, hogy a jelenet úgy van szerkesztve, hogy a két hitves ezen alkalommal látja egymást legutószor. A szomorú

dolgokkal, hogy Diomedest az Aphrodité és Ares ellen küzdött harczból való jöttében így szólaltatja meg:

Ὅδῃ δὲ ἔγωγε θεοῖσιν ἐπουρανίοισι μάχομεν (v. 129.).

sejtelmeknek, melyek mind az egyiken, mind a másikon erőt vesznek, csak egyetlenegy föltétel alatt van teljes költői értékük, ha t. i. igazságon alapulnak. Következőleg a mai *Iliásban* fölötte nagy időköz van emez elbucsúzás és Hektor halála között, a mi pedig csak a XXII-ik énekben következik be; mi több, a VII-ik ének végén egy napig tartó fegyverszünetet kötnek, a mely körülmény szükségképen föltételezi Hektornak Trójába való visszatérését. És mindamellett a XXII-ik ének, mely, a mint majd később látjuk, egyike a költemény legrégibb részeinek, véleményünk szerint néhány helyén nagyon is utánozza a bucsúvétel epizódját. Minden körülmény arra vall, hogy ezt a részt is teljesen független szakasz gyanánt költötték,¹ körülbelül ugyanazon időtájt, a mikor az Ilias alapvető legrégibb énekeit, vagy talán még ezeknél is előbb; költője mindenesetre azonos a legrégibb énekek költőjével. Később aztán valamelyik rendező ezt a részt is hozzáfűzte az eredeti *Iliáshoz*, éppen úgy, mint a *Páris*szal való találkozást, midőn éppen ezen célból szerkesztette a VI-ik ének egyéb részeit.

A VII-ik ének a manapság fennálló Iliasban befejezi a IV-ik ének végén megkezdett ütközet elbeszélését, mely a békeszövetség megszegésének következménye vala, de olyan módon fejezi be, hogy szinte lehetetlen az egész elbeszélésben olyan költőnek művét látni, ki egy szabályosan fejlődő epikus eszme kidolgozását tartja szemel előtt. Valóban az összeütközés váratlanul,

¹ Nem akarom azt mondani, hogy ez a két szakasz magában véve elégséges egy egész képezésére: okvetlenül valamely nagyobb elbeszéléshez tartozhatott, melyből csak egyes részek maradtak fenn.

minden fontos ok nélkül hirtelen megszakad, hogy helyet adjon egy párviadalnak. Athéne, a megelőző ének tanubizonyossága szerint, nem egyezett bele a trójai nők könyörgésének meghallgatásába, kik arra kérték vala őt, hogy törje el Diomedes dárdáját. És ime Diomedes, az istennő vonakodásának daczára, éppen győzelmei teljességének idején, hirtelen eltűnik a színtérről. Hektor szétválasztja a hadsorokat és párviadalra szólítja föl az achivok fejedelmeit; kihívását elfogadják, és a sors Ajaxot jelöli ki, hogy vele megvívjon. Itt mindjárt több nehézségre bukkanunk. Hogyan egyezhetnek bele az achivok győző létükre abba, hogy önmaguk önként szakítsák meg sikerkoszorúzta tusakodásukat? Hogyan fogadhatnak el újabb szerződést a trójaiak részéről olyan egyezés után, a melyet csak az imént való reggelen szegtek meg, és mindezt a nélkül, hogy csak legkisebb czélzást is tennének arra az árulásra? ¹ Íme, a mi illeti a valószínűtlenséget. De a mi most már a művészi szerkesztés szempontját illeti, mit gondoljunk erről a szörnyű haraggal folytatott harczi, mely egyszerre csak egy párviadalal végződik? És ezen párviadal már második ugyanezen a napon, és ez a második szintén ismétli az elsőnek sorsfordulatát, a mint ez már a dolog természetével jár. Következőleg nem lehet elfogadni azon föltevést, hogy ezt a részt is ugyanazon nagy költő szerkesztette, ki a *Diomedes harczi kaland-*

¹ Pusztán csak Hektor mond erre vonatkozólag egy szót a 69-ik verssorban, midőn mindenért Zeust okolja. De itt csak egy eléggé ügyetlenül alkalmazott kísérlettel állunk szemben, mely az ellenmondást el akarja simítani. Arról tesz ez tanubizonyosságot, hogy a VII. ének szerzőjének volt tudomása erről a valószínűtlenségről, de átlépte az általam jelzett határokat.

jait megalkotta vala. Ha az ember a dolog eredetével tisztába akar jönni, a legvalószínűbb megfejtés a következő: a *Diomedes harczy kalandjairól* szóló elbeszélés, miután arra a helyre helyezték, a melyet a mai Iliasban elfoglal, okvetetlenül rászorult valamely végső kifejlésre; szükség volt arra, hogy a nap bármily módon bevégeződjék; a toldaléknak szerzője, miután a maga emberiségéből nem volt képes a megelőzőhöz fogható jelene-
teket alkotni, egyszerűen véget vetett a viadalnak Athéne és Apollón közbeléptetésével, a mi nem egyéb, mint egyszerű epikai deus ex machina; és éppen a kifejlődés szemmeltartása mellett legjobbnak látta egy párviadal beszövését, melynek az volt a célja, hogy műve az utánzás révén ne váljék oly esetlenné.¹

A VII-ik ének vége (313—482. vers), melynek czíme a *holtak eltakarítása* (Νεκρῶν ἀναίρεσις), költői szempontból nagyon is közepes értékű darab, mely azonkívül még minden valószínűség hiával is van. Egy napi fegyverszünetet kötnek, hogy a halottakat el lehessen temetni, és a görögök azt az időt arra használják, hogy táboruk előtt egy rettenetes erődívenyt emeljenek. Ez az inventio egyáltalán nem mondható szerencsésnek; mert eltekintve attól, hogy a physikai idő nevetségesen kevés az ilyen nagyfontosságú munka végrehajtására, szinte kézzelfogható, hogy a situatio semmi áron sem igazolhat ilyen nagyszabású védelmi készülődést, a

¹ Föltételezhető egyébiránt, hogy ez az elbeszélés, mely nyilván Párisnak és Menelaosnak a harmadik énekben elbeszélte párviadala után készült, már létezett, mikor ez az összetoldás megtörtént s hogy olyan költőtől eredhet, ki a hozzátoldás költőjénél sokkalta magasabban áll, mert eme darab igen sok szép részletet tartalmaz.

milyenre a megelőző kilencz évi ostrom alatt nem is gondoltak. Mindenesetre biztosra vehető, hogy ezen részlet az Iliasba nem szabad tárgyválasztás, hanem szükségesség révén került bele; egyébiránt összefüggésben van a XII-ik énekkel, mely az erősség ostromáról szól; ez utóbbi rész nem lett volna betoldható az Iliasba, ha csak itt ezen előkészítés meg nem történt volna.

A harmadik nap reggelén az ütközetet újra megkezdik; ez a második nagy ütközet az *Iliasban*; ez képezi tárgyát a VIII-ik éneknek (Κόλος μάχη). Mindjárt az elején nagyon szép jelenet, hol Zeus kiadja a parancsot valamennyi istennek, hogy bele ne merjenek avatkozni a harciba, és szörnyű büntetéssel fenyegeti azokat, kik parancsát megszegni merészkednének. Bármily körülménynek köszönheti is e különben figyelemre méltó darab az ő eredetét, teljesen magában áll a VIII-ik énekben, és nincs is itt a maga helyén, mert Zeus szavára ugyan édes keveset hajtanak. Az ütközet elhelyezése, mely az achivokra nézve gyászosan üt ki, mindent összevéve, nagyon is szegényes és úgyszólván sovány.¹ Sehol azok a hatalmas szólásmódok, sehol szépen kifejtett, hosszabb jelenetek. Mindjárt kezdettől fogva valamennyi főfejedelmén erőt vesz az ijedelem; a szó valódi értelmében vett ütközet csak néhány epizódra zsugorodik össze; annak a gyönyörű és világos elrendezésnek, melylyel például a XI-ik énekben találkozunk, sehol semmi nyoma; ott a hasonló tárgyat, mint látni fogjuk, igazán homerosi

¹ Ezen egész második ütközet benne van foglalva a VIII-ik énekben, míg ellenben az első ütközet betölti a IV—VII. éneket, a harmadik nagy csata meg kiterjed a XI—XVIII énekekre; mindamellett ez a ütközet is úgy van feltüntetve, mintha ugyanannyi ideig tartott volna, mint a többi.

módon kezeli az író. Úgy látszik, hogy a költő nem tudott megbirkózni nagy feladatával; hogy magán mégis valahogy segítsen, szegről-végről elbeszéli Hérának és Athénének egy füstbe ment kísérletét, kik az achivok érdekében közbe akarnak lépni. Az éj beáll, a nélkül, hogy a nap voltaképen be volna töltve eseményekkel. Az achivok visszavonulnak saját táborukba, a trójaiak a sikon ütnek tábort a Xanthos folyó és a hajók között. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen módon szerkesztett elbeszélés nem lehet az alapvető költőnek műve. És a mi még inkább bizonyításunk mellett szól, az ama körülmény, hogy ennek az éneknek számtalan helye a következő énekeknek, különösen a XI-iknek utánzására vall. ¹ A VIII-ik ének azért iratott, hogy lehetővé tegye a IX-ik ének bevétele az egész költeménybe: a könyörgő követség, melyet majd az achivok Achilleushoz menesztenek a kilencedik énekben, nem volna eléggé megokolva, ha csak előbb nagy veszteségek nem érik a sereget; az ennek a nagy veszteségnek a képe, melynek megrajzolását a VIII-ik ének írója magának czélul kitűzte; ennek a szándékának mint költő végére is járt, de a megvalósításban nincs semmi szabadság, nincs semmi lendület, s szinte szembeszökő az a szándéka, hogy a szóban forgó éneket az összetoldás szándékával szerkesztette.

Az éjjel szétválasztotta a harczolókat. Agamemnon gyűlésre hívja a fejedelmeket és azon tervvel áll elő, hogy föl kell szedni a sátorfákat. Ezen terv, melylyel már egy más alkalommal találkoztunk, itt meg van ismé-

¹ Kayser, *Homerische Abhandlungen*, Leipzig, 1881. pag. 57. s köv. l.

telve, még pedig ugyanezen kifejezésekkel;¹ de a II-ik énekben csak hamis örvül szolgált, míg ellenben itt a király valódi gondolatát fejezi ki. Az utánzással való ily fonák bánásmód már magában elég világosan rávall a betoldásra.

A kilenczedik ének valódi tárgya csak azon pillanattól van költőileg feldolgozva, mikor a bizalmas értekezlet összegyülekezik s abban állapodik meg, hogy követiséget küld Achilleushoz, a hős szívének meglágyítása végett (89. v.). Ezen követség Odysseusból és Ajaxból áll, a kikhez a ránk maradt költemény szerint még az öreg Phoinix is csatlakozik. Achilleus lovagias udvarias-sággal fogadja a követiséget, mely őt aztán engesztelni próbálja; a követség kísérletezése alkalmul szolgál azon párbeszédnek váltakozására, a melyek már úgy az ókorban, mint napjainkban különösen magukra vonták a csodálkozást. Pusztán csak Phoinix elbeszélésének vonzatott kifejlése és lassúsága üt el annak a résznek naiv és erővel teljes ékes előadásától, melynek kíséretében találjuk. A mi a haragra hevült Achilleusnak szavait illeti, azok méltán hasonlíthatók össze a *Czivódásról* szóló ének leggyönyörűbb helyeivel, a melynek különben minden jellemző sajátosságából magán hord egyet-mást. Következőleg a magunk részéről semmi kétséget sem táplálunk az egész előadás valódi homerosi eredete iránt. De, a mire különben eddig alig fektettek valami súlyt, hogy ha az ember számot akar magának adni arról, hogy a szóban forgó szakaszok pontosan véve minő

¹ IX. 17—25 = II. 110—118; IX. 24—28 = II. 139—141. Az egyes helyek összehasonlítása világosan mutatja, hogy a IX-ik ének költője az utánzó.

viszonyban állanak a többi részzel: a legkomolyabb nehézségeknek egész özöne támad.

Thetis az első énekben (509—510. v.) azt kérte Zeus-tól, „hogy engedjen győzelmet a trójaiaknak mindaddig, míg az achivok az ő fiainak elégtételt nem adnak s kellő tiszteletben nem részesítik őt;“ és Zeus ezt meg is ígérte. De itt az achivok a kért elégtételbe oly teljességgel egyeznek bele, a mennyire csak lehetséges. Agamemnon elismeri, hogy ő a hibás (115. s köv. v.), megalázza magát Achilleus előtt azokkal az ajánlatokkal, melyeket neki a maga nevében tétet (260. s köv. v.). Az achivok, kiknek közbenjárója Odysseus, szívvel-lélekkel csatlakoznak királyukhoz s ők is bocsánatot kérnek; ünnepiesen kijelentik, hogy senki mástól nem várják megmentésüket, egyedül csak Achilleustól s hogy készek őt úgy tisztelni, mint valamely istenséget (230—231. és 300—303. v.). Hisz itt mindaz megvalósul, a mit csak Thetis kívánt. Ha Achilleus ennek daczára sem fogadja el az elégtételt, ez már tisztán az ő ténye; de Zeus föl van mentve ígérete alól, és úgy vagyunk meggyőződve, hogy ettől fogva ez az ígélet nem lehet többé az epikai cselekmény fő mozgató ereje. Ha Zeus tovább is folytatja az Achilleusnak tett szolgálatokat, akkor viselkedése homályos és minden törvényszerűségen kívül áll. Hol fog kedvezéseiben megállapodni? Zeus függővé teszi magát egy embernek magán szenvedélyétől, haragjától, a nélkül, hogy ennek az engedelmességnek, melyet egy isten tanusít az ember iránt, már kezdettől fogva természetes határa volna: hisz Achilleus az, kinek majdan el kell határoznia, melyik pillanatban tette meg Zeus az ő számára mindazt, a mivel magának a hősnek tartozott vala.

Legalább tudjuk-e hát tisztán, mit akar voltaképen Achilleus? A költemény szerint addig a pillanatig vár az újabb fegyverfogással, míg a trójaiak a hajókig üzik vissza a görögöket és Hektor közvetetlenül a myrmidonokéit fenyegeti (I. 409. ; IX. 650—653. ; XVI. 61—63.). Vajjon ez a conceptió kielégítő-e? Ha Achilleus meg akarja alázni Agamemnont, akkor valóban úgy látszik, hogy kérdéses eljárásában, melynél fogva éppen ezen pillanatig, t. i. a hajóknak felgyújtásáig engedi fejlődni a dolgokat, több a szeszélyesség, mint a valódi ok. Az igazi megalázás már valósággal megtörtént annak bevallásával, mikor a király kijelenti, hogy Achilleust nem nélkülözheti: ez meglepő és tényleges dolog, a többi mind csak csürés-csavarás. De Achilleus talán inkább csak azt akarja mondani, hogy ő nem vesz előbb részt az ütközetben, mint ama napon, melyen magának is érdekében lesz beavatkozni, következőleg tehát majd csak akkor, mikor a maga védelméről leszen szó, nem pedig az achivokéről, kiktől ő semmitsem vár? Ez a magatartás érthetőbb volna és még meg volna a saját szépsége is; de ez meg nem vág egybe Thetis kérésével, ki világosan attól tette függővé fiának a görögökhöz való visszatérését, ha a kezdeményező lépést ők teszik meg; továbbá föltétlen ellenmondásban van a költemény további fejleményeivel.

Ne is szóljunk azon helyekről, hol a *követség* egyszerűen figyelmen kívül van hagyva.¹ De a XVI-ik ének eleje egészen más érzelmeket tár elénk a hős részéről.

¹ XI. 608: Νὺν δὲ τοῦ περὶ γούνατ' ἐμὰ στήσεσθαι Ἀχαιοὺς — λισσομένων. XIII. 115, hol Poseidon azt ajánlja az achivoknak, hogy engesztelődjenek ki Achilleussal. XVI. 71: Τάχα κεν φεύγοντες ἐναόλους — πλήρσιαν νεώων, εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων — ἦπια εἰδείη.

Itt Achilleus késznek nyilatkozik Patroklost elküldeni az ütközetbe, de majd szivére köti, hogy el ne ragadtassa magát a siker által harczy hevében „a végből, hogy az achivok visszaadják neki viruló foglyát és hogy ajándékokkal halmozzák el őt“ (XVI. 83.). Vagyis más kifejezéssel a tizenhatodik énekben bizonyos politikai számításból ugyanazt szeretné megnyerni, a mit a mai Ilias szerint neki a kilenczedik énekben amúgy is följajánlanak, de a mit ugyanitt, esküjére támaszkodva, szörnyű haraggal visszautasít, mert esküjét meg nem szegheti. Ez a két jelenet nem fér meg ugyanegy tervezet keretében; ¹ innen van, hogy a IX-ik ének megalkotása nem történhetett azon összefüggő elbeszélés szem előtt való tartásával, a melyet a ma fenlevő költeményben olvashatunk. Vajjon hogyan lehet ezt a szembeszökő ellenmondást megoldani? Íme a nagyszerű események láncolata, melyet minden habozás nélkül az eredeti költőtől származónak tekintünk, és mindamellett azt veszszük észre, hogy nincs összhangzatban a költemény legeslegrégibb alkotó részeivel, és nem találjuk összhangzónak a költemény alapvető szükséges részeivel. Nem a leg-

¹ Bergk (*Griech. Liter.* t. I. p. 594.) ellenkező véleményének daczára sem lehet a XVI-ik ének illető helyét interpolációnak tartani, mert ezen hely szorosan összefügg magával az alapeszme fejlődésével. Föltétlenül szükséges, hogy Achilleus szivére kösse Patroklosnak, nehogy túlságosan előre nyomuljon és hogy ezen figyelmeztetését meg is okolja; idejárul még, hogy valamely interpolációnak létjogosultsággal is kell bírnia: az pedig a szóban forgó helyen semmivel sem volna megokolható, mert ellenmondásban volna a költemény legjellegzetesebb jeleneteivel. Ugyan melyik rhapsodos hagyhatta volna figyelmen kívül a *Követséget*, ha a követség éppen ahhoz az elbeszéléshez tartozott volna, a melyiknek egy részét adta elő?

egyszerűbb magyarázata volna-e a tényeknek elfogadni, hogy a *Követség* nem szerepelt az alapvető, legrégebb énekesoportokban, hol a *Czivódás* szerzője sokkal szabadban fejtette ki tárgyát? Az ő Achilleusa egyszerre anyagi elégtételt is akart és a saját önzése kielégítését is kívánta. Mivelhogy sem az egyiket, sem a másikat nem ajánlották föl neki az achivok, úgy hitte, hogy azt az ő elismerésük és az ő saját érdekük révén nyerheti meg, a midőn Patroklost bele engedi menni az ütközetbe, s így megmutatja nekik azt, hogy ő nélküle csakugyan semmire sem bírnak menni, de a mikor egyúttal teljes megmentésüktől is óvakodik mindaddig, míg a rajta esett sérelemért önmaguktól ki nem engesztelik. Ebben a concepsióban tehát *Követség* egyáltalán nem létezett. És mind ennek daczára ez a *Követség* mint feldolgozandó tárgy akár a miatt, hogy a mondában már vonatkozások voltak rá, akár a miatt, hogy egyszerűen beleszőhető tárgyként jelentkezett a költő szemei előtt, oly csábítóvá lőn, hogy a költő nem tudott ellenállni a feldolgozás kísértéseinek, ha ez a feldolgozás mindjárt csak utólagosan történt is, s a költő nem sokat törődött azzal, hogy pontosan összefűzze s összeegyeztesse előbb alkotott énekeivel. Később aztán beleszőtték magába az Iliásba, éppen úgy mint a *Hektor és Adromache bucsúzását*; a beleolvasztás több vagy kevesebb ügyességgel történt. Hozzá tehetjük még, hogy akár a költeménybe való beolvasztás előtt, akár annak utána igen valószínűleg fölöttébb jelentékeny részeket toldottak hozzá; így például a Phoinixnak tulajdonított szerepet egészen, a mely semmiesetre sem tartozhatott a költemény eredeti tervezetéhez.¹

¹ Phoinix beszélgetése nagyon hosszadalmas mythologiai regé-

A X-ik ének vagy az úgynevezett *Doloneia* egy éjjeli hadi kalandot beszél el, melyet az elbeszélés szerint Odysseus és Diomedes visznek véghez a trójaiak táborában, még pedig ugyanegy éjjelen, a követségre következőleg. A két hős kegyetlenül meggyilkolja a thrák Rhesost és társait, kik csak az imént érkeztek a trójaiak segítségére, aztán útközben halálos csapást mérnek Dolonra, a trójai kémre; innen van az epizód elnevezése is. Már az ókorban úgy szokták tekinteni az egész éneket, mint az eredeti Iliáshoz hozzátoldott külön álló részletet;¹ a modern kritika is úgyszólván egyhangúlag csatlakozott ehhez a véleményhez, mely szinte önkéntelenül előtérbe tolul.² Rhesos és a hozzátartozó thrákok, kik itt a trójaiak legfőbb szövetségesei gyanánt vannak feltüntetve, máskülönben az Ilias egyetlenegy helyén sincsenek megemlítve; egyszerre csak ép oly hirtelenül feltűnnek, mint eltűnnek. Ugyanígy vagyunk ama csodálatos hadi szekérrel is, a melyet Diomedes hatalmába kerít. Egyébiránt az egész *Doloneia* cselekvénye okszerűleg semmi áron sem foglalhat helyet azon éjjel eseményei közt, mikor a követség hivatásában eljár, mert ezen éjjel úgy is nagyon meg van rakva eseményekkel s

lés, mely nem felel meg a költemény további compositiójának. Megjegyezték (Bergk, *Griech. Literat.* t. I. pag. 395), hogy a követek beszédében a költő állandóan a dualist használja, mintha csak Odysseus és Ajax ketten volnának a színen. V. ö. IX. 182., 183., 185., 192., 196., 197., 198. verseit.

¹ Eustathios p. 795. 41: Φασὶ δὲ οἱ παλαιοὶ τὴν ῥαψωδίαν ταύτην ὅψ' Ὀμήρου ἰδίᾳ τετάχθαι καὶ μὴ ἐγκαταλογηθῆναι τοῖς μέρεσι τῆς Ἰλιάδος, ὅπῃ δὲ Πεισιστράτου τετάχθαι εἰς τὴν ποίησιν

² Düntzer, *Die Doloneia (Homerische Abhandlungen*, Leipzig, 1872, pag. 303—325). — Maga Nitzsch, az eredeti *Ilias* egységének leglelkesebb védője, szintén toldaléknak tartja a *Doloneiát*.

azonkívül semmiféle összefüggésben nincs sem az előzőleg, sem az utólag végbemenő dolgokkal. Végül a költői inventio jellegzetes vonásainál és a stílusnál fogva is óriási különbség található ezen ének és a költemény legrégibb keletű részei között.¹ Lépten-nyomon látható benne az aprólékos dolgokhoz ragaszkodó ízlés, a harczosok ruházatának leírása, az arányosra kimért elrendezés, a mely már szinte az egyhanguságig van keresztül erőszakolva. Semmisem hasonlít kevésbé a *Czivódás* és *Diomedes harci kalandjai* rész költőjének nagyarányú költői tárgyalásához.

IV.

A *Doloneia* után a dolgok majd hogy nem ugyanazon állapotban vannak, mint az első ének végén. Keresztül-kasul azokon a hosszas elbeszéléseken, melyek a II-ik ének-től a X-ig terjednek, a helyzet alig változott észrevehetőleg. A XI-ik éneket minden megerőtetés nélkül hozzá lehet csatolni az I-sőhöz. De voltaképen még evvel sem mondtunk eleget: a valóságban úgy áll a dolog, hogy ha a két éneket közvetetlenül egymásra következőnek gondoljuk, nemcsak hogy a következő jelenetekben nem esik semmi kár, hanem erkölcsi értékben még inkább nyernek, mivel természetesebbeknek és megokoltabbnak látszanak.

Mit tár ez a XI-ik ének szemeink elé? Egy az achi-vok által megvívott és elvesztett nagy ütközetet. Reggel

¹ Az egyszer előforduló kifejezések, ἀπαξ ἐξημένα, bőviben vannak. Jegyezzük meg mint e nemből fölöttébb jellemzőt a φούξος szó alkalmazását (311., 398., 447. v.), mely egyebütt sehol sem fordul elő sem az *Ilias*, sem az *Odysszia* folyamán.

van. Eris elküldetvén Zeus által, minden lehető előkészít, hogy az ütközet szörnyűséges és vérengző legyen. Agamemnon, teli önbizalommal és harczi lánggal, ütközetre fegyverkezik. Misem természetesebb ennél az után a czivódás után, melyről az első énekben szó van, de viszont misem ellenkezőbb a valószínűséggel azon sok balszerencse után, melyről a nyolczadik ének szól, és az után a követség után, melyet a kilenczedik ének beszél el nekünk.¹ Mielőtt az ütközet megkezdődnék, Zeus a legérelyesebben kifejezést ad akaratának és maga veszi kezébe az események intézését (52—55; 73—83). Az ő parancsának következménye, hogy egyetlen isten sem mer beleavatkozni a dolgok folyamatába; pusztán ő maga intézi az ügyeket kénye-kedve szerint, mindig szem előtt tartva Achilleus megboszulását, a mint az Thetisnek megígérte vala. A mint eddig egész szereplése bizonytalan és kiszámítás nélkül való volt, úgy most hirtelenül határozott irányt vesz és teljesen méltó hozzá. Új bizonyíték ez megint azon szoros összefüggés mellett, mely fennáll ezen ének és a *Czivódásról* szóló ének között.

Az egyszer nekiindult események csodaszerű egyenességgel haladnak előre, a mi épenséggel nincs ártalmára az elbeszélés valószínűségének. Agamemnon itt már aztán valóban fejedelemhez méltó szerepet játszik, kitünik vala-

¹ Igazán erkölcsi ellenmondás van a IX-ik ének kezdete közt, hol Agamemnon teljes csüggettségében van bemutatva, és a XI-ik ének első jelenete közt, hol el van telve reménységgel és ügyének biztosra vett sikerével. És mégis a manapság fenlevő két jelenet egyetlenegy éj által van egymástól elválasztva, a mely alatt pedig annak kellett bekövetkeznie, hogy Agamemnon még jobban elcsüggedjen a döllyfös visszautasítás miatt, melylyel Achilleus az ő általa megkisérlett kiengesztelődést fogadta.

mennyi fölött, és éppen az ő vitéz fegyvertényeiről van véve a szóban forgó ének czíme is (Ἀγαμέμνωνος ἀριστεία). előre Zeus figyelmezteti Hektort, hogy vonuljon vissza a háttérbe, míg Agamemnon a csata színterén leszen, és legyen résen, hogy menten színre lépjen, a mint majd Agamemnon eltűnik. Minden esemény az ő parancsa szerint igazodik, és még magának a győzelemnek közepette is szinte szüntelenül előre érezzük a bekövetkező vereséget. Innen a compositio szembeszökő világos volta. A nap közepe táján Agamemnon megsebesül és kénytelen visszavonulni. Ekkor az események színjátéka változik. Hektor a harcok gomolygásába rohan „hasonlóan a viharos szél rohamához, mely a magas hegyek ormairól lecsap a sötét tengerre“. Az achivok ellenállása három drámai phasison megy keresztül, melyek megható következése folyton a végleges vereség felé halad: mindeniknek megvan a maga jellegzetes sajátsága, és nagyon alkalmas azon hősök nevével jelölni, kik ott a főszerepet játszsák: legelőször Diomedes és Odysseus, azután Odysseus egyedül, végül Menelaos és Ajax. Mindegyikök vagy megsebesül, vagy visszaűzetik. Ajax, ki legutolsónak marad, nyomról-nyomra kénytelen visszafelé huzódni; Zeus, mindvégig híven szerepéhez, végül engedni kényszeríti, és így a harczmező el van veszve.

Ezen egész elbeszélés, melyet Hermann G. egyenesen isteninek nevez¹, valóban egyike az *Ilias* legremekebb részleteinek; de a mit e helyt nyomban meg kell jegyeznünk, az abban áll, hogy ez a rész szakasztott azon vonásokat viseli magán, a melyek az I. éneket jellemzik. Az elrendezés benne is szinte a végtelen egyszerűséggel

¹ Hermann, *Opusc.* V. pag. 52.

határos; az események benne gazdagon fejlődnek a nélkül, hogy csak egyetlen pillanatra is zavarosak lennének; minden főszereplő személy akkor jelenik meg, mikor a dolgok természetes fejlődése kívánja, még pedig olyan módon, hogy egyiknek szereplése sincs a másikéval összekeverve, fölcserélve. És mindamellett ez a világos és egyszerű szerkezet el van halmozva az elbeszélő részek gazdagságával. A mint a költő váltogatja a különféle cselekvényeket és érzelmeket, kénye-kedve szerint kelti föl bennünk az épp oly különböző, mint mély benyomásokat, melyek a természetes fejlődés folyamán nyomról-nyomra kísérnek bennünket egészen a bonyodalom megoldásáig. És a mi szembeszökőbb a költőnél, az abban áll, a mi már az I. énekben is leginkább magára vonta csodálkozásunkat, hogy nagyon jól ért ahhoz, hogy életerőtől duzzadó alakokat teremtsen, hogy megszólaltassa a szenvedélyeket, hogy minden helyzetben közvetlenül meg tudja ragadni minden egyes személyének valódi érzelmét, s végül hogy minden egyes hőst fel tudja ruházni az őt jellemző különös sajátságokkal, még pedig a nélkül, hogy ezért külön kellene őket leírnia. Mindaz, a mi csak a homerosi typust megalkotja, együtt van itt és a legmagasabb mértékben megnyilatkozik.

Ezen megjegyzések egytől-egyig alkalmazhatók a csata leírására, vagyis a XI. ének legnagyobb részére (1—596. v.); de aztán egyáltalán nem illik rá arra a részre, mely azután következik (597-től az ének végeig). Ezen utolsó részlet valóban teljesen különálló epizódja a megelőző elbeszélésnek. Nestor fölveszi hadi szekereire a megsebesült Machaont. Achilleus észreveszi ezt sátrából, és minthogy nem tudja kivenni, ki sebesült meg, elküldi Patroklost, hogy tudakolja meg, ki a megsebesült. Patroklos elmegy

Nestor sátrába, de vonakodik tovább ott maradni; sietőségét Achilleus türelmetlenségével okolja meg. De mindez nem akadályozza meg Nestort, hogy Patroklost egy hosszas beszéddel tartóztassa, a mely éppen nem vág bele a helyzetbe. A mint Patroklos visszaindul, találkozik a megsebesült Eurypylossal, s mind jobban és jobban megfélelkezvén arról, mily türelmetlenül várja őt Achilleus, ott marad Eurypylosnál. És nem is történik meg előbb az események további folyamán, mint a XV. énekben, hogy rágondolja magát az Achilleushoz való visszatérésre, mikor t. i. már látja az achivok végveszedelmét. Patroklos csak a XVI. ének elején van Achilleus oldala mellett, a nélkül, hogy csak valami határozott említés történnék is ott az ő visszatéréséről, s az egész dolognak olyan színezete van, mintha e helyt sem az egyik, sem a másik nem emlékeznék vissza ezen ide s oda való járás első indító okára. Következőleg minden arra vall tehát, hogy Patroklos megbízatásának ez epizódja későbbben toldott hozzá a költeményhez, és igen valószínű, hogy maga ezen utólagos toldás is megváltozott a későbbi kibővitések révén. Minden esetben áll az, hogy a kérdéses szakaszt nem lehet kiegészítő része gyanánt tekinteni annak a szép elbeszélésnek, a melyre az Iliasban manapság következik.¹

¹ Hermann G. volt az első, ki figyelmeztetett a Patroklos megbízatásával járó nehézségekre és az e tárgyra tett megjegyzései élénk világításba helyezték azon részek viszonyait, melyek az *Ilias* cselekvényének folyamatába kerültek. (*De interpolatore homerico, Opusc. tom. V.*) — A kibővitések közül a legszembetűnőbb, Nestor elbeszélése, valószínűleg valamely régi epikai dalból átvéve került az Iliásba, a mint ezt Nitzsch feltételezi (*Sagenpoesie* pag. 129) és Bergk is csatlakozik hozzá (*Griech. Lit.* pag. 601.)

V.

Mindaz, a mi az achívak veresége és Patroklos közbelépése közé van foglalva (tehát a XII., XIII., XIV. énekek és a XV. ének legnagyobb része), részint úgy tekinthető, mint a megelőző események folytatása, részint mint a *Patrokleiára* vonatkozó előkészítés. Mindezek különböző korú és nem egyenlő értékű énekek, a melyekben helyenkint föl-fölragyognak a legkiválóbb szakaszok szépségei, jóllehet különben úgy látszik, hogy ezen énekek egyikének sem volt része a költemény alapvető, legrégibb tervezetében.

Itt van mindjárt az erődítvény ostromlása és a görög tábor elfoglalása (Τερχομαχία). A megelőző ének költője úgy képzelte magának a görögök táborát, mint a melyet egyszerű földhányások, árkok öveztek; ez számtalan helyből kiviláglik.¹ Itt megváltoznak a dolgok és azon veszszük észre magunkat, hogy egy valóságos várerődítvény-nyel vagyunk szemben, mely hatalmas kövekből szilárdan van építve, s melyet fatornyok és mellső védőművek vesznek körül; az erődítvény kapuit hatalmas, nehéz ajtószárnyak zárják el, a melyek maguk is óriási keresztgerendákkal vannak megerősítve. Ez a tábor egy megerősített hely; ez az, melyről azt láttuk, hogy a görögök Nestor tanácsára építették, mint az a VII. ének végén el van beszélve, és most ezen erősség felállításának igen valószínűtlen epizódját szándékozunk megmagyarázni, a mely, úgy látszik, el lőn feledve; szükséges volt ennek fölállítása, hogy be lehessen vinni az Iliásba egy ostromlásról szóló elbeszélést. Ezt a csodálatos erősséget vala-

¹ XI. 48., 51., 277., 311., 557., 569. versek.

mely olyan költő gondolta ki, kinek szándéka volt az achivok vereségéről szóló elbeszéléshez még valamely folytatást fűzni: új dolgot kívánván alkotni, kigondolt magának egy ilyen ostromot. Később látni fogjuk, hogy a hajók mellett vívott ütközet, mely a XV. ének végén a voltaképen való *Patrokleának* kezdetét képezi, mindenestre korábbi keletű, mint az *Ostrom*. Hisz már el volt beszélve mind a harc mezejéről való meghátrálás (XI. ének), mind pedig az az őrjöngő viaskodás, mely aztán egészen a táborig húzódott (a XV. ének vége és a XVI-iknak eleje). Mi más eszköz kínálkozott volna már most az elbeszélés kibővítésére, mint egy közvetítő körülménynek a feltételezése? Egy dolog volt, a mi szinte maga-magától kínálkozott: annak az elgondolása, hogy a trójaiak győzedelmüknek két phasisa között egy időre megálltassanak. Hogy meg lehessen őket állítani, szükség volt valamely akadályra: ime ez adja okát az erősség emelésének és az ostrom elbeszélésének. A XII. ének mindenestre így van hozzátoldva a legrégibb, alapvető énekekhez. De vajjon ez a hozzátoldás legalább nem tekinthető-e úgy, mint ugyanazon énekek szerzőjének alkotása, ki első alkotását kibővíteni és teljesebbé tenni szándékozott? Mi a magunk részéről nem hiszszük. Az alapvető inventióban, t. i. az erősségről szólóban, van bizonyos művésziesség. A mi a szó valódi értelmében vett homerosi művészetet lényegesen jellemzi, az az eszközök végzetlen egyszerűsége párosítva a hatás nagyszerűségével. A XI. ének szerzője semmiesetre sem szorult volna rá ezen erőtetett szerkesztésre, hogy drámai hatásban bővelkedő részt alkosson: ő bizonyára nagy hatást gyakorolt volna ránk és felköltötte volna szenvedélyeinket épp oly erősen valamely egyszerűbb ezölöpépítmény ostromával

és védelmével is. Az elbeszélés, meg kell vallani, nagyon szép; de hát nagy naivság kellene azt állítani föl alapelvül, hogy mindaz, a mi az Iliásban szép, már szükségképen a legrégibb, alapvető költő művének is kell lennie; a kérdés lényegét annak kiderítése képezi, hogy az itt szóban forgó szép természete megegyezik-e azon szépség természetével, mely az I. és XI. énekekben föltalálható. De bajos dolog elvitatni, hogy a tizenkettedik ének regélései nem vallanának valami tudományosabb színezetű, s ennek következtében sokkal kevésbbé önként megnyilatkozó művészetre. A cselekvény úgyszólván sokkal inkább kívül esik a személyeken, nincs oly teljességgel beléje öntve azok szenvedélye, jóval nagyobb teret és fontosságot enged a dolgok folyamatának, a minek következménye aztán, hogy az erkölcsi phasisok nincsenek többé oly határozottan körvonalozva. Hozzá kell még tennünk, hogy a szóban forgó elbeszélés a trójai Polydamast már úgy vezeti be, mint ismert személyiséget (60. vers), jöllehet szereplése csak a következő ének körébe vág; ide járul még, hogy Sarpedonnak s a lykiabelieknek elsőrendű szerepet tulajdonít, a melylyel pedig a költemény legrégibb részeit alkotó elemekben sem találkozunk.¹

A XIII. énekben egészen sajátos jellegű elbeszéléssel találkozunk, mely még az úgyszólván kézzelfogható betoldások közepett is eléggé szembeszökő; ezen elbe-

¹ Nem mondok semmit a 3—34. verssorról, mely az erősség jövendő lerombolásáról szól, — mert az olyan rész, a melynek nem akad mássa az egész költemény folyamán s mely ellenmondásban áll a homerosi költészet legállandóbb szokásaival, de a melyet úgy tekinthetünk, mint utólagos hozzátoldást, mely teljesen független attól az elbeszéléstől, mely reá következik.

szélés tölti ki a XIII. és XIV. énekeket, valamint a XV. ének első részét.

Az ütközet további erőfeszítéssel folyik. Az a sejtelmünk támad, mintha most már a cselekvénynek rohamosan kellene előretörnie, s íme várakozásunk ellenére inkább meglassódik. A mint Zeus látja, hogy a trójaiak győznek s következőleg az Achilleusnak ígért bosszúállás a megvalósulás felé közeledik, elfordítja tőlük tekintetét. Ennek aztán az a következménye, hogy az események megszűnnek tovább is vezetés alatt állani s e helyett céltalanul hullámszanak erre-arra. Poseidon, ki eddig távol tartotta magát a cselekvéstől, jóllehet ellensége volt a trójaiaknak, él az alkalommal, hogy Zeus hátat fordít az eseményeknek s nyomban az achivok segítségére siet. Egy hatalmas erővel és fenséggel teljes leírás tárja szemeink elé a tenger hullámain át megtett útját (10—38. vers), a mi azonban egyébként nem sokat lendít az eseményeken. Majd Kalchas álarcza alatt, majd valamely ismeretlen személyiség alakjában buzdítja az isten új harczokra a legfőbb fejedelmeket. Az igazat megvallva, inkább másokkal cselekedtet, mintsem hogy ő maga cselekednék. Egy végtelenül össze-vissza kuszált¹ hosszú hadakozás folyik le szemeink előtt. De előbb még át kell esnünk egy nagyon is közepes érdekességű epizódon; ez t. i. az Idomeneus és Poseidon között lefolyó (206—239. vers) épp oly untató, mint céltalan találkozás; ez akkor történik, mikor Poseidon Thoas alakját ölti magára; ezt követi Idomeneus és Meriones összejövetele (246—332. vers). Az achivok részéről Idomeneus, a trójaiak pártjáról

¹ Legalább így van több helyén: mások ellenben igen szépek, (különösen a 361—672. v.) A különösen szembeötlő aránytalanság ezen énekek főjellemvonása.

pedig Aeneas a hadakozás főhősei; ez az elbeszélés egészen az epizódszerűség jellegét viseli magán,¹ a nélkül, hogy a cselekvényen láthatólag lendítene egészen azon pillanatig, mikor Hektor, harczosait közös támadásra gyűjtven össze, a trójai vitézek egész gomolyával ráveti magát Ajaxra (723—837. v.).

Mintán Poseidon közbelépése, azt lehet mondani, minden eredmény nélkül maradt, a tizennegyedik ének az achivok főfejedelmeinek tanácskozásával kezdődik, a melyben Agamemnon még egyszer a hazavitorlázás tervével áll elő. Előbb Odysseus, majd utána Diomedes kardoskodnak a terv ellen. Mindaz, a mi csak itt szemünk elé tárul, csak arra emlékeztet vagy azt ismétli, a mit már láttunk: ezen hely az *Iliásnak* egyik legesleggyengébb része.² Poseidon negyed izben jelenik meg egy ismeretlen öreg ember alakjában³ s egy lángoló felbuzdítással vet véget a vezérek tanácskozásának. Ezen eredmény nélkül való tanácskozások középett, mely a sikertelen harcokat követte, semmisem halad előbbre. Ebbe a lassúságba belefáradva, már szinte hajlandók vagyunk Homeros álmosága miatt panaszkodni, mikor

¹ Éppen ez a rész az, hol az *Iliásnak* a részletekben mutatkozó ellenmondásai a legszembeszökőbbek. A paphlagonok királya, Pylaimenes például, kit Menelaos az V-ik ének szerint, (575—579. vers) már megölt vala, itt siránkozva követi fiának holt testét, ki saját szeme láttára esett el (656—659. vers).

² Ebben az ismétlésben magában sokan azt a szándékot akarták látni, hogy ezzel az egyhangúsággal a költő a nőttön-növő veszedelmet akarta szemléltetni. De erre nézve legalább annyi elengedhetetlen volna, hogy Agamemnon maga jelezné néhány szóval a veszedelmek ezen összetorlódását.

³ Ez az egyedül álló eset az *Iliásban*, hogy valamely isten ily határozatlan alakot öltson fel.

egyszerre csak hirtelenül föl villan előttünk egy ragyogó és fenséges epizód, *Zeus elámíttatása* (Διὸς ἀπάτη). Héra, hogy Poseidon céljainak előmozdításán fáradjon és Zeus figyelmét elterelje, fölkeresi őt a Gargaron ormán, szerelmével elbűvöli és az Álom segítségével mély szendergésbe meríti. Most már Poseidon is, ki csakhamar értesül a dologról, azon helyzetbe jut, hogy kénye-kedve szerint cselekedhetik (153—362. sor), a mint már ez a megelőző ének elején is megtörtént vala. Most már ötöd-ször történik, hogy közbelép, harcra tüzeli az achivokat, és egy eddig ismeretlen eszmét sugall nekik, hogy t. i. cseréljék ki egymással fegyvereiket.¹ Ő maga személyesen lépked a hadsorok élén.² A trójaiak hátrálni kezdenek; Hektort, ki Ajax fegyverétől megsebesül, bajtársai a Skamander partjára viszik, a hol csak nagy ügygyel-bajjal bír magához térni.

Mig ez történik, a trójaiak már jótova távoznak a hajóktól, miután elriasztották őket a görög tábortól és visszaszorították a síkságra.

Ekkor felébred Zeus. Nyomára jön, hogy mi történik, felingerlődik és gondja van rá, hogy a dolgokat olyan állapotba terelje vissza, a milyenben elalvása előtt voltak. Poseidon, miután Zeus figyelmezteti őt, hogy hagyjon

¹ Ez a fegyverkicserélés magában a forrongó ütközetben megy végbe, mert valamely más fegyverszünet itt képtelenség és nem is kerül semmi módon sem szóba.

² Legalább a költő így adja elő (384—387. v.); de nem látszik az, hogy az istent a viaskodók közül senki más ne látta volna. És mindjárt a leírás, bármily ragyogó is magában véve, valóban csak pusztán erkölcsi közbelépésre vonatkozik, a mely csak látszólag különbözik a XIII-ik ének leírásától. Poseidon tényleg most sem vett több részt az ütközetben, mint azelőtt.

föl a beavatkozással, csak kénytelen-kelletlen engedelmeskedik, de ellenállani nem merészel. Apollón Hektort új lelkesedésre gyulasztja s ő maga áll a trójai hadak élére, visszariasztja a győző achivokat, sánczaik árkat jókora térségen betölti s szétrombolja az egész erődítvényt. Minden oly színben tűnik föl, mintha emez erődítvény egyáltalán soha nem is létezett volna, a mi megint csak azt akarja mondani, hogy a cselekvény itt van hozzáforrasztva ahhoz a helyzethez, mely a tizenegyedik ének végén volt leírva, mikor t. i. az achivok, távozni kénytelenülven az elvesztett csatatérről, visszamenekülnek hajóik mellé.

Itt végződik voltaképen Poseidon beavatkozásának epizódja, mely a XIII. ének elején vette kezdetét s a mely epizódnak Héra agyafűrt ravaszkodása képezi középontját.

Ha ezt az epizódot úgy állítjuk magunk elé, mint valami egészet s gondolatban kiszakítjuk a többi rész közül, nem lehet kétségbe vonni, hogy benne a conceptionnak s kivitelnek bizonyos fajta egysége nyilatkozik. A költőnek, kinek ez a gondolata először támadt, nyilvánvalóan az volt szándéka, hogy elbeszélését a XII. énekkel fűzze össze, a melynek eseményeihez csatlakozik. A költő az általános cselekvénybe valamely meglepő peripetiát akart belevinni, akár hogy azt változatosabbá tegye, akár hogy a görögök veresége egy-két részleges sikerrel meg legyen szakítva. Művének folytatói aztán beleszerettek az ő gondolatába. Művek a benne található számos elütőség daczára is nagy mennyiségű sajátosságot tár elénk. A párbeszédek túlságos bőségben vannak alkalmazva, gyakran fölötte fárasztók: a XIII-ik éneknek egy harmadát, a XIV-iknek pedig

mintegy felét foglalják el. Maga az elbeszélés csak közepes sikerrel van keresztülvive;¹ de a költőnek ki-válóan ragyogó képzelmi ereje fejlődik ki előttünk az elszigetelten álló jelenetekben, mely inkább a leírás mint a dráma erejével hat reánk; ilyen például Poseidon megérkezésének leírása (XIII. 10—38.), melyet már Longinus annyira megcsodált, még pedig joggal; ilyen Zeus és Héra szerelmeskedése az aranyfelhőben (XIV. 346—351.), továbbá néhány gyönyörű hasonlat (XIV. 392. s köv. v.)³ A Herakles-mondára tett czélzások XIV. 250. s köv. és a XV. 25. s köv.) sajátos tanubizonyosságok annak megvilágítására, hogy még egyszer jelezve lássuk annak valószínűségét, mekkora befolyást gyakoroltak az egykorú költészetek a mi szóban forgó tárgyunkra.

Vessünk még egy futó pillantást még ama két hozzátoldott részletre (367—591), mely közvetlenül most

¹ Christ W. *Iliadis carm.* Proleg. p. 41. Schömann után megjegyzi, hogy a XI. ének 595. és a XV. ének 591. versei között a falak ostromán kívül semmisem történik, a mi a cselekvény menetét bármi tekintetben is előbbre vinné.

² Hoffmann, *Quaestiones homericae*, Clausthal, 1848. t. II. pag. 232: Apparet ejusmodi fuisse huius poetae ingenium, quod luxuriaret in describendis rebus minoribus, quas summa cum elegantia exornat, velut initium libri N et praeclarissimam illam comparationem M 278 et quae leguntur E 384—400, at minus aptum fuisse hunc poetam ad efficiendum clarum et concisum narrationis progressum; pertinent eius carmina ad id genus quod eximia singularum partium, maxime minorum, pulchritudine et vi magis lectores delectat, quam aequabili et modesto totius narrationis habitu atque tenore. — A kritikus itt pusztán egyetlenegy szerzőre gondolt: de eme három ének mélyebbre hatoló tanulmányozása, úgy látszik, végleg bebizonyította, hogy itt tévedés volt a dologban (v. ö. Ameis-Henze a XV-ik ének Appendixe, 116. s köv. lap); a jelzett hasonlóságok mindenesetre tényeken alapulnak.

következik. Az első rész (367—414) átalán kölcsönvett versek segítségével Patroklost mutatja be nekünk, a mint az achivok balszerencsájének láttára Eurypylos sátrából kimegy és visszatér Achilleushoz; ez egészen új jelenet, mely a XI-ik énekben végződő epizódhoz van hozzá fűzve, hogy azt mintegy újra fölidézzé emlékeztünkben és előkészítsen bennünket arra a fontos szerepre, mely majdan Patroklosnak a XVI. énekben jut.¹ Második fele (415—591. v.) sokkal fölötte áll az elsőnek: gyönyörű leírása ez az ütközetnek, melynek minden valószínűség szerint az volt a czélja, hogy az események fonalát még nagyobb pontossággal s lelkiismeretességgel ragadja meg azon a ponton, a hol a XI-ik ének nagy elbeszélése elejtette vala; valóban nagyon figyelemre méltó, hogy pontosan ugyanazzal a verssorral végződik ez is (591. v. vesd össze XI. 595.) Ezt valószínűleg úgy kell tekintenünk, mint a kiegészítés egy nemét, melyet utólag toldottak hozzá az *Ilias* egy nagy középponti epizódjához, a $\Lambda\iota\omicron\varsigma\ \acute{\alpha}\pi\acute{\alpha}\tau\eta$ címűhöz.²

¹ Patroklos, kinek dolga a XI. ének vége szerint oly sürgős, itt egészen kénye-kedve szerint használja föl idejét, mi több, teljesen megfelelkezik ama küldetésről, melylyel őt Achilleus megbízta vala (390—404). Eme versekre vonatkozólag érdekes összehasonlítani Hermann, *Opuscula* tom. V. pag. 61.

² Az apróbb részletekben itt-ott mutakozó ellenmondások mindamellett a legkevésbé sem engedik azt hinnünk, hogy még emez elbeszélésben is egyetlen író művével van dolgunk. Az látszik inkább valószínűnek, hogy a költő valamely régibb mondának töredékeit használta fel művében, talán éppen azért, mely eredetileg az 596-ik sortól kezdve a XI-ik ének végét képezte vala.

VI.

Így végre elérkezünk a *Patrokleióhoz*, azaz az Ilias legfontosabb forduló pontjához. Könnyen fölismerhető, hogy a költemény eme szakaszának eleje a XV-ik ének 592-ik sorával kezdődik. Itt valóban az események összefoglalásának egy nemével találkozunk, melynek nincs egyéb célja, mint hogy határozott körvonalakban tüntesse föl a helyzetet s még egyszer emlékezetünkbe idézze a lényeges adatokat mindjárt egy oly elbeszélés elején, melynek érdekkeltése attól függ.

A trójaiak Hektor vezetése alatt rá vetik magukat a hajókra. Ajax, kit e helyen éppen oly módon találunk az első szerepet játszó harcosok közt, mint a XI-ik ének alapvető szakaszának végén, vitézileg védi a hajókat. Az ütközet pompásan van megírva, mely a homeerosi költés egyik legszebb példányképe.

Már-már úgy látszik, hogy az achivok veszve vannak, midőn Patroklos közbenjár érettük Achilleusnál. Barátja előtt élénk színekkel ecseteli az achivok szomorú sorsát, úgy a mint az a XI-ik ének végén volt, még pedig a nélkül, hogy legkisebb célzást is tenne azon eseményekre, melyek azután következtek. Daczára a végső veszedelemnek, ez megtagadja a harczban való személyes részvételt, de megengedi barátjának, hogy magára öltse fegyverét és hogy így viasszaszoríthassa a trójai harcosokat. Ennek ugyancsak el is érkezett már az ideje. Ajaxot már visszaverték, dárdája nyelét ketté törte Hektor, ki már éppen tüzes csóvát készül dobni az egyik hajóra. Ennek láttára Achilleus sürgeti Patroklost, nagyhamarosan fegyverre szólítja myrmidon harcosait s vé-

gül, miután előbb egy ünnepies imádságot mondott el, hiveit elküldi az ütközetbe. A mint ez a nagy ember-tömeg elrendezve tömött harczi sorokban a küzdő térre megérkezik, nyomban nagy fordulatot vesz az események folyamata. A tüzet fogott hajót eloltják, a trójaiakat a hajóktól viasszaszorítják és ugyancsak kénytelenek sereg-stől visszavonulni a tábornt övező árkon.¹ Semmisem viseli jobban magán az epikai jelleget, mint eme vad futás ecsetelése. Mikor a tábor már meg van mentve, Patroklosnak meg kellett volna állania, ha Achilleusnak engedelmeskedett volna. De ő be akarja fejezni győzedelmét; a visszafelé rohanók egy részét elvágja a többi-től s rettenetes mészárlást viszen véghez. Ide van beékelve a *Patroklos és Sarpedon által megvívott párviadal* (419—683. v.), mely Sarpedon halálával és a lykiabeliek megfutamodásával végződik. Úgy látszik, ezek a Xanthos mellől való lykiabeliek az *Iliás* alapvető énekeiben még ismeretlenek; mindenesetre nem lehetetlen, hogy a párviadalról szóló emez elbeszélés, a mely egyébként könnyű szerrel kiszakitható a többi részből, későbbben ékeltetett be a *Patrokleia* című szakaszba.²

¹ A *Patrokleia* szerzőjének nincs tudomása az erődítvényről, a mi a mellett látszik bizonyítani, hogy az ő compositiója előbbi időkből való emez inventiónál. Íme az oka, miért volt kénytelen a Διὸς ἑπάρη szerzője, ki művét egyszerre akarta hozzá illeszteni az *erősség ostromáról* szóló énekhez is, melyben az erődítvény szerepel, meg a *Patrokleia*hoz is, hol az ismeretlen, az erődítvényt Apollón által elbeszélése végén lerontatni (XV. 364—366). Ez a nagy és hatalmas erődítvény éppen oly csodaszerűleg tűnik el a föld színéről, mint a hogyan felépült.

² Egyébíránt két vonatkozás található benne a XII-ik énekre (512. és 558. v.). — A délvidéki lykiabeliekre s azoknak az Ilias-ban betöltött szerepére lásd Christ *Prolegomena* 34. §. — A Sarpe-

Ha ezt a részt kihagyjuk, akkor az események természetes láncolata nincs megszakítva. Miután Patroklos ama trójaiakat, kiket a többiektől elvágott vala, lemészárolta, a fényes sikereitől és vértől elkábulva a többiek üldözésére iramodik. Szép drámai mozzanat ez, minthogy ez dönti el Patroklos halálát, a mint ezt a költő erős vonásokkal jelezte is (684. s köv. v.).¹ A mint a trójaiakat üldözőbe veszi, Patroklos megpillantja a csatasíkon Hektort, elejti harci szekérének kocsisát, Kebrionest, mire holtteste körül örvongó harcz fejlődik ki. Apollon beavatkozása a győzedelmet Hektornak juttatja. Patroklosnak, kit Apollón isten már ugyanis megfosztott fegyvereitől s Euphorbos is ütött rajta egy sebet, a közeledő Hektor adja meg a kegyelemdöfést; a hős szemeire ráborul a halál, de haldoklása közben megjövendöli Hektornak, hogy Achilleus majd bosszút áll haláláért.

A szó voltaképen való értelmében vett *Patrokleia* teljes egészét képez emez elbeszélés határai között. Egészen természetszerűleg kapcsolódik a költemény legrégibb alkotó elemeihez, vagyis más szóval az *achívak vereségének* (XI. ének) egy részéhez, a mely maga is szoros összefüggésben van a *Czivódás* című részlettel, más részről pedig *Hektor halálának* elbeszélésével (XXII. ének).² Az ének egyébiránt olyan jellemvonásokat tár sze-

don haláláról szóló elbeszélés nagyon rávall a XXII. ének azon részére, hol ~~Hektor~~ halála van elbeszélve.

¹ A 685-ik verssor, a hol a lykiabeliek megvannak nevezve, okvetetlenül valami csekélyebb módosuláson esett át, miután a megelőző epizódot betoldották.

² Mindamellet emez összefüggés helylyel-közzel nem egészen pontos. A XI. énekben (84–86) ugyanis dél van, holott a XVI. énekben (777. vers) annyi közbeeső nagy esemény daczára is

meink elé, a melyeket emez énekek sajátságaiként tűntettünk vala föl; ilyen az elrendezés mesterkéletlensége, a cselekvény előrehaladásának világossága, a szenvedélyek játéka.¹ Ellenkezőleg, eme szakasz telve van ellenmondásokkal szemben a *Követség* című részszel, és ezek az ellenmondások onnan erednek, hogy ez a conceptió teljesen elüt Achilleus jellemétől. A *Követség*-ben Achilleus csekély súlyt fektet a neki fölajánlott anyagi elégtételre: ő megsértetett és véleménye szerint ez a sértés helyrehozhatatlan. Itt ellenben úgy van feltüntetve, mint kinek legfőbb vágya az achivokat anyagi kárpotlásra bírni. Ha megengedi azt, hogy Patroklos résztvegyen az ütközetben, ez nem azért van, mintha ő szánalommal viseltetnék a görögök iránt, hanem egyszerűen azért, hogy megmentse a saját hajóit (80—82. v.). Végül szívére

a napnak déli szaka éppen hogy valamelyest van mulófélben. Ez a körülmény nagyon is okot ad a megütközésre a napjainkban meglevő költeményben, melyben annyi mindenféle történik az így jelzett időpont között; de még az esetben is, ha-a *Patrokleiat* és az *achivok vereségét* közelebb hoznák is egymáshoz, ez a pontatlanság még mindig fenmaradna. Meg lehet engedni, hogy a XVI-ik ének eme szakasza valamely olyan rhapsodos által ékeltetett be, ki megfeledezett a XI-ik énekről.

¹ Nem volna helyén tehát következőleg a nagyon csekély fontosságú részleteken fennakadni, a milyen például a költő részéről hősével szemben tett apostrophálás (20. v. Τὸν δὲ βαρὺ στενάχων προσέφη Πάτροκλος ἱππεύ. V. ö. 584., 693., 744., 787., 812., 842.). Megtörténhetik a költővel, hogy egy napon kedve telik az ilyen s hasonló eljárásban, máskor meg aztán lemond róla. Bizonyos általános tekintetben a Patrokleia amaz egyik része az alapvető Iliasnak, mely legtöbb lyrikus elemet tartalmaz. A költő maga itt sokkal többször lép közbe, mint egyebütt; de ezt talán ama nagyon eleven rokonérzés kifolyása gyanánt lehet tekinteni, melyet hőse iránt s annak szomorú végzetével szemben tanusít.

köti barátjának, hogy sikereitől el ne kapassa magát, ne űzze tovább is a trójaiakat; ezzel az a szándéka, hogy az achivok őreá, Achilleusra, szoruljanak s megkiséreljék őt ajándékokkal birni engesztelődésre (83—86. v.); ez teljesen érthetetlen dolog, ha ez ajándékokat az achivok már egyszer amúgy is följánlották neki, ő pedig határozottan visszautasította.¹ A mi a *Patrokleia* és a *Hektor halála* című részek egymáshoz való viszonyát illeti, azt is fölötte bajos megállapítani. A Patroklos halálát tárgyaló jelenet nagyon közel hasonlóságban áll a Hektorét rajzolóval, a melyre azon kívül még határozott czélzást is tesz. Ha a két leírást összehasonlítjuk, azt lehet önmagunktól kérdeznünk, vajjon a *Patrokleia* nem a *Hektor halála* után lőn-e megszerkesztve. Ezen körülmény különben egyáltalán nem szolgálna akadályul, hogy ez is ugyanazon költőnek műve s hogy ő maga vette volna föl amaz alapvető énekek sorába, melyek az *Ilias*nak magvát eredetileg megalkották. Mindent összefoglalva ez a legvalószínűbb vélemény, bár el kell ismernünk, hogy a teljes bizonyosság igényével nem nyomulhat előtérbe.

A XVII. ének teljesen a Patroklos holttesteért vívott csaták körül forog. Következőleg könnyen érthető, hogy mindazok, kik az alapvető Iliasban összefüggő teljes

¹ Másrésről meg az is igaz, hogy olyan szinezete van a dolognak, mintha a 61—63. verssorok czélzást tennének ama szavakra, melyeket Achilleus a *Követségben* (IX. 650—653) mondott vala. De én úgy hiszem, hogy ez a vonatkozás csak látszólagos. "Εἴην a 61-ik verssorban annyit jelent, hogy „így szóltam magam-magamhoz“. A *Követség* költője az, ki visszaemlékezett erre a helyre és ki Achilleus szájába ugyanazt a gondolatot adta, a mely neki ezen helyen tulajdonított.

költeményt látnak, úgy tekintik eme részt, mely a cselekvény teljességéhez elengedhetetlenül megkívántatik. Ha egyszer Patroklos meg van ölte, valóban szükséges, hogy arról is értesüljünk, mi módon jutott vissza a holttest Achilleus birtokába, hacsak azt nem akarjuk, hogy az elbeszélés meg legyen szakítva. De ha eme rendszerkereső eszmével szakítunk, ítéletünk egészen másként üt ki. Az elbeszélés nagyon hosszadalmas, zürzavaros és egyhangú; egyáltalán semmi, vagy csak csekély inventio, egyetlen egy, a szó valódi értelmében vett drámai helyzet sem akad benne. Rendszertelen ideoda kapkodás, a melyben bőven találhatók a reminiscenciák vagy a közvetetlenül átvett kölcsönzések; e tekintetben különösen a XI. ének van igénybe véve. Ama törekvés, hogy az ember eme compositióban mindamaz alapvető elbeszélés szétmorzsalódott részecskéit felkutassa, melyek a sok betoldás közepett lassan-lassan szinte elenyésztek, merőben agyrémszerű kísérlet volna. Mi a maga egészében úgy tekintjük emez éneket, mint ama lassú fokozatos fejlődés egyik tagját, melyek kisebb vagy nagyobb sikerrel beleolvadtak az alapvető *Ilias* testébe. Az ének szerzőjének vagy szerzőinek legfőbb célja különben szemmel látható: szándékuk volt a *Patrokleiát* teljesebbé tenni és a következő ének némely részei előtt mintegy az utat egyengetni, a mely ének pedig, az igazat megvallva, éppenséggel nem szorult rá effajta egyengetésre.

VII.

Az *Achilleis* elnevezés, a melynek egyébként semmi historiai értéke sincs, nem egyéb kényelmes elnevezésnél, hogy vele az *Ilias* hét utolsó énekét megje-

löljük: s ezen énekeket csakugyan teljességgel Achilleus tölti ki. Ennek következménye, hogy egy teljes csoportot alkotnak; de ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ugyanegy időben is alkottattak, sem hogy ugyanegy költő művei.

Különböztessük meg mindenek előtt eme csoportozatban a XVIII. és XIX. énekeket, a melyek az Achilleisnek bevezetését képezik.

A XVIII. ének kezdete úgy jelentkezik előttünk, mint a megelőző elbeszélés vége; de az tisztán kivehető, hogy leginkább a következő legkiválóbb epizodnak, vagyis a *Fegyverkészítésnek* szolgál előjátékaul. Antilochos Patroklos halálának hírével jó Achilleushoz. Achilleust bőszt fájdalmának ereje kezdetben úgyszólván összemorzsolja; kétségbeesése arra indítja Thetist, hogy kíséretével, a Nereidákkal együtt kijőjjön a tenger mélységes fenekéről. A hős teljesen érzeketlen marad édes anyja vigasztalásaival s aggodalmaival szemben, és semmi egyebet sem forgat lelkében, mint barátja megbosszulását, s következőleg így implicite már letesz az achivok ellen forralt haragjáról is: a régi szenvedély helyét szívében most egy új szenvedély foglalja el. Thetis ekkor új fegyverzetet ígér fiának azok helyett, melyeket Hektor Patroklosról lerabolt vala, s ez az ígélet szemmel láthatólag legfőbb tárgyát képezi eme jelenetnek, mely így szoros összefüggésben áll a *Fegyverkészítés* egész epizódjával. Egyébként mit tartunk felőle? A Nereidák neveinek felsorolása, azoknak Thetis barlangjában való összegyülekezése, azoknak hosszú kíséretben való megérkezése Achilleus sátra mellé, siránkozásuk, bucsúzásuk, mindez inkább leíró ízlésre vall, mintsem az ősrégi homerosi költésre. Viszont Achilleus érzelmei

hatásossággal és fenséggel vannak megrajzolva; kétségbeesése, szenvedélylyel teli önfeláldozása elvesztett barátjáért, mélységesen meghatnak bennünket. És mialatt anyjának, Thetisnek távozása után Iris meghagyásából előretör s a sánczárók töltésére föllép s megállítja a trójaiak előnyomulását, kik a két Ajaxtól el akarják ragadni Patroklos holttestét, az inventio valóban megkapó. Itt a XVIII. ének első részében is megkísérlették a régiebb elemeket az újabb hozátoldásoktól elkülöníteni;¹ de ezen kérdés eleddig nincs kielégítő módon megoldva, s a mi a kérdés mai állását illeti, természetesebb eme részt úgy tekinteni, mint a mely teljesen méltó a költemény kiválóan becses részei mellett szerepelni. — A XVIII. ének emez első része mindenesetre egy nagyszerű drámának kiindulási pontját képezi, mely méltó egy Aischylos tollára; de aztán nyomban utána a cselekvény bosszantó módon megoszlik; nincs többé sem egység sem fokozatos fejlődés: a világos és alapvető nagy vonásokban megalkotott szerkezet helyett az apró-cseprő dolgok fölöttébb ügyes és szellemes elrendezése tárul föl szemeink előtt. Két párhuzamos jelenet következik most egymás után: az egyiknek tárgya a *Trójaiak éjjeli gyülekezése* (243—313. v.), melyen Polydamas azzal a tervvel áll elő, hogy vissza kell vonulni Trója falai közé, míg Hektor makaesul ragaszkodik ama javaslatához, hogy mihelyt megvirrad, nyomban támadást kell intézni a görög hajók ellen. A másik részt ama *Halotti szertartások* képezik, melyeket Patroklos holttestének Achilles és a myrmidonok rendeztek (314—368. v.). Eme két jelenet közül úgy az egyik mint a másik új eredetre

¹ V. ö. Christ W. kiadásával.

vall. Úgy látszik, hogy az első rész Hektornak a XXII. énekben (100—104. v.) elmondott néhány szava után készült; a második rész pusztán csak kibővítés, a mely magában véve nem sok jelentősséggel bír, hanem a mely az arányosságra való törekvésnek köszöni eredetét. Arra volt szükség, hogy valamint a trójaiak, úgy az achivok is tegyenek valamit ezen éjjelen. — Egyik epizód a másikat kergeti. A XVIII. ének egész második felét Thetis Hephaistosnál tett látogatásának elbeszélése s az isten által a hős számára kovácsolt remek fegyvereknek szép leírása foglalja el.

Már Zenodotos az ó-korban úgy tekintette eme részt, mint az eredeti szöveghez későbbben hozzáadott toldalékot; megütközött ugyanis annak láttán, hogy mennyire nem szükséges a pajzsnak leírása a költemény cselekvényéhez.¹ Azonkívül még azt is megjegyezte, hogy az egész leírás, minden látszat szerint, sokkal későbbi és előbbre haladott technikai iparra vall, mint a milyenről az *Ilias* egyéb részei tanubizonyságot tesznek;² továbbá, hogy ha összehasonlítjuk a költemény

¹ V. ö. a 483. vershez irt scholionját.

² A mi ezen leírás művészeti értékét illeti, lásd Helbig a *Homerosi Epapoea* című művének 31-ik fejezetét. A szerző nagyon sikerülten mutatja be itt eme résznek valódi jellegét. A költő itt nem ír le valamely valósággal létező műremeket; ha maga képzel olyat magának a saját felfogási módja szerint, csak a lelkesedést meríti abból, amit valaha láthatott, nevezetesen phoenecziaiak által behozott iparművészeti remekeket, érczedényeket, vázákat, vagy emez edények görög utánzatát. Mindamellett úgy vélekedem, hogy Helbig túlságos nagy szerepet tulajdonított a költő inventiójának. Hogy a költő az ő szerkesztésekor ily bőséges alapra terjeszkedve járhatott el, ha nem csalódom, annak kell tulajdonítani, hogy a plasztikai művészet ekkor már nemcsak egyes elszí-

alapvető részleteivel, ez a részlet kevésbé komoly, és inkább epizódszerűsége törekvő művészetet árul el; továbbá, hogy azt hiszi az ember, hogy már szinte érzi ama gondolkodási és kifejezésbeli módot, mely az *Odysseiában* uralkodóvá válik. Mindez magában véve igaz; de a mint a dolog a valóságban áll, kétségtelen, hogy a Thetis és Hephaistos között lejátszódott egész jelenet úgy tekintendő, mint többé vagy kevésbé későbbi időkből származó toldalék. Eme kiegészítésre valóságban csak akkor lett szükség, midőn az alapvető legrégibb énekeket egy teljes költeménynyé foglalták össze. Csak ekkor, a *Hektor halála* című énekben szorult bővebb magyarázatra, hogy hogyan öltötte magára Achilles az isten által kovácsolt fegyvereket;¹ ez a magyarázat, mely a legrégibb hallgatóságnak még nem volt szükséges, minthogy a legendából még teljesen ismeretes volt előtte, későbbben került aztán bele magába a költeménybe, még pedig epizód alakjában.

Az egész tizenkilencedik énekben nincs egyetlenegy jelenet sem, a mely a költemény általános cselekvényének szempontjából a szó valódi értelmében fontos volna; pusztán csak az *Achilleus és Agamemnon kiengesztelődése*

getelt jeleneteket tudott ábrázolni, hanem már a szó valódi értelmében vett compositio-kísérleteket is. Íme annak oka, miért tartottam én lehetetlennek eme rész eredetét igen korai időkre vinni vissza.

¹ XXII. 316. v. Azon eshetőség sincsen kizárva, hogy ez a verssor, mely néhány kéziratból amúgy is hiányzik, interpolálnak tekintendő. Ezen esetben a Thetis és Hephaistos közt végbemenő epizód és maga a fegyverkovácsolás is nem volna egyéb, mint pusztán ama csodaszerű inventiók egyike, melyekkel az alapvető énekeket szinte túlön-túl megterhelték, mikor azok már nagyon is egyszerűeknek kezdtek vala feltűnni.

czímű részletet tekinthetjük ilyennek. Az összes többi rész eléggé sivár vagy érdek nélkül való aprólékos dolgok halmaza. Thetis istenasszonyt magát látjuk közbelépni, hogy a legyeket távoltartsa Hektor holttestétől: elég jelentéktelen dolog arra, hogy egy istennő gondját képezze. Aztán, mikor a kiengesztelődés megtörtént, annak hosszas megvitatásával húzzák-halasztják az időt, hogy vajjon enni kellene-e előbb vagy sem, mint az ütközetbe belefognának. Egyedül Achilleus jelenti ki, hogy semmi néven nevezendő ételt sem vesz magához. Hiábavaló minden erőltetés, hogy szándékaról legyen. Maga Athené kénytelen beleavatkozni, hogy a hőst tudtán kívül ambroziával étesse. Semmisem kevesebb homerosi, mint az effajta inventiók. Pusztán a vége táján vesz az elbeszélés hirtelenül hatalmas lendületet, mikor a költő a haragtól elöntött fegyverkező Achilleust vezeti szemeink elé, a mint haraggal telve Hektor előkerítésére és megölésére indul; hiában rémisztgeti őt szörnyű jóslatával Xanthos nevű lova, mely egy időre föl van ruházva a beszélő tehetséggel. Mindent összevéve, emez ének középpontja a *Kiengesztelődés*. Ezt a részt úgy tekinthetjük, mint a mely régibb keletű az ének többi szakaszainál, föltéve mindamellett annak megengedését, hogy Agamemnon párbeszéde bőségesen megvan rakva betoldásokkal.¹ De vajjon a *Czivódás* szerzőjével ugyanazonos írónak kell-e tulajdonítanunk? Ha az *Ilias* kezdettől fogva összefüggő költemény volt, úgy mindenesetre szükséges benne egy, a kiengeszte-

¹ Így ki kellene belőle szakítanunk a Herakles születésére vonatkozó teljes legendát (91—136. v.). Már a XV. ének elemzésénél láttuk, mekkora befolyással voltak a Herakles születéséről szóló mondák az *Ilias*ra vonatkozó betoldásokra.

lődést tárgyaló jelenet, s innen van, miért tekintik ezt a részt az alapvető jelenet megrongálódott maradványának általában mindazok, kik, a mennyire mi meg tudjuk ítélni, ehhez a véleményhez csatlakoznak. Az igazat megvallva, a kiengesztelődésnek ezen állítólagos szükségessége csak önkényszerű föltevésen alapszik. Achilleus elküldte Patroklost résztvenni az ütközetben, a nélkül hogy valakitől bármi tanácsot is kért volna. Véleményem szerint semmisem gátolná őt abban, hogy most ő maga is oda rohanjon harczosaival, a nélkül, hogy Agamemnonnal kiegyezkedett volna. És a következő énekekben tényleg úgy fog cselekedni, mintha teljesen egyedül volna és a kiengesztelődésnek semmi különösen érezhető hatása sem volna az eseményekre. Nagyon lehetséges, a mint fel is teszük némelyek, hogy későbbi időkben, vagy Achilleusnak őseredeti jelleme kezdett egy kissé szelidülni, vagy hogy a finomabbá vált erkölcsi érzések kíváncsiságá tette az eme sérelmekről való kölcsönös feledést. De azonkívül magában a jelenetben Achilleus személyisége semmiesetre sincs benne olyannak feltüntetve, mint a milyennek várnók. Nagyon bajos elhinni, hogy a *Czivódás* szerzője oly ellágyultnak képzelte volna, és hogy az új szenvedély — mert hiszen ez az, mely a régebbi fölé kerekedik — párbeszéde alkalmával nem jutott volna sokkal erővel-telibb kifejezésre. Az ajándékokat és esküdözéseket tárgyaló egész jelenet, mely a kiengesztelődés után következik, szoros összefüggésben áll a IX. énekben elmondott *Követséggel*. Ott a követség mindamellett úgy forog szóban, mintha a megelőző éjjelen történt volna (145. és 195. v.), míg a költemény után valósággal a két nappal előbbre eső estén esett volna meg. Ebből az apró részletből talán arra lehetne

következtetni, hogy abban az időben, mikor a *Kiengesztelődés* szerkesztetett, az *Ilias* még nem volt teljesen megalakulva, s hogy következőleg az események chronológiája még akkor nem volt oly szilárdan megállapítva, mint megvan napjainkban. — A mi az ének végén levő szakaszt illeti, az *Achilleus fegyverkezését*, (357—424. v.) jóllehet nem képezi a *Hektor haláláról* való ének okvetetlen kiegészítő részét, mindamellett eleitől fogva nagyon is része lehetett benne, és semmisem akadályoz bennünket abban, hogy benne eme szép elbeszélés alapvető részének elejét lássuk.

Íme, elérkeztünk a XX-ik énekhez; itt kezdődik amaz ütközet, melynek Hektor halálával kell végződnie. Hanem előbb a kezdetén (1—74. v.) az istenek egy általános gyűlésének vagyunk tanúi, kik Zeus kijelentéséből az ellenséges felek két pártja szerint oszolnak meg s aztán alászállanak a csatamezőre, hol majdan részt akarnak venni a harczokban. Ez a szakasz nyilvánvalólag arra van szánva, hogy az utána jövő ének *Theomachiájának* előkészítése gyanánt szolgáljon, és következőképen mindaz, mit ennek az epizódnak eredetéről elmondandók vagyunk, szintűgy eme hetvennégy verssorra is kívánjuk alkalmazni. Kövessük csak magát a cselekvény folyamatát: Achilleus kutatja Hektort; Apollón Aeneast ingerli föl ellene s ebből egy párviadal keletkezik, mely az egész ének legnagyobb részét kitölti (75—352. v.). Ezen elbeszélés, semmi kétség benne, aránylag későbbi keletű. Eltekintve attól, hogy számos utánzásra akadunk benne, mindennek inkább mondható, mint drámai erejűnek; Achilleus jellemét fonák helyzetben tünteti föl; a cselekvény haladását megállítja s nyilvánvaló benne a párbeszédekkel való visszaélés.

Jegyezzük meg azt is, hogy benne a természetfölöttinek egy olyan alkalmazására is akadunk, mely sokkal kevésbé egyszerű és sokkalta távolabb áll a valószínűségtől, mint az *Ilias* legrégibb, alapvető részei.¹ Úgy látszik, a szerzőnek nem volt vele egyéb célja, mint hogy Aeneas szereplését kibővítse; s bár távol vagyunk attól, hogy eme hősnek genealogiája az interpolációnak benyomását tenné reánk, a mi eléggé egybehangzó vélekedés szerint sokak részéről átalán el van fogadva, mi inkább hajlandók vagyunk az egész epizód létjogát mégis csak abban keresni. — Átalán véve semmi sincs ebben az egész huszadik énekben, kivéve a végső szakaszt (381—503. v.), a miről azt lehetne mondani, hogy már kezdettől fogva valószínűleg hozzá tartozott az alapvető elbeszéléshez. A költő úgy vezeti szemeink elé Achilleust, mint a ki kergeti, űzi maga előtt a trójai harczosok tömegét, a kik között szörnyű mészárlást visz véghez, s végül a mint legelső ízben találkozik Hektorral, kit dárdahajításai elől maga Apollón ragad el. De a legkiválóbb epizód, vagyis Achilleus és Hektor párviadala, magában ebben a szakaszban is nem egyéb, tiszta utánzatnál, s ugyanolyan természetű maga a befejezést alkotó végső leírás is, a mely Achilleus harczy szekérét vezeti szemeink elé, a mint törizúzza az elcsatoltakat s az egész kocsi vértől piroslik. Ide járul még, hogy a csodás elem benne is a valószínűtlenségek éppen

¹ V. ö. a 335. verssel, hogy mi módon menti meg Poseidon Aeneast. — Christ. *Iliadis carmina*. Proleg. pag. 27: Aeneae certamen cum Achille illepidissimum et ex Iaciniis aliorum carminum, atque etiam ejusdem libri (201—202=432—433), misere consutum, si quod additamentum Iliadis, divino Homeri ingenio indignum est, ut vere Homerum, si hős quoque versus fecisset, dormitasse diceres etc.

oly hasznavehetetlen jellemvonásait tünteti föl s éppen annyira kedvét leli a túlzásban, mint ezt a megelőző szakaszban tapasztalhatni.¹ Hajlandók vagyunk azt a véleményt táplálni ennek következtében, hogy az elbeszélésnek ez a szakasza később toldatott hozzá az Achilleus és Aeneas közt végbement ütközethez, hogy a következő jeleneteknek mintegy bevezetését képezze.

A *folyó mellett vívott ütközet* (a XXI-ik énekben) képezi valóban közvetlen folytatását ennek a leírásnak. Achilleus jobbra-balra osztogatja a szörnyű halált a Xanthos folyó partjain, sőt még magában a folyam medrében is. Megöli a thrák Asteropaiost is. Ekkor a folyam fölingerlődik ellene, s mikor Achilleus még vele is daczol, haragjában örvénylő hullámai alá akarja temetni.² Achilleus menekülni akar; a Xanthos folyam üldözi, sőt utóbb még a Simois folyót is segítségül hívja: a két folyó kiárad, elönti a síkságot, sodrában holttesteket és fegyvereket hömpölyget. Achilleus elpusztulna, ha az istenek nem állanának oldala mellett; de Hera parancsából Hephaistos oltalmazására siet. A kiáradt vizet Hephaistos tüzlángjai eloltják. Az égés megállítja az áradatot s megint visszatereli medrébe. Végül a Xanthos folyó kegyelemért könyörög és minden elcsöndesedik. Mi sincs híresebb ennél az elbeszélésnél: ez

¹ A Hektor által elhajított dárdát Athene egyetlen lehelete hárítja félre, míg az V-ik énekben maga az istennő keze volt ez, mely Ares dárdáját Diomedestől elterelte (853. v.), s mi több az így félreterelt dárda megint csak visszakerült kiindulási pontjára. (437—441. v.). Ezek itt mind olyan jelek, a melyek már nagyon elütő izlésre vallanak.

² Eme részben számtalan nehézségre bukkanunk, s igen valószínű, hogy e szakasz valamely átdolgozáson esett át.

mindenesetre hatalmas és ragyogó képzelmű költőnek műve, a kiben csodálatos módon egyesül a dramatikus tehetség a leíró képességgel; de ha arra kerül a sor, hogy eme szakaszban homerosi elemeket kutassunk, a szónak jelentése szükségképen megváltozik. A mi a homerosi művészetet jellemzi, főleg lényeges vonásaiban, a mint az már előttünk a *Czivódás*, *Agamemnon vitézkedése*, a *Patrokleia* című énekekben jelentkezett vala, nem áll egyébből, mint már akkor is megjegyeztük, mint a hatás nagyszerűségéből, párosítva az eszközöknek a végletekig menő egyszerűségével. De íme az Achilleus és Xanthos közt végbemenő harcban éppen az ellenkező az, mi meglep bennünket. A hatás bizonyára nagyszerű, de azt rendkívüli eszközök hozzák létre. Egy folyót kiáradtatni medréből, aztán, mintha ez magában véve még nem volna elég, még egy másikat is segítségére hívni, féktelenül szabadjára bocsátani egy tűzvészt keresztül-kasul az egész síkságon s ott mindent teljesen lángba borultan tártni szemeink elé, belevinni a harcba még a két őselemet is, egyszóval fenekestül felforgatni mindent pusztán egyetlenegy ember kedvéért, kit elég volna maga alá temetni egy felkavart hullám is: ez olyan költőnek művére vall, a ki semmiféle fáradtságot sem kimél, csakhogy bennünket ámulatba ejtsen s bennünk borzadalmat támaszson.

Ezen szakasz után következik voltaképen ama rész, melyet eredetileg az *Istenek összeütközése* czimen szoktak nevezni (383—585. v.), és a melyet a kritika, úgyszólván, egyetértőleg elvetett. A két ellenséges fél istenei minden ok nélkül harczra hívják egymást, még pedig kettesével, s ezeknek a kihívásoknak nincsen egyéb czéljuk, mint hogy összeszólalkozásokat vagy össze-

ezivódásokat hozzanak létre, a melyeket csak ügygyelbajjal lehet komoly számba venni. Azt lehet mondani, hogy az interpolatiók az Ilias egyetlenegy helyén sem szembeszökőbbek, mint éppen e helyen. Ha ezt a szakaszt a megelőzővel összevetjük, szinte természetyszerűleg azon gondolatra jövünk, hogy ennek okvetetlenül előbb kellett megszerkesztetnie, és hogy a Hephaistos és Xanthos között vívott csata nem tekinthető egyébnek, mint egyszerűen csak egy ragyogó epizódnak, melyet utólag csatoltak hozzá a cselekvényben szegényes *Theomachiához*, mely már ekkor meg volt alkotva; ha ugyan eme szakaszt nem azon szándékkal szerkesztették, hogy emez epizódnak keretét szolgáltasson.

Közvetetlenül az istenek összeütközése után (az 526. verssel) kezdődik *Hektor halálának* fenséges elbeszélése, a mely ezen ének végével együtt egészen magában foglalja még a következő éneket is. Míg a megrémült trójaiak tömegestül rohannak vissza a város kapuin át, melyeket Priamos király parancsából a menekülők előtt megnyitottak vala, Apollónnak egy ravasz cselfogása egy darabka időre távol tartja Achilleust, ki egy pusztá árnykép üldözésének fog neki. A trójaiak közül az egyetlen Hektor az, ki helyt mer állani, megáll a falak tövében (XXII. ének, 5. v.) és várja Achilleust. Hiába kéri őt egymásután apja is, anyja is a bástya fokáról, hogy térjen vissza a városba: szívszaggató könyörgésükre süket marad, sél lévén szánva az összeütközésre. De íme, a mint Achilleus megjelenik, hirtelenül erőt vesz rajta a leküzdhetetlen megborzadás. Futásnak ered, ellensége nyomról-nyomra követi, és a költő belevon bennünket eme lélekszakadva való futásnak minden egyes megindító mozzanatába, hol Hektor élete forog

koczkán. Az egész költeményben nem akad hozzáfogható gyönyörű részlet. Zeus elfordul tőle és sorsára hagyja a szerencsétlen Hektort: ekkor Pallas Athene megállítja Achilleust, aztán pedig fitestvérének, Deiphobosnak alakjában oda megy Hektorhoz s ráveszi őt, hogy álljon szemtől-szembe üldözőjével. A két ellenfél végül szemtől-szemben áll egymással. Az összecsapás megkezdődik. Hektor, miután az istenek is cserben hagyták őt, legyőzetik és elesik; torkát szúrja keresztül Achilleus fegyvere, de még életben van. Esengve kéri Achilleust, hogy legalább holtteste iránt legyen kimélettel, és halála után adja vissza övéinek; Achilleus engesztelhetetlen marad, az elesettnek nekirontva megadja a kegyelemdöfést; Hektor meghal, de előbb megjósolja kegyetlen legyőzőjének, hogy az ő végzete is nemsokára beteljesedik. Majd azután, míg az achivok örömben győzedelmi paiánt énekelnek legfélelmetesebb ellenségüknek holt teteme körül, a költő egy éppoly egyszerű, mint megrázó ellentéttel az öreg Priamos szívszaggató fájdalmát, Hekuba kesergését, mindennekfelett pedig Andromache kétségbeesését és megindító siránkozásait tárja szemeink elé.¹ Ennek a hosszú elbeszélésnek páratlan szépsége leginkább az érzelmek igazvoltában és erejében, a sorsfordulatoknak, melyek az események természetes egymásutánjából a legcélszerűbb mesterkélttség nélkül fejlődik, nagyszerű változatosságában, és végül ama hatalmas alakítási módban

¹ Manapság általánosan el szokták fogadni, hogy ez a siránkozás későbbben kibővítettett az árvák helyzetéről szóló valamely általánosan elterjedt közhelylyel, a mely szakasz egyébként gondolatokban fölöttébb dús és amúgy is nagyon érdekes, de a mely minden valószínűség szerint nem vonatkozhatott Hektor fiára.

áll, a melyeknél fogva a költő érvényre tudja emelni a nagy drámai helyzeteket s ért a cselekvény alapvető phasisainak éles határolásához. Ez az ének az egész *Ilias* legpathetikusabb éneke s nincs benne több egyetlenegy sem, mely nagyobb mértékben magán hordaná az alapvető részek legjellemzőbb vonásait.

Valamint a *Czivódás* című énekben a költő megelégszik a szereplő személyiségek lehető legkisebb számával: úgy itt is elég neki pusztán két ember, kiket egymással szemtől-szembe állít, hogy szemeink láttára szerkeszsze meg és bonyolítsa le a legmegindítóbb és legteljesebb drámát.¹ A *Hektor Halála* című emez elbe-

¹ Az a néhány, valódi vagy csak látszólagos vonatkozás, melyek a XXII-ik énekben az *Ilias* különböző részeire czéloznak, éppenséggel semmitsem bizonyítanak emez ének elsőbbsége ellen. A 46—52. verssorokat utólagosan vehették bele ezen énekbe, a mikor az *Ilias* teljessé lett, hogy még egyszer emlékezetbe idézze Lykaon és Polydoros halálát. De azt sem tartom lehetetlennek, hogy e helyen is éppen úgy mint másutt is, ez a látszólagos vonatkozással bíró rész megelőzte ama helyet, a melyre vonatkozni látszik s éppen ez adott okot amannak megszületésére. Ugyanígy áll a dolog a 100—103-ik verssorokkal is, a melyek minden látszat szerint a XVIII-ik ének ama jelenetére vonatkoznak, hol Polydamas szerepel; de ezen jelenet abban az elbeszélésben, a melybe bele van ékelve, nem sok fontossággal bír; nem valószínű-e tehát, hogy ez utólagosan a *Hektor halála* című ének ama verssorai hatása alatt készült, a melyeknek a mai költeményben az a czéljuk, hogy bennünket arra figyelmeztessenek? — De viszont azon hiszemben vagyok, hogy a XXII-ik ének későbbi keletű, mint a VI-ik énekben a *Hektor és Andromache bucsúzása* című részlet. Véleményem szerint úgy látszik, hogy a XXII-ik ének 105-ik versora nyilvánvalólag a VI-ik ének 442-ik sorából van kölcsönvéve; a megfordított vonatkozás nem lehetséges; mert az itt kifejezett érzelem sokkal tökéletesebben helyén van a VI-ik, mint a XXII-ik. énekben.

szélés képezi szemmel láthatólag az utolsó énekek magvát; a mi pedig a következő részeket, vagyis magát a költemény végét, valamint a megelőző szakaszokat illeti, minden valószínűség arra mutat, hogy utólagosan toldották hozzá.

A XXIII-ik ének két terjedelmes szakaszból áll. Az egyik részt a Patroklos emlékére rendezett halotti ünnepélyek képezik a (1—256. versek). A mi ebben az elbeszélésben leginkább hiányzik, az a fenségesség, tehát következésképen a leglényegesebb homerosi jelleg. Minden csak bizonyos convenientiával van benne leírva, az érzelmek éppen úgy, mint a cselekvények, a nélkül, hogy a költő mégis néha megfelelkezni látszanék önmagáról, vagy hogy művészete magasabb szárnyalást venne. Az a rövid epizód, mely Irisnek a szelekhez való küldetését tárgyalja, mikor azok késlekednek Patroklos máglyájának tüzeit lángra lobbantani, leginkább jellemzi az egész énekben mutatkozó eljárási módot; a költészet sohasem bír itt magából a tárgyból törni magának utat, hanem maga az író erőlködik azt minden áron felciczomázni, hogy tárgyát költőibbé tehesse.

A szó valódi értelmében vett halotti szertartások elbeszélése után közvetlenül következnek ama híres halotti versenyjátékok, melyeket Achilles Patroklos tiszteletére rendezett vala (257—897. v.) A XXIII-ik ének eme második szakaszát némely műbíráló sokkal magasabb becsünek nyilvánította, mint az első.¹ Az első részben csakugyan valóságos remek részeket rejteget, de az elrendezés mindennek inkább mondható, mint a műigényeket kielégítőnek. A költő egymás után nyolcz különböző

¹ Bergk, Griech. Literat. tom. I. pag. 639.

játékot ír le szemeink előtt, a mi egy kissé még is sok. Az ember érdeklődése kimerül, a minek maga a költő is annyira tudatában van, hogy maga is lépten-nyomon érzi az elbeszélés befejezésének sürgető szükségességét. Pusztán csak a kocsiverseny van megrajzolva minden aprólékos vonásában, melyben leleményes és szellemes sorsfordulatok vannak, a melyek azt nagyon drámaivá teszik. De aztán nagyon rohamosan átsiklik az elbeszélő az ökölharczon, a birkózáson, a futóversenyen, a fegyverforgatáson, a koronghajtáson, a nyíllövésen és geregydobáson.¹ A rövidítésre való törekvés legszembetűnőbben észrevehető a birkózásról szóló elbeszélésnél, a melynek utolsó része elől körmönfont ügyességgel tér ki; Achilleus egyenlő versenydíjakat juttat mind a két versenyzőnek, Ajaxnak és Odysseusnak, és hirtelen véget vet összemérkőzésüknek „azon célból, hogy egyéb görögöknek is módjukban legyen a versenymérkőzés“ (737. v.). Ezen föltett szándék, hogy a mű minden áron, még annak megkoczkáztatásával is, hogy a kifejlődés drámai elemei is föláldoztassanak, befejezett egészet képezzen, semmi szín alatt sem vall semmi tekintetben sem homerosi eljárásra.²

¹ Igen valószínű, hogy három játék, úgymint a fegyverforgatás, a koronghajítás és a nyíllövés utólagosan toldattak be. Erre lehet következtetni ama két helyből, a hol Achilleus (621—623. v.) és Hektor (634—640) nem emlékeznek meg többről, mint öt játékról (Lachmann, *Betrachtung*. pag. 86 és Lehrs *De Aristarchi studiis homericis* pag. 424.) De ha még ezen toldaléktól eltekintünk is, az észrevételek érvényben maradnak és úgyszólván semmitsem veszítenek erejükből.

² Nem akarok itt hivatkozni egyéb érvelésekre, melyeket annak bebizonyításánál szoktak felhozni, hogy a versenyjátékok eme leírása kevésbbé régi, mint az Iliasnak kezdőleges, alapvető részei.

A XXIV-ik éneknek, mely az *Ilias* befejezését képezi, tárgya *Hektor holttestének kiváltása* (Ἑκτορος λóτρη). Az istenek megkönyörülnek Hektoron, ki nem részesül temetési szertartásokban. Zeus magához hivatja Thetist és őt bizza meg Achilleusnak arra való előkészítésével, hogy adja ki immár legyőzött ellensége holttestét. A maga részéről meg elküldi Irist az öreg Priamoshoz, hogy vegye őt rá arra az elhatározásra, mely szerint ő maga megy el Achilleushoz kikönyörögni fia holttestét. Priamos az éj folyamán csakugyan elmegy, daczára Hekuba minden esdeklésének, hogy csak ne menjen. A hozzája csatlakozó Hermes gyámkodása következtében, ki azonban nem ismerteti meg magát, az öreg át tud hatolni a görögök táborán s végül elérkezik egészen Achilleus sátraig. Ott Achilleus lábai elé veti magát s egy csodálatra méltó szép jelenetben sikerül neki a hős szívét meglágyítani. Minden nagyon szép ebben a méltán híressé vált elbeszélésben. Achilleus megmosatja Hektor holttestét s Priamost vendégszerető fogadtatással hal-

Azt a megjegyzést teszik például, hogy azok a hősök, kik a játékokban résztvesznek, nevezetesen Agamemnon és Diomedes, csak nem régen sebesültek meg és hogy azóta az ütközetekben való részvevéstől átalán tartózkodtak; annál nyomósabb okoknál fogva kellene tehát olyan állapotban lenniök, hogy ne vehessenek részt a versenyjátékokban. Ezen okok azonban mind összesen a szigoruan vett valószínűség rovására esnek, de a melyek véleményem szerint, bármint álljon is az ügy, nem sokat nyomnak a latban és egyáltalán nem is volna semmi fontosságuk, ha ezen ének eredetileg független lett volna, habár úgy toldatott is hozzá a sorozathoz. Az már azonban sokkal jelentékenyebb dolog, hogy Eumelosnak, Admetos király fiának, és Epeiosnak, a trójai fa-ló építőjének nagyon fontos szerep jutott, holott az *Ilias*ban a hajók katalógusának kivételével, mind a kettő ismeretlen egyéniség.

mozza el saját sátra belsejében. De még mielőtt a nap fölkelne, Priamos Hermes kalauzolása mellett elhagyja a tábort és visszamegy Trójába. Ott már összegyűlkezve várja az egész népség, hogy megsirassa az Achilleus csapásai alatt elesett dicsőséges bajnokot. Az asszonyok között Andromache, Hekabe és Helena egymásután öntik ki szívszaggató panaszaikat.¹ Eme siránkozásoknak arányos alakja, melylyel túlzásba estek, midőn versszakokra akarták őket visszavezetni,² figyelemre méltó, és szerencsésen van megválasztva ama cél elérésére, hogy a fájdalom egyhangúságának jellegzetességét kifejezésre juttassa. Ezek után még ünnepiesen megülik Hektor temetése után a halotti tort s a nemes

¹ Eme siránkozásokat is sokan úgy tekintették, mint későbbi, utólagos betoldásokat (Seibel, „*Die Klage um Hektor*“ pag. 37. s köv. V. ö. Christ, *Prolegomena* pag. 27.) De semmisem látszik előttem kevésbbé valószínűnek. Az események fejlődésének arányossága miatt is szükség van rájuk, azonkívül tökéletesen beleillenek a XXIV-ik ének általános hangulatába. Azt mondják, hogy az aoidosok vagy a tüzetesen a halotti szertartásoknál szereplő külön énekesek ἔξαρχοι: név alatt fordulnak elő (721. v.) s hogy mindamellett azt látjuk, hogy mikor Andromache, Hekabe, Helene megkezdik siránkozásukat, emez igék vannak alkalmazva: ἦρχε (723. v.), ἔξηρχε (747. v.) és ismét ἔξηρχε (761. v.), a mi pedig ellenmondást foglal magában. Véleményem szerint emez ellenvetés nem sokat nyom a latban. A hivatásszerű aoidosok ugyanis megkezdhetik a halotti éneket valamely általános siránkozási formulával, valamely threnossal, a melyre aztán válaszul szolgál a nők halottsirató jajveszéklése; azután a legközelebb álló vérrokonok mindegyike belekezd valamely magában álló sirató dalba, a mikor a sor reá kerül, a mire aztán ugyanazon fájdalmas felzokogás képezheti a választ (ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες). A két dolog egyáltalán nem zárja ki egymást.

² Köchly: *Opusc. phil.* II. pag. 65.

fájdalom megnyilatkozásának szép jelene képezi a költemény befejezését.

Ezen XXIV-ik ének oly egészet képező gyűjteményt tesz ki, melynek egysége általán nem látszik kétségbevonhatónak. A Priamos és Achilleus közt végbemenő jelenet képezi középpontját, az, a mi bevezetés alakjában megelőzi, s a mi utána következik, nem egyéb mint a természetszerű megoldás. Az első szakaszban bizonyos vontatottság vehető észre; ide járul, hogy a személyek is halvány vonásokkal vannak jellemezve, de mindamelllett az egész éneken bizonyos kellemesség ömlik el az érzelmek választékos kifejezése és kecsessége következtében, és mikor a költő Priamost Achilleus előtt szerepelteti, minden erőltetés nélkül tud eljutni a szenvedélyesség legmagasztosabb kifejezéseig. És ennek daczára is bajos dolognak látszik emez ének szerzőjét ugyanazonosnak tartanunk a huszonkettedik ének és az *Ilias* legeslegrégibb alapvető részeinek szerzőjével. Gyakran megjegyezték már, mily fontos szerep jutott Hermesnek a *Hektor kiváltása* című elbeszélésben, a ki pedig a költemény többi részében, ellentétesen az *Odyssseiában* neki tulajdonított fontos szerepekkel, igen csekély jelentőségű. Ez olyan észrevétel, melynek mindenesetre megvan a maga jelentősége, mindamelllett ezen újítás után sem lehet a dolgot föltétlenül megmagyarázhatatlannak tartanunk, még akkor sem, ha egyetlenegy költő művének tételezzük föl. De sokkal határozottabbaknak tűnnek föl szemeinkben azok a jelek, melyeket az irodalmi jellemvonásokból alkothatunk. Az éneknek egész színezete sokkal közelebb áll az *Odyssseia* színezetéhez, mintsem az *Ilias* régebbi szakaszainak hangulatához. Maguknak a kifejezéseknek tekintélyes mennyisége van

átvéve ebből a költeményből.¹ Egyébiránt mindaz összevéve, a mi a főcselekvényt megelőzi, vagyis az istenek tanácskozásának jelenete és a Thetisre vonatkozó egész elbeszélés, valamely utánzó költőre vall, a ki, az igazat megvallva, véleményünk szerint maga is bizonyos zavarban van személyeivel és csak nagyon is közepesen tudja megoldani feladatát, hogy nekik hozzájuk méltó szerepet juttasson.² A XXIV-ik ének eszméje okvetetlenül a XXII-ik ének ama helyének hatása alatt született, a hol Priamos jajveszékel fiának halála fölött, és az ő nagy kétségbeesése közt ama szándokának ad kifejezést, hogy ki fog menni Achilleushoz és kikönyörgi tőle fiának holttestét. Előkelő tehetségű költő dolgozta föl emez anyagot és alkotta belőle a költemény befejező részét. Bár kevésbbé volt eredeti és kevésbbé tehetséges, mint az alapvető énekek szerzője, mégis nagyon fel tudott lelkesedni nagy elődjének mintaképén, és sokat át tudott venni annak költészetéből, a mennyiben művébe be tudta olvasztani mindazt, a mivel amaz nagyobb választékoság és gyengédebb érzés dolgában már természeténél fogva sokkal nagyobb mértékben föl volt ruházva.

¹ Christ, *Iliad. carm.*, Praef. pag. 34. Az összevetés munkáját maga-magának kell az embernek végeznie a lapok alsó részén megjelölt utalások segítségével, hogy az ember megállapíthassa, hogy valóban mily közel szomszédságban áll eme XXIV-ik ének magával az Odyseiával.

² Maga a verselésben való eltérés is figyelemre méltó: Christ, *Metrik der Griechen und Römer*, második kiadás, pag. 166.: Dass auch zwischen den einzelnen Gesängen des Homer ein grosser Unterschied in der Kunst des Versbaues waltet, wird sich jedem leicht ergeben, der nur einmal die melodischen Verse der Μῆνις und der Πρῶβρις mit den ungelenten Rhythmen der Λότζα "Εκτορος verglichen hat.

VIII.

Tegyük meg az összefoglalásokat. Az előbbieken rajzolt elemző ismertetésünkből néhány lényeges következtetés folyik, a melyeket mindig számon kell tartanunk, a mikor az *Ilias* megalakulását fejtegetjük. Íme a főbbek.

1. A költemény részeinek csak csekély mennyisége tekinthető régi alapvető elemnek, és csak csekély része hordja magán a közös eredet bélyegét.

2. Ha eme részeket kiszakítjuk azokból, a melyek őket manapság körülveszik, közvetetlenül észre lehet venni, hogy közülök némelyek — és ezek a legkiválóbbak — a nélkül, hogy összefüggő egész költeményt képeznének, mégis legalább az énekek egész sorozatát alkotják, a melyeket az események sorrendje egybefűz és az ugyanazonos helyzetek egybekötnek. Ezek a következők: A *Czivódás* (I-ső ének), *Agamemnon Vitézkedése* vagy az *Achivok Veresége* (XI-ik ének), a *Patrokleia* (XVI-ik ének némely hozzátartozó részszel) és *Hektor Halála* (XXII-ik ének). Ezen énekek olyan természetűek, hogy azokat egymástól függetlenül is elő lehetett adni, a nélkül, hogy a hallgatóság csak valami tekintetben is hiával lett volna valamely lényeges résznek, a mennyiben a közbeeső események vagy fölöslegesek voltak, vagy eléggé meg voltak magyarázva néhány bevezetésül szolgáló verssorral, vagy végül már amúgy is eléggé ismeretesek voltak a legenda révén.

Ezen énekek mellett akad még egynéhány más, melyek szintén alapvető énekek és minden valószínűség szerint ugyanazon eredetűek, de a melyeknek helye az énekek

sorozatában nincsen szintén oly határozottsággal megállapítva s körvonalozva már maga által a drámai fejlődés szükségessége által. Ezek a következők: *Diomedes hadi kalandjai* (V-ik ének), *Hektor és Andromache bucsúzása* (a VI-ik ének vége), a *Követség* (a IX-ik ének a maga őseredeti alakjában), és talán még néhány más szakasz is (mint például a II-ik ének gyönyörű részlete, *Hektor Párisnál* című jelenet a VI-ik énekben stb.), a melyeknek eredete fölött ma még nagyon bajos határozott véleményt mondani.

3. A költeménynek egyéb részei különböző eredetűek. Ezeket sokkalta későbbben toldották vala hozzá az alapvető énekekhez, egyiket az események szabad fejlesztésének czime alatt, a másikat mint összekötő szakaszt, de a melyet úgyszólván a legritkább kivétellel egytől-egyig különösen ama határozott szándékból szerkesztettek, hogy ama helyet foglalják el, a melyet a költeményben manapság elfoglálnak.

Íme ezekre az eredményekre jutunk magának a költeménynek tanulmányozása révén, a melyeket illetőleg most meg kell kísérlenünk, hogy a költemény historiai fejlődésére vonatkozó magyarázatok alapját előkészítsük.

HARMADIK FEJEZET.

Az Ilias megalakulása.

Foglalat.

- I. Az Ilias alapvető részeinek egységessége felől táplált hagyományos vélemény. Egy egységes nagy compositionnak valószínűtlensége azokban az időkben, midőn a költemény megszületett. — II. Az alapvető egységesség rendszereinek megvitatása. Nitzsch és Müller Otfried. — III. Az Ilias úgy tekintve, mint az egymástól független kisebb költemények gyűjteménye. Wolf. Dugas-Montbel. Lachmann. Eme nézetek megezáfolása. — IV. Közvetítő rendszerek. Wolf. God. Hermann. Grote elmélete. Guigniaut és Köchly. — V. Valószínű igazság. Az Ilias legelső magva. A sorrendbe fűzött és a hozzácsatolt énekek. — VI. A kifejlődést képező énekek. — VII. Az összekapcsolásra szánt énekek.

Úgy látszik, hogy az ó-kor nem tudott magának elég világos képet alkotni a homerosi költemények szerkezetéről. Azt lehet mondani, hogy inkább hagyományos alakjában tanulmányozta és csodálta őket, mintsem eredetük fölött módszeres kutatásokat tartott volna. Mint alább majd látni fogjuk, egy nagyon széles körben elterjedt vélemény szerint Athén kényurának, Pisistratosnak tulajdonították a két költemény végleges megállapítását. Annyit azonban mégis megengedtek, hogy előbb, még pedig hosszabb vagy rövidebb korszak tartama alatt,

okvetetlenül nagyon hiányosan körvonalozott állapotban kellett lenniök, a melyet a szétszórtság korszakának szoktak nevezni.¹

De ez a vélemény, a mennyiben fölötte véleményt nyilváníthatunk, semmi módon sem foglalta magában azt a gondolatot, mintha nem hittek volna a költemény eredeti egységében. Az alexandriai nagynevű kritikusok, nevezetesen Aristarchos, úgy gondolkoztak, hogy az idegen elemek különböző utakon és módokon keveredtek bele Homeros autentikus költeményeibe. Az egységben vetett hitőknek az egy költőnek, Homeros nevének használatával adtak kifejezést, a mennyiben az ő neve alatt ismerték úgy az *Iliast* mint az *Odysszeiát*; ama nagy gondosság és szorgalom, melyet azon czélból fejtettek ki, hogy amaz ellenmondásokat vagy eltéréseket, melyek a neki tulajdonított művek egyes részei közt mutatkoztak, eltüntessék vagy legalább megmagyarázzák, legjobban bizonyítja, hogy az ő hitőkben eme művek mindenha úgy éltek, mint teljesen egybefüggő és egységes egésznet képező compositiók, a melyeknek őseredeti épségét a maguk részéről sohasem tekintették tagadhatónak.

Ezen vélekedést mindamellettt úgy lehet tekinteni, mint átalán az ó-koriak átalános nézetét. Ez aztán a hagyo-

¹ Epigramm ant. (*Anecd. graeca* de Villosion, tom. II. pag. 183): τὸν Ὅμηρον | ἤθροισα σποράδην τὸ πρὶν ἀειδόμενον. — Cicero De Orat. III. 34., 137: Qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Aelian. *Hist. var.*, XIII. 14. Τὰ Ὅμηρον ἔπη πρότερον διηρημένα ἦδον οἱ παλαιοί (Egy Plautus-hoz szóló scholion: Pisistratus sparsam prius Homeri poesim . . . sollerti cura in ea, quae nunc exstant redegit volumina, usus ad hoc opus divinum industria quattuor celeberrimorum et eruditissimorum hominum etc. (A fordító.)

mány révén az újabbkoriakra is átszármazott; ez utóbbiak aztán annál szívesebben csatlakoztak eme véleményhez, mert ez éppen úgy megfelelt a költemény külső megjelenésének, mint az ő sájátságos irodalmi szokásaiknak. Egy nagy művet, különösen epikai költeményt, előlegesen megállapított tervezet szerint alkotni meg, egészen természetes dologként tűnhetett föl az ő szemeik előtt olyan időkben, a mikor még senki nem is álmodott arról, hogy más módszer útján is lehessen járni. Ide járul azonkívül, hogy a XVIII. század végeig, a mennyiben a régi scholionok még teljesen ismeretlenek voltak, senkisé is birt magának szabatos eszmét alkotni azokról a nehézségekről, melyeket már maguk a régiek is észrevettek az ezen költeményeket illető hagyományaik megbízhatatlansága tekintetében.

A megelőző fejezetben láttuk, hogy az Ilias eredeti egységes voltában vetett eme dogmatikus és hagyományos hit mennyire nem egyeztethető össze eme költemény különböző részeinek figyelmes és összehasonlító tanulmányozásával.

De a részletekben mutatkozó számtalan ellenvetéstől, ellenmondástól, melylyel eme hit jár, teljesen eltekintve, már bizonyos általános érvelésekkel is meg lehet eme hitet dönteni, olyan érvekkel, melyekről itt mi az *előleges megjegyzések* czimén akarunk e helyen megemlékezni.

Ezen érvekkel legelőször Wolf Ágost Frigyes állott elő az 1795-ben közzétett híres *Prolegomenáiban*, még pedig szigorú és tudományos módszerrel. Ez ama nagy-hírű munka, mely a tudományos világ előtt legelső ízben vetette föl a homerosi kérdést.¹ Jóllehet Wolf nézeteinek

¹ Érdemes elolvasni M. Galuskynak cikkét a *Revue des Deux-*

egy részét azóta már megczáfolták, mi a magunk részéről azon véleményben vagyunk, hogy a mi még abból hátra van, elég fontos és elég nyomatékos arra, hogy a vele való foglalkozásra méltónak tartsuk.

Wolf az ő okoskodását legelső sorban ama főelvre alapította, hogy az írás a görögöknél azon időkben, mikor az *Iliast* megszerkesztették, még ismeretlen volt, vagy legalább általános használata nem volt elterjedve;² és minthogy az ilyen terjedelmes mű megszerkesztése véleménye szerint lehetetlen volt az írás művészetének segítsége nélkül, ebből azon következtetésre jutott, vagy legalább olvasóiban azt a következtetést támasztotta, hogy a napjainkban meglevő költemény a mai alakjában egyszerűen ama régi önálló darabok gyűjteménye, a melyek közül egyiket a másikhöz még a Pisistratos által megbízott szövegrendezők ragasztották hozzá. A kritika egy század leforgása alatt jelentékenyen ingataggá tette Wolf okoskodásainak számos lényeges pontját. Egyrészről, mert a kritika kimutatta, mennyire kockáztatott dolog volt az emberi emlékező tehetség hatalmának s képességének olyannyira határozott korlátokat szabni. Az által, hogy az ősrégi epikai költészet termékeit, a mint azok különböző időkben s különböző népeknél létrejöttek, szorgalmas tanulmányozás tárgyává tették.

Mondes 1848. jan. 1-éről kelt számában, hol Wolf Ágost felől ír. Ugyanott található egyúttal egy nagyon érdekes tanulmány az ő életrajzára vonatkozólag, továbbá a Homeros felől táplált nézeteinek kritikai méltatása.

² Ennek bizonyításában azonban megelőzte őt Word Róbert, a *tanulmány Homeros eredeti szelleme fölött* című híres esszéiben (angolul Londonban, 1769); francziára Demeunier fordította Párisban, 1777.

számos példát sikerült összegyűjteni, a melyek tanúsága után többé már nem lehet kétségbe vonni, hogy olyan időkben, a mikor az írás mestersége még nem volt főtálalva, némely kiváló tehetséggel megáldott s különös nagy gyakorlottságra szert tett emberek, képesek voltak megszerkeszteni és emlékezetükben tartani olyan nagy mennyiségű verseket, a melyek száma majdnem csodával határos.¹ Másrésről meg azt is meg kell adni, hogy amaz időpontnak meghatározása, hogy mikor hozták be Görögországba az írás használatát, nagyon is ingatag alapon nyugszik; és mindent összefoglalva, nem lehetne azt állítani, hogy a homerosi aoidosoknak, már magában hivatásuk érdekében is el lévén látva bizonyos részletes módozatokkal, nem lehetett volna módjukban, ha nem is a folyékonyan való írást, de legalább emlékező tehetségük gyámolítása érdekében a jeleknek valamely rendszerét elsajátítani, még pedig talán két századdal az Olympiasok behozatala előtt.² De ha az ember függet-

¹ Nálunk Fodor Pál helv. hitv. nagy-várkonyi papot emlegették, hogy az egész Iliast és Horatius összes műveit könyv nélkül tudta; ezért mondta, ha az Iliast és Horatius műveit elégetnék, ő megmentené az enyészettől.

² Nem vesszük itt figyelembe ama mesés hagyományokat, melyeket a görögök írásuk eredetéről terjesztettek, a mennyiben annak behozatalát akár Orpheusnak, akár Musaiosnak, akár Linosnak, akár Palamedesnek tulajdonították, de semmiesetre sem lehet figyelmen kívül hagynunk a Herodotostól eredő tanubizonyosságot (V. 58—60). Ezen történetíró szerint a phoenicziai betűket Kadmos hozta be Görögországba; ezen betűk aztán lassan-lassan megváltoztatták alakjaikat; állítólag az iónok lettek volna a legelsők, kik eme betűket elfogadták s először alkalmazták az írás használatára, még pedig úgy, hogy ezen célra kikészített állati bőroket használták. A legrégebb görög felírások, melyeket ismerünk, a Therában talált emlékek; ezek közül némelyik, úgy látszik,

leníteni akarja magát eme homályban botorkáló szóvitától, melyben elég jelentékeny szerep jutott a sejtelmesnek, rá kell mutatnunk egy ma is elvitázhatatlanul meglevő tényre, és a melynek döntő befolyása van a kérdésre. Még ha azt megengedjük is, hogy az *Iliast* már eredetileg írásban szerkesztették, vagy annak egyes részeit írva jegyezték föl — a mi egyébként mindenek előtt nagyon is kétséges — annyi legalább is teljes bizonyossággal megállapítható, hogy nem azon szándékkal írták, hogy azt olvassák. De ime itt van a leglényegesebb döntő pont. Az írás a görögöknél hosszú időközön át nem lehetett egyéb, csak mint az emlékező tehetség gyámolító eszköze: nem voltak sem a szó valódi értel-

viszszanyúlik egészen a IX-ik századig, vagy legalább is a VIII-ik század első feléig, de mindenesetre az Olympiasokat megelőző időkből valók. Az az egy világos, hogy magának az írás használatának Görögországban jelentékenyen régebbinek kell lennie emez idős emlékeknél, mert hisz az effajta feliratoknak csak akkor van létjoguk, a mikor az írás mesterségének használata meglehetősen el van terjedve. Egyébiránt a therai alphabeta, jól lehet a phoenicziaihoz való közelállóság nagyon észrevehető ősjellegét viseli magán, itt-ott mégis elég szembeszökő módon elüt emettől; már most ezeket az eltéréseket nem lehet másként megmagyarázni, mintha fölteszszük, hogy eme betűket már előbb nagyon-nagyon hosszú időközön át használták és hogy az eredeti minták a hosszú időn át többé-kevésbbé feledésbe kezdtek merülni. Az pedig valóban nagyon is valószínű, a mint eme régi történetíró állítja, hogy csakugyan a phoenicziaiak hozták be Görögországba legelőször a betűk használatát, még pedig jelesül a Kadmos által alapított boiótiai gyarmatba, s hogy ezeknek tulajdonítandó az alphabetának Görögország egyéb törzsei között történt meghonosítása. V. ö. Lenormant, az *alphabetum* című czikke a *Diction. des Antiquités*-ben (Daremborg és Saglio). Figyelemre méltó Nietzsche műve is: *De historia Homeri*, fascicul. prior, és Bergk, *Geschichte der griechischen Litteratur*, I. k. 185. l.

mében vett könyveik, sem olvasó közönségről nem lehetett szó tulajdonképen. Ez már elég arra, hogy bizonyára nehéz dolog legyen elképzelni azt, hogy az ilyen óriási terjedelmű költemény szerzője miért vette volna igénybe éppen az írást.

Hogy a költő végtelenül nagy munkájának észszerűen elfogadható célzt tűzzünk ki, összefüggő nagy felolvasásokat, recitatiókat kell elképzelnünk, melyeket azon mintára tartottak, a mint azok Athenben a nagy panathéni ünnepeken dívtak. Ilyenfajta alkamakra volt okvetetlenül szükség, hogy a költemény a maga teljességében érvényre juthatott legyen; és ha nem volt okvetetlenül szükséges a közönség előtt a költeményt a maga egészében, hanem csak részleteiben előadni, az ily vaskos gyűjtemény összeszerkesztése valósággal fölösleges volt. De ezeket a nagyszabású elszavalásokat, a melyek az eredeti, alapvető egység elméletének támogatására oly igen szükségesek, átalán seholsem találjuk megemlítve. Az Odysseia, melyben elbeszélve találjuk az aoidosok szereplését, még pedig ama világosan kifejehető célzattal, hogy azok művészetét a maga teljes fényes voltában mutassa be, semmi hasonló esetet nem ismer. És mikor ezek a nagy szavaiati versenyek, recitatiók a történelem folyamán megjelennek, úgy vannak előttünk feltüntetve, mint eddig ismeretlen újítások, melyeknek dicsősége akár Solonnak vagy akár Pisistratos valamelyik fiának nevéhez van fűzve.² Az Ilias őseredeti egységében vett hit mindenesetre mindjárt kezdetben olyan föltevést

² Diogenes Laert. *Solon*, 57. — Ps. Platon, Hipparchos pag. 228, B. Ἰππάρχῳ . . ὅς τὰ Ὀμήρου ἔπη πρῶτος εἰς τὴν γῆν ταυτηνὴ καὶ ἡνάγκασε τοὺς ῥαψωδοὺς Παναθηναίοις ἐξ ὀπολήψεως ἐφεξῆς αὐτὰ διέναι, ὡς περ νῦν ἔτι οἷδε ποιοῦσι.

rejt magában, mely távol áll attól, hogy régi tanubizonyosságokra támaszkodhatnék, és ellenmondásban van azokkal, melyek a mi korunkig eljutottak.

Azt is hozzá kell még tennünk, hogy eme föltevés még nagyon is távol van attól, hogy bennünket magában véve kielégítsen. Valóban érdemes fölötte behatóbban is gondolkodni. Ugyan hogyan jöhettek létre ezek a nagyobb szabású szavalások? Az egyedül valószínű mód azok eredetének megfejtésére annak elfogadása, hogy eme recitatiók azon mértékben szerveződtek lassan-lassan, a mint azok szükségessége mind jobban és jobban érezhetővé vált. Ezen szükségességnek kellett aztán egészen természetszerűleg létrehoznia az egyes énekcsoportok ama fajta megalakulását, melyet a fentebbiekben már jeleztünk; ezek a recitatiók ugyanazon időben kezdtek nagyobb arányokat venni, a mikor maguk ezek az énekcsoportozatok is megnagyobbodtak vala; ezt legkönnyebb elfogadhatónak tekinteni, és ez is felel meg legjobban a dolgok természetének. De ha elismerjük azt, hogy az *Ilias* előtt nem léteztek még mások egyes kisebb terjedelmű énekeknél, és ha feltételezzük, hogy a legfőbb homerosi újítás éppenséggel abban állott, hogy a szó valódi értelmében vett összefüggő nagy költeményt teremtsen: ugyanegy füst alatt azt is meg kell engednünk, hogy ezek a nagyszabású recitatiók az *Ilias* előtt még nem léteztek; ez pedig ismét csak azt akarja mondani, hogy ezen költemény szerzőjének, mikor költeményét megalkotta, az lebegett volna szemei előtt, hogy művét olyan szokásokhoz alkalmazza, melyek eleddig teljesen ismeretlenek voltak, és hogy magát mindazon feltételeken túltegye, melyeket eddig a költészet feladatával szemben tápláltak vala. Készakarva olyan művet

alkotott volna, a melynek voltaképen való érdeme csak egészen új, és a maga összességében bizonytalan körülmények között birt volna érvényességre emelkedni, mert hiszen arról lett volna szó, hogy művének előadhatása és érvényesülése végett a közönség addig való szokásait egészen átalakítsa. Nem lehet kétségbe vonni, hogy itt is nem kevésbbé nehezen megfejlthető valószínűtlenséggel állunk szemben.

És ezen valószínűtlenség kétségtelenül még csak nagyon csekélynek tűnik föl akkor, ha a hagyományos föltevés bizonyos elengedhetetlen következményeire csak némi ügyet is akarunk vetni. Ha az Ilias egyetlenegy, művét már kezdettől fogva szigorúan megállapított terv szerint alkotó költőnek munkája, akkor két eset lehetséges; vagy egészen megalkotta művét, mielőtt azt a közönségnek átadta volna, vagy elszavalt belőle különböző önálló részleteket azon arányban, a mint azokat befejezte vala. Vegyük egy kissé bővebben szemügyre a dolgok e két, egymástól annyira elütő felfogásának módszerét.

Ha elfogadjuk, hogy a mű egyhuzamban készült, még pedig azon szándékkal, hogy a maga teljességében adassék elő a közönség előtt ama feltételezett nagy szavaló-ünnepek alkalmával: akkor meg mindjárt eleinte még nehezebben érthetőkké válnak a költeményben rejlő benső ellenmondások, jóval érthetlenebb a cselekvény ingadozó haladása, a fejlődés vontatottsága. De a mit tán még bajosabb megmagyarázni, az abban áll, hogy az ember arra van kárhóztatva, miszerint úgy kell magának képzelnie a költőt, mint a ki kész magát szükségképen hosszú időn át a magányos és csendes elmélkedéssel járó nehéz munkának szentelni, a mely körülmény pedig

nagyon is elüt eme még fölötte egyszerű és kezdetleges kor szellemvilágának szokásaitól. Az *Odysszeiában* ugyanis azt látjuk, hogy a vándordalosok, az aoidosok mindig legszívesebben kapnak a legeslegújabb, a legutóbbi időkben keletkezett legendákon; ezeknek adnak elsőbbséget, éppen ezeket választják virágzásuk tetőpontján, hogy aztán ezeket tegyék költészetük tárgyává.¹ Ez a körülmény bizonyos, soha szünetet nem ismerő versengési vágyat támasztott ezen nagytehetségű dalosok között, mely abban nyilvánult, hogy mindig olyas dolgokat igyekeztek hallgatóiknak előadni, melyekről eddig nekik még senkisémm dalolt. Már most ilyen viszonyok között el lehet-e képzelni, hogy valamely költő úgyszólván készakarva mintegy el engedje vénülni saját kezei között a kínálkozó új anyagot s hogy az épp oly bizonytalan, mint messze levő siker fejében magamagát hallgatásra kárhoztassa? Nem volna-e ez ugyanannyi, mint ezt az életerőtől duzzadó s rögtönzésre hajló költészetet alapjában kiforgatni saját természetéből, a mennyiben olyannak tételeznők föl, a mely csak nagy lassúsággal volna képes kifejlődni, s oly hosszas tanulmánynak s önmagában való töprengésnek vetné magát alá hosszadalmas számításáiban? És végül már maga a dalosnak életszükséglete és hivatása, úgy a mint az előttünk ki van fejtve, megengedheti-e az efajta föltevések kockáztatását?

Eme nehézségek elől való kitérés végett vajjon azt fogjuk-e hát állítani, hogy a költőnek azon arányban kell vala művét hallgatóival közölnie, a mily arányban annak egyes részeit már befejezte? De mit kell gondolkunk, vajjon a költő milyen sorrendben szerkesztette a

¹ V. ö. *Odyss.* I. 351. v.

költemény eme részeit, és vajjon azok szerzője milyen sorrendben szavalta el őket hallgatói előtt? Azon sorrend, melyet ma elfoglálnak, vajjon azonos-e azzal, melyben elszavalattak? Az *Ilias* ellenmond ennek a föltevésnek. Ki volna például hajlandó hinni, hogy a második ének, a melynek voltaképen semmi célja sincsen, és még számos más, melyekre ugyanazon eset áll, eredetileg el voltak-e szavalhatók az utánok következő nagy epizódok nélkül? ¹ Mindenesetre föl kell tételoznünk, hogy a költő előbb közölte közönségével művének kiválóbb részeit, mint a többieket. De ha már most ennyire megyünk, akkor aztán mi szükség neki tulajdonítani az egész költemény megszerkesztését? Hiszen a nagy epizódok már magukban is elegendők voltak, mert önállóan is el lehetett őket szavalni. Minek erőszakolni minden áron, hogy a többi rész is, mely semmi esetre sem egyéb némi kiegészítéseknel, ugyanazon egy fejben született meg, főleg mikor a főgondolattal amúgy is csak lazán függ össze, s melyek a különböző eredetnek eltagadhatatlan bélyegét viselik magukon?

Másik ok, mely Wolfot az *Ilias* eredeti egységességének kétségbevonására kényszerítette, az abban áll, hogy a görögök szerint csak nagyon sok idő multán tanultak

¹ Hogy ennek a föltevésnek igazán a mélyére hatolhassunk, egészen hosszú fejtegetésre volna szükségünk: itt elégedjünk meg annyival, hogy csak az eszme jelzésére szorítkozzunk. Csak az újságokban közölt modern régényeket ne hozzák föl velünk szemben. Ezek szerzőinek nem valamely lakmározásra vagy ünnepeiségekre véletlenül összeverődött közönséggel van dolguk mikor náluk van szó a figyelem s érdeklődés felfüggeszteséről, az olvasók mindegyike jól tudja, mi lesz folytatása a lap megállapított megjelenésekor. A modern szabályszerűség itt alapostul megváltoztatja a körülményeket.

meg valami egységes egészet szerkeszteni. Lehetetlennek látszott előtte, hogy oly nagyon távol eső korszakban akadt legyen ember, ha mindjárt kiválóbb tulajdonokkal volt is felruházva, ki képes lett volna egy oly hatalmas költői alkotásnak részeit oly művészien csoportosítani. Ezen állítás, legalább ezen alakjában, szemmel láthatólag nagyon is kevésbé van megokolva. De a mennyiben figyelmünket ama gondolattal való foglalkozásra irányítja, hogy az *Ilias* szerkezetének művészetét tegyük vizsgálódásunk tárgyává, talán alkalmas lesz arra, hogy a megfigyelés dolgában bennünket helyes nyomokra vezessen.

Annyi bizonyos, hogy a költeménynek jelenetei legtöbbszörre összefüggésben állanak egymással, de emez összefüggés helylyel-közzel oly laza, hogy olvasásukkor szinte feledtetik velünk, hogy egy-egy rész viszonyban áll a teljes egészszel. Ilyen például az ötödik ének, melynek tárgya *Diomedes vitézkedése*. Ez egyike a költemény legszebb epizódjainak. Mikor ennek csodálásába merülünk, vajjon eszünkbe jut-e a főcselekvény, nevezetesen gondolunk-e Achilleus bosszuállására, melyet éppen Diomedes sikerei szinte kimondhatatlanul messzire szorítottak vissza? Vajjon gondolunk-e rá a hatodik énekben, mikor Hektor visszajő Trója városába s mikor nejéhez s kis fiához szívreható bucsúszavait intézi? Ezek a jelenetek teljesen lekötik figyelmünket; ezek valami egymástól függetlenül álló dolgok; figyelmünket minden egyébtől elterelik s magukhoz bilincselik. Ugyanezen jellemvonás szinte meglepő az egész *Iliasban*. Az epizódok úgy vannak beleszőve és oly szabadossággal vannak kifejtve, hogy szinte valóban fölér a teljesség igazi feledtetésével. De ha aztán a költemény minden

egyes részét maga-magában tesszük vizsgálódásunk tárgyává, seholsem találkozunk többé olyasmivel, a mi az efféle ingadozó és szeszélyes szerkesztési mód nyomaira vallana, különösen legkevésbé ott, hol a homerosi sajátságok jellege legtisztábban van körvonalazva. A nagy jelenetek oly egyenességgel és egyszerűséggel vannak keresztülve, a mely tökéletesen megfelel a görög szellem valamennyi sajátosságának. Egészen távol attól, hogy a költő az ide-oda való csapongásban s kitérésben keresné kedvét, teljesen figyelmen kívül hagyja azokat, még pedig helylyel-közzel annyira, hogy szinte magunk sem kívánnók. Mikor például Agamemnon és Achilleus czivódását beszéli el nekünk, szívvel-lélekkel belemerül ebbe a czivódásba, ez képezi elbeszélésének puszta és egyetlen tárgyát, és egy árva szóval sem emlékezik meg sem a körülállók felindulásáról, sem a helyről, hol az elbeszélte dolgok végbemennek: még maga a dögvész is, mely kilencz napon át pusztítja a görög tábornok, csak úgy általánosságban van jelezve, a nélkül, hogy le volna írva. Érezzük, hogy a költő lelke át és át van hatva egyetlenegy nagy eszmétől, és hogy attól el nem tekint se jobbra, se balra. Ugyanazon határozott tisztaság, ugyanazon gyorsaság, a földolagnak a mellékestől való ugyanazon elválasztási módja lép meg bennünket a XXII-dik énekben, hol Achilleus és Hektor végső összemerőzése van elbeszélve: sehol egy árva szó sincs a szemtanukról, sem a bennük támadt érzelmekről az egész tulajdonképen való elbeszélésben,¹ sehol a czéltől való eltérés, sehol semmiféle

¹ Ezen hallgatóság annyival inkább figyelemre méltó, mivel Hektor szülei és barátai úgy vannak jelezve, mint a kik Ilion

szünetelés; a költőre nézve s ránk nézve a két emberen kívül senki sincs a színen; az egyik, ki már szinte győztes, a másik, ki már inkább csak halálát késlelteti, mintsem a saját életét védi; a cselekvény rohamos egymásutánban halad megoldása felé, egészen egyenes vonalban. Íme a jelenség, mely világosan szemünkbe ötlik az *Ilias* valamennyi nagy jelenetében. Mindenesetre meglepő ellentét észlelhető ama szerkesztési művészetben, mely a különállókként tekintett részekben nyilatkozik, és abban, melyet a mű teljességében kutatunk. Míg az egyikben rohamosan haladó, teljes tudatával bíró önmagának és rendeltetésének, s ügyesen ki tudja kerülni az epizódokat, és elég bő anyagot és változatosságot tud találni magában a tárgyban: addig a másik vontatott, habozó, szinte megszokta a czéltól való el-eltevelyedést, s a nagy vonások hiányát készörömost pótolgatja aprólékos művészi eskedésekkel. Ilyen mélységes különbségek láttára egész jogossággal állíthatjuk, hogy eme két eljárási mód nem találkozhatott össze ugyanazon időben ugyanazon egy emberben, mert egymással ellentmondásban vannak; ebből az következik, hogy a költemény kiválóbb részeinek költője nem lehet ugyanakkor a mű egészének is szerzője. Ha ő valamely teljes művet alkotott volna, bármily nagyszabású lett volna is az, okvetletlenül a saját lelki világának megfelelőleg alkotta volna azt. De ő ilyet nem alkotott, mert az ő korában még ilyesmit nem alkothatott, és így megint csak a Wolf által formulázott állításhoz jutunk vissza, melyet így a megfigyelés is megerősít, hogy t. i. a görögök

bástyáinak magaslatairól szemtanui Hektor harcának, és Priamos Hekabéval együtt úgy vannak feltüntetve, mint a kik keresve keresték fiukat, hogy rábírhassák a városba való visszatérésre.

csak a későbbi idők folyamán tanultak meg valamely nagyobb méretű egészet alkotni.

Íme ezek amaz általános és bevezető észrevételek, melyek véleményünk szerint mindjárt kezdetben szembeállíthatók a hagyományos vélekedéssel. De hogy ezt szabatosabban, eredményesebben és mélyrehatóbb módon tehessük megvitatás tárgyává, a modern rendszerek keretében kell szemügyre vennünk, mely azt ma már tudományos alakba öntötte.

II.

Két elmélet érdemli meg különösen, hogy velök tüzetesebben foglalkozzunk; ezek Nitzsch és Müller Otfried elméletei.¹ Ezek képviselik együttesen az újabbkori kri-

¹ Nitzschet és Müller Otfriedet választottuk ki e helyen, nemcsak az ő általános ismertségük miatt, hanem azért is, mert mind-egyikük minden részében összefüggő elméletet állított föl. Egyéb-iránt számos egyéb munka is jelent még meg, melyek az alapvető egységesség mellett szállanak sikra és melyek közül egynéhány ugyancsak rászolgál, hogy méltó figyelemben részesüljön. Név-szerint föl akarjuk említeni Havet M. művét: *De origine et unitate poematum homerorum*, Paris, 1843. Az egységesség szempont-jából ez igen figyelemre méltó kritikai dolgozat inkább, mint apróbb részletekbe mélyedő megvitatás. Havet törekvése oda irányul, hogy példák segítségével megfejtse egynémely ellen-mondást, mely az Íliasban jelezve van. Azóta az egységesség ellen törő kritika különösen megerősítette némely állítását. — Említsük meg az újabbkori irodalmi művek közül Baumlein művét, mely nagyon fejen találja a szeget (*Philologus* VII. kötet); Volkmann R. munkáját: *Geschichte und Kritik der Wolfchen Prolegomena zu Homer*, Leipzig, 1874. Végül a *Vindiciae carminum Homericorum* első kötetét, E. Buchholz, Leipzig, 1885, továbbá Bougot tanulmányát (*Étude sur l'Iliade d'Homère*, Paris, 1888). Végül ama cikksorozatot, melyeket Jules Girard tett közzé a *Journal des savants* hasábjain jelen művünk első kiadásának alkalmával.

tika legfigyelemreméltóbb vívmányait, mely, imitt-amott némi változtatásokkal, síkra szállt a hagyományszerű vélekedés mellett.

Nitzsch eszméi,¹ melyeket a tudomány figyelemre méltó segédeszközeivel támogatott, de a melyek fölöttébb elvontak és zűrzavarosak, annak köszönik fontosságukat, hogy tudományos ellenhatást alkottak Wolf kísérleteivel szemben. Nitzsch szerint Homeros alkotta volna az *Iliast* körülbelül úgy, mint azt manapság olvashatjuk, kivéve egynémely betoldást, mely a rhapsodoknak köszöni eredetét; szerinte Homeros eme nagy művében bőségesen igénybe vett volna némely régibb keletű compositiókat, melyekben már uralomra vergődött amaz eszme, a mely Zeusnak a görögökre nézve kedvezőtlen szándéka körül képződött; de mikor Homeros emez eszmét belevette költeményébe, amaz eszméket saját czéljaihoz módosította volna, mely abban állott, hogy Achilleus haragját adja elő, mely vészes következményeket vont maga után eleinte az achivokra nézve, később még végzetesebb lett önmagára, de a mely végül lecsillapodott Priamos

¹ V. ö. különösen *De historia Homeri maximeque de scriptorum carminum aetate meletemata* (I. kötetke, Hannover, 1830, II. kötetke Hannover, 1837); *Die Sagenpoesie der Griechen*, Leipzig, 1852. — Alig van különben ennél nehezkesebb olvasmány; különösen a mi ez utóbbi művet illeti, ha az ember egyszer elolvasta, valóban jogosan kérdi önmagától, hogy átalán olvasható-e eme munka Galusky azon alkalommal, mikor Nitzschről írt 1848-ban s a Wolf-ról írt főntebb említett cikkében a következőleg szól: „Még maguk honfitársai is bele kezdenek fáradni az ő nyelvezetének barbárságába és gondolatainak zűrzavarosságába“. Ha így állott vele a dolog akkor, úgy hiszem, hogy ennek a vaskos kötetnek közzététele okvetetlenül végleg elvette ama műtől a közönség kedvét. Mindenesetre hitelt lehet adni az idegeneknek.

könyörgéseinek hatása alatt.¹ Ennek az így elképzelt Homerosnak természetesen akkor kellett élnie, mikor az epikai költés virágzásának magas fokára jutott vala, s aztán inkább a saját egyéni felfogása szerint rendezte a többi szerző inventióját, mintsem hogy ő maga költötte volna. Így tehát Nitzsch is egy kevéssel az Olympiasok előtt való időkre tette Homeros korát s ő is arra az eléggé valószínűvé tett következtetésre jutott, hogy az írás ekkor már használatban volt, a mi elengedhetetlen követelmény a szerkesztés és gondolkodó összeállítás emez óriási munkájára nézve. Az ő Homeros mindenesetre úgyszólván tudományos költő volt, inkább irodalmi férfiú, mintsem aoidos, ki a legnagyobb szorgalommal alkotott egy hatalmas epikai elbeszélést a régi költészet segítségével, a mikor már ez letűnőfében volt.

Ha visszaemlékezünk amaz elemzésre, mely megelőző fejezetünk egész anyagát képezi, akkor a szóban forgó rendszernek leggyengébb oldalai szinte önmaguktól tűnnek szemeink elé. Az egész rendszer legelőször is azon nagyon megtámadható eszmén alapszik, hogy az *Ilias* teljesen Achilleus jellemének kifejtésén fordul meg;²

¹ *De Historia Homeri* pag. 112. (fasciculus prior): Ergo ut dicam, quod mihi nunc maxime probatur, Homerum interpretorem, qui ex variis antiquiorum carminibus, quae de rebus Trojanis fuerint minora, multum profecerit, et qui *Iliadem*, quae antea de Jovis βουλή fuisse, conformaverit in hanc quam legimus de ira Achillis, primum Graecis gravi, deinde in ipsum vertente, donec Priami maxime admonitione, in temperantiam humanaeque sortis conscientiam vocatur. In hoc carmine plurima ex antiquioribus retenta suspicor.

² Ugyanazon mű (fasciculus posterior) V. fejezete: *Iliadem* vero viderat (Aristoteles) eam belli Trojani conditionem habere,

főntebb láttuk, hogy a valóság mily kevéssé felelt meg a felfogás eme módszerének. Mi több, azt tételezi föl, hogy a költeménynek valamennyi részét, vagy legalább azok tekintélyes számát, utólag illesztették hozzá az egységes concepcióhoz, holott pedig, ha behatóbb tanulmányozás tárgyává teszszük, ellenkezőleg azon meggyőződésre jutunk, hogy majdnem valamennyit azon szándékkal szerkesztették, hogy éppen azon helyet foglalják el, a melyet ma tényleg elfoglálnak. Nitzsch elmélete a toldozás-foldozás és appropriatio valóban csodás munkáját tételezné föl, s a mellett még az is megfejtetlen rejtély maradna, hogy az oly hatalmas szellemű költő akkora gondot s fáradságot fordított a nagyon is közepes értékű darabok összegyűjtésére és megszerkesztésére, a helyett, hogy a maga erejéből teljes szabadsággal dolgozta volna föl amaz új eszmét, a melynek önmaga volt szerzője. Elsőnek kigondolni a feldolgozás ama nagy jelentőségű erkölcsi eszméjét, melyet a szerző valamely jellemből tudott kihámozni, aztán erre a kidolgozásra mégis oly régi anyagot használni föl, a mely erre a tárgyra szemmel láthatólag alkalmatlan: ez az, a mi irodalomtörténeti szempontból tekintve teljesen ellenkezik az emberi gyödködés valamennyi törvényével. A szóban forgó elmélet, melyet itt megtámadunk, a maga egészében véve így volna formulázható: valamely újító lángész, a melynek merészség és nagyság dolgában nem akad mássa, szolgálatába állott az elmúlt idők

quae a primis irae causis profecta, omnibus eius effectibus exhaustis, in Achillis animo ad humanitatem revocato compositoque Hectoris funere consisteret. Quod non ita dicimus, quasi Achilles ira *insit* omnibus quae per Iliadis progressum eveniunt, at subest tamen.

valamennyi közepes tehetségeinek, hogy aztán őket nagylelkűen magasra emelje.

Müller Otfried, ki egyike ama nagy szellemeknek, a melyek századunkban a német tudományos világnak annyi dicsőséget vívtak ki, sokkal is élénkebb érzékkel volt felruházva az erkölcsi és költői igazságok iránt, hogysesem ily elméletet vakon követhetett volna. Mindamellet ha még ő is védelmezi „*A görög irodalom története*“ című munkájában¹ az *Ilias* eredeti egységes voltát, a valóságban mégis egészen más módon érti azt. Az ő Homerosa nem olyan, mint Nitzsché, t. i. valami kétlaki szerkesztő, a ki nagyon zsugorian takarékoskodik fáradság és szabad szárnyalás dolgában, hanem költő a szó valódi értelmében. Úgy képzei őt, mint a ki kétségtelenül felhasználta a régibb műveket is, de a használatban nagy szabadsággal járt el, a mennyiben nem iktatta be azokat úgy a saját művébe, a mint találta, hanem a hol az alkalom kínálkozott, szerencsés átkölcsönzésekkel vagy elmés utánzásokkal gazdagította. Müller Otfried szemében eme költő magas eszméje abban áll, hogy ez a költő tekintette először valamely epikai költemény lehetséges tárgyának a tisztán erkölcsi peripetiák egész sorozatát, a melyek e költő művében följük kerekednek még maguknak az eseményeknek is.² Ezen felfogási módszernél semmisem alkalmasabb Homeros megértésére, ha műveit elvontan és magukban véve vesszük szemügyre; de ha már magán a költeményen tanulmányozzuk eme felfogást, többé nem elégít ki bennünket.

¹ V. Fejezet.

² Vagyis a hősök jelleméből fejlődnek ki az események, nem pedig megfordítva (a fordító).

Nemcsak hogy a Müller Otfried által is megengedett néhány betoldás valóban nem elégséges ama számos eltérő előadási mód és tehetségbeli egyenlőtlenség megfejtésére, melyeket már fentebb jeleztünk vala, hanem a mi még sokkal nagyobb nehézséget okoz, az abban áll, hogy a költemény átalános szövedéke, szerkezete ellentétben áll azon alapvető eszmével, melyet Müller Otfried a költemény szerzőjének tulajdonít. „Kétségen kívül áll, mondja, hogy valamely ősrégi monda, mely Homerosnál jóval régebb keletű, már elregélte vala, hogyan pusztult el Hektor Achilleus keze révén, a miért Patroklost megölte, és hogy mint nem sietett Thetis fia saját barátjai legjobbjainak segítségére, mert, föl levén böszülve a görögök ellen, kik rajta durva sértést követtek el, többé egyáltalán nem vett részt harcaikban. Az Achilleus szívében végbemenő nagy változás, mely őt a trójaiak ellenségeiből a görögök ellenségévé változtatja át: ez az, mit a költő költeménye sarkpontjának választott és az egész cselekvény mozgató erejének tekintett.“ Ez a felfogási mód szükségképen való logikai következménye Müller Otfried szempontjának. Ha valósággal Achilleus jellemének kifejtése volt az egész *Ilias* létjoga, elengedhetetlennek látszik, hogy az egész költemény sarkpontja eme jellemnek lényeges változása legyen. Ennek kellene lennie, de a valóságban mégsem ez; és nem is lehet más az oka, mint az előre megalkotott eszmének ereje, mely eme pontra vonatkozólag Müller Otfried különben annyira éles elméjét tévútra vezethette. A valóságban éppen a XVIII-ik és XIX-ik énekek, melyek Achilleust a leghatározottabban akkor mutatják be, midőn szívében az érzelem éppen az ellenkezőre megy át, a legkevésbé sem mondhatók az egész

költemény legszebb vagy legfontosabb részének, a mint azt Müller Otfried sejteti, a nélkül, hogy ki merné mondani, hanem éppen ellenkezőleg, eme két ének azon részek közé tartozik, melyek legkevésbbé dicsekedhetnek hamisítatlan homerosi jellemvonásokkal. És ha belőlük mindazt kirekesztjük, a mi epizódyszerű, mindazt, a mit utólagosan toldhattak hozzájuk, hogy tulajdonképen csak a szó valódi értelmében vett erkölcsi döntő mozzanatokat vegyük szemügyre, vagyis más szóval Antilochos küldetését, Achilleusnak anyjával való találkozását nyomban a XVIII-ik ének elején, vagy még ezenkívül a kiengesztelődést a XIX-ik énekben: úgy valóban lehetetlen mindeme részeknek azt a kivételes nagyfontosságot tulajdonítani, melylyel azokat Müller Otfried fölruházza. Antilochos küldetése és Achilleusnak anyjával történt találkozása mindenesetre igen szép jelenetek, de egyikök sem bír akkora terjedelemmel, a mekkorával szükségképen bírniok kellene, ha a szóban forgó föltevés megállhatná a helyét. Nevezetesen megjegyzem, hogy a költő Thetis személyiségéből egyáltalán nem használhatta föl mindazt, a mit tőle ilyen alapvető jelenetben jogosan elvárhattunk volna; Thetis megint csak azon érzelmeknek ad kifejezést, a melyeket már egyszer kifejezett; de még csak kísérletet sem tesz, hogy fiát a makacsul föltett szándékától való eltérésre bírja; ennek következtében aztán Achilleus új szenvedélye, minthogy ellenmondásra, újabb összeütközésre nem talál, nem nyilatkozik meg azzal a teljes erővel, melylyel meg kellene nyilatkoznia, ha elfogadnók, hogy ettől függ a költemény egész hátralevő része. Mindenesetre az Ilias igazi physionomiájának teljes megváltoztatása volna, ha éppen eme helyén akar-nánk benne fölfödözni oly hatalmas tehetséggel meg-

fogalmazott drámai tervezetet. Ellenkezőleg a valóságban a költemény nagy, morális jelenetei a *Czivódás*, a *Követség*, *Hektor halála*; és bajosan lehet elhinni, hogy valamely költő, a ki képes volt ilyen jeleneteket megalkotni, írta volna meg ama közepes értékű *Kiengesztelődést*, a melyet manapság birunk, ha tekintete már kezdettől fogva folyton a cselekmény ama döntő mozzanatára lett volna irányítva, és ha egész elbeszélése ezen egyetlenegy főjelenet szemmeltartásával haladt volna czélja felé, mint azt Müller Otfried velünk el akarná hitetni.

De ne bolygassuk tovább is az alapvető egység kérdését, a melyet még legkimagaslóbb védői sem tudtak összhangzásba hozni a költemény elfogulatlan tanulmányozásával,¹ és vegyük szemügyre most a vele ellentétes elméletet.

III.

„Már a XVI. század óta kétségbe vonta Scaliger a homerosi compositiók egységes voltát.² A XVII. század vége felé Aubignac és Perrault támadták meg szintén e tekintetben az általános véleményt; csakhogy támadásaikban több volt a merészség, mint a jó ízlés.³ Ugyan-

¹ Czélszerű erre vonatkozólag egybevetni Bonitz H. „*Über den Ursprung der Homer. Gedichte*, 5-ik kiadás, Bécs, 1881. Az érdekes jegyzetek névén ez a dissertatio igazi teljes áttekintése az egész homerosi kérdésnek.

² J. C. Scaliger *Poetika*, V. fej. 11. l. és XLI. fej. 450. l. (az 1561-iki kiadás szerint).

³ Perrault, *Parallèle des anciens et de modernes*, Paris, 1688. D'Aubignac, *Conjectures académiques ou dissertations sur l'Iliade*, Paris. 1715.

ezen időtájt Bentley három irányba terelte a kérdést. La Motte 1714-ben nem sokban tért el ama kételkedésektől. Voltaire, a kivel mindenütt találkozunk, a hol valamit kétségbe kell vonni, sőt még ott is, a hol nem kell kétségbe vonni, szinte könnyed gondatlansággal veti oda az ő „*Essai sur le poème épique*“ című művében: „Midőn Homeros az *Iliast* megszerkesztette, (föltéve, hogy ezen egész műnek ő a szerzője) nem tett egyebet, minthogy versbe szedte korának történetét és meséit“. Vico, a történelem bölcséletének megalapítója, bizonyos tudományos szemlélődés révén, melynek érdemeit nem szabad elődei javára elvitatni, mert hisz nekik még jól kellvén nevöket sem ismerte, azon felfedezésre jutott, hogy Homeros nem egyéb, mint maga a heroikus korszakbeli Görögország, mely saját harczy kalandjait elre-géli.¹ Készségesen elismeri, hogy annyi Homeros volt, mint a hány görög város akadt, mely magának vitatta ama dicsőséget, hogy az *Iliast* és *Odysseiát* ő terem-tette meg.²

Jöllehet Wolf maga, legalább úgy közbevetőleg, eléggé különböző vélemények táplálására nyújtott alkalmat, a melyekről később szándékszunk szólni: mindamelllett. szinte lehetetlen nem őt tekinteni amaz elmélet valódi

¹ *Principi di Scienza Nuova*, Napoli, 1725 (a harmadik könyv úgy van czímezve, hogy *Della scoperta del vero Omero*). „Vico, mondja Dugas Montbel, az első, ki megértette, hogy a homerosi költemények nem voltak pusztán irodalmi emlékek, hanem egy egész korszaknak költeményei, egy egész népnek megszólamlásai voltak, egy szóval hatalmas kifejezése Görögország és Iónia hőskorbeli civilisatiójának“. (*Hist. des poésies Homériques*. az Ilias fordításának bevezető részében, LXXVII. lap.)

² Egger, *Mémoires de littérature ancienne* 74. l.

megalapítójának, mely az eredeti *Iliast* egész sereg apróbb s különböző költeményekre bontotta föl. Az alapgondolat, melyet *Prolegomená*-ja magában foglal, abban áll, hogy az *Ilias* és *Odysseia* nem egyéb eredetileg nagyon különböző darabok gyűjteményénél, a melyeket a homeridák egymástól függetlenül teremtettek vala, s melyeket aztán későbbi időkben Pisistratos fáradozásainak következtében egy egészszé egyesítettek. Minthogy Wolf elmulasztotta bővebben kifejteni és megjelölni mindjárt kezdetben, hogy emez eredetileg annyiféle költeményekben, melyeket ő sejtelmesen látott vala, minek kellett az egység szempontjából mulhatatlanul bennök lenni, hogy érthetők legyenek: tág kaput nyitott a mérésznél merészebb föltevéseknek, a melyeknek szükségképen létre kellett jönniök.

Eme föltevések Franciaországban legfőbb kifejezésre Dugas-Montbel amaz *Histoire des poésies homériques* című művében találtak, melyet az ő *Ilias* fordításához csatolt vala.¹ E műben az alapvető egység merészen kétségbe van vonva. Az író, ki egészen el van telve Wolf és Vico eszméivel, maga elé állítja amaz énekeket, melyek később az *Iliast* megalkották, a mint az események nyomán mintegy önkéntesen megszületett, a mely események a költemény tárgyát képezik. „Alig forgott el tiz esztendő Ilion eleste után, írja ő, mikor már a királyok palotáiban nap-nap után szanaszerte dalolták mindazt, mit a hír a görögök diadalaira és szenvedé-

¹ Az *Ilias* kiadása, szembeállítva a görög szöveg és a fordítás, 9 kötet 8° alakban, 1828—1834; a homerosi költemények története a mű végéhez van csatolva. Ezt aztán újra lenyomatták ugyanazon fordítás bevezető része gyanánt és közzétették Didotnál 12 kötetben 1° alakban.

seire vonatkozólag szárnyára vett . . . Kis-Ázsia vidékei voltak ama helyek, melyek később Jónia néven szerepelnek, hol emé költemények legelőször világra jöttek; itt történt, hogy mindjárt eleinte megdalolták Achilleus, Diomedes, a két Ajax hatalmas erejét, Agamemnón király nagy hatalmát, Hektor vitézségét és az öreg Priamos nemes fájdalmát“. Innen van, az író véleménye szerint, az annyiféle egymástól teljesen elütő és egyik a másiktól annyira független költői elbeszélések sokasága; s ő szerinte ezek az elbeszélések alkották meg későbbi időkben az *Iliast*, még pedig a számos kiküszöbölés, hozzátoldozás, mellécsatolás és ragasztgatás hosszadalmas munkája révén, a melyet nagyjában már maguk a rhapsodosok megkezdték, később Solon komolyabban kidolgozott, de voltaképen Pisistratos folytatott és fejezett volna be.

Az igazi Homeros Dugas-Montbel szerint, a dalosok nagy sokaságára oszlik föl, s ő eme gondolatot, Vico szólásmódját tevéen magáévá, a következő módon fejezi ki: „Ha Görögország népei annyit vitatkoztak Homeros szülőházája fölött, ha majdnem valamennyien azt vitatták, hogy Homeros az ő polgártársuk, az annyit jelent, hogy a görög néptörzsek maguk voltak Homeros“.

Dugas-Montbel emez elmélete, daczára az egyes aprólékosabb megjegyzéseknek, melyeket a szerző elméletének bizonyítása végett imitt-amott elszórt, nem alapul sem a költemény teljes elemzésén, sem a költemény egyes részeinek fölöttébb gondos egybevetésén. Az ő elmélete különösen csak általános szempontokra támaszkodott, mely megerősítette a régi hagyományokat, melyek Pisistratos munkálkodására és a homerosi költemények legrégibb szétszórt állapotára vonatkoztak vala. Lach-

mann Károlynak épp oly szabatos mint merész kutatásai eme föltevéseknek egészen új erőt kölcsönöztek.

Két emlékiratban, melyeket Lachmann a berlini tudományos akadémia előtt 1837. deczember 7-ikén és 1841. márczius 11-ikén olvasott föl,¹ az egész Iliast a legapróbb részletekig menő tanulmány tárgyává tette, melynek az volt a célja, hogy a költemény egyes részeinek nagyon is elütő eredetét bebizonyítsa. Az igazat megvallva, Lachmann seholsem nyilatkozott határozottan és tisztán eme részeknek egymásközt való legrégibb viszonyaira nézve, ennek következtében nagyon nehéz megmondani, hogyan képzelte ő el magának a mai Ilias megalakulását. De egészen elmellőzve, mint ő is tette, az alapvető egységességre vonatkozó megjegyzéseket, akár mint gondolkodott is e tekintetben, hogy pusztán az egyes részek egymástól elütő voltát emelje ki, ebben állott az, a mi az általunk imént jelzett elméletnek fölötte nagy hitelt szerzett. Összegyűjtván egy csomó eltérést, oda jutott, hogy az egész *Iliast* tizenkilencz alapvető énekre bontotta szét, melyek terjedelem és érték dolgában egymástól meglehetősen elütöttek.² A nélkül, hogy itt az apróbb részletek bírálásába belebo-

¹ Lachmann két emlékirata a következő egyesített közös czim alá kerültek: *Betrachtungen über Homers Ilias*; ezt aztán a szerző egyik tanítványa, Haupt Móríc Berlinben 1876-ban harmadik kiadásban tette közzé, még pedig némi megtoldásokkal.

² Íme azon czímek, melyeket eme tizenkilencz éneknek adott: 1. Μῆνις, 2. Λιταί, 3. Ὀνειρος, 4. Ἀγορά, 5. Βοιωτία, 6. Ὀρκοί, 7. Τειχοσκοπία, Ἀγαμέμνωνος ἐπιπώλησις, 8. Διομήδους ἀριστεία, 9. Ἑκτορος παῖ Ἀνδρομάχης ὁμιλία, 10. Πρεσβεία, 11. Δολώνεια, 12. Ἀγαμέμνωνος ἀριστεία, 13. Τειχομαχία, 14. Ἐπὶ ναυσὶ μάχη, 15. Λιὸς ἀπάτη, 16. Πατρόκλεια, 17. Ἀχιλλεύς, 18. Ἀθλα, 19. Ἑκτορος λότρα.

csátkozni, egy súlyos és határozott kifogást lehet tenni emez eljárási mód ellen; ez pedig abban áll, legalább látszólag, hogy az összes alapvető tizenkilenc éneket egy és ugyanazon egyenes vonalban haladónak veszi, és egyáltalán nem különbözteti meg közöttük azokat, a melyek a többi ének létrejöttének okai voltak, vagy azokat mintegy magok után vonták. Az *Ilias*nak ilyen módon keresztülvitt szétbonczolása az alapvető énekek sokféleségének olyasféle eszméjét tárja szemünk elé, mely szakasztott mássa a Dugas-Montbel által megalkotott eszmének. Ha ilyen módon vennők szemügyre a régi költeményt, úgy tünnek föl, mintha a különböző elemek csak úgy vaktában vagy valamelyes mesterkedés következtében gyűjtettek volna együvé, a nélkül, hogy bennök eredetileg mai egységüknek valamelyes csirája is meg lett volna. Már pedig az elemzés, mely alá a homerosi költeményt vettük, világosan utalt bennünket némely lényeges részekre, melyekből a többieknek bizonyos szerves fejlődés révén létre jönniök kellett. Minden olyan elmélet, mely eme szerves fejlődést meg nem magyarázza, a mely be nem mutatja azt magán a cselekvényen mégpedig a mily mértékben csak lehetséges, és a mely pusztán csak elszakítja az egyes részeket egymástól: már egyedül ezen eljárási mód által is nagyon de nagyon megváltoztatja az egész költemény valódi arczatát. Ez az, a miben Lachmann elmélete s módszere ellen nagyon sok kifogás emelhető. De sietnünk kell hozzátenni, hogy az ő tanulmányai fölöttébb gyümölcsözők lettek és tényleg azok jelölték meg ama nyomokat, melyeken ötven év óta úgyszólván az egész homerosi kritika halad. Egyébiránt a mi Lachmann gondolatában vagy irataiban homályos maradt, azt számos tanítványának egyike vagy

másika bizonyos mértékben megvilágította, és alkalmunk lesz azok egyikénél, Köchlynél, az Ilias megalakulására vonatkozó olyan elméletet megjegyezni, mely már jóval syntheticusabb, és következésszerűleg jóval közelebb jár az igazsághoz, a mit pedig nem igen mertünk volna várni a mesternek túlságig hajtott analytikus elmélete s módszere után.¹

Ezen ellentétes elméletek némely valószínűtlensége révén szinte lehetetlen volt, hogy közvetítő elméletek alkotására ne szolgáltatasson felbuzdulást. Ezek mindegyikének törekvése arra irányul, hogy különbséget tegyenek a mai *Ilias* között, melyet a hozzátoldások és fokozatos átdolgozások alkottak vala meg, és az ősrégi, alapvető *Ilias* között, a melyet több vagy kevesebb alapossággal és eredménynyel igyekeznek visszaállítani eredeti alakjába. Most emez elméletek néhány kiválóbbjának bonczolgatásához szándékszunk látni.

IV.

Ebben az irányban a legátalánosabban elfogadott elmélet az, melynek lényege abban foglalható össze, hogy az

¹ Egger foglalta össze a Lachmann által kifejezett eszméket, melyeket e tárgyra vonatkozólag az 1845—1846-ik évi tanfolyamain előadott; Egger művének czíme: *Conclusions sur les poèmes homériques* (*Mémoires de litt. anc.* 96. s köv. lapjain). A tudós tanár Wolf és Vico eszméin lelkesült: „Teljességgel nem tudom megérteni, mondá, mikor Schillerről szólt (108. l.), hogy korunk egy nagy költője mint volt képes többre becsülni a classicus ókor hagyományának Homerosát, mint Wolf és Vico élő és meg-sokasodott számú Homerosát“. De lelkének veleszületett mérsékeltsége folytán inkább csak jelezte az általános valószínűséget, mintsem azon lett volna, hogy rendszeres elméletbe foglalta volna. Ezek a lapok telve vannak érdekesnél érdekesebb dolgokkal.

alapvető Iliast teljes költeménynek kell gondolnunk, de a mely sokkal korlátozottabb terjedelmű, mint a mai Ilias. Igen valószínűnek látszik, hogy alapjában véve magának Wolfnak is ez a határozott véleménye volt, midőn előbb 1795-ben Ilias kiadásának előszavában, utóbb meg Prolegomenáiban ezeket írta: „Azt azonban, hacsak nem csalódom, el lehetne érni, hogy világosan látható legyen, miszerint a homerosi költeményekből nem kell egyebet tulajdonítanunk Homerosnak, mint azok nagyobb részét, a többit pedig a Homeridáknak, kik a Homeros által megjelölt nyomokon tovább haladtak“.¹ Ugyanezen eszme található, csak hogy sokkal világosabban kifejtve és határozottabban kifejezve ama nagyon figyelemreméltó és igen gyümölcsöző értekezésben, a melyet Hermann G. 1832-ben tett közzé s melynek czíme: Interpolatiók a homerosi költeményekben: „Mindeme nehézségeket bizonyos tekintetben könnyűszerrel el lehetne hárítani, ha elfogadnók, hogy Homeros két, nem valami nagyterjedelmű költeményt írt *Achilles haragjáról* és *Odyseus hazatéréséről*, melyeket aztán később szanaszerte szavaltak s lassan-lassan kibővítettek és kicsinosítottak, és a melyek végül Homerosnak, mint legrégibb költőjüknek neve alatt származtak át az utókorra“.² Ez a vélemény

¹ Wolf, *Kleine Schriften*. I. 211; Id tamen, ni fallor, poterit effici, ut liquido appareat, Homero nihil praeter majorem partem carminum tribuendum esse, reliqua Homeridis, praescripta lineamenta persequentibus.

² Hermann G, *Opuscula tom. V.* pag. 70: Dissipari vero has dubitationes et solvi facillima quadam ratione dixi, si statueremus ... Homerum duo non magni ambitus carmina de ira *Achillis Ulyxisque reditu* composuisse, quae deinceps a multis cantata paulatimque aucta atque expolita Homeri nomen ad posteros ut poetae vetustissimi propagavissent.

az, melyből később, legfőlebb az apróbb részletek némely módosításával, majdnem valamennyi egykorú kritika táplálékát merítette. Ugyanezzel az eszmével találkozunk, hogy néhány névnel egyebet ne említsünk, Fauriel előadásaiban,¹ Kayser dissertatióiban,² Bernhardy Görög irodalomtörténetében, valamint Bergk hasonló című munkájában, végül Christnek az *Ilias* kritikai kiadásában. Első tekintetre nagyon tetszetős, de komoly nehézségekre bukkanunk benne, ha következtetéseit nyomról-nyomra követjük. Mert ha a legrégebb, kezdetleges *Ilias* teljes költemény volt, mely a jelenlegi *Ilias*ban benne van ma is, azt körülbelül most is meg kellene ott találnunk valamely összefüggő elbeszélés alakjában; és valóban ez a dolog az, mit a kritikusok legnagyobbbrészt be akarnak bizonyítani. De hogy eme folytonosság, összefüggés meg legyen állapítható, az szükségképen csak az egész költemény feldarabolása által történhetik; innen is, amonnan is ki kell szakítani egy-egy kis darabot, még pedig elég önkényszerűleg kell kivágni ama részek környezetéből, melyeket kénytelenek vagyunk elhagyni. Idejárul az is, hogy azonkívül is még nagyobb nehézségbe ütközünk, jöllehet a kritika ügyességének révén ügyesen el szokták leplezni; ez a nehézség abban áll, hogy a kiszakított részek némelyike, mely pedig a cselekvény egységének

¹ Ezen előadások Párisban a Faculté des lettres tanfolyamán adattak elő a classikai szakon 1835—1836. tanévben. Emez előadásokról Egger ad számot a „Journal général de l’Instruction publique”-ben, még pedig 12 czikkből álló sorozatban, melyet magának a tanárnak segítségével állított egybe. Ezeket a cikkeket a maguk idején összefoglalták az „Annuaire de l’association pour l’encouragement des études grecques”, 1880.

² *Abhandlungen*, pag. 43.

szempontjából elengedhetetlenül szükséges, véleményünk szerint sokkal kezdetlegesebb művészetre és sokkal későbbi eredetre vall. Hogy a feltétlen egység hívei még ezeket a részeket is alapvető részek gyanánt tekintik, még meg lehet érteni; de hogy még azok is megtartsák fontos helyükön, kik az egyes szakaszok belső különbözősége révén szedik szét az egész költeményt: ez már igazán semmi másból sem magyarázható, minthogy minden áron dédelgetik az egyszer elfogadott elméletet. Maga az a vélekedés, melyet Grote, az angol történetíró felállított és a mely külön fölemlítésre is érdemes, szintén nem kerülheti ki eme kritikai megjegyzéseket.¹ Az ő véleménye szerint az *Ilias* mindjárt eredetileg egy alapvető régi *Achilleist* képezett, mely a mai Iliásból tizen-négyszer éneket foglalt magában, ú. m. az I., VIII., XI—XXII. énekeket, mely azonban már maga is megnagyobbításokon s betoldásokon esett keresztül; azután volt a többi különböző ének, melyek eredetileg elütöttek az *Achilleis*-től, vagy éppenséggel más költeményekhez tartoztak (a II-ik énektől a VII-ikig, aztán a IX-ik és X-ik, melyek utólagosan kapcsolattak az *Achilleis*hez és azt *Iliasszá* alakították; végül két pótló ének (a XXIII. és XXIV. énekek), melyeket legkésőbbben írtak vala meg. De, hogy ellenvetéseinket semmi másból, mint magának a költe-

¹ M. Mahaffy az ő *History of greek literature* czimű művében szintén magáévá tette Grote elméletét, midőn úgy ajánlja azt, mint valamennyi között a legvalószínűebbet. — Közbevetőleg fel kell hívnunk az olvasó figyelmét Merimée-nek Grotéről írt nagy-érdekű cikkére (*Revue des Deux-Mondes*, ápril 1. 1847); az angol történetírónak a homerosi kérdésre vonatkozó elmélete röviden megvan ismertetve abban a cikkben, s a szerző szintén hozzájárul annak helyesléséhez.

ménynek elemzéséből ne mérítsük, nyilvánvaló, különösen ha a megelőző fejezetet kellő figyelemben részesítjük, hogy ezen elmélet nagyon sok hibában leledzik; legelőször is hibája, hogy az alapvető, legrégibb Iliásba olyan énekeket is belevesz, mint a VIII-ik ének, mely pedig tagadhatatlanul a más énekekből vett kölesöznzésekből jött létre és a többi énekek összekapcsolása végett iratott; hibája továbbá, hogy nem fejt ki elég világosan a II—VII-ik énekeknek a költemény főcselekvényéhez való alárendeltségi viszonyát; végül ama hibában leledzik, hogy a régi *Achilleis* kiegészítő részeinek tekint olyan jeleneteket is, melyek a mellett, hogy a cselekvény szempontjából multhatatlanul szükségesek, de azért, mint föntebb már megjegyeztük, aránylag nem kevésbé későbbi eredetűek. Hozzá kell még tennünk, hogy ama nagy visszásság is megvan benne, melynél fogva a szerves és természetszerű nagyobbodást mesterkéltnagyobbodással helyettesíti, a mi pedig éppen nem elégíti ki a kutató szellemet.

Ama kísérletek között, melyeket eme különféle nehézségek elhárítása végett tettek, véleményem szerint legnagyobb figyelemre méltóknak látszanak egyrésről Guigniaut, másrésről Köchly törekvései. Guigniaut az ő Homerosról írt értekezésében (*Notice sur Homère*),¹ nagyon világosan látta, hogy az Ilias egységességét okvetetlenül olyan legrégibb conceptionnak kellene tulajdonítani, mely a cselekvényt a maga egész terjedelmében átölelte vala, és hogy másrésről, hogy ennek a conceptionnak megvalósítása ilyen egymástól nagyon

¹ A *Dictionnaire d'Homère et des Homerides* bevezető részében (Thail és Hallez d'Arros).

előttrészletek mellett nem volt ugyanegy költő művének tekinthető. Hibája abban állott, hogy eme legrégibb alapvető conceptiót Guigniaut a szó szoros értelmében vett tervezet alakjában képzelte magának, a mely terv aztán mintegy az örökség révén a Homeridákra szállt, kik ezt lassan-lassan meg is valósították. De nagyon is világos, hogy magának a műnek ily határozott, előre megállapított tervezet-gondolata nem egyeztethető össze a legrégibb epikai költészet szabad szárnyalásával és hajlékonyságával, főként ha elfogadjuk, hogy az írás használata ezidétt még nem volt szélkében-hosszában elterjedve. De hát itt, hogy úgy fejezzük ki magunkat, nincs egyébről szó, mint formahibáról, melynek azonban nem kell okvetetlenül gyanús színbe kevernie azt is, a mi az eszmében magában voltaképen helyes. Köchly, ki Lachmann tanítványa volt és ezen minőségben teljesen ellentétes szempontra helyezkedett, nagyon kevés figyelembe részesíti a mai Ilias egységét; de a miben elvitázhatatlan érdeme van, az annak megvilágításában áll, hogy a költemény legelső magvának nem kellett okvetetlenül a szó valódi értelmében vett egy költeménynek lennie, hanem lehetett az a különálló énekek egész sorozata is, melyek az után egymással összekapcsoltattak.¹

¹ *Homer und das griechische Epos*, dissertatio, mely 1843-ban a *Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft* hasábjain látott napvilágot, aztán ismét közreadatott az *Opuscula philologicában*, II. köt.; különös figyelmet érdemel a 14- és 15. lap. V. ö. a *Dissertation sur l'Odyssée* ugyanazon kötet 73-ik lapján. Az Ilias kiadása, melyet Köchly a Teubner-féle gyűjteményben 1860-ban tett közzé, az *Ἰλιάς μυρρά* czim alatt tizenhat éneket tartalmaz a homerosi költeményből. Az egység, az együtvértartozóság itt annyira tönkre van téve, a mi mindenesetre nagy fonákság, hogy annak hián

Hogy ő egyébiránt eme legrégibb sorozatot rosszul határozta meg, az nem sokat határoz: az eszmét magát semmiesetre sem lehet elvitatni. Ha ezt a két felfogást egymással egybevetjük, combináljuk, kétségtelenül azon úton haladunk, mely legnagyobb valószínűség szerint a lehető legközelebb jár az igazsághoz.

V.

Az Ilias elemzése azon meggyőződésre vezetett bennünket, hogy a költemény bizonyos számú részei meglepően közös jellemvonásokat tárnak elénk. Ezen részek közül némelyek chronologicus sorozatot képeznek oly értelemben, hogy az események, melyeket elbeszélnek, az idő sorrendje által szükségképen meghatározott helyet foglalnak el, mások pedig a hozzájuk való viszony következtében. Ilyen a *Czivódásról szóló ének*, *Amamemnon vitézkedése*, a *Patrokleia*, *Hektor halála*. Ha mind eme darabokat az ő természetes sorrendjükből elszavaltaknak tételezzük föl, már teljes egészét alkotnak, még nem ugyan a szó valódi értelmében vett epopeiát, mert hisz nem következnek egymásra minden megszakítás nélkül, de mindenesetre olyan énekesoportozatot alkotnak, mely nagyon közel áll emez irodalmi műfajhoz, a mennyiben ugyanegy cselekvénynek legfőbb momentumait szerepeltetik a színen. Hogy ez énekeket így szerkeszthették és így adhatták elő, a legkevésbé se legyen reánk nézve meglepő, különösen, ha meggondoljuk, hogy

egyáltalán nincs módunkban látni, hogyan következett hát egyik rész a másik után.

a már jól ismert monda mily könnyűszerrel nyitott utat-módot arra, hogy a hallgatók maguk töltsék ki az elbeszélés között levő hézagokat; és másrésről már miféle érdekből és miféle számításból dolgozta volna föl valamely nagy költő a másodrendű epizódokat, mielőtt ezek a jóval fontosabb főjelenetek a maguk teljes megvilágításába helyeztettek volna? Menjünk tovább: maga a *Patrokleia*, mely kevésbbé tisztán hordja magán a legrégibb compositió nyomait, mint a többi három ének, teljességgel nem föltétlenül szükséges azon alapvető éneksorozathoz, melyről most szó van. A *Hektor halála* költőjének elég lett volna tíz vagy tizenöt verssorban emlékeztetni hallgatóit Patroklos halálának ismert tényére, hogy művének utolsó éneke eleget tegyen a valószínűség mindama követelményének, melyet az akkori időkben valamely epikai költemény iránt támasztottak vala.

Az epikai ének efajta sorozata átalán nagyon hasonlíthatott ama sorozathoz, a melyről az *Odysséia* VIII-ik énekében láttuk, hogy Demodokosnak tulajdonították, és a melyről föntebb elmondottuk, mi módon jöhetett létre. Íme mindaz, a mit e pontra vonatkozólag, véleményünk szerint, igaznak tarthatunk. Az *Odysséia* határozott ténylegességgel értesít bennünket, hogy ilyen éneksorozatok valósággal léteztek, és az *Ilias*, ha gondosan elemzés alá vesszük, még a sokkal újabb eredetű költői alkotás nagy halmazában is, a melybe napjainkban mintegy bele van ékelve, elég figyelemre méltó ilyen éneksorozatok tár szemeink elé.

De, a mint megjegyeztük, az *Iliasban* eme darabok mellett viszont olyan más részekre is akadunk, a melyek szintén régi, alapvető részeknek látszanak, és a melyeknek még sincs meghatározott helyük az általunk jelzett

sorozatban, jöllehet az átalános alapeszmére vonatkoznak: példának okáért *Hektor és Andromache bucsúzása*, vagy még ezenkívül a *Követség*, leszámítva belőle természetesen azt, a mi változtatást vagy hozzátoldást rajta végbevitték. Semmisem természetesebb; a költő ugyanis nem érezte magát arra kötelezettnek, hogy úgy rendezzen el valamennyi situatiót, melyeket úgy gondolt el magában, a mint szorosan véve egyik a másik után következett volna. Egyik-másik chronologicus rendben következett a másik után s össze volt egymással kötve; jól van; de miért érezte volna a költő magát arra kötelezettnek, hogy mindenütt alá vesse magát ennek a szigorú pontosságnak? Az ő gondolatában, mint már megjegyeztük, Hektor és Andromache találkozása úgy volt megalkotva, hogy az kevéssel Hektor halála előtt történt; itt nyilván olyan implicite benne foglalt adatról volt szó, mely a költő egész elbeszélése fölött mintegy uralkodott; de vajjon miféle szükség forgott fenn ránézve, hogy ennek határozott módon kifejezést adjon? Attól a pillanattól kezdve, hogy nem alkotott teljes egészet képező költeményt, egyszer s mindenkorra fel volt mentve ama kötelezettség alól, hogy ama jelenetnek, melyet éppen megalkotott, az előlegesen megállapított tervszerű berendezésben határozott helyet jelöljön ki. Ha a recitatio alkalmával eme jelenetet lehetséges volt összekötni a Hektor haláláról szóló jelenettel, a mely bizonyos fokig amannak folytatását képezte, azért átalán véve erre még semmisem kötelezte, s a jelenet éppenséggel nem vesztett fontosságából csupán csak azért, mert a többtől el van szigetelve. Az egész dologban itt olyanféle szabadság uralkodott, a melyet mi szinte el sem tudunk képzelni s a melyről ma már fonák képet alkotunk ma-

gunknak, mivel a mű mai beosztásának hatása alatt állunk, mely az egész költeményre az alak változhatatlanságának bizonyos bélyegét nyomja rá. Hasonlóképen a Követségről szóló elbeszélés a költő gondolatában bizonyára olyan pillanatra vonatkozott, a mikor az achivok Achilleusnak a csatatérről való visszavonulása miatt legyőzve majdnem véglegesen kétségbeejtő helyzetben láthatták magukat; de a költőre nézve a dolgok emez állásának pillanata nem volt határozott phasis a folytatlagos elbeszélésre. Az ő hallgatói minden áron csak szép költői elbeszélések után óhajtoztak és vajmi keveset törődtek azzal, hogy maga a Követség többé-kevésbbé pontosan a maga helyén volt-e? Az efféle énekek minden bizonynyal a megelőző énekek hatása alatt alakultak, és hogy úgy mondjuk, azok oldalán sarjadtak föl; a megelőző énekeket már ismerteknek tételezték föl, a nélkül, hogy hozzájuk szigorúan csatlakoztak volna.

Íme mindaz összefoglalva, a mit az Ilias legrégibb állapotára vonatkozólag ezek után véleményünk szerint megállapíthatónak tartunk: vannak önálló énekek, de a melyek mégis összefüggésben állanak egymással, a meny nyiben az események szükségszerű egymásutánja révén egymással összefűződnek s többé-kevésbbé megszakított sorozatot alkotnak, más énekek meg amazok körül mintegy lebegnek a nélkül, hogy még szoros, merev kapcsolatokkal volnának hozzájuk fűzve. Egyébiránt ez a fel fogás úgy tekinthető-e, mint a mely föltétlenül szabatos? Mi a magunk részéről nem tápláljuk ezen meggyőződést. Mekkora volt pontosan emez énekek száma? Mekkora volt mindenik éneknek pontosan megállapított terjedelme? Micsoda viszonylagos időben lőnek megszerkesztve? Mind megannyi olyan kérdés ez, a melyek még mai nap is

kutatás és vita tárgyát képezik s talán mindenha azt is fogják képezni. De különben mi fontossággal bír mindez? Bármilyen legyen is eme kérdésekre a felelet, bármilyenek legyenek is az eltérések, azokat az általános szempontokat, melyeket az imént kifejtettünk, megingatni sohasem fogják.

Legyen szabad csak még egyetlenegy megjegyzést tennünk a költemény egyes részeinek időrendi osztályozására vonatkozólag: ha az összehasonlítások révén egyáltalán van kilátás az egyes énekek chronologiai rendjét megállapítani, ez csak abban állhat, hogy első sorban is magukhoz a tényekhez kötjük magunkat, vagyis más szóval, magát az elbeszélést vesszük alapul, nem pedig egyes aprólékos dolgokat, mint pl. a kölcsönvett verssorokat vagy pedig a látszólagos vonatkozásokat.¹ Valóban teljesen világos, hogy a költemény több ízben át lévén dolgozva, mielőtt a mai alakját nyerte, emez elszigetelten álló helyek közül igen számosat utólagosan vehettek be, vagy kellett bevenni a többiek közé; éppen e körülményből szándékoztak meghatározni ama helyet, melyet a illető darab az általános rendezésben elfoglalt, azon mértékben, a mint ez a rendezés megállapodásra jutott.

De akármint álljon is a dolog különben eme vagy ama különálló rész eredetére és korára nézve, a kérdés figyelemre méltó fontossága mindenesetre azon fordul meg, hogy a költő, ki eme legrégibb énekek szerzője

¹ Ezek az egyik énekből a másikba átvett kölcsönzések az újabb kiadásokban rendesen jelezve vannak. Mindez össze van gyűjtve C. E. Schmidt következő című munkájában: *Parallel-Homer oder Index aller homerischen Iterati in lexicalischer Anordnung*, Göttingen, 1886.

vala, a nélkül, hogy ő maga teljes egészet képező költeményt alkotott volna, a mai költeménynek igazi megalkotója gyanánt tekintendő. Utódainak nem hagyott örökül a szó valódi értelmében vett tervet, de a mi körülbelül egyre megy, olyan cselekvényt hagyott rájuk, a melynek jövőendő útvonala már mintegy előlegesen ki volt pécézve, czövekelve, mert hiszen voltaképen csak három vagy négy nagy jelenetből állott a cselekvény, a melyek tárgyuknál s egymáshoz való viszonyuknál fogva észrevehető kezdetet, közepet és véget alkottak. „Teljes egésznek nevezem, mondja Aristoteles az ő Poetikájában, a minek kezdete, közepe és vége van.“² Szinte nem lehetne helyesebben kifejezni, s íme mily értelemben képez az alapvető Ilias mégis teljes egészet, a nélkül, hogy valódi értelemben vett költemény volna.³

VI.

Kövessük most nyomról-nyomra emez alapvető énekek valószínű célját. Hogyan jutott emez alapvető, csak nagyjában megácsolt cselekvény oda, hogy később olyterjedelmessé fejlődött és hogy végül összefüggő költeményé alakult? Ez bizonyos szerves növekvés útján történt, a melynek történetéről legalább bizonyos fokig számot lehet adni.

² Poëtika VII. fejezet: "Ὅλον δὲ ἐστὶ τὸ ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τελευτήν.

³ Az így szerkesztett költemény és például Aischylos trilogiái között nyilvánvalóan ilyen lehetett az összefüggés. Bármi legyen is a két műfaj között a különbség, egyik-másik tekintetben mégis csak ez a viszony forog fön.

Az *Ilias* valamennyi másodrendű éneke, azaz mind-ama rész, mely nem tartozik a költemény eredeti magvához, két nagy csoportra osztható, melyek érték és fontosság dolgában egymástól nagyon elütnek. Fölöttébb fontos ezeknek szabatos megkülönböztetése, hogy a költemény alakulását jól megérthessük. Ezek egyrészről a kifejlődés révén alakult énekek, másrészről pedig az utólagosan betoldott énekek.

A kifejlődés révén alakult énekek azok, a melyek az alapvető énekek adatainak nyomain készültek, hogy a régibb énekek mellett újabb epizódokat képezzenek. Létrejövetelüket hadd mondjuk el rövidre fogva.

Képzeljük el magunknak az alapvető énekek új voltát és a sikert, mely őket koronázta. Ha ez énekek minden tekintetben a megelőző vagy egykorú idők epikai termékeinek nagy tömegére ütöttek volna, semmi ok sem forgott volna fönn arra nézve, hogy alapját képezték volna egy ily figyelemre méltó virágzó költészetnek. De ez énekek teljesen elütöttek amazoktól. A mi őket a legkiválóbb módon megkülönböztette, az a moralis élet lüktető benső ereje volt. Eme költeményekben az ember elemi erővel kerekedett fölül az eseményeken. Mialatt a megelőző és az egykorú idők dalosai, aoidosai kétségtelenül bizonyos szárazsággal regélték el a mondák eseményeit, egyszerre csak egy lángelméjű költő támadt, ki a czivódásról, valamely csatáról szóló elbeszélésében érvényre tudta emelni az emberi természetnek leghatalmasabb szenvedélyeit; ennek következtében ez úton valami eddig ismeretlent, valami váratlant tudott valamiképpen megalkotni, t. i. a drámai és moralis epepeiát. Úgy hiszem, képtelenek vagyunk ama nagyszerű, megrázó hatást elképzelni, a milyet az effajta új dolog okvetet-

lenül létre hozott. Micsoda gyermekded csodálkozás, lelkesedés, elragadtatás vehetett erőt a hallgatóságon, mikor emez énekeket hallották, melyekben a való élet tükröződött vissza, és a melyekben igazi szenvedélyeket láttak és hallottak! Mikor emez énekek szerzője letűnt az élet szinpadáról, miután őket megalkotta és hallgatósága előtt fokonkint elszavalta, ez énekek olyan csoportok gyanánt éltek tovább, a melyekhez fogható szépség dolgában többé egy sem akadt; ime az a fensőbbség, a mely eléggé megmagyarázza, miért támadt a többi dalosnak, mikor emez énekeket szavalták, ama gondolatuk, hogy a meglevőket kibővítik.

De még mi több, arra is kell gondolnunk, hogy ezek az aoidosok, vagy legalább ezeknek tekintélyes száma, eredetileg minden valószínűség szerint ugyanazon családhoz tartoztak. Alább lesz alkalmunk bővebben szólni a chiosi Homeridákról. De nagyon fontos már most kijelentenünk, hogy ezek minden valószínűség szerint olyan társadalmi osztályt képeztek, melyek a családi és vallási hagyományok révén egymással szoros viszonyban éltek, kik eredetileg hagyományos letéteményesei voltak az *Ilias* legrégibb énekeinek. Nekik köszönhető, hogy emez énekek könnyű szerrel kezdtek elterjedni akár a tengerparti városokban, akár a szigeteken, és nem lehet kétségbe vonni, hogy mindenfelé ugyanazon lelkes fogadtatásra találtak. Szinte lehetetlen már most elképzelni, hogy a tehetségesebb dalosok majd hogy nem kényszerítve érezték magukat arra, hogy a meglevő régibb énekek mellé újabb epizódokat alkossanak.¹ Azon szokás, hogy

Az énekek első sorozatának effajta megnövesztése még a szó szoros értelmében vett költeményeknél is előfordulhat s lehet

valamely meglevő irodalmi művet mintegy bánthatatlannak ismernek el, azaz hogy szerzője eredetiségének szempontjából megőrzik legelső alakjában, aránylag véve nagyon késői keletű. Ez a szokás csak akkor születhetik meg, mikor a közönségnek nagyobb része az irodalmi ízlés, valamint nevelés révén fejlettebbé s kényesebb ízlésűvé válik, úgyannyira, hogy az irodalmi műben magát a szerzőt keresi és mindaz iránt érdeklődik, a mi annak sajátságait a többiektől megkülönbözteti. Az irodalmak legrégibb korszakaiban ennek a dolognak nincsen mása; ekkor még a szerző semmi, az irodalmi mű pedig minden. Az egész világ mintegy ösztönszerűleg arra esküszik össze, hogy azt kibővíti és megtoldja, még pedig a hallgatók éppen úgy, mint a kik azt előadják s magyarázzák. Ezekben az időkben valamely elbeszélés nem egyéb a hallgatóságra nézve, mint az események láncolata, melyek őt meghatják és lelkesítik. A hallgatóság nem kíván egyebet, mint hogy új jeleneteket lásson benne színre hozva, melyek az elbeszélés hatásosságát emelik és megsokszorozzák; és a dalosok, kik a mondákat a többiek után ismét és ismét elszavalják, kedvüket és saját érdekük kielégítését lelik abban, hogy e téren közönségüket kielégíthetik. Alkalmazzuk most ezt a Homeridákra; úgyszólván családi örökség gyanánt bírván emez új költészetnek forrását, mely akkortájt az

magának a költőnek ténykedése is. Galusky idézett cikksorozatában a 765-ik lapon a következő tényt említi: „Wieland a Wolffal való csevegésében nem tagadta, hogy a dolgok csakugyan azon módon folyhattak, a mint azokat Wolf az ő Prolegomenáiban elgondolta; ő maga is érdekes vallomásokot tett e tárgyra nézve ama fokozatos kibővitésekről, melyek segítségével költeményét, az *Oberont* megalkotta vala.“

egész Jónia lakosait magával ragadta vala, hogyan tartották volna azt saját kezükkel mintegy elzárva? Rajtok kívül, semmi kétség benne, más dalosok is megkísérlették s folytatták feldolgozni a hősi mondakör regéit: maga az *Ilias*, mint föntebb említettük, némely helyein már sejteti velünk, hogy voltak még egykorú hősi dalok, melyek a trójai mondakörtől elütöttek. Semmi bizonyítékunk sincs a mellett, hogy maguk a Homeridák is föltétlenül kicsinylették volna ezt a közös tárgyat, de hát az ő dicsőségüket az Achilleus haragjára vonatkozó hősi énekek képezték, éppen ezeknek adtak előnyt a többiek rovására. Ne feledjük egyébiránt, hogy a görögök egyáltalán nem úgy fogták föl az irodalmi újdonságokat, mint azt mi szoktuk tenni. Néhány cycikus költő például, a kikről egy kissé alább fogunk szólni, azon meggyőződésben élt, hogy ő új dologgal lép föl, ha az *Iliast* és *Odysseiát* kiegészíti, mikor már ez a két költemény meg volt alkotva. Ő utánuk a lyrai költők szintén újítók gyanánt szerepeltek, midőn ez epopeia által már kimerített tárgyakat dolgozták föl; sajátjuknak csak annyi mondható, a mennyiben a már ismert tárgyat a saját képzelő erejük által alkotott, vagy a helyi mondákból merített jelenetekkel újra megiffjitották. És még később, mikor a tragoedia még egy harmadik irodalmi műfaj alakjában is újra feldolgozta ugyanazon tárgyakat, azt lehetett tapasztalni, hogy a leglánglelkűbb s legkíválóbb költők is untalanul egymást utánozzák, a mennyiben szüntelenül ugyanazon személyeket szerepeltetik s ugyanazon helyzeteket használják föl. A Homeridák sem igen tettek egyebet három vagy négy századdal előbb. Nemzedékről nemzedékre hűségesen megőrizték azt, mi előzőik örökségében közönségüknek tetszett, de

úgy, hogy hozzátoldások által megújították, a mi hallgatóinknak az újság iránt táplált igényeit teljesen ki-
 elégíté.

Pontosan meghatározni, hogy micsoda chronologicus sorrendben következtek ezek a hozzátoldások, manapság kivi-
 hetetlen dolog, és igen valószínű, hogy a kritika sohasem éri el emez eszményi czélt, bár egyáltalán nem lehet mondani, hogy az annak megvalósítása után való törekvés nemes és haszonnal járó dolog. De a mi legalább mégis megvalósítható, az az egyes énekeknek a természetük szerint való csoportosításában áll, még pedig olyatén módon, hogy jobban megérthessük, mi volt velük szerzőiknek tulajdonképeni céljuk.

És mindjárt először is alig szükséges hangsúlyoznunk, mekkora szerepe volt az utánzásnak az alapvető csoport kifejlődésére. A *Diomedes vitézkedésének* két része, mely most a költemény ötödik énekét alkotja, úgy látszik, szintén nem más eljárásnak köszöni eredetét: az első része csodálatot érdemlő utánzása az *Agamemnon vitéz-
 kedésének*, mely ma a XI-ik énekét alkotja, és maga ezen első rész adott létet ugyancsak a második résznek is, mely nem egyéb, mint amannak puszta változata. Oly költői szépségekre akadunk eme részben, hogy szinte azt a kérdést vagyunk hajlandók magunkhoz intézni, vajjon nem maga az alapvető énekek szerzője-e az, ki magamagát ily ügyesen utánozta. Ha a dolog így állana, akkor maga a szerző adott volna először példát olyan eljárásra, a milyennel aztán utódai ugyancsak bőségesen éltek. Semmisem tanulságosabb e tekintetben, mint egymással összehasonlítani az *Ilias* számos párviadalát. Achilleus és Hektor párviadala kétségtelenül az első typus és minta ebben a tekintetben. Ezen minta

után alakultak aztán az utánzásban többé-kevésbbé eredetiséget is tanusító párviadatok, a milyenek lefolytak Patroklos és Hektor, Patroklos és Sarpedon, Tlepolemon és Sarpedon, Hektor és Ajax, Páris és Menelaos, Achilleus és Aeaneas között. Türelmes tanulmányozás útján talán el lehetne jutni eme harczok sorozatának osztályozására, még pedig a mellékesebb inventiók szerint, a mint azokat a főmotivumhoz hozzácsatolták. De az utánzás gyakran inkább eszköze, mint indító oka volt a kibővítésnek. Az aoidosok általán sohasem alkotak új epizódokat pusztán azért, mert kedvük kerekedett a régi énekek utánzására. A mi véleményünk szerint különösen döntő befolyással bír az *Ilias* legelső kibővítésére, az ama vágyban állott, a melynél fogva az események menétét kissé bonyodalmassá akarták tenni, és a csodaszerűvel kívánták feldiszíteni azt, mi a legelső inventióban nagyon is egyszerűnek tűnt föl szemeik előtt. Eme két irányú törekvés szembeötlő igazolására fel lehet hozni például a XII-ik éneket vagy a *Falak ostromát*, továbbá a XVIII—XXIV-ik énekek legnagyobb részét. A mai *Ilias* XI-ik énekében elmondott „Achivok vereségének“ szerzője úgy képzelte magának a görögök erődítvényét, hogy azt egy egyszerű árok és czölöpök, hasogatványok vették körül; az ütközet végén, melyet leír, az achivok elvesztették a csatamezőt és átüzettek emez árok túlsó felére, Hektortól nyomon követve s üldözve. Az egyik aoidos, kinek különben figyelemre méltó képzelő ereje volt, s kit Homeros után a legnagyobb Homeridának kell tekintenünk, ezt igen egyszerűnek találta: ő benne tehát az a gondolat támadt, hogy úgy rajzolja az erőiséget, mint a mely igazi hatalmas bástyákkal, lövő-

résekkel és nagyszabásu tornyokkal van körülvéve; ezt a gondolatot aztán azért használta föl, hogy alkalma legyen az eredeti elbeszéléshez a sokkal gazdagabb leírást hozzácsatolni, még pedig az erősség ostromának alkalmából. Nem lehet tagadni, hogy eme részt igazán tehetséges költő alkotta. De az alapvető inventio, a mint már megjegyeztük, a maga gyermekes valószínűtlenségével az újítás után való ama törekvésre vall, a melyet a legrégebb költő még nem ismerhetett, és a mely ellenmondásban volt még magával a költő szellemének természetével is. Az utolsó énekekben majdnem valamennyi nagyhirű epizód hasonló nyomokon halad; ilyenek a *Fegyverek kovácsolása*, az *Istenek harcza*, *Xanthos folyó és Achilles ütközete*. Az első költőnek elég volt Achilleust Hektorral szembeállítani, hogy ebből az egyszerű inventióból aztán megalkossa a legszebb drámai jelenetet, melyet az emberi szellem valaha teremtett. Utódainak már egy medréből kicsapó folyóra, árvízre, egy egész síkságot fenekestül felforgató hullámözönre, azután a tűzlángok és vízáradat különös összeütközésére, vagyis egy egész sereg inventióra van szükségük, a melyek mindenesetre meglepők, de egyúttal rendkívüliek is. A költeménynek egyik végétől a másikig meglátjuk, mint a megelőző fejezet is mutatta, az inventiók emez egymás mellett párvonalosan futó kettős sorozatát, melyek egyike teljesen egyszerű s egészen az erkölcsi alapokon nyugvó igazságból van meritve, a másik pedig csodaszerű s többé-kevésbbé bonyodalmas eszközökkel dolgozik. És a mi különösen figyelemre méltó, az ama körülmény, hogy az egyszerűbb részek a költeménynek ama helyeit foglalják el, melyeket legtalálóbban alapvetőknek lehet nevezni, míg a bonyodalmasabb s csodás

részekkel mindig mint ráadásokkal, kibővítésekkel találkozunk, melyek a mellett tesznek tanubizonyságot, hogy mennyire megfeszítették eme fényes tehetségű és lángeszű utódok minden erejüket, hogy az ő utolérhetetlen elődjüknek remekművét tovább fejlesszék. A XIII-ik, XIV-ik és XV-ik ének egész csoportozata, melynek középpontját ama jelenet képezi, a hol Héra Zeust távol tartja a csatatértől, és a mely Poseidon ama közbejöttéről értesít bennünket, hol egy pillanatra az achivok részére billenti a győzelem mérlegét, szóval az egész csoportozat, mely az Ilias legfőbb peripetiáját képezi a Patrokleia előtt, ez az egész csoport véleményem szerint amaz irányzatnak s törekvésnek köszöni létét, melyet éppen az imént jeleztem.¹

Egy másik indító ok, mely nem kevésbé hatalmas befolyást gyakorolt az Ilias alapvető énekeinek kibővülésére, az a már meglevő énekek kibővítésének szükség-szerűségében állott; olyan indító ok ez, mely természet-szerűleg azon arányban vált mindinkább és inkább erősebbé, a mily arányban látszott a mind jobban növekedő csoportozat már előlegesen is egységes egészet alkotó költeménynek.

¹ Figyelemre méltó, hogy a görögök sohasem szüntek meg az ő eredeti, legrégibb mondáikat így kibővítgetni és át-átdolgoztatni a végből, hogy azokat csodásabbakká és regényesebbekké tegyék. Ha összehasonlításokat teszünk eme mondák között, úgy a mint azok az epikai költésben szerepelnek, és ugyanazon legendák között, amint őket az alexandriai vagy byzantiumi mythologiai íróknál találjuk, csak akkor tudjuk kellőleg méltányolni eme bővítések és toldások fontosságát és természetét. Igazán nagyon elűtne a dolgok rendes folyásától, ha az epikai költés éppen gyarapodásának legmozgalmasabb korában ki tudott volna siklani eme törekvés hatalma alól.

Ez a szükségszerűség különben többféle alakban nyilvánult. Ezek közül mindenestre az egyik legérdekesebbik ama törekvés, mely a régibb énekeknek más énekekre vonatkozó látszólagos czélzásait, vonatkozásait igyekezett igazolni. Gyakran megesett, hogy az első korszakbeli dalosok hűségesen eleget téve a görög költészetben mindenkor oly természetszerűleg nyilatkozó szabatosság követelményeinek, ama merőben költött párbeszédek, melyeket az egyes énekekben szereplő személyeik szájába adtak, már előlegesen valóban megtörténteknek is gondolták. Ilyen eset forog fenn például, mikor Andromaché a Hektorral való találkozásakor, hogy emezt a város elhagyásáról lebeszélje s a várfalak védelmére rávegye, arra emlékezteti férjét, hogy az achivok már három ízben megkisérlették a rohamot ugyanazon az egy tájon.¹ Nemcsak hogy emez ostrom seholsem szerepel az egész Iliasban, de a többi énekben sincs egyáltalán semmisem, a mi távolról vagy közelről csak vonatkozással is bírna hasonló dologra. Ez csak félreértésen alapuló czélzás, melyet a költő megengedett magának, hogy annál nagyobb erőt öntsön leírásába. Ugyanezen eset mása forog fenn az Odysseiában, a hol Eumaios a XIV-ik énekben, mint maga mondja, azon okból nem adhat hitelt vendége szavainak, mert egyszer egy aioliai jövevény rászedte őt ama koholt hírrel, hogy látta Odysseust; ezen szavakkal okolja meg hitetlenségét.² Itt csak valónak képzelt dologról van szó, a mely az érvelés szükségszerűségéből keletkezett, pedig a mon-

¹ A dolog bizonyos részletességgel és az achiv hősök neveinek megemlítésével, kik eme támadásokban résztvettek, el van mondva a VI-ik ének 433—437. verseiben.

² Odysseia XIV. 379. s köv.

dának adatain egészen kívül esik. Teljességgel érthető, hogy se szere se száma annak, hogy ilyen vonatkozások, célzások, az Ilias megszületése alatt mintegy sugalmaztattak az aoidosoknak amaz eszme által, hogy alkotás közben teljesen és szabatosan igazolják ama jeleneteket, melyekkel az ily vonatkozások látszólag összefüggésben álltak. A *trójaiak gyűlése* című epizód, mely a XVIII-ik énekben (243—313. v.) van elmondva, hol Hektor visszautasítja Polydamas azon javaslatát, hogy térjen vissza Trójába, véleményem szerint szintén hasonló módon keletkezett az ugyanazon hős által a XXII-ik ének 100—103. sorai-
ban elmondott szavakból. Ugyanily eljárási módnak köszöni még létét a XXIV-ik ének ama híres jelenete is, mely az Achilleus lábainál leboruló Píramost mutatja be nekünk; ez a jelenet okvetetlenül az agg Píramosnak a XXII-ik ének 408—429. soraiban elmondott siránkozásából keletkezett, a melynek voltaképen csak kibővítését képezi. Ez a különös körülmény annál inkább magára kell, hogy vonja figyelmünket, mert olyan természetű, hogy könnyen tévútra vezethet bennünket bizonyos szakaszok viszonylagos keletkezési idejére nézve. Mindenkor hajlandók vagyunk ugyanis azt hinni, hogy a vonatkozás későbbi keletű, mint maga az elbeszélés, a melyre céloz: pedig nem egy alkalommal biztosra vehető, hogy éppen ellenkezőleg maga az elbeszélés keletkezett az egyes vonatkozásokból, melyek eredetileg pusztán csak költött, vagy képzelt vonatkozások voltak.¹

De vannak az Iliasban még egészen elütő természetű

¹ A mit én itt csak röviden jelzek, azt nagyon alaposan és bőven kifejtette P. Niese ily című munkájában: *Die Entstehung der homerischen Poesie*, Berlin, 1882.

kiegészítő s pótló részek is. Vegyük részletesen szemügyre ama részeket, a melyeket az egyesek érdekeinek szempontjából toldottak vala be. A mily mértékben gyarapodott s nőtt tekintélyben az Ilias, okvetetlenül be kellett állnia amaz esetnek is, hogy a Kis-Ázsiában megtelepedett kiválóbb görög törzsek szint azon mértékben előállottak azon igényekkel, hogy az ő őseiknek szereplését is láthassák az Iliasban. Ilyen eset forog fenn kétségtelenül, mikor Nestor szerepét kifejtették;¹ úgy látszik továbbá, hogy szintén ezen okból toldották hozzá Glaukos és Sarpedon szerepét is; ugyanily módon terjedt ki Idomeneusnak s bajtársának, Merionesnek szerepe még a cselekvény követelményeinek figyelmen kívül hagyásával is. E tekintetben ugyan többé-kevésbbé valószínű conjecturákra vagyunk utalva, de ha egyik-másik darabra vonatkozólag állításunkat vita tárgyává lehet is tenni, mégis az indító okok, melyek egy-egy részt létrehoztak, minden kétségen felül állanak. Íme a mit az egyesek érdekének révén keletkezett részekre vonatkozólag elmondani akartunk. Vannak aztán más részek, a melyeket talán az általános érdek révén keletkezett szakaszoknak lehetne mondani. A legrégibb homerosi énekek, a mint láttuk, gyarapodásuk közben természetszerűleg olyan irányzatnak hódoltak, hogy valamennyi, a trójai háborúra vonatkozó mondát magukba olvaszszanak. Ezeket a mondákat nem akarták feledésbe merülve hagyni, de másképp megmenteni nem tudták, mint hogy számukra megfelelő helyet kerestek ebben a nagy egészben. Jóllehet maga a költemény eredetileg egészen más volt,

¹ Különösen áll ez ama hosszú elbeszélésről, mely neki van tulajdonítva a XI-ik ének végén.

mint a trójai háborúnak teljes története, de természet-szerűleg mégis azon irány felé hajlott vala, hogy kifejlődése révén legalább a háború képének töredékét adja. Ugyanitt látjuk okát ama körülménynek is, mely megmagyarázza nekünk, mi módon szolgálhatott az Ilias későbbben a cyclicus költészet egy részének magvával. De már sokkal előbb is hasonló módon számot adhat az ember magának bizonyos hozzátoldásokról, a melynek például a második énekben a *Hajók katalogusa*, a harmadik énekben *Helena és Priamos találkozása*, a negyedikben *Agamemnon hadiszemléje*, a melyeknek inkább egy a szó szoros értelmében vett *Ilias* című költeményben volna természetes helyük, azaz az Ilios ostromát tárgyaló teljes költeményben, mintsem a sokkal korlátozottabb tárgyú eposban, a mely ma az Ilias címet viseli.

Végül meg kell említenünk még a hozzátoldás okai között még egy más körülményt is; ez t. i. a némely egykorú költő által gyakorolt befolyás. Némely elbeszélő párbeszédek, a melynek például Phoinixé a IX-ik, és Nestoré a XI-ik énekben, a Herakles legendájára vonatkozó hosszú czélzások a ma fenlevő Ilias számos részében, mind olyan tények, melyek állításunk igazságáról tesznek tanubizonyságot. Bár ebben a dologban igen gyakran csak a pusztá sejtelmekre s találgatásokra vagyunk utalva, mégis bizonyos hatások között el nem mulaszthattuk azok egyszerű fölemlítését.

VII.

A kibővítésre szánt énekek mellett, a melyekről az imént szólottunk, bizonyos számban olyan természetű énekekkel is találkozunk, melyeket találóan lehetne „az

összekapcsolásra szánt énekek“ elnevezéssel illetni, mert semmi egyéb céljuk sincs, mint hogy a már meglevő darabok közül egyiket a másikhoz esatolják.

Azon hibák között, melyek a Wolf elmélete révén támadt vélemények sorában számos tévedésre vezettek, nem az utolsó helyen áll az, hogy a költemény egyes részeinek általános összekapcsolását úgy képzelték maguknak, mintha az utólagosan és egyetlenegy csapásra történt volna. Semmisem ellenkezhetik jobban sem a valószínűséggel, sem magukkal a költemény által nyújtott bizonyítékokkal. Mindabból, a mit eddig elmondottunk, világosan következtethető, hogy ennek az összekapcsolásnak azon időpontban kell vala megtörténnie, mikor az új énekek keletkeztek, mert hisz ezeket éppen azon szándékkal szerkesztették, hogy a már meglevő régiekhez alkalmazkodjanak. A *falak ostroma* például, mely manapság a XII-ik éneket képezi, hogy úgy fejezzük ki magunkat, mintegy beleoltatott az *Agamemnon vitéségéről* szóló szakaszba, mely most a XI-ik ének tekintélyes részét alkotja. Itt egyáltalán nem volt szükség semmi összekapcsolásra sem. A két ének közül az egyik bevezetésül szolgált a másikhoz, mikor őket együttesen szavalták; de az is megeshetett, hogy külön-külön recitálták őket; minthogy ugyanis a költemény már amúgy is ismeretes volt a hallgatóság előtt, senkire nézve sem járt semmi nehézséggel sem, hogy megértse a célutadatosan föltételezett megelőző vagy a második részben következő helyzetet. A *Hektor halála* című epizód, mely a mai Ilias befejező énekének magvával szolgált vala, éppen úgy vonhatott maga után fokozatosan akár valamely megelőző, akár valamely utána következő újabb részletet, a melyek a maguk idején ismét más és más

epizód létrejövésére szolgáltatnak alkalmat. Ugyanezen eset történt valamennyi csoportozatban, és ennek következtében legtöbbször semmiféle utólagos munkára sem volt szükség ama darabok összekapcsolása végett, a melyek bizonyos fokig már úgyis egységes egészet alkotva jöttek vala létre.

Egyes részek, mint már fentebb is megjegyeztük, még pedig az alapvetők vagy legalább is a legrégibbek közül valók, mindenesetre egymástól sokkal függetlenebb módon szerkesztettek: az általános alapvonást mindenesetre szem előtt tartották ugyan, de nem fűződtek hozzá közvetlenül és szorosan a már meglevő énekek egyikehez sem, a minek természetes következménye volt azután, hogy a sorozatban nem volt szorosan meghatározott helyük. A *Diomedes Vitézkedése*, *Hektor és Andromache Bucsúzása*, a *Követség*, találó példakul szolgálhatnak e tekintetben. A homerosi dalosoknak már nagyon korán érezniök kellett annak szükségességét, hogy a dolgok emez állapotának véget kell vetni. A mint a meglevő énekek gyűjteménye mind tisztábban és tisztábban olyannak jelentkezett, mint a mely az egymással összefüggő események hosszú láncolatát alkotja: azon arányban mutatkozott mind szükségesebbnek, hogy ebből a láncolatból semmi lényeges dolog ki ne maradjon. Szükséges volt, hogy ezek a lebegő énekek meghatározott szilárd helyet nyerjenek; íme ebben rejlik oka annak, miért szerkesztették ezeket az összekapcsolásra szánt énekeket.

A *Diomedes Vitézkedéséről* szóló rész okvetetlenül egyike azoknak, a melyeknek ily meghatározott helyet adtak. Ama részlet helyének a sorozatban való megálapítása nagyon egyszerű gondolkodásmód útján történt.

Az achivok fényes győzedelmet arattak. De ama vereség között, mely az *Agamemnon Vitézkedése* és a *Patrokleia* tárgyát képezi, semmi út és mód sem kínálkozott egy ily fényes győzelem elbeszélésének betoldására, a nélkül, hogy a már meglevő sorozatot fenekestül föl ne forgassák. Elhelyezték tehát eleinte mindjárt a *Cziródás* című ének után. De minthogy ez az ének nem volt azzal a szándékkal szerkesztve, hogy amazt szemmel tartotta volna, nem állott szoros összefüggésben sem azzal, a mi megelőzte, sem azzal, a mi utána következett. Ennek következtében érezték aztán annak szükségességét, hogy ezeket az egymással egybe nem hangzó szakaszokat el kell egymástól választani különböző jelekkel, a melyek olyan természetűek voltak, hogy a folytonosság hiányának emez érzetét legalább gyengíteni tudták. Igen valószínű, hogy ez csak igen lassan mehetett végbe s hogy az *Iliasnak* éppen ez a helye az, mely a leghuzamosabb időn át mintegy nyitva állott. Innen lehet megmagyarázni azt a bizonyos összevisszасást és laza összefüggést, mely eme helyeken lépten-nyomon megérzik.

A *Hektor és Andromache bucsúzása* című epizódnak szintén hasonló sorsa volt. Jóllehet szerzője ezt sem helyezte el a szó valódi értelmében vett meghatározott helyen, nyilvánvaló, a mint már fentebb is megjegyeztük, hogy eme jelenetnek szerzője úgy gondolta el a dolgot, hogy ~~eme~~ találkozás kevéssel a *Hektor Halála* című előtt ment végbe. De a mint az események szerves összefüggésének sorozata mind jobban és jobban megalakult, lehetetlenné vált emez epizódnak az elbeszélés második felében alkalmas helyet találni. Hektor nem mehetett többé vissza Trójába sem az achivok vereségének

tartama alatt, sem a falak ostromlása közben, sem míg a *Patrokleia* lejátshódott, minthogy emez egész elbeszélésben folyton-folyvást a legelső harczosként szerepelt. Így hát kénytelenek voltak Hektornak Andromachéval való legutolsó találkozását az első résznek lazábban összefüggő részei közé ékelni, a melyek a *Diomedes Vitézkedése* körül csoportosultak vala. Hozzá alkalmazták tehát, a mennyire csak lehetséges volt, emez utóbbi elbeszéléshez. Hogy itt történt valóban az összeforrasztás, az már annyival is szembeszökőbb, mivel teljességgel nem elégít ki bennünket. Hektor visszatérése ugyanis olyan pillanatban történik, a mikor mindenki futva fut Diomedes elől, a mikor tehát a trójaiaknak természet-szerűleg legnagyobb szükségük van vezetőjükre, nevezetesen pedig Hektorra, és íme Helenos jós egyszerre csak azon tanácsosal áll Hektor elé, hogy egy nagyon csekély fontosságú indító oknál fogva hagyja el a csatateret. Hektor megfogadja a tanácsot s így esik meg, hogy csakugyan visszatér Trójába. Meg kell vallanunk, hogy szinte bajos lett volna erre alkalmatlanabb pillanatot választani; és mindamaz igazolás, a melyeket a dolog enyhítéseül fel szoktak hozni, bizony olyan természetűek, hogy bátran kétségbeesetteknek lehet őket nyilvánítani.¹ Íme a nyilvánvaló összeforrasztás. Ugyanigy áll a dolog a XVII-ik énekkel is, a mely a *Hektor és Andro-*

¹ Az igazolásnak eme szükségességét eléggé érezték már az ó-korban is. A scholionokban tisztán látni mindannak nyomát, a mit a grammatikusok fel szoktak hozni, hogy mindent igazoljanak s megokoljanak. De ha valamely dolog már annyira rászorul a minden áron való igazolásra, mindig valószínű, hogy éppenséggel nem lehet igazolni. (V. ö. Porphy. *Quaestiones homericæ*, Schrader-féle kiadás I. k. 90. lap.)

mache Bucsúzása című jelenetnek képezte vala folytatását: fentebb már kifejtettük, hogy a Hektor és Ajax között végbement párviadal, mely annak tárgyát képezi, semmi másból sem magyarázható meg, mint ama törekvésből, hogy mentül kevesebb fáradsággal, olcsó áron meg lehessen oldani ama harcok bonyodalmát, melyek a *Diomedes Vitézkedése* című epizódban vannak elmondva.

A *Követség* eredetileg szintén a lebegő énekek közé tartozott. Azon helyet, melyet a mai Iliásban elfoglal, szintén csak bizonyos kényszerűség révén szabták ki számára. A *Patrokleia* határolta ama pillanatot, a midőn Achilleus az achivokat fenyegető veszedelmek láttára rászánja magát, hogy végül valamit tesz az ő érdekükben; a *Követség* ellenben úgy mutatta őt be, mint a ki makacsul ellenáll és föltétlenül visszautasít minden néven nevezendő részvételt a harcban. De a követségnek mindamellett előbb kell vala megtörténnie. Így tehát éppen ennek következtében kényteleneknek látták magukat a megszakitás nélkül való események ama sorozata között elhelyezni, a melyek Patroklosnak a harcba való indulásáig terjednek, s így következőleg az *Agamemnon Vitézkedéséről* szóló ének elé. De másrésről meg az erkölcsi valószínűség követelte, hogy ez a *Követség* oly távol essék a *Czivódás* című epizódtól, a mennyire csak lehetséges, mert Agamemnon nem határozhatta el magát oly megalázó lépésre közvetlenül azután, hogy őt Achilleus oly súlyosan megsértette s róla akkora megvetéssel szólott. Ezeknek a döntő okoknak egybevetése eredményezte aztán, hogy a *Diomedes Vitézkedése* és amaz énekek után helyezték vala el, a melyek amattól függtek. Igen ám, csak hogy ezek az énekek nem igen vonatkoztak másra, mint az achivok által kivívott előnyökre, és mint-

hogy a *Követségnek* másképp nem lett volna semmi értelme, mint csakis valamely nagyobb vereség után: ennek megokolására is kellett valamit alkotni. Ennek a körülménynek köszöni eredetét a VIII. ének, a mely csakugyan nem egyéb, mint összekapcsolásra szánt ének és nagyon szembeszökően magán hordja annak jellegét, hogy erre van szánva.

Lehetne még eme példák számát jóval szaporítani, ámde ugyanakkor szaporítanók a föltevések, a pusztá sejtelmek számát is. Legyen itt elég csak jelezniünk emez összekapcsolásra szánt énekek tennészetét s mineműségét. Az *Ilias* így aztán lassan-lassan befejeződött. A mily mértékben gyarapodott, annál inkább egységessé és zártabbá vált. Azok közül, kik kibővítésén és kiegészítésén fáradoztak vala, bizonyára senkinek sem jutott eszébe valaha, hogy elejétől végéig elszavalják; ama szokás, hogy egyes rövid és magokban véve önálló részeket szoktak elszavalni, elégséges volt az *Ilias* megalakulására és hasonlóképp elég volt arra, hogy belőle a szó valódi értelmében vett költeményt teremtsen. Itt nincs szó sem egyetlenegy ember, egy rendező művészetéről, sem a tudósok bizottságáról, a mely az *Iliast* azzá tette volna, a mi manapság: ez több költőnek szabad alkotása, olyan költőké, kik egy alapvető, régi keletű műremek hatása alatt azon fáradoztak, hogy amazt a továbbfejlesztéssel mind inkább tökéletesítsék. Az egységesség mindenesetre mindjárt eleintén meg volt benne. De a mily arányban betöltötték az alapvető elbeszélésben mutatkozó üregeket, hézagokat: azon arányban mind jobban és jobban szembeszökővé lett a költemény egységes volta. Ha szabad eme tényekre vonatkozólag valamely hasonlaltal élnünk, hogy elméletünket

világosabbá, kézzelfoghatóbbá tegyük, azt mondhatnók, hogy az első költő az ő maga hatalmas kezével három vagy négy büszke tornyot emelt a mondák véghetetlen mezején, hogy mintegy körülhatárolja ama területet, a melynek határain belül szándékozik maradni s a melyet fentart magának; utódai azután lassan-lassan összekötötték egyiket a másikkal, még pedig eleinte valamivel elülből költői szerkesztésekkel, melyekben sokkal dúsabb disztitéseket használtak, de a melyek egyúttal kevésbbé voltak egyszerűek és megkapók, azután pedig kitöltötték a közöket egyszerű falazatokkal, melyeknek az volt rendeltetésük, hogy a még nyitva álló réseket betöltsék. Így idők multával egy megszakítás nélkül való körülzárt hely jött vala létre, és az az epikai város, mely ily módon létrejött, *Ilias* néven neveztetett el.

Mikor a cycikus költemények létrejöttek, vagyis más szóval az Olympiasok kezdete felé, úgy a mi időszámításunk előtt a VIII. században, ez az egész munkálat be volt fejezve. Az *Ilias* ezen időktől fogva teljes és zárt költeménynyé vált. Magában a költeményben belül többé már nem lehetett semmitsem hozzátoldani; egészen természetszerűleg tehát csak külső toldások révén lehetett gyarapítani.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szellem és művészet az Iliasban.

Foglalat.

I. A költemény méretei és arányai. A tárgy egységes volta. A cselekvény menete. Változatosság. — II. Az elbeszélés. A rendszer és világosság egyesítve az élettel és mozgalmassággal. Az erkölcsi igazság. A merész egyszerűsítés. A szerkesztés művészete a főbb elbeszélésekben. Fenség és eszményiség. A hősök és néptömeg. — III. A leírások és hasonlatok. A párbeszéddek. — IV. Az egyes személyek. Achilleus jelleme, annak kifejlődése. A többi hős. A női személyek; Andromache, Hekabe, Helena. A jellemek erkölcsi és nemzeti értéke. — V. Az istenek. — VI. A nyelvezet és verselés.

I.

Ha az Iliast összehasonlítjuk a következő korszakok költői műveivel, annak hatalmas arányú kiterjedése nyomban szemünkbe ötlük. Ez két dologból ered egyszerre, még pedig egyrésről azon módból, melyen a költemény megalakult, másrésről pedig azon irányzatból, mely minden elbeszélő műfajjal mintegy velejár kifejlődése zsengekorában. Annak daczára, hogy való igaz, miszerint az *Ilias* a mi szempontunkból csakugyan elég hosszú, és hogy ez a hosszúság már az ó-korban közmondásossá

kezdett válni: ¹ még sem szabad felednünk, hogy az Ilias még mindig feltűnően rövid, ha egybevetjük például India véghetetlen terjedelmű eposzaival. A *Ramayana* és a *Mahabharata* — e hatalmas két alkotása a göröggel közös eredetű, de szellem dolgában tőle nagyon elütő népnek — az ellentét által még jobban kiemeli a görög eposz viszonylagos rövidségét. Amott az elbeszélés túlságos hosszúra nyúlik s szinte kicsap medreiből; egyetlen epizód egész költeménynyé alakul; minden végtelen ama két költeményben, és az emberi tekintet szintűgy belevész a zűrzavaros cselekvény mélységeibe, akár csak valamely átgázolhatatlan rengeteg erdő sötétségébe. ² Ezek inkább mondhatók költeménytömegeknek, mintsem költeményeknek. Az Iliasban ellenkezőleg minden mértékszerű, arányos. Innen van, hogy a költemény a maga egészében tekintve, kiválóan magán hordja ama sajátságot, melyet Aristoteles az ő *Poétikájában* oly találóan fejez ki eme szóval, hogy εὐσύνοπτον³, azaz könnyen áttekinthető. Az Ilias, mint megjegyzi, nagyon könnyen áttekinthető egyetlenegy szempillantással. Ha az ember átolvasta egyik végétől a másikig,

¹ Aischines, *Ktesiphon ellen*, 100: Ψήφισμα μακρότερον τῆς Ἰλιάδος. — Cicero, *ad Atticum* VIII. 11.: Tanta malorum impendet Ἰλιάς.

² A *Ramayana* körülbelül negyvenezer verssorból áll; a *Mahabharata* mintegy kétszázezerre rúg; az Ilias nem áll egészen tizenhatezer verssorból.

³ Aristoteles, *Poëtika* 23.: Διὸ . . . καὶ ταύτῃ θεωπέσιος ἂν φανείη. "Ὅμηρος παρὰ τοὺς ἄλλους, τῷ μὴδὲ τὸν πόλεμον, καίπερ ἔχοντα ἀρχὴν καὶ τέλος, ἐπιχειρῆσαι ποιεῖν ὅλον· λίαν γὰρ ἂν μέγα καὶ οὐκ εὐσύνοπτον ἔμελλον ἔσεσθαι ἢ τῷ μεγέθει μετριάζον καταπεπλεγμένον τῇ ποικιλίᾳ. Νῦν δ' ἐν μέρος ἀπολαβῶν ἐπεισοδίας κέχρηται πολλοῖς, οἷον νεῶν καταλόγῳ καὶ ἄλλοις ἐπεισοδίοις, οἷς διαλαμβάνει τὴν ποιήσιν. (W. Christ.)

nem kell magát megerőtetnie, hogy az egész költeményt maga elé képzelje; a lényeges részek szinte önmaguktól újra megjelennek az emlékező tehetség előtt, a többiek pedig, melyek kevésbbé áttetszők, annak daczára sem mosódnak úgy el, hogy mintegy háttérrel, alapot ne képeznének eme költői képhez. Ha az ember a költeményt olvasgatja, szinte lehetetlen észre nem vennie, hogy ama terjedelem, melyet lassan-lassan a fokozatos bővülések révén felöltött, oly hatalmas külső tekintettel ruházta föl, a milyennel hasonló mértékben az alapvető énekek semmi szín alatt sem bírhattak. És maga az a nagy befolyás, melyet a későbbi irodalomra gyakorolt, eléggé mutatja, hogy eme terjedelem nem esett a szépség rovására. Aischylos lelkében talán sohasem fogamzott volna meg a drámai trilogia eszméje, Herodotos talán sohasem alkotja vala meg történelmének hatalmas tervét, ha az *Ilias* a maga bő terjedelmével, az események kifejtésével nem lebegett volna minta gyanánt szemeik előtt. Olyan állapotban, a milyenben a költemény van, a termékenységnak bizonyos eszméjét támasztja föl a lélekben, a mely termékenység bőséges, és mégis van benne arányosság, továbbá a határok közé szorított terjedelmesség gondolatát is felébreszti, melynek kiváló szerep jutott ama csodálatban, melylyel eme mű iránt el vagyunk telve.

A nagy terjedelem mellett tapasztalható eme józan arányosság annál nagyobb figyelmet érdemel, mert ennek dicsősége visszaháramlik egy egész sor költőre, kik érdemesség dolgában egymástól nagyon elütnek. Egyébiránt még mindig lehetett volna gyarapítani a mai *Ilias* terjedelmét, és a mikor befejezéséhez érkezett, még mindig nem volt olyannyira zárt, hogy minden néven nevezendő újabb epizód már eleve szükségképen ki

lett volna belőle zárva. Ha mindamellett megmaradt olyannak, a milyen tényleg, ennek oka abban rejlik, hogy egy bizonyos időben már mind a költők, mind a hallgatók ösztönszerűleg érezték, hogy már nincs többé semmi hozzátennivaló, és hogyha még tovább is akarták volna bővíteni és toldani, inkább nehezkesebbé, mintsem gazdagabbá tették volna. Az Ilias arányai s terjedelme ezen értelemben figyelemre méltó jelenségei a lélek amaz érzékének az arányos és mértékszerű iránt, mely a görög szellemnek már oly korán kezdve egyik jellemző vonását képezte vala. El kell ismernünk egyéb-iránt, hogy a költőknek természetes ítéllete e tekintetben igen jó vezetőre s oktatóra akadt a nyilvános szavala-tok szokása révén. Ez a szokás az önálló énekek ter-jedelmének bizonyos szükségszerű s majd hogy nem egyöntetű határokat szabott; a főbb jelenetek terjedelme közvetve megszabta aztán az egész költemény terjedel-mét is.

De mindez nem lett volna elég annak eredményezé-sére, hogy a költemény valamennyi része, mintegy önma-gától egy teljes egészet képező összességben jelentke-zett volna mindjárt az első tekintetre a nélkül a benső egység nélkül, melyet az alapvető ének szerzője mind-járt eleinte megteremtett vala, és melyet az ő utódai mindenkor irányadónak ismertek el. Tisztán irodalmi metaphysikai meddő vita azon kérdés fölvetése, a mint az már oly számtalanszor megesett, hogy vajjon a köl-temény tárgya Achilleus haragja-e, avagy Zeus szándoka, vagy más valamely efajta dolog. Sem a homerosi köl-tők, sem azok hallgatósága nem vetettek föl maguknak ilyenféle kérdést. Minthogy az ilyen szörszálhasogató elvont dolgok előttük teljesen idegenszerűek voltak, köl-

tői tárgy alatt nem értettek mást, mint eleven jelenetek alakjában mutatkozó elbeszéléseket, melyek egymással össze voltak fűzve. Az Ilias első nagy jelenete a czi-vódás volt, a melynek következtében Achilleus megesküdött, hogy az achivok, kik innét fogva nélkülözni kénytelenek az ő segítségét, meg fogják bánni, hogy őt megsértették. A végső nagy jelenetnek aztán az igazi erkölcsi szükségszerűség révén meg kellett mutatnia a megtörtént kiengesztelődést, még pedig nem az ígéretek és megbeszélések alakjában, hanem magukkal a tényekkel, t. i. a döntő győzelem és Hektor halála által. Hektor neve az, a mivel Achilleus az achivokat megrémiti, mikor körükből távozik,¹ és viszont a trójai hős halála az, a mivel őket újra bátorítja, mikor körükbe visszatér.² Ez a két jelenet, mely kölcsönösen megfelel egymásnak, képezi magának a költemény egységének alapját. E szempontból tekintve a többi rész mind összevéve csak másodrendű fontossággal bírt, és ebből magyarázható meg nagyon világosan ama körülmény, hogy mikor már egyszer ezt a két szélső határt nagyon pontosan megszabták, az egységesség már ez alapon létrejött, daczára annak, hogy azt sok egyéb körülmény látszólag homályossá, vitássá tehetette. Ettől kezdve világosan lehetett látni, hogy honnan indult ki az ember, és hogy hová jutott: az aztán nem sokat számított, hogy e két végpont közt több vagy kevesebb volt-e a kitérés; sohasem forgott

¹ Ilias I. 240.: Ἡ ποτ' Ἀχιλλῆος ποθ' ἤϊξεται υἱας Ἀχιῶν — σύμπαντας . . . — . . . εὖτ' ἄν πολλοὶ ὅφ' Ἑκτορος ἀνδροφόνου — θνήσκοντες πίπτωσι.

² Ilias XXII. 393. Ἡράμεθα μέγα κῆδος ἐπέφνομεν Ἑκτορα δῖον — ὃ Τρῶες κατὰ ἄστυ θεῶ ὥς ἐυχεται ὄντο.

az ember abban a veszedelemben, hogy eltéved. Mindamellettt itt újra kell hangsúlyoznunk a költemény viszonylagos, egyenes haladását. Miután egyszer adva voltak a föltételek, melyek között a költemény megalakult, meglepő látni, mennyire tekintetbe vették mindenkor az alapvető egységet, és hogy mennyire megfeszítették minden erejüket még ott is, a hol egy keveset föl kellett áldozni az egység rovására, hogy attól az egységtől a lehető legkevesbbé térjenek el. Az *Ilias* úgy tekintve, mint egy egészbe foglalt mű, mindenesetre figyelemre méltó módon tesz tanubizonyságot ama szabad és értelmes tanulékonyságról s képességről, melynek a görög szellem későbbben annyi és annyi fényes bizonyítékát adta.

Ha különben a cselekvény menete itt-ott vontatott, és ha ez a vontatottság különösen az első részben egészen a zavarosságig megy, azon talán nem is kell valami túlságosan aggódunk. Azon mód következtében, a mint az *Ilias* megalakult, egységes volta mellett is meglepő változatosságban bővelkedik. És éppen abban áll egyik fősajátsága, mely őt a legelőnyösebben megkülönbözteti az epikai költemények jelentékeny nagy csoportjától. A jelenetek, melyek benne egymást követik, egymáshoz csak közzel-közzel, meg-megszakítva hasonlítanak. És ez a változatosság nemcsak abban a tényben jelentkezik, hogy a szinte őrzöngő összecsapások, összeütközések nagy jelenetei mellett olyan epizódokkal is találkozunk, a melyekben a leírás vagy az érzelem alkotja a túlnyomó elemet; ilyenek például *Hektor és Andromache bucsúzása*, *Zeusnak Héra által való kijátszása*, vagy természetesen azt *Achilleus pajzsa*.

Vergilius is hasonlóképen bele tudott szőni költe-

ményeibe különféle epizódokat, és az Aeneis ennek daczára sem tud megmenekülni bizonyos egyhanguságtól. Az Iliasban jelentkező változatosság sokkal mélyebb természetű. Folyton megtalálható benne a képzelem játékának változatossága, az érzelmeknek, sőt magának a stylusnak különfélesége: itt a fenségesség és az egyszerűség, amott a ragyogó és majdnem szemkápráztató kellem és báj, másutt megint a csodaszerű inventiók, azután meg mindjárt ezek mellett az olyan természetesség, mely szinte semmibe veszi a költői mesterfogásokat. És ime, ha ezek az egymástól annyira elütő sajátságok az összeférhetetlenségig mennének, akkor már túlzottakká válnának, és az *Ilias* sohasem lett volna igazi költeménynyé.

De ime éppen itt jelentkezik az igazi hellén-vonás. Valamint ama körülmény, hogy a Parthenon disztítésén Phidias felügyelete s vezetése alatt több, egymásétól nagyon elütő tehetségű szobrász dolgozott, s bármily szembeötlő is műveiknek eme különbözősége, azért a legkisebb mértékben sem kockáztatták az egész épület egyöntetűségét: éppen így az egyes aoidosok elütő képessége éppenséggel nem tette tönkre a költemény erkölcsi egységét. Bármennyire különböztenek is egymástól, mégis mindig megvoltak a bizonyos vonások közös izlésükben, az arányosság iránt való érzékükben, életmódjukban, a világos kifejezésben, a melyek különböző fokban valamennyiöknél közösen felismerhetők. Ezek a dalosok mind ugyanazon egy ragyogó nap gyermekei, ugyanazon hagyományok letéteményesei, ugyanazon mintákért rajongnak mindannyian, mindnyája fölött ugyanazon hatalmas remekmű befolyása uralkodik. Szinte nem lehet egészen elmondani, mennyi előnnyel járt a

görög nép szabad fejlődésére ez a változatossággal párosult egység, melynek jellemvonása oly szerencsésen rá volt nyomva a görög nép legelső költői remekére.

II.

Mikor emez egységesség szempontjából amaz elemek részleges tanulmányozására térünk át, a melyekből a költemény teljes szépsége megalakult vala, a legelső figyelemre méltó sajáttság az elbeszélésnek tökéletessége. Az *Iliasnak* legkiválóbb részeiben ez a tökéletesség elvitázhatatlan és valóban tüneményszerű; igaz, hogy a többi részben az elbeszélő művészete kétségtelenül különböző fokon áll, de a megelőző példák és a hagyomány révén ez a művészet mindig oly magas színvonalon van, a milyenre átalán egyetlenegy más eposz sem jutott el s a melyet egynek sem sikerült végig megtartania.

Legelőször is a megjelenített tárgyak világos, tiszta felfogása az, a minek révén a homerosi költészet csodálkozásunkat magára vonja. Látása, áttekintése oly tiszta és világos, hogy látóköréből semmi lényeges dolog ki nem siklik. Az emberek és tárgyak minden zavarosság s homály nélkül jelentkeznek a költő előtt; jól megkülönböztetett képek azok, melyek lelkében természetszerűleg határozott körvonalakban és világos rendezettségben jelentkeznek. Az egészen magától megnyilatkozó, csodával határos elemző képessége minden helyzetben első pillanatra megláttatja vele mindazt, a mi érdekes csak benne található; az összetett fogalmak szinte önnönmaguktól egyszerűekre bomlanak föl lelkében, még pedig olyan arányban, a mily arányban megszületnek; az ő

gondolata már maga a rendszeresség és világosság. De ebben a világos rendszerességben nincs sem ridegség, sem szárazság. Az ösztönszerű analysis, melyről éppen most szólunk, nem a reflexió révén jött nála létre, a mely nem tud mást teremteni, mint pusztá elvonásokat. Itt maga a képzelő erő az, mely elemez és szétbont ugyanazon pillanatban, a mikor teremt, és mindazon elem, a melyet csak szétválaszt, szinte megelevenedik. Az általános vonásban mindig meg tudja találni a fokozatos fejlődési meneteket, melyek mind érdekesek és a melyek mindazon egy közös cél felé törnek; valamely általános érzelemben mindig meg tudja különböztetni az éppen oly igaz, mint finom és változatos erkölcsi fordulatokat. Ennek a bonczoló eljárásnak eredménye az élet s mozgalmasság mindenben, de a jól elrendezett mozgalmasság, mely fokról-fokra halad és mindig a józan értelmességgel jár karöltve; nem egyéb ez, mint az egyszerűsített, a homályos oldalaitól teljesen megszabadított, hogy úgy mondjuk, a teljesen világossá, a teljesen átlátszóvá lett élet maga. Semmi szokatlan, semmi rendkívüli az efajta elbeszélésekben, sőt azt lehetne mondani, hogy semmi csodaszerű, mert hisz már maga a mindennapi is teljesen megfelel a czélnek, ha ilyen módon tárgyalják s értelmezik. Találkozunk mindenesetre festészeti mesterfogásokkal, már a mennyiben ezek szinte szünetlenül vele járnak az emberi természettel, és mert az untalanul képződik bennünk és körülöttünk: de ezekben a színészi mesterfogásokban is mindig megvan a valószínűség, és sohasem találkoznak azokkal a váratlan szeszélyes ugrásokkal, melyek pusztán csak valamely író egyéni képzelő erejének révén jöhetnek létre.

Ugyan miféle elbeszélés volna hozzáfogható ahhoz,

mely a XXII - ik énekben Hektor és Achilleus össze-
 ütközéséről szól? Egy egész sor jelenet vonul el sze-
 meink előtt; Hektor habozása, megfutamodása, az istenek
 ítélete, Athenének oly drámai erejű csalfasága, a szó
 tulajdonképen való értelmében vett összeütközés, és
 végül ama csodaszerű párbeszéd, mely a halállal vívódó
 és legyőző között végbement; mind megannyi fordulat,
 peripetia, melyek egy kisebb költő kezei között szinte
 a semmiségbe veszték volna bele, és a melyek a home-
 rosi műben mind a legutolsóig teljes erejükben érvényre
 jutnak ama meglepő kezelés, feldolgozás következtében,
 a melylyel minden egyes helyzet a maga során szépen
 el lőn különítve és világos kidomborítással előadva, meg-
 jelenítve. Olvassuk csak el például mindeme jelenetek
 sorában azt, mely Hektor megfutamodását tárgyalja.
 Milyen világossággal, áttekinthetőséggel van az részle-
 tezve! Mekkora szabatoszággal van abban jelezve és
 jellemezve minden legkisebb mozzanat? Mindent meglát
 abban az író és mindent lerajzol egy-egy vonással; a
 cselekvő személyeket, lelki állapotuk mozzanatait, a
 dráma színterét s az ahhoz tapadó emlékeket, magát a
 cselekvényt és annak minden, de minden mozzanatát.

„Így töprengve megállt. Hozzá közelíte Achilleus
 Mint a sisakrázó, ádáz Áres ha közelget.
 Jobb vállán lebegett iszonyú köris-kelevéze;
 Teste körül ragyogott fényes fegyverzete, mint a
 Fellebögő tűzláng s a kelő nap-fény ragyogása.
 Hektor a mint látá, remegett s helyt állani nem mert
 Már többé, de futásnak eredt s a kaput tovahagyta.
 Erre a gyors lábú Achileus is utána iramlott,
 Mint a legesleggyorsabban repülő hegyi sólyom
 Szélsebesen surran röptében a gyáva galambra,
 S ez menekülni siet, de nyomában vijjog a vércse,

És üzi folytonosan, miután zsákmányra sováro-
 g: Ily sebesen rontott egyenest Hektorra Achilleus.
 Hektor a bástya felé iramult szaporázva a lépést.
 A faltól kifelé, az uton karikázva futottak
 A magas örhely előtt, meg a lombos vadfügefánál,
 Mignem elértek a *Két forrás* gyönyörű vize mellé,
 Melyekből a sebesforrasu Skamandros előtör;
 Langyos víz fakadoz föl az egyikből, körülötte
 Gőzfelleg gomolyog valamint tűznek sűrű füstje,
 Másiknak vize nyáron át hűvös, valamint a
 Jégesső vagy a dermedt hó, vagy az összefagyott jég.
 Mellettük terül el sok szépkövezésű medenceze;
 Tiszta vizében a trójai nők és szépszemű szűzek
 Öblögeték, taposák ezelőtt a fehéi-ruhanéműt,
 Békeidőn, mielőtt a görög hadak itt hadakoztak.
 Erre gyűrűztenek el Hektor s a nyomában Achilleus.
 Hős iramult elül is; de vitézebb vette üzöbe
 Szélesebesen, miután nem ökör s bikabőr vala díjjuk,
 Milyenekért a futók gyakran versengve szaladnak:
 Most a derék Hektor hős élte forog vala koczkán.
 Mintha halotti toron nagy versenydíj van ígérve:
 Háromlábás edény s szép nő, — s a patás paripákon
 A kitüzött pontot sebesen kerülik meg a küzdők:
 Hős Priamos várát szintoly sebesen kerülék meg
 Háromszor; tanuként nézé valamennyi nagy isten.¹

Minden sornak megvan a maga létjoga és szabatos-
 sága ebben az elbeszélésben, mely mindamelletty oly
 pathetikus. Sem eltérés a tárgytól, sem semminemű
 hiábavaló reflexió, sem semmi néven nevezendő töltelék,
 sem a megható vagy egyszerűen szükséges körülmények
 elhallgatása. Maga az érzelem, bármily őszinte és erős
 is e helyen, éppenséggel nem viszi vezetőként magával
 a költőt, mert maga az értelem, a gondolat, s követ-

¹ Hom. Ilias XXII. 131—166. „Homeros Iliása“ fordításomból,
 Budapest, 1891. Grill.

kezőleg maga az ész az, mely egyenesen célja felé irányítja. Lelki meghatottsága, felindulása sohasem téríti őt el céljától, sohasem ragadja őt túl kitűzött végpontja határain. Minden egyes dolog éppen a maga helyén van, és hűségesen megőrzi a helyes arányt, az igaz mértéket. Minden egyes vonásnak megvan a maga, akár drámai, akár erkölcsi létjoga, haszna. Ha az ember olvassa, érzi, hogy szinte valami kimondhatatlan zavartalansággal van visszaadva önnönmagának, s szívében érintve van a legmélyebb meghatottság, érzékenység húrja, s ugyanakkor képzelme is a legmagasabb szárnyalásig van felmagasztosulva. Ha magának a költőnek személyisége oly kevéssé mutatkozik a görög eposz elbeszélésében, és ha benne minden alkalommal csak maguk a pusztá események bilincselik le figyelmünket: ez éppenséggel a képzetek, benyomások tisztaságának s határozottságának következménye, a melyek a magok során és rendjén egymásután a legnagyobb határozottsággal tükröződnek vissza ebben az átlátszó tükörben. Nincs azokban semmi más, mint maga a természet és az igazság, melyet a csodával határos tiszta szemlélődés a legelső pillantásra képes meglátni s fölfedezni.

De a mit mindenekelőtt meg kell jegyeznünk az *Ilias* elbeszéléseiben, mint igazi hellén, vagy még helyesebben mondva, igazi homerosi vonást, az ennek a tiszta és oly világos értelmességnek a merészséggel határos egyszerűsége. A világon egyetlenegy költészet sincs annyira át és áthatolva amaz eszmétől, hogy a művészet nem egyéb mint a művészi anyag helyes megválasztása. Kitűzni magának bizonyos megvalósítandó célt, és ezt az elfogadott eszközök lehető egyszerű kombinációjával elérni — íme eljárásának bizonyos értelemben való meg-

határozása. Csodálatos az a habozást nem tűrő határozottság, melylyel keresztül tud siklani a czél szolgálataiba nem való részletezéseken, sőt még az olyanokon is, melyeket az ember könnyen hasznosaknak hihetne, valahányszor csak gyors haladásra van szüksége. Az aprólékos szörszálhasogatás éppen oly távol áll a homerosi költészettől, mint a mily biztosan megtalálható benne mindenkor a szabatosság. Daczára, hogy a való életből meríti egész lelkesedését, a homerosi költészet sokkal kevésbbé áll be annak vakon való követésébe, mint bármely eddig ismert költészet. Úgy az emberek, mint a tárgyak nem jelentkeznek a költő előtt más alakban, mint a mi lényeges sajátásaikat képezi, következőleg mikor azokat rajzolni akarja, nagy vonásokkal fog feladatába, s benne nagy szabadsággal és fenségességgel jár el. Ha valamely hatalmas benyomás uralma alatt áll, melyet ki akar fejezni, mindazt föláldozza, a mi azzal a benyomással nincs összefüggésben; vagy talán helyesebben mondva, nem kell neki föláldoznia, a mennyiben úgy látszik, hogy a homerosi költő lelkének hatalmasan kifejlődött szabatossági érzéke meg sem engedi, hogy azok mellett az oda nem tartozó dolgok mellett még csak meg is álljon. Innen van átalán az, hogy az Ilias költészete egyúttal a görög művészet typusa, vagy talán még helyesebben mondanók, hogy a homerosi költészet egyúttal typusa magának az abszolút művészetnek.

Eme sajátosságoknak következtében különösen figyelemre méltó az Ilias nagy elbeszéléseinek szerkezete. Nem lehetne mondani, hogy ezek az elbeszélések valamely tudományos belemélyedés gyümölcsei, oly kevésbé érzik meg rajtok a fáradságos kidolgozás és az előleges elmélkedés útján megállapított tervezet; mindamellett

a leghosszasabban kifejtett részeken akkora könnyed gondosság és rendszeresség ömlik el, a melyek már a cselekvény eléggé tervszerűen vezetett fejlesztésére valának. Egy oly terjedelmes drámai cselekvényt is, a milyen az achivoknak a XI. énekben elmondott veresége, a költő úgyszólván minden nehézség nélkül képes kezei között tartani. Mindjárt az első pillanatra tisztában van azzal, a mi lényeges és a mit be akar nekünk mutatni; ez ebben az esetben nem egyéb, mint az achiv hősök rendkívüli erejének bemutatása és annak szemléltetése, mennyire kárbavész most ez a nagy erő. Szükséges, hogy ebben az őrzöngő ütközetben Agamemnon és övéi szinte maguk-magukat mulják fölül, hogy bele vessék az ütközetbe az összes dühöket és összes erejüket, annyira, hogy úgyszólván emberileg ők legyenek a győzők, bár az istenek akaratának következtében ők vannak legyőzve. Olyan győzelemnek van ez szánva, mely diadallal kezdődik, de vereséggel végződik, de a mely büszke és dicsőséggel teljes fog maradni egészen a befejező leveretésig. Íme ebben áll a vezető eszme, és nyilvánvaló, hogy ebben van összefoglalva amaz egész tervezet, mely a költőt vezetni van hivatva. Eljárása teljesen elüt tisztem azt valamely történetiróétól, ki joggal kötelesnek tartaná magát, hogy velünk megismertesse az egész harczteret, a csapatok elhelyezését, azok főbb mozdulatait, egy szóval, hogy egész hadászati értesítést közöljön velünk: Homeros ellenben semmi egyébbel sem törődik, mint hogy bennünket mindennek főbb mozzanatairól tájékoztasson; a többi dolog, ha úgy közbevetőleg szóba kerül, az ő szemében nem egyéb esetleges körülménynél. Ez az erkölcsi eszme már magában elég neki, hogy az egész elbeszélést összetartsa és hogy minden mozgalmat sza-

bályozzon s igazgasson. Minthogy a homerosi költőnek szüntelenül szemei előtt lebeg az általános, az alapvető conceptió, biztos léptekkel minden vontatottság és rohamosság nélkül halad a kifejlődés, a megoldás felé. Ezt a megoldást előre sejteti ugyan velünk, de aztán eltér tőle, meghosszabbítja a győzelmet olyan kitérésekkel, melyek Agamemnont diadalmat aratva láttassák s mintegy a legyőzhetetlen színében tüntessék föl, de még sem áll meg sohasem oly pontnál, mely a fő, a vezető eszmét homályba borítaná vagy kockáztatná; benne van az ő elbeszélésében mintegy általános mozgató erő, mely bennünket magával ragad és a mely annál rohamosabbá kezd válni, mentől inkább közeledik szükségszerű kibonyolódása felé. A mint Agamemnon megsebesülve eltűnik, a mint a vereség kezdetét veszi, Odysseus és Diomedes töltik ki egy kis időre a színteret, de már maga az ő harci kedvök is oly színben van feltüntetve, mely előre sejteti a közelgő vereséget; inkább bizonyos nyugtalan-sággal párosult harci düh az ő vitézkedésük, mintsem Agamemnonnak az a rohamos nekihevéülése, mely kész volna mindent egy pillanat alatt fenekestül felforgatni. És mikor a maga során és rendjén mindakettő megsebesül és eltávozik a csatatérről, tekintetünk és szívünk mintegy önkéntelenül Ajax felé fordul, ki lépésről-lépésre hátraszorítva egyedül száll szembe az ellenséggel, és a kiben egymagában pontosul össze az achivok minden ereje, minden bátorsága. Ennek a hatalmas elbeszélésnek egysége, valamint változatossága és mozgalmassága mindenestre ama sajátságokból erednek, melyeket éppen az imént jeleztünk, t. i. a hatalmas képzelő erőnek világosságából és az egyszerűsítésben nyilatkozó merészségéből.

A nagyszerűség, a világossággal párosult fenség a homerosi elbeszélésnek legszembeeszkőbb jellemző vonása. Ez leginkább onnan van, hogy a költőnek szünetlenül szemei előtt lebeg az eszményiség, mely jóval föléje kerekedik a valóságnak.

Több ízben előfordul, hogy az Iliasban szóba kerül egy-egy hősnek csodás nagy ereje: ezek a hősök minden erőködés nélkül emelnek föl egy-egy szikladarabot, a milyet a mai emberek, mint az elbeszélő állítja, alig volnának képesek csak meg is mozditani. Gyerme kies kifejezése ez annak az eszmének, mely lépten-nyomon jelen van. A költeményben rajzolt emberi természet eszményített emberi természet, melyet a költő és kortársai, igaz, úgy tekintettek, mint a mely az elmúlt időkben valóság volt ugyan, de a mely most már nem való többé. Úgy képzeltek az emberi természetet, hogy az régente csodás gazdagsággal és mindenható művészetekkel volt felruházva; a hősök tagjait színarany fűdi, fegyvereik akkora tökéletességgel vannak csiszolva, a milyenre a hallgatóra nézve egykorú művészek bizonyára nem lettek volna képesek. Pusztán csak itt e téren találkozunk a túlzás egy nemével, melyet magának ez a különben annyira valón alapuló költészet megenged. Meg kell egyébiránt jegyeznünk, hogy a homerosi költészet még magában eme túlzásban is természetszerűleg őrizkedik bizonyos mértéken túllépni, melyet eléje a valószínűség iránt oly finomul kifejlődött érzéke szab. Ha az Ilias hősei erősebbek és fürgébbek, mint a legfürgébb és legvaskosabb emberek, ez a fensőbbiség mind- amellett nem olyan, hogy képzelmünk lehetségesnek ne fogadná el, legalább azon jogczím alatt, hogy ez kivétel. A homerosi költészet még akkor is megemlékezik

a valóságról, mikor annak határait túllépi, és képzelmében is megőrzi a józan okosságot. Hallgatói számára meg akarja szerezni az eszményi által nyújtott örömet, de mennyire tudatában van annak, hogy azt mindjárt eleinte lerontaná, tönkretenné, ha a lehetetlenség érzését óhajtaná fölkeltetni! Az ő művészete abban áll, hogy a képzelő erő dolgában takarékosan gazdálkodva jár el s mindent magas szárnyalásának javára tartogat. Minden, a mit teremt, nagy, de semmisem szertelen. Az ő véghetetlen és őrjöngő harcrai még mindig emberek harcrai, nem pedig óriásoké. Agamemnon és Diomedes, Odysseus és Ajax önmagukban küzdenek egész embertömegek ellen, de náluk sohasem látható oly szertelenség, mint például a *Rólandról* szóló énekben, hol Turpin négyszáz ellenséget kaszabol le néhány pillanat alatt.¹ A gyermekes túlzás e neme sohasem fordul elő az *Ilias* nagy elbeszéléseiben. Benne a hyperbole merész és nagyszerű, a milyennek az igazi heroikus költészetben lennie is kell, de már magában ebben a merészségben megvan a józan mértéktartás, a mely sohasem feledkezik meg önmagáról.

Tegyük hozzá, hogy a homerosi nagyszerűség sohasem válik egyhanguvá, mint az annyi eposzban elő szokott fordulni, mert amaz józanul mérsékelt az emberi gyarlóságnak mélységes és állandó átérzése által. A költő merészen felszárnyal conceptiójában a felmagasztosulás legmagasabb fokára, de mily hathatósan érzi lépten-nyomon, hogy mi az ember, és mennyire résztvesz ő annak nyomoraiban! Az *Ilias* legnagyobb hőseiben is mindig megtaláljuk a maguk gyarlóságát. Diomedes például azon a ponton van, hogy elmenekül, a mikor Odysseus emlékezteti s visszatartja őt:

¹ *Chanson de Roland*, ed. Leon Gautier v. 2092.

„Tydeidés, mi bajunk? Feledők hát hősi erőnket?
 Jössz te barátom idébb, mellém, mert kész a gyalázat,
 Hogyha sisaktarajos Hektor felgyújtja hajóink“.

És íme Diomedes, a hősök hőse épp oly egyszerűséggel, mint harczyi kedvvel válaszol neki:

„Helyt állok s küzdök, bár hasztalan itt hadakoznunk:
 Fellegeket-gyújtó Kronidés elpártola tőlünk
 S inkább ad diadalt a derék dardán csapatoknak“.¹

Íme az igazság! Akár húszt ilyen példa is akad az Iliasban. Magán Ajaxon, a rendíthetetlen Ajaxon is erőt vesz a félelem. Mindeme hős, bármily bátor és vitézlő legyen is különben, mégis csak ember, és a költő alkalom adtán ezt mindig eszünkbe juttatja, hogy vonzalmunkat, érdeklődésünket már előlegesen biztosítsa számukra. Ha így áll a dolog a kimagasló vezérekkel, mit mondjunk ama számos és névtelen, ismeretlen harczosról, kik a csatatéren ide-oda hullámszörföznek, és a legtöbb esetben elhullanak a vezérek fegyvercsapásai alatt?

Ez a névtelen nagy tömeg maga is igazi emberekből alakul, és a költő nem tartja méltóságán alul valónak, hogy az ő érzelmeiket is rajzolja. Érezteti velünk a nekihevülés vagy a megrettenés széles mederben csapongó hatalmas hullámszörfözését, mely át-átlendül az óriás tömegeken, és éppen ez által a tömeg iránt is képes fölkelteni érdeklődésünket. A homerosi csapatokat egy szív, egy lélek hevíti csatára.

... Itt állott meg Eris harsány hangon riadozva,
 S bátorságot, erőt öntött valamennyi görögbe,
 Hogy vágyván vágytak harczban hadakozni tusázni.

¹ Hom. Ilias XI. 319.

Nyomban is édesebb lett nekik a harczi riadalma,
Mintsem a karsu hajók fedelén haza-földre hajózni.¹

Valóságos mámora a dicsőségnek és a harczy vérontásnak az a kép, mely egy kevéssé alantabb tárul szemünk elé, mikor a megrémült trójaiak futva menekülnek Agamemnon elől:

„Atreides követé a paranesszavakat rikogatva,
Ők meg a sik közepén gomolyogtak a vadfügefának,
Ott hol a Dardanides Ilos sirhantja magaslik.
Vágytak a várba be mind, de nyomukban üzé Agamemnon;
Kurjogattott s izmos kezein vér szennye sötétlett.
Ámde midőn a Skaei kaput s nagy bükköt elérték:
Állva maradtak mind s egymást várták a csatára.
Mások a sik közepén gomolyogtak, a mint gulyacsorda,
Melyeket elrémit sűrű éjjen az éhes oroszlán,
Hogyha betör s egyikök rémes veszedelme közel van,
Mert éles fogait legelőbb belevágja nyakába
S szörnyü mohósággal habzsolja belét meg a vérét:
Atreides így üzé őket, s a legeslegutolsót
Sújtá nagy kelevézésével, míg azok menekültek;
Sok hullott le hanyatt-homlok gyors hadszekeréről
Atreides kezitől, miután dárdája dühöngött.“²

Mindenesetre csodaszerű itt az erős leirási képesség; de a mi még jobban meglep bennünket ebben a szakaszban, az ama hatalmas tehetség, erővel való teljeség, melylyel a költő képes volt ezt az úgyszólván leirhatatlan dolgot megfesteni s szemeink előtt elvonultatni.

Ez a mélységes és férfias önérzetesség egyébiránt elég gyakran nagy finomságot és gyengédséget is egyesít magában, melyet az ember szinte hajlandó volna vergi-

¹ Hom. Ilias XI. 10. s köv.

² Hom. Ilias XI. 166. s köv.

liusi gyöngédségnek nevezni, ha ugyan lehetséges volna valamely mintát azon utánzat neve után elnevezni, mely valamennyi utánzat között a lehető legtökéletesebben van megalkotva. A költő részvevő figyelemmel érdeklődik még ama másodrendű közharczosok iránt is, kik a vezérek fegyvercsapásai alatt porba hanyatlanak; a legvérengzőbb öldöklések, mészárlások rajzai közepett is lépten-nyomon akadunk egy-egy megható jelenetre, kitérésre. Hogy halálukat elmondja nekünk, mindig megtalálja az egyszerű és szívreható szavakat, melyek az örökké igaz emberi érzelmek legeslegmélyéről vannak merítve. Íme a hol Iphidamas és Agamemnon mérik össze fegyvereiket:

„Megragadá kelevéze nyelét a vitéz Agamemnon,
S izmos oroszlánként húzá közelébb s kicsavarta
Két keziből s kardját torkába merítve leszúrta.
Hátrazuhand a szegény s a vas-álmot aludta örökre,
Távol szép nejitől, a kiért bár annyit adott volt,
Nem látá gyönyörét, miután elhullt a hazáért“.¹

Ezt a kedvességét és báját az életnek, mely még a halál sötét árnyékára vetett pillantáson is át-átdereng, ezt a végső kedves mosolygását mindannak, a mit szerettünk és a mit már-már itt hagyni készülünk, Homeros látta meg legelőször; ő fogta úgy fel ezt a végzetetlen mélabús érzést, mint a melyet az epikai költés szükséges elemévé lehet tenni. De nála ez az emberi gyöngéd érzés mindenkor karöltve jár a legmagasabb fokra hevített és legférfiasabb lelki felindulásokkal. Egyik érzésből minden meglepetés nélkül csapunk át a másikba, de mindenkor mélységes meghatottság vesz erőt szívün-

¹ Hom. Il. XI. 238. s köv.

kön. Ez az igazi, örök emberinek teljes képe, mely egyazon időben nagy, magasztos és csüggeteg, és az őrzöngő harci dühbe is bele tudja vegyíteni a legkedvesebb emlékeket, szóval össze tudja foglalni az egész emberi érzélemlátót néhány oly egyszerű mint fenséges ellentétben.

III.

A leírás bizonyos tekintetben mindenütt előfordul a homerosi epos elbeszéléseiben, még pedig itt terjedelmesebbé kifejlesztve s egy-egy epizóddá alakítva, amott mintegy mellékkörülmény gyanánt hasonlat alakjában alkalmazva, de legtöbbször rövidebb alakban mintegy beleolvasztva magába az elbeszélés folyamába.

A leírásnak emez utóbb említett alakja, a melyet par excellence elbeszélő leírásnak lehetne nevezni, akkora benső összefüggéssel van bele szöve az események szövevényébe, hogy az Iliasban annak alkalmazásával lépten-nyomon találkozunk. Ez az elbeszélő leírás, hogy úgy mondjuk, a homerosi elbeszélésnek legközönségebb, leggyakoribb alakja, mert eme költészetnek egyik főjellemlvonása az, hogy szeret mindent elbeszélve rajzolni. Ez a költészet fest a választékos kifejezések segítségével, fest a hangutánzó szavakkal, fest a kifejezések fordulataival, de legfőként fest a képek tiszta körvonalalaival és erejével. Vegyünk csak amúgy találmra néhány verssort a költemény alapvető, legrégibb szakaszaiból, nem valamely meglepően kimagasló részletet, melyet a hozzátartozótól elszakítanánk, hanem ellenkezőleg vegyünk csak egy darabot, töredéket a közönséges elbeszélésből:

„Akkor az argosiak harezokra hevitve föl egymást
 Áttörték a hadak sorait rohanó erejükkel.
 Atreides legelőbb lecsapott s leteperte Biénort,
 Népei özrőjét, azután társát, lovas Oileust.
 Harczszekeréről ez leugort s vele szállt vala szembe.
 És a reárohanót szeme közt sújtá kelevézzel
 Atreides; s a sulyos dárdát nem birta sisakja:
 Általúte ugyanis sisakát s esontját is a lándsa;
 Vér futa át az agyán, ugy üté le a rárohanó hőst”.¹

Az alapvető, régi énekekben szakasztott így áll a dolog mindenütt: az előadás mindig rohamos, rövidre szabott, és mégis arányos és bő lüktetésű; minden dolgot egy-egy jellemző szóval szemléltet, és soha egy szó, mely nem találná a szeget a fején, mely meg nem lepne bennünket. Tiszta és szabatos szemlélet mindenütt, a nélkül, hogy legkevésbé is szárazzá válnék; egy-egy találó vonás, mely lerajzolja a szereplő személyeket, jelzi a cselekvény mozzanatát, feltámasztja a képzelő erőt. Egyetlenegy költészet sem ért ehhez foghatólag az érzelmek sugallásához, egyetlenegy sem képes egyszerűbb eszközökkel nagyobb hatásokat elérni.

Az, a mit ő így leír, a nélkül, hogy a leírást mintegy keresni látszanék, elvitathatlanul csak költött dolog, de mindez való vonásokból van megszerkesztve. A homerosi költőt bizonyos általános tekintetben úgy kell magunknak képzelnünk, mint éles megfigyelőt, semmi esetre sem pedig mint valami álmodozót: ő majd mindazt tudja, a mit az ő idejében tudni lehet, és ő azt helyesen is tudja; a legapróbb részletekben, még a technikaiakban is egészen otthonosnak érzi magát; minden mesterségről, foglalkozásról szabatos, tiszta fogalmai

¹ *Ilias* XI. 90. s követk.

vannak: a kézmű, a vadászat, a halászat, a fegyverek kovácsolása, a szövetek fonása, szövése, eszközök összeállítása, építés, hadászat és hadi művelet, maga az orvosi tudomány, szóval minden, mit az ő korában ismertek vala, éppenséggel nem idegen előtte.¹

Ha a régiségtudománynyal foglalkozó megtalálja benne, mi őt érdekli, az egyszerű olvasót szintén majd ugyanazon élénk elragadtatás viszi magával. Egy gyermekkorát élő társadalom egész élete ez, mely a költő előadása révén megelevenül szemeink előtt. Az ily módon kezelt epikai költészet szakasztott mása a finom érzékkel s bizonyos fesztelenséggel kezelt leíró történetírásnak: szinte soha be nem telik az ember a részletek változatosságának megcsodálásával, mely az ily szabad és egyszerű elbeszélés keretében is megnyilatkozik.

¹ Innen van az, hogy számos igen érdekes, hasznos és élénk szakszerű különleges mű jelent már meg, melyekben a homerosi élet apróbb anyagi részletei vannak feldolgozva. Idézzük e helyt legalább Buchholz E. művét: *Die homerische Kealien* 3 kötet 8-adrétben és 6 részben, Lipse 1871—1885. Valóságos homerosi encyclopaedia, melynek útbaigazításaira lépten-nyomon rászorulunk, ha az *Iliast* vagy *Odysszeiát* olassuk; itt van továbbá az a más tekintetben kitünő könyv Helbigtől: *Das homerische Epos*; francziára fordította Trawinsky, Páris, 1894. — Ezen pontos és szabatos leírás adott szintén alkalmat annyi szép mű létrejövetelének, melyek a régi Trója fekvéséről szólnak, és ama nagy értékű ásatásoknak, melyeket *Schliemann* eszközöltetett s melyeknek eredményeit *Ilios* című munkájában foglalta össze. Francziára Egger fordította. (Nálunk Schuchardt nyomán Öreg János fordította: *Schliemann H. ásatásai*, kiadta a M. T. Akadémia). Az *Ilias* hadászatát egészen részletes tanulmány tárgyává tette egy görög tudós és bűvár, Georges Nikolaidés: *Ἡλιάδος στρατηγική διασκευὴ καὶ τοπογραφία*, Athén 1883. Újabban Ch. Hanriot tette közzé a *Bulletin de la Faculté des Lettres de Poitiers* (1885. június) hasábjain homerosi földrajzi tanulmányát a trójai harcztérről.

Egyáltalán elmondható, hogy az *Ilias* legrégebbi részeiben a leírás mindenkor hasonló módon bele van vegyítve magába az elbeszélésbe. A költő sohasem ír le valamit csupán csak azért, mert kedve kerekedik valamit leírni. De mikor a tárgy mintegy önmagától kínálkozik, mikor a színre való hozatalnak magát a cselekvényt is drámaiabbá kell tennie: akkor aztán a leíróelemek egészen természetszerűleg felülkerekednek és teljes képekké csoportosulnak; így például mikor Chryses könyörgése után Apollón meg akarja bosszulni a papján esett sérelmet:

„Így szólott s panaszát kegyesen hallgatta Apollón,
És lefelé indult az Olymposról haragudva;
Vállairól csüngött fedeles tegzével az ij is.
Mint komor éj, úgy ment, kebelén a harag tüze lángolt;
Megcsörrent a sok ijvessző mikoron tovalépdelt.
Távol a gályáktól települt le s iját kiröpinté:
Rettenetes pengés támadt az ezüstös idegről“.¹

Ezen a helyen látható, mondjuk csak ki bátran, az igazi homerosi sajátság. A későbbi szakaszokban minden bizonynyal akadunk terjedelmesebb leírásokra, melyek ragyogóbbak, a melyek talán sokkalta nagyobb csodálatot keltettek, s a melyek valóban rászolgálnak a megcsodálásra, de semmiesetre sem állanak amazok fölött, sőt nem is vetekedhetnek amazokkal. Ilyen például az a híressé vált leírás, melyet Longinus idéz, hol Poseidonnak a tenger hullámain át megtett utazása van leírva a XIII. ének elején:

„Már oda ért s kocsijába fogá a patás paripákat;
Orkánként száguldtak ezek s a sörényük arany volt;
Szinaranyat hordott maga is testén s aranyostort
Fog vala markában s fölszállt szinarany szekereére.“

¹ *Ilias* I. 43—49.

És hajtott a habok tetején; nagy tengeri szörnyek
 Szökdeltek föl a vizutakon, látván fejedelmük.
 Ketté nyílt örömeiben a víz s a lovak rohanának;
 Meg sem nedvesedett a szekértengely szinaranyja“. ¹

Bármily szép is ez a leírás, két sajátságával nagyon is elüt a megelőzőtől: először is kevésbbé van bele-
 szöve az elbeszélésbe, és kevésbbé lendít magán a cse-
 lekvényen; a másik leírás lényeges része volt a drámai
 cselekvénynek, emez pedig nem egyéb nagyszerű diszi-
 tésnél; másodszor meg ez utóbbiban sokkal szembesző-
 köbb a művészet, és ha mégis majdnem ugyanakkora
 hatást bír gerjeszteni, eszközei jóval kevésbbé mondha-
 tók egyszerűeknek. Mindenesetre több fajta leírási mó-
 dot lehet megkülönböztetni az Iliasban, mely megfelel
 az egyes szakaszok különböző korának és eredetének.
 De ha visszamegyünk a legelső typusra, a milyennek
 a legrégibb leírásokban találjuk, és ha aztán ezekről
 áttérünk a későbbi származásuakra, elég alkalmunk nyí-
 lik a csodálkozásra, hogy átalán mily hűségesen meg-
 tudták őrizni az eredeti hagyományt az egész költemény
 folyamán át, daczára, hogy időnkint nagy változásoknak
 volt alávetve maga az irodalmi ízlés is, meg annyiféle lön
 az eljárási mód.

A leírásnak egy másik alakja, mely nagy szerepet
 játszik az *Ilias* leíró elemeiben, az a hasonlat. A leíró
 hasonlatok igen nagy mennyiségben találhatók e költe-
 ményben, még pedig a legrégibb, alapvető részekben
 nem kevésbbé, mint a többiekben. Nyilvánvaló, hogy
 ezek a hasonlatok meg voltak már találhatók a leg-
 régibb hősi dalokban, melyek az *Iliast* megelőzték és

¹ Ilias XIII. 23—30.

világrajöttének útját egyengették s előkészítették. Már azoktól az időktől fogva, mikor az epikai költés nagyobb lendületnek indult, az énekesek úgyszólván kénytelenek voltak azon lenni, hogy egyidejűleg feldisziítsák elbeszéléseiket s egyúttal oly világosakká, érthetőkké tegyék szerkesztményeiket, a mily mértékben csak lehetséges. A hasonlatok mind a két utóbbi követelménynek alkalmasak voltak megfelelni; a gyakori használatnak, melyet a hasonlatokkal szemben űztek, igen nagy befolyása volt abban, hogy nekik csakhamar bizonyos alakot adtak, mely egy kissé talán gépiesnek mondható. Ha a költő egyszer jelezte az összehasonlított dolgok között a hasonlatosságot, akkor aztán már jogában állott, hogy kénye kedve szerint kifejtse hasonlatában az epizódszerű leírásokat, melyek mintegy önként kínálkoztak neki.¹ A mi bennünket mindjárt az első pillanatra meglep a homerosi hasonlatban, az ama fesztelen szabadság, melylyel eljár. Ezek a hasonlatok erőteljességgel és őszinte nyíltsággal fejezik ki azt a benyomást, melyet kifejezni szándékoznak, de nem elégszenek meg ennek pusztá kifejezésével, hanem e körül a benyomás körül készakarva egy egész kis jelenetet fejlesztenek ki, mely már magában véve is rászolgál csodálkozásunkra. Éppen a hasonlatok eme terjedelmességének köszönhető aztán, hogy az egész költeménynek szemhatára a legszerencsésebb módon nagy

¹ Ez az, mit Perrault az ő *Dialogusaiban* hosszú *uszályu* hasonlatoknak nevez. V. ö. Boileau „*Reflexions critiques sur quelques passages du rhéteur Longin*”, VI. hol igen találó s éles észre valló megjegyzésekre bukkanunk. (E tárgyról különben v. ö. még Szász K.: *A világirodalom Eposzai*. Továbbá Lichtenegger József: *A hasonlatok Homeros Iliásából és Odyszeiájából* 1—64. l. Nagy becskerekai gymn. értesítő 1882. A ford.)

mértékben kitágul. A háború rajzolásában például éppen e hasonlatok révén, úgy közbevetőleg, egy-egy művészi-
leg a távolba vetett szempillantással elénk-elénk tárul
majd egy vadászjelenet, majd a falusi vagy a városi
élet egy-egy epizódja, de még gyakrabban a természet-
ből vett különbnél különféle képek. Ezen módon nem kis
mértékben járulnak hozzá a költemény kellemes változa-
tosságának emeléséhez.

Egyébiránt a hasonlatok igen tekintélyes része már
magának a művészi leírásnak becsességénél fogva is
nagyon figyelemre méltó. Azáltal, hogy a költő hasonla-
taiban olyan jeleneteket tár hallgatóinak szemei elé,
melyeket azok a mindennapi életből nagyon jól ismer-
nek, megragadó módon tudja hasonlataival érzékeltetni
s kifejezni például ama nagy jeleneteket, melyeket a
csaták festésével kifejezni óhajt. Mit tesz például, ha
két csatasort akar hallgatóinak lerajzolni, a melyek egy-
más ellen küzdenek?

„Mint aratók tehetős, módos gazdának a telkén
Egymással szemközt szokták lekaszálni a búzát
S árpavetést s a kaszált rendek szaporodva feküsznek :
Trójaiak, danaok szintígy kaszabolva tusáztak.
Csúnya futásra egyik fél sem gondolt vala köztük“. ¹

Megesik néha, hogy e hasonlatok meglepik modern
ízlésünket az ő nagyon is fesztelen és merész kifejezés-
beli teljességökkel. Így például mikor Ajaxot egy egész
nagy tömeg ellenség szorongatja s a dárdáknak s nyilak-
nak egész zápora ömlik feléje, s ő mégis csak lépésről-
lépésre lassan hátrál s hősi makaességában egész eré-
lyét latba veti:

¹ Ilias XI. 67. s köv.

„Mint a vetés mentén csökönyös szamarat ha terelnek
 A gyerekek s hátán botokat törnek darabokra,
 Mégis csak belelép a kövér veteménybe legelni,
 Bár a suhanczok ütik, de erősebb náluk az állat,
 S csak miután kedvére legelt, lehet őt tovaűzni :
 Így üzték nagy Ajast, Telamon deli férfiusarját,
 Dárdás trójaiak s a szövetséges hadi rendek
 S úgy verték paizsát középuitt sulyos érczelevézzel“¹

De legtöbbnyire az erővel való teljesség és nagyszerűség az, a mivel a homerosi hasonlatok elbűvölnek s magukkal ragadnak. A vadászat a régi időben szakaszott mása lévén a csatázásnak, annak jelenei bámulatos módon segítségére vannak a költőnek. Odysseus mindenünnen körül van véve ellenségtől.

„És mialatt ezeken töpreng a vitéz szive-lelke,
 Már a paizsviselő dardán seregek közeledtek.
 Közre vevék s bekerítették vesztükre Odysseust.
 Gyors ebek és viruló ifiak hajtják így a vadkant ;
 És az előcsörtet sűrűjéből a cserjeligetnek
 S hósínü nagy fogait feni ívalak állkapocésában,
 S bár agyarát hallják csattogni, de rájaroannak
 S szembe merészkednek vele szállani, bármi veszélyes ;
 Így gomolyogta körül Odysseust Priamos hadi népe“.²

A természeti jelenségek leírása, különösen a tenger külön-különféle tekintete nem kevésbé lelkesíti s eleveníti a költő leírásait ; így például, mikor Hektor pusztít, öldököl a görög csapatok között :

„Így kaszabolta vitéz danaok népét s vezetőit ;
 Mint mikor általvág Zephyros Notos-ízte kavargó
 Felhőkön s szaggatja idestova szörnyű fuvással,
 S rettenetes hullámhegyeket hömpölyget a parton,

¹ *Ilias* XI. 558. s köv.

² *Ilias* XI. 411. s köv.

S a viharok fuvatán egekig csapkod föl a tajték :
Hektor is így tombolt, kaszabolt a sűrű fejek közt¹.

Szinte a végtelenig kellene szaporítani eme példák számát, hogy szabatos képet alkossunk magunknak mind ama dolog változatosságáról, melyek így mintegy közbevetőleg szerepelnek az Iliasban. Az elbeszélés ilyen módon való megvilágításának igen sokat köszönhetünk abban a tekintetben, hogy számos érdekes értesülést szerezhettünk magunknak az egykorú élet jeleneteiről. És a valónak és a költöttnek ez az örökös közelsége, találkozása, a mint egyik a másikkal oly szoros összefüggésbe kerül, igen nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az egész költeményre rálehel a valószínűség varázsát, mely bennünket annyira elbájol.

A homerosi előadásnak egy másik diszét ama számos párbeszéd képezi, mely a szereplő személyek szájába van adva ; ezek a párbeszéddek ütik rá az elbeszélésre a drámaiság bizonyos jellegét. A való életnek utánzása az, a minek révén eme párbeszéddek belekerültek az eposzba ; és ennek következtében aztán éppen úgy, mint a való életben, vannak nyilvános és vannak magányos párbeszéddek. A költő gyakran úgy szerepelteti személyeit, a mint egyik a másikkal beszélgetésbe ered, egyik a másikat kölcsönösen buzdítja, egyik a másikat harcra hívja ki magán a csatatéren, vagy megismerteti magát ellenfelével ; ilyenkor a szájukba adott szavak nem tekinthetők a szó valódi értelmében vett párbeszédnek, hanem egyszerűen érzelmeik önként megnyilatkozó kifejezésének. De ezek mellett a beszélgetések mellett vannak a szó valódi értelmében vett nyilvános párbeszé-

¹ *Ilias* XI. 304. s köv.

dek. A fejedelmek tanácskoznak egymással s véleményüknek a gyűléseken adnak kifejezést, beszédeikkel az egybegyűlt néphez fordulnak és előtte vitatják meg a dolgot, vagy éppenséggel mint követek, hivatalosan is különféle indítványokkal, tervekkel állanak elő az összeség nevében. Itt módunkban van megtalálni amaz idők társadalmi szokásainak hű képét. Azokban az időkben, mikor az Ilias megszületett, a görög városokban szanaszerte virágzott bizonyos ékesszólás; természetes, hogy aztán ama nyilvános ékesszólással magában az Iliasban is találkozunk. ¹ Emez ékesszólás már az ó-korban éppúgy esodálkozás tárgya volt, mint napjainkban; még pedig jogosan; de ez a csodálkozás nem nyilvánult mindig olyan alakban, hogy az egészen helyes lett volna. Főadatunk Quintilianusnál van Homeros kiváló szónoki tulajdonságairól, és ezen adat classicus. ² Quintilianus eme nyilatkozatában nagyon erősen érezhető egy ferde irányzat, a mely abban áll, hogy a homerosi költőben ama mesteri szónoki fogások számtalan alkalmazását

¹ Érdekes adatok találhatók e tárgyra vonatkozólag Fr. Blass, *Die attische Beredsamkeit* a Bevezetésben; G. Perrot, *L'Éloquence politique et judiciaire à Athènes*, ch. I. Maurice Croiset, *De publicae eloquentiae principiis apud Gracos in homericis carminibus*, Paris, 1875. V. ö. még alább a IV. kötet 14. s köv. lapját.

² *Institutiones oratoriae* X. 1., 46.: Hic enim (sc. Homerus) . . . omnibus eloquentiae partibus exemplum et ortum dedit; . . . nec poetica modo, sed oratoria virtute eminentissimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, nonne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, vel in primo inter duces illa contentio, vel dictae in secundo sententiae omnes litium ac consiliorum explicant artes? . . . Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum et argumenta, ceteraque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scipserunt, plurimi harum rerum testimonium ab hoc poeta petant . . . etc.

dicséri, a melyeket csak sokkal később találunk rendszerbe foglalva s nevükön nevezve a rhétorok iskoláiban. Bizonyos, hogy a nyilvános ékesszólásban megvolt már az ügyesség és számos mesterfogás, még pedig olyan mértékben, mint azokat az Iliassal egykorú időkben gyakorolhatták; s így nagyon is természetes tehát, hogy ugyanezen ékesszólás megtalálható ama párbeszédekben is, melyeket Homeros hőseinek szájába ad. Ezek a hősök úgy beszélnek, mint a kik hozzá vannak szokva az elmélkedéshez s gondolkodáshoz, kiknek élénk érzékük van az elérni szándékolt hatás iránt, és a kik nem engedik gondolataikat minden szabatosság nélkül ideoda hullámozni, sem szavaikat nem választják csak amúgy vaktában. Hogy tehát következőleg eme hősök szavaiban is rátalálunk bizonyos fokig a retorika egy nemére, azt elvitatni nem szándékunk; de ez a retorika még egészen kezdetleges, egészen gyermekkorát élő, elemi, mely pusztán a személyes tapasztalatoknak, a megfigyelésnek, a közvetlen utánzásnak köszöni létét. Ez az ékesszólás magából az életből fakad, nem pedig az iskolából. Egy nagyon figyelemre méltó sajátság jelentkezik ezekben a párbeszédekben, s ez ama nagy szerep, melyet bennük magának a szónoknak egyéni jelleme játszik. A személyiségek, hogy úgy mondjuk, testestül-lelkestül belevetik egyéniségüket párbeszédeikbe, nyilatkozataikba: úgy látszik, kevesebb súlyt fektetnek arra, hogy érveikkel győzzenek meg valakit, mintsem inkább arra, hogy személyes tekintélyükkel hassanak. Ők keveset vitatkoznak, úgyszólván sohasem avatkoznak bele ellenfeleiknek okoskodásaiba, nem igyekeznek felkutatni az ellenvetéseket azon szándékkal, hogy azokat megczáfolják, ők egyszerűen csak állítanak valamit s aztán

el is várják, hogy állításaikat el is higgyék. Egyébiránt eszméik kifejtésébe nem mélyednek bele, mert az elemzéshez, bonczoláshoz nem értenek. A dolgokat erős fel-fogási képességgel ragadják meg, de csak egyetlen tekintettel, s minden gondolat csak úgy jelentkezik előttük, mintha teljesen oszthatatlan, szétbonczolhatatlan volna. Egyetlenegy rövid szólásmód, egyetlenegy szó gyakran fölér az ő szemeikben egy egész hosszú bizonyítással ama nagy szenvedély révén, melyet belévetnek. Az erővel való teljesség és a kifejezés természetes pontosságága ama dolgok, melyek főképen megalkotják ennek az ékesszólásnak erejét. És éppen ez az oka, hogy hatalmas drámai ereje mindjárt első pillanatra szemünkbe ötlük. Az Iliasnak éppen ezen nagyszabású párbeszédei képesek a szereplő személyeket kellő világitásba helyezni, egyéni sajátásaikat kidomborítani; nemcsak a költemény diszítésére szolgálnak ezek; ezek alkotják benne a való életet és az erkölcsi fensőbbiséget.

IV.

Ama képesség, hogy valaki a való lényekhez a lehető leghasonlóbb költött lényeket tudjon alkotni, legelső sorban a homerosi képességek közt található meg. Éppen eme kiváló sajátása az, mely az Ilias legelső szerzőjét oly szédítő magasságra emeli valamennyi elődje fölé,¹ és bár utódai e tekintetben szintén nem vetekedhetnek

¹ Aristoteles, *Poetika*, c. 24.: "Ὁ δὲ ("Ὁμοίως) ὁμοίως προομιαιάμενος, εὐθὺς εἰσάγει: ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἢ ἄλλο τι νῆπιος, καὶ οὐδὲν ἄγθῃ, ἀλλ' ἔχοντα ἡθῆν."

vele, mégis elég nagy sikerrel utánozták őt abban a tekintetben, hogy megerősítsék ama hagyományt, melyet ő teremtetett vala meg.¹

Igen valószínű, hogy az Ilias hőseinek költői személyiségei már meg voltak alkotva, mielőtt eme költemény első éneke megalakult volna. Legalább számos állandó jelző, mely nevökhöz legtöbbször hozzá van illesztve, erre enged következtetni. Bizonyára nem az a legelső eset, hogy Achilleust a „gyors-lábú“ (πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς) jelzővel emlegetik; Agamemnon is már bizonyára úgy szerepelt a megelőző költészetben, mint „a kinek birodalma messzire terjed“ (εὐρὺ κρείων Ἀγαμέμνων), és Nestorról is biztosra vehetjük, hogy jelzőjét „a pylosbeliek harsányszavú szónoka“ (ἁγὼς Πυλίων ἀγορητής) a megelőző hősi dalokból szerezhette. Ezek az egyes személyek sajátosságait kiemelő állandó jelzők mindegyike nagyon egyszerű s világos volt; lényegöket csak egy-egy jellemző vonás képezte, és annál alkalmasabbak voltak a képzelem magas szárnyalásának megindítására, minél több szabadságot hagytak vala maguknak a költőknek.

Az eposköltészetnek volt feladata, hogy a nép hangulatával, izlésével, egybehangzóan kifejlessze ezeket a régi, alapvető adatokat, a melyek eleinte még csak úgy szólván a nagyjában való jelzés állapotában leledzettek. És ezt a feladatot sikeresen meg is oldotta, midőn olyan helyzeteket teremtett, melyek a színre hozott személyek részéről erős és nagyon különböző természetű érzelmeket követeltek, és midőn ezeket nagy terjedelmű elő-

¹ A homerosi személyiségekre bővebb fölvilágosítás található M. Delorme szakszerű tanulmányaiban: *Les hommes d'Homère*, Paris, 1861, továbbá M. Combouliu: *Les femmes d'Homère*, Toulouse, 1854.

adásokban elbeszélésekben érvényre emelte. A költemény emez eredetének köszönhető, hogy az Iliásnak legkimagaslóbb személyei egyszersmind nagyon az életből valók, és egyszerű, mesterkéetlen természetűek. Nem az elvont okoskodás, hanem a mondák és népképzelet révén születvén meg, szinte duzzadnak az életerőtől s valóságtól. Bármily kevésbé bonyolult és összetett is minden egyes alaknak jelleme, mégis lehetetlen volna azt valamely határozott formula alakjában kifejezni; nem általános típusok ezek, hanem emberek, meg lehetős egyéni vonásokkal fölruházva. Ebben a tekintetben a homerosi epos hasonlít a történelemhez. De különbözik attól a sokkalta nagyobb egyszerűség által. Kevésbé lévén hozzá lánczolvá a pontossághoz és történeti hűséghez, sokkal szabadabban választhatja meg, vagy mellőzheti el anyagát. Innen van, hogy a homerosi eposz nem hagy úgyszólván semmit sem kifejezés, megvilágítás nélkül hősei lelkében; minthogy minden egyes személye rajzolásakor nem köti magát egyébhez, mint egy-egy kevés számú, de nagyon szembeszökő jellemvonásukhoz, teljes megvilágításban állíthatja őket szemeink elé. Az erkölcsi igazság annyira szembeszökő az ő személyeiben, és annyira megnyilatkozik, hogy szinte nem is kell keresnünk.

Achilleus, az ifjú hősiesség színe-virága, halandó ember léteire majdnem isteni erővel és szépséggel van felruházva. A monda már úgy adta őt át a *Czivódás* költőjének, mint a férfiú szépség és kellem típusát, kiben fensőbbségének érzete büszkeséggé növekszik, de a kin ott borong a korahalálnak sejtelmes, mélabús érzete. Minden egyéb jellemvonása magából a helyzetből sarjadt ki, melyet a költő az emberi élet igazságainak mélységes átérzésével tudott kifejezésre juttatni. A *Czivódás* csodálatos fen-

sőbbsséggel ruházza őt fel. Ő az, ki a beállott bajok orvoslásának kezdeményezését kezébe veszi. Megigéri védelmét Kalchasnak, és nyomban érezhetővé válik, hogy az egész görög hadseregben egyetlenegy ember sem akad, ki nagy hatalmával szembeszállani merészkednék:

„Bizhatol énbennem: ha tudod, csak mondd, mi a jóslat?

Esküszöm én Phoibosra, kihez Kalchas te könyörgesz

S általa jóságát fejtesz meg a hős görögöknek:

Míg lehelek s szemeim fényét a halál ki nem oltja:

Senkise lesz bátor kezeit tereád fölemelni,

Még ha magát a vitéz Agamemnonnt mondja is ajkad,

A ki pedig kérkedni szokott, hogy a legderekből hős”.¹

Semmi néven nevezendő kicsinyeskedésnek még csak nyoma sem található lelkében: egyszerre büszke és önmagán uralkodó eleinte; Agamemnonnak kiméletlenül szemére lobbantja igaztalan eljárását, mégis ugyanakkor kárpótlást ígér neki. De mikor a király személyében sérti őt fenyegetéseivel: akkor haragja szörnyű szitok alakjában tör ki. Ez a harag minden ízében a heves ifjú haragja s büszkesége, a melyhez egész naivsággal van hozzácsatolva a kárbavesztett haszon miatt való aggodalom s bánkódás, mely érdekes jellemző vonása az akkori időknek és a görög fajnak; szinte önkéntelen megnyilatkozása ez ama jellemnek, melynek egész színezetét a szenvedély tüze adja meg:

„Talpadtól fejedig arczátlan kapzsi király te!

Már hogyan is hajtson szívesen szavaidra mi népünk,

Hogy követül menjen, vagy az ellenfélre rohanjon?

Hisz nem a dárdavető Ilion népére jövök én,

Hogy vele megvívjak, hiszen ő nekem soh'se vétett,

Mert sohasem terelék még el lovamat, se gulyámat,

¹ Ilias I. 85—91.

És a kövér-mezejű, tápláló Phthia vidékén
 Még sohasem tarolák le kövér gabonámat.
 Mert morajos tenger s meredek hegy körben öveznek.
 Szemtelen, éretted jöttünk ide, hogy te örülhess,
 Hogyha elégtételt szerezzünk neked és Menelaosnak!
 És te gonosz, mindezt feleded, s ránk sem hederintesz?
 Sőt azzal fenyegetsz, hogy részemet elkaparintod,
 Melyért fáradozám s a görög nép énnekem adta?
 Véled egyenlő részt én még sohse kaptam amúgy sem,
 Ha seregünk egy-egy viruló várost kikifosztott. . .
 Lám, hisz az ádáz harc sulyosabb részét kezeimmel
 Én viselem, s a mikor zsákmányosztásra kerül sor:
 Több a tiéd, az enyém kevesebb s mégis belenyugszom
 S harcza' kifáradtan pihenek meg a karsu hajóknál. . .
 Most Phthiába megyek, mert úgy látom, hogy előnyösb
 Karsu hajóimmal hazamennem; eszembe se jut már
 Hogy legyalázva neked kincset kincsekre raboljak".¹

Az Agamemnon részéről elkövetett jogtalanság mintegy
 hegyes nyíl a legmélyeig hatol ennek a lobbanékony
 léleknek, és sokáig ott függ erősen. Semmisem nyújt
 világosabb képet az ő hatalmas erélyességéről s önural-
 máról, mint az a látszólagos nyugalom, melylyel az ifjú
 hős el engedi vitetni magától Briseist, miután már lel-
 kében megállapította bosszuállási tervét és annak mód-
 ját. Az igaz, hogy Briseisnek emez elszállítása már meg
 volt állapítva a korábbi mondákban, és nem maga a
 költő teremtetten azt meg. De mi elvitázhatatlanul a költőé
 magáé, az ama nagy önmérséklés a leglángolóbb harag-
 ban, mely oly csodálatosan kifejezi a sérelem mélységét
 és a bosszuvágyó érzelem erejét:

„Üdv néktek követek, jertek közelébb ide hozzám;
 Nem ti okoztátok bajomat, de vitéz Agamemnon,

¹ *Ilias* I. 149. s köv.

Ő, ki a szép Briseis lányért küldött vala hozzám.
 Zeus fia, Patroklos, hozzad ki a szépszemű rablányt
 S kézen fogva vigyék . . . Ti pedig tanuim legyetek majd
 Az örök isten előtt s a halandó ember előtt is,
 S szörnyű királytok előtt, ha megint szükség leszen énám,
 Hogy tovaűzzem a sok keserű veszedelmet a néptől;
 Mert megháborodott amaz ott vészes kebelében
 S képtelen a multat s a jövőt egyszerre figyelni,
 Hogy népét a csatán a hajóknál vészbe ne döntse“.¹

A *Követség* című jelenetben újra megtaláljuk ugyan-
 ezt a lelki állapotot. A harag semmit sem lohadt. Drámai
 látvány ennek a nagy haragnak a felébredése, azután
 meg nyomban azok a nyájas szavak, melyeket Achilleus
 a követekhez intéz, kik az ő vendégei. Megrázó az az
 ellentét eme nemes lovagiasság, eme kedves és jóakaró
 büszkeség, és az indulatnak eme hirtelen kitörése között,
 mely a legkisebb érintésre nyomban elkeseredik. A sére-
 lem érzése most is oly élénk, mint az első pillanatban,
 és ennek a hősie természetnek valasvalamennyi ereje
 hatalmas özönével csapong egyetlenegy bánalom körül,
 mely felülkerekedik összes gondolatain.

Térjünk át a *Hektor Halála* című jelenetre. Achilleus
 itt is ugyanazzal a hatalmas indulattal eltelten jelenik
 meg. Most egy új indulat, barátja halálának megboszu-
 lása váltotta föl megelőző indulatát, vagyis a személyes
 sérelem megboszulásának érzetét. Ez a szenvedély új,
 de ugyanolyan jellemvonásokat találunk ebben is, akár
 a másikban, a megelőzőben. Ez az egy szenvedély tölti
 el itt is egész szívét-lelkét, ez kavarja föl lelkének leges-
 legrejtettebb mélységeit. Mindaz az erkölcsi erő, mely
 Achilleusban megvan, az ő megrendíthetetlen bátorsága,

¹ *Ilias* I. 334. s köv.

önnönmagába vetett bizodalma, hajlíthatatlan elhatározottsága még olyan végzettel szemben is, mely nem ismeretlen előtte, de legfőként azaz önmagának teljes átengedése egy olyan érzellemmel szemben, mely ránézve úgyszólván hitvallás: mindez egyszerre tör ki Hektor ellen:

„Gyűlöletes Hektor, ne beszélj nekem eskükötésről!
Mint nincs eskükötés az oroszlán s emberi nem közt,
S egyenlőn sohasem érezhet farkas meg a bárány,
Mert örökön forró gyűlölettel gyűlölik egymást:
Úgy köztünk se lehet sohasem bajtársi barátság
S esküszövetség sem, míg egyik meg nem hal a harcban
S jól nem tartja saját véréen Áres hadi istent.
Minden erődből küzdj, mostan szükség leszen arra,
Hogy bátran harcolj s ügyesen suhogasd kelevézed.
Nem menekülhetsz már, miután a kékszemű Pallas
Dárdámmal ma lestűjt, s egyszerre lakolsz valamennyi
Bajtársért, a kiket dühödő dárdád hegye ölt meg!”¹

Ha a költészet legbecsesebb adományának lehet nevezni ama képességet, mely az egész embert egyetlenegy szenvedélyben bírja megjeleníteni: akkor emez adomány talán sohasem nyilvánult ennél csodásabb módon. Patroklos megboszulása, ime ebben van kifejezve az egyetlen tárgy, a mely felé a huszonkettedik énekben Achilleus minden törekvése irányozva van; de ebben az oly egyszerű szerepben aztán fényesen megnyilatkozik az ő természetének gazdagsága: az ő kiengesztelhetetlen gyűlölete szorosan összefügg mindamaz érzellemmel, a mely csak sajátját képezi; az a gyűlölet önmagába olvaszt és átalakít mindent, de a nélkül, hogy azokat megsemmisítené.

¹ Ilias XXII. 261. s. köv.

Ama további fejlesztésből, melyet későbbben toldottak hozzá ehhez a nagy jellemhez, különösen csak két figyelemre méltó jelenetet akarunk kiemelni: az ő véghetetlen fájdalmát barátjának, Patroklosnak halála fölött, és az agg Priamos királylyal szemben tanusított nemes lovagiasságát. Szó sincs róla, hogy akár az egyik, akár a másik még csak hozzáfogható is volna ama jelenetekhez, melyeket az imént jeleztünk. Az első inkább csak nagyolás, vázlat inkább, mint befejezett egész; nem lehet benne érezni a *Czivódás* nagy költőjének hatalmas, termékenyítő inventióját. A második jelenetnek alapgondolata nagyszerű és csodálatra méltó, de nem szabad elfelednünk, hogy ez kimagaslóbb részleteivel már jelezve volt a huszonkettedik énekben; a mi aztán a jelenet kivitelét illeti, az amaz örökigaz és mély emberi őszinteség s mesterkéetlenség révén, mely az igaz érzelmeket oly szerencsésen tudja egyesíteni a képzelem nagyszerűségével, valóban rászolgál mindazon magasztalásra, melyekkel elhalmozzák. Ha ez a két jelenet nem származik magától a legrégebb, alapvető költőtől, észre kell vennünk, milyen erős volt ama hagyományhoz való ragaszkodás, a melynek létüket köszönik, és hogy mennyire nem tudtak aztán az utódok ama személyiség típusának hatása alól menekülni, melyet maga az a legelső költő alkotott meg. Igaz, hogy ezek nem tudták úgy, mint elődjük, egyszerre kifejteni a hős jellemének teljes gazdagságát, de bizonyos fokig legalább mindig meg tudták őrizni annak fenségességét s előkelő nemes voltát.

Nem tehetjük Achilleus jellemének tanulmányozása mellett az *Ilias* valamennyi személyét vizsgálódásunk tárgyává, de mégis meg kell róluk néhány szóval emlé-

keznünk. Az ő jellemeiknek változatossága képezi a költemény egyik főszépségét. Körülbelül bizonyosra vehetjük, hogy a jellemek eme változatossága megvolt már a homerosi kort megelőző költészetben, de az *Ilias* állapította meg mindazt, a mi addig ingadozó volt és ő adott mintegy testet amaz alkotásoknak, melyek eleddig pusztán csak vázlatok voltak.

Csak a XI-ik énekben, vagyis ama vereség elbeszélésében, melyet az achivok az Achilleusról való teljes lemondás megkisérlése alkalmával szenvedtek vala, vannak az egyes személyiségek, mint Diomedes, Odysseus és Ajax a maguk során és rendjén egyéniesebb, jellegzetesebb vonásokkal megrajzolva; ezen személyek t. i. Achilleus távollétében elsőrangú hőökké váltak. Diomedes rohamos harczi ereje és feldühödése, szenvedélyének, indulatának eleven pezsgése, mely a Párishez intézett odavetőleges megszólításában nyilatkozik¹, éppen nem hasonlít sem Odysseusnak hideg véréhez és józan megfontolással párosult erélyességéhez, még kevésbbé Ajaxnak ama szűkszavú makaesságához, kinek hősieks elszántsága oly merészen van jellemezve ama híres hasonlatban, melyet fentebb mutattunk vala be.² A legelsőnek tüneményyszerű merészsége, a másodiknak józan értelmességgel párosult buzgalma s heve, a harmadiknak egy kissé nehézkes rettenthetetlensége éppen oly szaba-

¹ XI. 385. s köv. Τοξότα, λωβητήρ, κέρα ἀγλαέ. παρθενοπῖπα. . . Ez keserű és gúnyos szemrehányás, a hol minden szó megannyi hegyes nyila a gúnynak és bosszuállásnak.

² V. ö. a 224. lappal. Továbbá Boileau, *Reflexions critiques sur quelques passages du rhéteur Longin*, IX. és Dacier asszony jegyzete, melyet a XI-ik ének eme helyéhez írt az ő *Jegyzeteiben*, melyeket *Ilias* fordításához csatolt.

tossággal s határozott körvonalakkal voltak megalkotva, mint az egész elbeszélésnek valamennyi apró részlete, akár a tettek, akár a szavak, a leírások vagy a hasonlatok, a melyek mind összevéve egyenlően ama czél szolgálatában állottak, hogy a jellemek különböző voltát jól megvilágítsák s kidomborítsák. És innen átjutottak a költemény többi részeibe is. Ugyanígy áll a dolog a többi kimagasló személyiségekkel is. Mindegyiknek megvan a maga jellegzetessége, tulajdon physiognomiája: az öreg Nestornak a maga jóakaró bölcseségével és ki-méletességével, mely épp oly szerencsésen van egyesítve a határozott fellépésű tanácsadásaival, mint a megrovásokban való szabadságával, melyet ő megkövetel magának, mint a nagy korával járó különös kiváltságot. Ott van a nemes Hektor, annyira telve az örökigaz emberi érzelmekkel, akkora odaadással övéi irányában, ki oly csodálatra méltó győzelmében, mint vereségében; ott látjuk a szerencsétlen Priamost, ki görnyed a balsors nehéz csapásai alatt, kinek minden erkölcsi ereje össze-roskad ama szörnyű végzettel szemben, mely őt sujtolja, ki túlárado keserű fájdalmában egy pillanatra még természetes fenségéből is kivetkőzik, mikor Achilleus előtt leborul, és így szemünk láttára egész terjedelmében való példáját nyújtja mindamaz emberi nyomorúságnak, a mely iránt az emberi élet csak fogékonynak látszik.¹

A szereplő női személyek megérdemlik, hogy őket egész részletességgel idézzük, mint példáit az igazság

¹ Priamosra vonatkozólag lásd Chateaubriand, *Genie du Christianisme* I. II. chap. IV. — A XXIV-ik ének e jelenete ott le van fordítva és elemezve; az elemzés nem ment ugyan némely szórólhasogatásoktól, de általán hatalmas érzelem nyilvánul benne.

és változatosság dolgában megnyilatkozó költői tehetségnek.

Az istennőket nem számítva, három kiváló női alakkal találkozunk az Iliasban; ezek Andromache, Hekabe és Helena. Az első kettő, szerepüknek leglényegesebb részeit tekintve, bizonyára az alapvető énekekben is megvolt már.

Andromache jelleme egyike az ó-kori költészet legremekebb alkotásainak. Mint feleségen és anyán bizonyos kizárólagos szenvedély uralkodik, mely oly természetes a nőben, és éppen ennek következtében nem képes belátni amaz erkölcsi lehetetlenséget, mely Hektort megakadályozza abban, hogy Trójába visszatérjen; Andromache nem lát mást, mint egyetlenegy dolgot, s ez abban áll, hogy Hektort megmentse, mert hisz ő mindene neki s éppúgy mindene fiának is:

„Harczi merészséged dönt majd a halálba, te golyhó!
Nem szánod fiadat szomorú nődet, ki utánad
Özvegységre jutok, ha a rád rohanó görögök majd
Elveszik életedet. . . Jobb lesz nékem akkor a sirban
Porladnom, ha te már nem léssz, mert nékem azontúl
Nem lesz más vigaszom, ha utólér téged a végzet,
Csak szomorúságom; mert már sem apám, sem anyám nincs. . .
Hektor! lásd te atyám is vagy meg drága anyám is,
S édes testvérem, te vagy énnékem deli férjem!
Óh, könyörülj hát meg s ne rohanj el a sziklatoronytól,
Hogy ne legyen fiad árva fiú, hű nőd pedig özvegý.
A fügecserje körül állítsd sereged, hol a város
Leggyöngébb s a falon legelőbb berohanhat az ellen“.¹

Az ő okoskodása az érzelem, és a költő fokozatosan beszélteti őt eleinte könyörgésében a gyengédség ékes-

¹ Ilias VI. 407—413, 429—434.

szóló nyelvén, azután meg a kétségbeesés szaván mély fájdalomában. De bármily érzelmek áradjanak is ki szívéből, a költő sohasem feledkezik meg arról, hogy minden körülmények között megőrizzen rajt bizonyos bájos előkelőséget, mely fájdalmát átszővi a kecsesség aranyszálaival. Hektor bucsúzásakor könyáztatta arcán is áttör a mosolygás derüje, mikor kis fiuknak, Astyanaxnak gyerekes ijedtségét látja; és mikor a trójaiak kitörő jajkiáltásaiból megérti Hektor elestét, ájultan roskad le a bástyafokra, a nélkül hogy bármily más külső jel elárulná, mit érez ő most szívében.¹

Hekubának csak másodrendű szerep jutott; ha az ember egyszer elolvasta, semmiesetre sem feledheti többé fiához, Hektorhoz intézett szívszaggató jajveszék-lését, mely a huszonkettedik ének elején van rajzolva, valamint ama kétségbeesést, melyet ugyanazon elbeszélés végén találhatunk.

A mi már Helenát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy azon helyek, a melyekben szerepel, különféle eredetűeknek látszanak; de ezek a helyek is megegyeznek egymással a lényeges alapvonásokban, tudnillik az önmagának tett szemrehányásokban, s ama csodálat tekintetében, melyet ragyogó szépsége a trójaiak között támaszt.

¹ Érdemes elolvasni Chateaubriandnak Andromachére vonatkozó észrevételeit a *Génie du Christianisme* I., II., VI. fejezetében, de inkább irodalmi különlegesség tekintetéből, mintsem hogy benne az igazságot keressük; mert a szerzőnek kiindulási pontja nagy mértékben hozzájárult, hogy ítéletének helyességét elhomályosítsa. V. ö. Saint-Marc Girardin, *Littérature dramatique* chap. XVI., hol Andromache szerepének főbb részei le vannak fordítva és érdemök szerint helyesen méltatva. Lásd szintén Cambouliu érdekes tanulmányát fentebb idézett művében.

A legjellegzetesebb a hatodik ének ama jelenete, a hol a Hektorral való találkozása van elbeszélve. Megható erkölcsi igazság van abban az érzelem kifejezésében, melyet a hősök eme színe-virága iránt tanusít, midőn Párist szemrehányásokkal árasztja el gyávaságáért s elpuhultságáért:

„Jó rokonom nekem, a sok bajt okozó kutya nőnek!
Báresak, a mely nap anyám megszült e világra, azonnapi
Vad zivatar-rohanás sodrott vón' engem a zordon
Bérczek alá, vagy a bőszen tenger hullámai közzé,
És hullám temetett vón' el, mielőtt e baj eljött.
Ámde ha úgy tetszett, hogy e bajt rám rójjá az isten:
Jobb lett volna bizony derekabb férjjel frigyesülnöm,
Már ki a megszólást, legyalázást szívire venné!
Nincs ezen emberben józanság s állhatatosság
És nem lesz sohasem: fogadom, hogy úgy is veszi hasznát.
Jer sógor közelebb, települj le a kétkaru székre,
Mert hisz a legsúlyosabb küzdelmek rád neheződnek,
Érttem szentelenért meg Alexandros büne révén . . .
Mily súlyos átkot rótt Kronides keze árva fejünkre,
Hogy hirhedt neveink késő unokák is utálják“.¹

Siránkozása Hektor holtteste fölött a XXVI-ik énekben bizonyos tekintetben nem mondható egyébnek, mint ama kesergés bővebb kifejtésének, mely az imént idézett helyen már mutatkozik: keserű megbánásán keresztül átesillámlik az emlékezet, melyben egyszerre nyilatkozik meg az elismerő, de egyúttal gyengéd csodálkozás:

„Óh Hektor, valamennyi süvem közt legszeretettebb!
Hej az az én férjem, Kronides-szülött deli Páris,
Ki Trójába hozott . . . Mért is nem vesztet el akkor!
Hosszu husz esztendő forgott el már, a mióta

¹ Ilias VI. 344. s. köv.

Elhagytam honomat s a magas Trójába kerültem :
 Nem hallék azalatt tőled sohasem szidalomszót . . .
 Sőt ha reám támadt valamelyik a szép palotákban :
 Sógoraim, sógornőim, vagy szépövíű ángyom,
 És a napam — mer' ipam mindig nyájas vala hozzám, —
 Jó szavaid mindig csak csigatták valamennyit,
 És a szelid szívtől, a szelid szótól lecsitultak.
 Érted ezért sírok ; siratom keserű zokogással
 Énmagamat szintén, mert nincs más szent Ilionban
 Jóakaróm, hívem : megutáltanak egytül-egyiglen“. ¹

Ama költők, kik eme személyeket bele vették az Iliasba, inkább csak amúgy félhomályban sejtették, félig láttatták őket, mintsem teljesen kidomborították s megmagyarázták. Talán éppen sajátságos helyzetüknél fogva nagyon nehéznek látszott érzelmeik alapját, háttérét kifejtetni. Az *Ilias* Helenájának csak epizódszerű szerepe van, jelleme kevésbé van kidolgozva, de helyzetének fontossága felülmúlja úgy az egyikét, mint a másikat, mert hiszen ő a háborúnak oka és az ő páratlan szépsége árasztja ragyogó sugarait az egész költeményre.

„Múltán küzdtenek ős Ilion meg a vértés achívak
 Hosszu sok esztendőn egymással ez isteni nőért :
 Areza bűvös-bájos valamint örök istenek areza“ ²

Igy kiáltottak föl önkéntelenül a trójai vének, mikor Helénát maguk felé közelíteni látták.

De mindamellett is, hogy csodával határos ama költői tehetség, mely az *Iliasban* a való életet megteremteti s az érzelmeket kifejezni bírja, nem szabad azt hinnünk, hogy eme költői adomány mindenütt szakasztott mása önnönmagának. Tekintélyes számmal akadnak személyi-

¹ Ilias XXIV. 762. s köv.

² Ilias III. 156.

ségek a költeményben, még pedig a legkiválóbbak között is, kiknek physiognomiája nagyon határozatlan, elmosódott; ilyen például Idomeneus és barátja Meriones, ilyen szintén Eurypylos és Herakles fia is, Tlepolemos. A Homeros-utódok nem voltak mind megannyi Homerosok. Ezen aránytalanság érezhető még magukban az alapvető szerepek újabb szakaszaiban is. Achilleus például teljességgel középszerű a huszadik ének egész első szakaszában, hol valamelyik tovább folytató költő szembeállította őt Aeneassal; itt seholsem bírjuk újra föltalálni sajátos jellemének egyetlenegy alapvonását sem; és a minek hiányát itt legjobban érezzük, az éppen az, a mi neki máskülönben legkiválóbb tulajdonsága, t. i. a szenvedély és indulat.

Valamennyi személyiség között, kik sokat szenvedtek amaz eljárás következtében, melylyel az Iliast megalakították vala, egyetlenegy sem akad, kivel mostohábban bántak volna el, mint Agamemnonnal. Itt amaz egyenlőtlenség, a folytatás hiánya, az érzelmek állhatatlansága a legmagasabb fokig vannak csigázva, és pusztán csak az egyes jelenetek szerteszét való szórásán múlik, hogy általán nem ütődünk úgy meg eme dologon, mint voltaképen megütődniünk kellene. A *Czivódás* című szakasz Agamemnonja, ez az oly nagyralátó és szenvedélyes Agamemnon, az egész eposz legbüszkébb személye, seholsem található föl újra az egész költemény folyamán, pusztán csak a **XI.** énekben, a hol teljes hősiességében mutatkozik be. Ez itt kétségtelenül megint a legrégibb, alapvető alkotás műve, hol úgy szerepel, mint hatalmas király, a fejedelmek szövetségének feje, kik előtt nagy tekintélyben áll egyéni súlyánál fogva nem kevésbbé, mint ama nagy erő és hadak révén, a melyekkel rendel-

kezik, továbbá mint a ki büszke a magas polczra, melyen áll és túlságig féltékeny az ő kiváltságaira:

„Rajta, eredj, ha szived késztet; bizony én se könnyörgök,
Hogy te maradj *értem*; vannak még én körülöttem,
Kik majd tisztelnék; de leginkább vélem a böles Zeus...
Rajta! siess haza csak hiveddel a karsu hajókon
S myrmidonok népén uralogj, veled én se törődöm,
Nagy haragodtól sem remegek“.¹

De a mily mértékben bonyolulni kezdett a költemény, semmisen látszott nehezebbnek, mint következetesen keresztülvinni eme személyiség jellemét mindama sorsfordulaton, peripetián keresztül, melyek őt egészen az Achilleusszal való kiengesztelődés pontjáig elvitték. Itt a homerosi dalosok zátonyra jutottak. A IX-ik énekben a *Követség* előtt, a XIV-ikben a tábor elfoglalása után, Agamemnon minden erő és akarat nélkül áll szemeink előtt. Egyebet sem tud többé, mint jajveszékelní s untalan a hazamenetelt tervezgetni, javasolgatni.² Maga az erkölcsi valószínűség sincs kellő körültekintéssel alkalmazva a szerepeltetésben; lépten-nyomon érzik, hogy e szakaszok szerzői olyan alapvonáshoz alkalmazkodnak, melyet a szükség kényszerít rájuk, de nem tudják azt a szó valódi értelmében rendeltetéséhez alkalmazni.

Emez egyenlőtlenségeknek azonban nincs valami túlságos nagy szerepük magában a költemény egészében. Az erkölcsi szépségek annyira uralkodnak benne, hogy

¹ Ilias I. 173.

² A mód, melyen őt Diomedes megtámadja a IX-ik énekben (37—40), meglehetősen szembeszökősséggel jellemzi ezt a második conceptiót, mely ma oly nehezen egyeztethető össze a legelsővel:

Σοὶ δὲ διάνδιχα δῶκε Κρόνου παῖς ἀγρομήτεω.
σκήπτρῳ μὲν τοι δῶκε τετιμῆσθαι περὶ πάντων.
ἀλκὴν δ' οὗ τοι δῶκεν, ὅτε κράτος ἔσσι μέγιστον.

az aránytalanságokat szinte feledtetik velünk. Az elbeszélés szereplő főszemélyiségei csodálatunkat vonják magukra a jelenetek egész hosszú során át, a hol mindig újra megtaláljuk őket physiognomiájuk nagy vonásaival, és mindig azt látjuk, hogy ez alakok elevenek s eléggé következetesek maradnak mindvégig önmagukhoz. Tagadhatatlan, hogy egyiküknél sincs még szó ama szabályos és minden ízében következetes jellemfejtésről, a milyen-nel később bizonyos tragoediákban találkozunk. Az alapvető, legrégibb epepeiával még nem fért össze az egyes részeknek ama szorosan összefüggő kapcsolata, sem az egyes fejlődési fokozatoknak eme tudományos lánczkövetkezetessége, melyek közül egyik a másikat magyarázza. De ha még nem valósította is meg teljesen a művészetnek az erkölcsi igazság szolgálatában való eszményi feladatát, mindenesetre már meglepően tiszta körvonalakban engedte sejtetni. Maguk a nagy jelenetek következetes összefüggésben vannak egymással már az Iliasban is. A homerosi költészet nemesak meg tudja teremteni s érvényre bírja emelni a megkapó helyzeteket, hanem még a cselekvő személyeket is, kikkel rendelkezik, oly mélységesen bele tudja vonni eme helyzetekbe, hogy ott legbensőbb természetük a maga teljességében nyilatkozik; végül bele tudja vetni ama nagy erkölcsi kérdéseket is, melyek már előre világossá teszik, hogy a legnagyobb emberi érdekek forognak kockán, és a melyek ama szenvedélyek, indulatok szeszélye szerint változtatják alakjukat, a melyeket mozgásba hoztak vala.

Íme, ennyiben kívántuk előadni az Iliasban szereplő személyiségek erkölcsi értékét, súlyát; az ő nemzeti értékük mindebből mintegy természetyszerűleg következik. A görög költőknek lehetetlen volt már ily jókor

behatolniok az emberi igazságok mélyére a nélkül, hogy egyszersem saját fajuknak jellemvonásait meg ne világították volna. A hellén eszményiség, a mint az az Iliasban jelentkezik, nem egyéb, mint összetétele az értelmességnek és akaraterőnek, a mysticismus nélkül való áhítatosságnak, a gyakorlati józan okoskodásnak, a lovagiasság s becsületesség érzetének, a melyhez a személyi érdekek dédelgetése elég szembeszökően csatlakozik. De nincs az megvalósítva kizárólagosan egyetlenegy személyben, a mi egyértelmű volna a fagyos abstractióval. Megvan ez részletesen valamennyiben, egyenlőtlen arányokban, néha ragyogó színekben és telve ékesszólással, máskor a szenvedélyektől homályba burkoltan; és határozott körvonalakban bontakozik elő akár a vitatkozásokból, akár az okoskodásokból, akár a tapasztalás révén szerzett okulásokból, vagyis magából a cselekvényből. Minden kétségen felül áll, hogy a görög szellem nagyon készségesen maga-magára ismert ezen költői műremekben, a melyet éppen a maga szelme alkotott, és hogy az Ilias attól az időtől fogva, hogy Joniából kiindult, par excellence hellén költészetté vált, a milyennek meg is maradt az egész classicus ókoron át, sőt még azon túl is.¹

V.

Az emberi személyek mellett, vagyis inkább azok fölött, az istenek is igen nagy szerepet játszanak az Ilias-

¹ Bővebb felvilágosítást nyújt e tárgyra vonatkozólag Lauer, *Geschichte der Homerischen Poesie*, Berlin, 1851 (pag. 5—58.), továbbá Sengebusch, *Dissertatio homerica prior*, a Teubner kiadásában megjelent Dindorf-féle Ilias szöveg elején.

ban.¹ Meg kell emlékeznünk itt néhány szóval az ő szerepükről is, de csak kizárólag irodalmi szempontból, mert az az oly gyakran feszegetett kérdés, t. i. a csodás elem az epikai költészetben, ezzel a támogatással függ egybe.

Valóban szinte fölöslegesnek látszik mindjárt eleinte megjegyeznünk, hogy a homerosi költőkre nézve nem létezett valamely külön költői mythologia, mely kortársaik közhitétől elütött volna. Az epopeia istenei egyúttal a mindennapi élet istenei is voltak. Nem kívántak a közönség képzelmével szemben semmi különös szolgálatkészséget a költőktől, nem kellett hivatkozniok az elfogadott irodalmi szokásokra, hogy az isteneiket a közönséggel elfogadtassák. Minthogy a költő úgy képzelte el az isteneket, mint a hogy az embereket elképzelni szokás, azzal lépett föl közönsége előtt, a mit ő maga is úgy fogott fel, mint a valóságnak megfelelő, igazi élő lényt.

Ezek az istenek a közös hit szerint emberi alakkal, emberi szenvedélyekkel voltak fölruházva. Csakhogy, mivel emez istenek legnagyobb része nem volt egyéb a nagyszerű természeti tünemények megszemélyesítésénél, a természettel való eme kezdetleges hasonlóságból még mindig megmaradt valami a költők emez isteneiben is.² A nép úgy képzelte Zeust, mint csodálatos erejű és fenségű embert, de úgy gondolta, hogy a felhők között lakik, a melyek az ő parancsára hirtelen

¹ A Bertrand, *Les dieux protecteurs des héros grecs ou troyens dans l'Iliade*, Rennes 1858. és átalán Naegelsbach, *Die Homerische Theologie* Nürnberg, 1840. (2-ik kiadása Autenrieth által, Nürnberg 1861).

² I. Girard, *Le sentiment religieux en Grèce d'Homère et Eschyle*, chap. I.

összeverődnek; azt gondolta továbbá, hogy a villámot tartja mindenható kezében, és hogy képes fejének egyetlen mozdulatával megrendíteni az egész világot. Apollonnak bosszúállásában, mikor lesújtja elleneit, már van része a vallási titokzatosságnak és a váratlan istencsapások hirtelen kitörésének, a melyek le szoktak vala esapni az emberi nemre: az ő nyilai süvitve repülnek vala át a levegőégen, és a néphit azt tartá, hogy a szél zúgásában, tombolásában az ő ezüstíjjának félelmetes húrja zendül meg. Poseidon a mélységes tenger áttetsző vizeit lakja egy barlang fenekén, hol mint király ül trónusában. Ha kijött palotájából, úgy képzelték őt, hogy királyi hatalmában vonul át a tengeren, ki kényekedve szerint kavarja föl vagy csendesíti le a hullámokat, és hogy a tengeri szörnyetegeknek egész kavargó kísérete veszi őt körül, melyeket a szent vallási félelem s tisztelet bizonyos neme csábit uroknak útjába. Mindez magának a néphitnek képezte alapját: ezek a képek ismereteseek, megszokottak voltak az egész nép lelki szemei előtt, és a költőnek nem volt egyéb feladata, mint hogy eme képeket határozottabb körvonalakkal, nagyobb kidomborítással teremtsen meg, hogy őket tisztábban láthatókká tegye, hogy hallgatói az ő ragyogó leírásában kegyeletes csodálkozással ismerjenek rá amaz alakokra, kiket ők saját képzelműkben félig-meddig sejtelmesen már előbb is láttak vala. Így az Iliasban lépten-nyomon maga a természet csillámlott át az istenek mögött, és mindig a természet hinti rájuk mintegy visszaverődve fenséges szépségének ragyogó sugarait. Egyébiránt ezek az istenek nem pusztán többé-kevésbé átalakított személyesítései eme folyton folyvást változó természeti tüneményeknek. Abban a tekintetben is meg-

jelenítették eme tüneményeket, a mi bennök szép és rendezettségre valló. A görög vallás az Ilias idejében világfelfogásába már beleolvasztotta a világban mutatkozó rendszerességnek és egységességnek eszméit is, és emez előnyöknek szinte lehetetlen volt hiányozniok az istenekről alkotott fogalmakból. Ezek az eszmék különösen is személyalakot öltöttek a Végzetről való hitben, mely a költeményben az istenek fölött való hatalom gyanánt jelentkezik, a nélkül azonban, hogy a költő egyébként a legkevésbé is törődni látszanék ama gondolattal, hogy ennek valódi természetét szabatosan megállapítsa vagy az isteni szenvedélyekhez való pontos viszonyait kifejtse. Az istenfogalom még homályosnak mondható, de már szembeszökően erővel teljes és fenéséges, mely a költemény egész bölcsesetére a legfigyelemreméltóbb mélyrehatás jellegét nyomja rá. Ugyanezen alapvető felfogás magyarázza meg szintén az egész isteni rendfokozatot, hierarchiát, következőleg magának Zeusnak felsőbbbségét is. Ezt a felsőbbbséget, az igaz, néha kijátszszák, sőt itt-ott daczolnak is vele, de ez sohasem történik véglegesen. Átalan elmondható, hogy Zeus valamennyi istent engedelmességre hajlit maga iránt; az ő akarata nemcsak a legnagyobb erkölcsi és természeti erő, a mely a mindenségben csak megnyilatkozik, hanem azonkívül egymagában is képes megzabolázni minden, még együttesen szőtt ellenállásokat is, melyeket vele szemben kifejtteni akarnak, és maga intézi ellenállhatatlan hatalmú kezeivel a nagy események legfőbb mozzanatait, a mely körülmény nem csekély mértékben járul hozzá a költemény elbeszélésének, előadásának nagyszerűségéhez.

Hogy az *Ilias* istenei oly nagy erővel ragadják meg

a képzeletet, annak oka részint, hogy szorosan hozzá tartoznak a természethez, részint hogy a még csak gyermekkorát élő bölcselkedésnek köszönhetik eredetüket. De azonkívül hatalmas kézzel markolnak bele a cselekvény intézésébe is, ama szenvedélyek révén, melyek őket hevitik. Ha némelyikük bizonyos tekintetben már az egész emberiség istene, ez az egyetemességi jelleg csak nagyon csekély mértékben jelentkezik legnagyobb részüknél, és semmiképen sem vonja maga után ama következményt is, hogy pártatlanok legyenek. Átalán a homerosi költészet az Iliasban úgy fogja föl az isteneket, a mint azokat az epikai énekek szerzőinek megelőzőleg felfogniok kellett, mert hiszen az Ilias is ezek nyomán halad. Ezek pedig a nemzeti istenek, kik szívvel-lélekkel azon népet dédelgetik, a melyhez tartoznak. Apollón a szent *Ilíos* istene, mert tényleg ő uralkodott az ősrégi dardán város fölött, mielőtt még tisztelete Görögországban meghonosult volna. Hera Argosnak istennője; Athene nem egyéb mint a tősgyökeres hellenismus az ő achajai alakjában. Igaz, hogy ótal-muk alá tartozó népeiknek ellenségei szintén könyörög-nek emez istenekhez; de akkor ezek kénytelenek a bennök levő ösztönszerű ellenséges indulat ellen küz-den a maguk részéről. A homerosi költészet isteneiben megvan bizonyos patriotismus, a mely nem valamely önkényes formáság, megegyezés gyümölcse, hanem a melyet elismer az általános néphit s a mely mellett ta-nubizonytságot tesznek a legősrégibb hagyományok: azon dolgok egyike eme körülmény, a melyek a legnagyobb mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az istenek az epopéia legkimagaslóbb személyei lettek.

Ezek az általános isteni sajátságokon kívül vannak

még egyébiránt részletesek is, a melyek egyszer igazán mélységes érzelmek, másszor meg valóságos szenvedélyek. Thetis például anya; benne megvan az anyai szeretetnek minden gyengédsége, minden aggódó gondja. És átalán valahányszor az Iliasban valamely istenség valamely halandóval lép szövetségre, valóban a magáéval közösnek tekinté emennek minden ügyét-baját. A XXII. énekben Athene így szól Achilleushez:

„Úgy hiszem én Kronides kedveltje, dicső nagy Achilleus,
Nagy diadalmak után térünk meg a karesu hajókhoz,
Mert Hektort leteperjük, akármily erős is a harezban.
Nem menekülhet már többé kezeinknek ügyéből,
Érte akármennyit könnyörögjön tegzes Apollón
Istenatyánk Kronides szent lábaihoz leborulva.
Ámde te most fűjjad ki magad, míg én tovalépek
S rájaveszem Hektort, hogy a végső harezra kilépjen“.¹

Az isten legbensőbb szövetségre lép pártfogolt hősé-
vel, a harezban őt is ugyanazon harczy tűz hevíti, ugyan-
azon gyűlölet és ugyanaz a fondorkodás tölti el szívét,
a szükségességhez képest segít neki támadást intézni
ellenfele ellen az összecsapás előtt s meggyalázni még
a diadal után is. Az ilyen isteni személyek, valahányszor
csak beleártják magukat a hősök küzdelmeibe, mindig
egész sereg változatos mozgalmat öntenek az esemé-
nyekbe.

Különben az ő hatalmas gyámolításuk nagyon is távol
van attól, hogy csökkentené a hős cselekvési képessé-
gét; ellenkezőleg inkább növeli azt. A homerosi költé-
szet nem ismer elvont, sem metaphysikai sem theologiai
szórszálhasogatásokat. A homerosi költészet nem kérdi

¹ Ilias XXII. 216 s köv.

önmagától, mikor például Diomedesnek Athene által fölhevített harczi dühét adja elő, mekkora része van a tüzes felindulások árjától hullámozó keblében a saját indulatos természetének, és mekkora az istennő közbelépésének. Az istennő egyszerűen így szól Diomedeshez:

„Rajta derék Dioméd, föl a trójai ellen a harcra;
Olyan erőt lehelek kebeledbe, akárcsak apádnak;
Nem-remegőt, a milyen buzogott a lovag Tydeusban“.¹

Vajjon titokzatos közreműködésről van-e itt szó, mely elnyomná a hősnek személyes cselekvési akaraterejét, energiáját? Homerosnak egyetlenegy hallgatója sem lett volna képes ilyen dolgot megérteni. Egyetlenegy emberi szó, valamely törzsfőnek vagy jóbarátnak buzdítása, néha egy-egy tekintete már elég arra, hogy megkét-szerezze a csatázó harczi kedvét. Ugyanezt az eredményt hozza létre valamely istennek buzdító szava avagy tekintete, csak hogy sokkalta fensőbb hatalommal, de azért a nélkül, hogy a legkisebb titokzatosságról lehetne szó. Sem a költő, sem hallgatósága nem tettek maguk-maguknak nehéz vagy homályos kérdést, ha ilyen csodás esetek tárultak eléjük, hanem az ő naiv gyermekhitükben fenéig élvezték azt az édes gyönyörűséget, hogy szemlélhetik hőseik bátor lelkületét, a mely az irántuk barátságos érülettel viseltető istenek befolyása következtében hirtelenül még hősiességre változott. Az Iliasnak egyik legkimagaslóbb dramatikai szépsége éppen abban áll, hogy hősei szüntelen összeköttetésben vannak az istenekkel. Egyre-másra látja őket az ember, a mint buzgóan esedeznek az istenek segítségeért és erőik

¹ Ilias V. 124 s köv.

gyarapításáért, melyre szükségük van, vagy a mint keserőséggel panaszkodnak, ha eme gyámolításnak hiányát érzik; vagy a mint nagy fennen büszkélkednek a biztosra vett győzelemben, melyet nekik valamely isten megígért; vagy a mint néha-néha elég bátorságot éreznek magukban akkor is, ha akár az istenek ellenséges indulatával kell daczolniok, mint teszem Ájaxnak; vagy ha kétségbeesésükben élethalál-harczot kell vívniok, mint Hektornak, mikor észreveszi, hogy el van árulva s teljesen önmagára van hagyva. Azonban a vallási érzés emez énekekben nem kerekedik föléje a hősiesség érzetének, hanem oly bensőleg bele van keverve, hogy nem lehetne belőle kiszakítani a nélkül, hogy erőszakos kezekkel szét ne tépnők amaz egész szövetet, melyből a két érzelem költészete megalakult.¹

Emez észrevételek ráillenek az egész költeményre: és mindamellett itt is, még emez eszmék sorozatában is jelentékeny különbségekre bukkanunk, melyek a régebbi és újabb keletű részek között mutatkoznak.

A legrégibb részekben az istenek rendesen csak a fontos események alkalmával szoktak közbelépni. Az I-ső énekben például Apollon az ő papján esett sérelem megbosszulása végett röpti gyilkos nyilait az achivokra,

¹ I. Girard idézett művében a 67-ik lapon: „A homerosi hősnek természetes állapota nem egyéb mint a csodás állapot, minthogy mindenütt, maga körül és önnönmagában hiedelme szerint magát az istenséget látja vagy érzi; de ez a csodás állapot azért nem semmisíti meg az ő saját tevékenységét és egyáltalán nem gyöngíti amaz érdeklődést, melyet bennünk maga iránt fölkelt, mert ez a csodátság ránézve örökös forrása a felindulásoknak és *alkalmat nyújt neki, hogy saját egyéni erejét akár a felmagasztosulás akár a tusakodás útján még nagyobb érvényre emelje.*

Athene akkor rántja vissza Achilleus karját, mikor Agamemnon ellen ki akarja kardját rántani hüvelyéből, Thetis akkor jön fiával értekezni, mikor megbosszulásáról akarja biztosítani; ezek éppen oly drámai jelenetek, mint a mily fontossággal bírnak magára a cselekvényre vonatkozólag. Ide járul még, hogy a csodás elem ezen jelentekben nagyszerű is, discret is egyúttal; a túlságosan színező leírásnak nyoma sincs; az istenek pusztán egy-egy jellel árulják el magukat, és csak azok ismerik meg őket, a kikkel dolguk van. Íme mikor Achilleus töpreng, ne rántson-e kardot, megjelenik Pallas Athene:

„S míg ezeken töpreng s lelkében a gondolat így forr
S jól kifenett kardját kiragadja: leszállt az egekből
Kékszemű Athéné, kit a hókaru Héra leküldött,
Mert szívből száná a királyokat és szereté is.
Háta mögé állott s fürtjénél fogta Peleidest;
Senkise pillantá meg az istennőt, csak Achilleus.
Megrendült a vitéz és hátra tekintve azonnal
Ráismert haragos két kék szeme szörnyü tüzeről“. ¹

Ez a régi és egyszerű eljárási mód; de az is megtörtént különösen az Ilias bővülése folyamán, hogy az isteneket erőnek erejével beleavatkoztatták a dolgok menetébe, s a dalosok aztán ennek révén azt kezdték észrevenni, hogy ez a csodás elem magában véve is igen alkalmas disz az elbeszélés némely részeinek különös kiemelésére; innen kezdve lassan-lassan aztán egészen szokásossá tették alkalmazását, mint ismeretes és kényelmes eszközt akár arra, hogy akalmuk nyiljék színekben gazdag leírásaik ragyogtatására, akár a hézagok kitöltésére, akár végül pusztán arra, hogy előadá-

¹ *Ilias* I. 193. s köv.

sukat sokkal kecsesebbé tegyék. Ezen eljárási módnak találó példájaul lehet választani Iris ama küldetését, mikor a XXIII. ének szerint¹ elmegy Boreashoz és a Zephyroshoz. Itt egyedül csak arról van szó, hogy Patroklos máglyája meggyulladjon, és íme egy ilyen egyszerű dologban is már az istenek közbelépésére van szükség: Iris követül megy a szelekhez hírül adni nekik Zeus parancsát; ott beszélgetésbe erednek, tesznek-vesznek, mintha az egész dolog megérdemelne akkora fáradságot.

Ha ezen helyet egybevetjük a megelőzővel, megtáljuk két ellentétes végső határát annak az egész hosszú sorozatnak, a mely természetesen egész sereg olyan inventiót is foglal magában, a mely a két véglet közé esik.

Az Ilias istenvilága a maga egészében éppen oly eleven, éppen oly érdekes, mit a hősök világa. Azzal, hogy ez utóbbi amazt is beleolvasztja magába, bizonyos fenségre tesz szert, és így módot nyújt a költőnek, hogy hőseinek tisztán emberi nagyszerűsége mögött feltüntesse a vallási fenséget is, a melynek okvetetlenül élénk hatással kellett lennie a hívők lelkeire.

VI.

Fejezzük be eme futólagos tanulmányunkat azzal, hogy emlékezzünk meg néhány szóval az *Ilias* nyelvezetéről is.²

¹ Ilias XXIII. 192. s köv.

² Úgy az Iliásnak mint az Odysseiának nyelvezetét a különleges szótárakban kell tanulmányozni. (V. ö. fentebb a bibliographiáról)

A homerosi nyelv az Iliasban nagyon figyelemre méltó vegyülést árul el. Valóban nemcsak tekintélyes számú szókra találunk benne, melyek későbbben kimentek a közhasználatból, hanem ezenkívül még olyan declinációval s conjugatióval is találkozunk, mely csak neki sajátja, továbbá olyan alakokkal, a melyek különböző nyelvjáráshoz tartoznak.

Az egész classicus ó-kor azon hiedelemben élt, hogy a homerosi költészet, a mennyiben vele egyidejűleg sok más dialectus is létezett, innen is amonnan is kölcsön vett olyan szókat, melyeket jónak látott magáévá tenni. Ennek volt következménye aztán, a mint gondolták, hogy egy összetett nyelv jött létre, melynek alapját az akkor virágzó ión tájejtés képezte volna, de a mely készségesen megtűrt maga mellett egyes aeol, sőt dór alakokat is. „Homeros nem elégszik meg azzal, mondja Dio Chrysostomos, hogy különböző hellén beszéd módokat, tájejtéseket kever össze egymással, és hogy majd aeol, majd dór, majd ión dialectusban fejezi ki magát; még arra is szüksége van, hogy olymposi nyelven beszéljen (δῖοςτι

szóló fejezettel p. 107.) Ezekon kívül czélszerűen felhasználható még néhány idevágó specialis mű anyaga is, a melyek közül csak a következőkre kívánunk kiterjeszkedni: Ahrens, *Formenlehre des Homerischen Dialektes*, Göttingen, 1852; — Van Leeuwen és M. B. Mendes da Costa, *Grammaire de la langue d'Homère*, fordította Keelhof, Mons, 1887. D. B. Monro, *Homeric Grammar* 2e éd., Oxford, 1891. I. Van Leeuwen, *Enchiridion lectionis epicae*, Lugduni Bataworum, 1892—1895. Jó hasznát lehet venni az angol Mahaffy görög irodalom történetének végén A. H. Sayce tanulmányának is. Úgy-szintén kitűnő jegyzetekkel szolgálnak eme tárgyra vonatkozólag W. Christ prolegomenái, melyeket az Iliashoz írt, nem különben P. Cauer következő című munkája: *Grundfragen der Homerkritik*, Leipzig, 1895.

διαλέγεσθαι)¹.¹ Az ó-kori grammatikusoknál és commentátoroknál nagy mennyiségű homerosi szóalakot lehet találni, melyeket ők aeol vagy dór alakoknak jeleznek, és a melyeknek eredetét szintén azon módon magyarázzák, hogy azok a költőnek teljesen önkényes eljárásából kerültek a költeménybe.

Mindenesetre az élesebb megfigyelés, valamint a módszeresebb eljárás hozta magával annak fölismerését, hogy az Ilias nyelvében egyáltalán nincsenek dór alakok. Azok, a melyeket ilyenek gyanánt szerepeltettek, vagy javításokon estek keresztül, vagy másként határozták meg őket. Az egész dolog valóságban csak arra zsugorodik össze, hogy az Ilias nyelve az ionismus és aeolismus keveréke.²

Az aeol szóalakok mindjárt kezdetben megtalálhatók a hagyományos szólásmódok legnagyobb részében, úgy mint a formulákban vagy az állandó jelzőkben.³ Ez itt fölötte figyelemre méltó körülmény, mert szembeszökőleg bizonyítja, hogy a homerosi költemény legelső sorban aeol, mert ez a legrégebbi elem benne. Ezek a formulák aeol nyelvjárásban lőnek megteremtve, nem pedig ión nyelvben, és mintegy a közhasználat által szentesítve később is megtartották eredeti, ősrégi alakjokat. De az aeolismusnak a homerosi nyelvben való alkalmazása nem

¹ Orationes XI. 23. Cnf. Plutarchos, *de Vita et poesi Homeri*, B. c. 8: Λέξει δὲ ποικίλῃ κεχρημένος, τοὺς ἀπὸ πάσης διαλέκτου τῶν Ἑλληνίδων χαρακτηῖρας ἐγκατέμειξεν. Ἐξ ὧν ὁ ἥλος ἐστὶ πᾶσαν γῆν Ἑλλάδα ἐπελθὼν καὶ πᾶν ἔθνος.

² Christ, *Iliadis Carmina*, Prolegomena pag. 27.

³ A Homerosnál előforduló aeolismusokat illetőleg v. ö. Hinrichs, *De Homericæ elocutionis vestigiis æolicis*, Jena, 1875. és G. C. Warr, *The æolic element in the Iliad and Odyssey* (*Classical Review* I. pag. 35. és 91.).

szorítkozik csupán eme régi, igen gyakran ismétlődő s úgyszólván megjegeczesedett dolgokra. Ezeken a szokás-szentesítette formulákon és állandó jelzőkön kívül ión szóalakokkal helyettesített aeol alakokra is akadhatni, valahányszor így kívánja ezt a versmérték kényszerűsége; még olyan helyeken is rájuk akadhatni, a hol nem elengedhetetlenül szükségesek, hanem egyszerűen csak azért vannak igénybe véve, mert kényelmesebbek vagy jobbhangzasuak. Világosan következik ebből, hogy a homerosi költészet eredetileg olyan hallgatósághoz intézte szavait, a mely előtt ezen alakok sem ismeretlenek nem voltak, sem hangzásuk nem volt idegenszerű. Az iónok, kik legelőször hallották az Iliast, elég jártassággal bírtak az aeolismusban, hogy közvetetlenül fölismerjék az ezen nyelvjárás sajátosságait képező alakokat, és talán valami jól eső különös zamatot találtak ama hangokban, melyek nem vágtak teljesen egybe azokkal a nyelvvalakokkal, melyeket a mindennapi életben használtak vala.

Egyébiránt az Ilias ión nyelve maga is elég számottevőleg elütött amaz ión nyelvtől, mely ekkoron közkeletnek örvendett.

A mennyiben a költő-nemzedékeknek talán nagyon hosszú sorozata részt vett eme nyelv megalkotásában, egy részről az átöröklés révén elég nagy mennyiségű régi szót, archaismust őrizett meg, más részről meg számos kifejezés meg szólásmód maradt meg benne, melyeket eme költőnemzedékek a maguk használatára teremtettek vala.

Hogy a homerosi nyelvnek emez állapotát kellőképp megmagyarázzák, korunkban azon föltevéshez folyamodtak, hogy az Ilias énekeit eredetileg aeol dialektusban szerkesztették, és csak későbbben változtatták át ión táj-

ejtésre. Az aeol dialektushoz tartozó alakok, melyek ma is megvannak az Iliasban, aztán azon a réven maradtak volna meg, hogy az átváltoztatás elé a versmértékbeli nehézségek következtében elháríthatatlan akadályokat gördítettek.¹

Meg kell vallanunk, hogy az Ilias szövege éppen nem alkalmas eme föltevés támogatására;² először is szerszáma nincs annak a sok aeol alaknak, melyeket a versmértéken elkövetett minden erőszakoskodás nélkül könnyen át lehetett volna tenni ión nyelvjárásra; másodszorban pedig, ha ez a föltevés megállhatná helyét s pontosan járna el, nagyon figyelemreméltó különbségekre kellene akadnunk magában a szövegben különösen az aeol alakok mennyiségének tekintetéből, ha vizsgálódásunk tárgyává tesszük az így átváltoztatott régi, alapvető szakaszokat, és ezeket egybevetjük az újabb keletű részekkel, melyek ezen az állítólagos változtatáson nem estek keresztül; de az igazat megvallva, ez a különbség tényleg nem létezik. Különben is, ha az aeol nyelvjárás már ily ősrégi időkben olyan remekművet birt létrehozni, mint a milyen az Ilias, teljességgel lehetetlen volna megérteni, mi okból változott volna át ez a remekmű későbbben valamely nyelvjárásba, ahelyett, hogy megőrizte volna régi, alapvető alakját. Erről nem adhatna ez ember önmagának eléggé számot, ha csak föl nem

¹ A Fick, *Die homerische Odyssee in der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt*, Göttingen, 1883, és *Die homerische Ilias nach ihrer Entstehung betrachtet und mit der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt*, Göttingen, 1885—86.

² Erdemes összehasonlítani Monro értekezésével s megvitatásával: *Homeric Grammar* 2-ik kiadás 386. lap, továbbá Cauer idézett művének 98-ik s köv. lapjain közlött észrevételeivel.

teszi, hogy az aeolismus két ragyogó irodalmi korszak között óriási hanyatlásnak indult; eme két korszak t. i. az epikai korszak, melyet az Ilias és Odysseia képviselnek, a másik pedig ama lyricus korszak, melyet a lesbosi iskola alkot: csakhogy nincs semmiféle történeti adatunk sem, mely eme föltevést valószínűvé tenné.

Egyébiránt erre a föltevésre nincs is szükség. Az Ilias nyelvének állapota könnyűszerrel megmagyarázható magának a görög költészetnek eredete által. Ezen költészet a középponti Görögországban a hymnuszok alakjában jött legelőbb létre, később pedig Kis-Ázsia aeol városaiban kezdett növekedni, még pedig a közepes terjedelmű epikus dalok alakjában. Ily módon aztán olyan nyelv jött létre, a mely már eredetileg mintegy szentesítést nyert az ő vallásos jellege révén, később pedig a nagy sikerek következtében. Még később pedig megszületett Jóniában, az aeolidák tőszomszédságában a nagy epopéia. Egészen természetes, hogy ennek nyelve az ión nyelvjárás volt, de olyan ión, mely keverve volt a hagyományosugallta és szokásszentesítette aeolismusokkal. A homerosi nyelvben mutatkozó összes különbségeket eme néhány egyszerű tényből lehet megmagyarázni. Ez a nyelv mindenesetre összetett nyelv, de egyáltalán nem önkényes keveréke az egyidejűleg beszélt valamennyi nyelvjárásnak.

A költőnek, ki e nyelven beszél, módjában áll számos alak között választani, a mely körülmény előadásának nagy hajlékonyságot és változatosságot kölcsönöz, de ezek a különböző alakok nincsenek csak amúgy találomra véve mindabból a szókincsből, mely az akkori időkben közkeletnek örvendett; még kevésbbé mondható, hogy a költő a maga felelősségére mesterkedés útján

gyártotta volna azokat akár megnyújtás, akár megrövidítés által: régi alakok ezek, melyeket a költészet őrzött meg a saját maga különleges használatára, vagy pedig a költő nyelvével egyidejű alakok, melyek annak nyelv-járásához tartoztak. Tehát részint szándékosan választott archaisticus, részint az uralkodó nyelvszokáshoz hűen ragaszkodó alakok. Alkalmazásukban nagy szabadság nyilatkozik, bizonyára sokkalta nagyobb és fesztelenebb, mint a mekkora Görögországszerte, a classicus görög írók korában idők folytán lett, de ebben a szabadságban megfontoltság és a hagyományokhoz való hű ragaszkodás tapasztalható.

A mit itten az igei alakokról mondunk, egyenlően alkalmazható a szók megválasztására is. Szemmel látható, hogy a homerosi költők állandó szabály gyanánt állítják föl maguknak, hogy ne alkalmazzák a közönséges, mindennapi szókincsset, melylyel az egész görög világ széltében él s a köznapi élet is használja; ezzel azt akarták elérni, hogy előadásuknak előkelőbb színezetet adjanak. E végből több hagyományos és nagyon egyszerű eljárási módot hoztak divatba. A mint előszere-tettel ragaszkodtak az archaistikus alakokhoz, úgy jó érzékük is volt a régies színezetű kifejezések megválasztására. Helylyel-közzel, de nagyon kivételesen, maguk a költők is úgy jelzik eme kifejezéseket, mint a melyek csak az istenek nyelvének alakjai, a melyek különböznek az emberi nyelvtől.¹

¹ Ilias XIV. 290: "Ορνιθε λεγυρη εν αλιγκιος, ηντ' εν ορεσσειν-χαλ-κίδα κικλήσκουσι θεοι, ἄρδρες δὲ κόμινδιν. V. ö. I. 403. Briareus és Aegeon. XX. Xanthos és Skamander; ez az, mit a régiek homerosi dionymióának neveztek. Az alexandriai Ptolomaeus grammaticus ilyen czimű munkát is írt: Περὶ τῆς παρ' Ὀμήρῳ διωνυμίας παρὰ θεοῖς

De legtöbbnyire egészen egyszerűen belekeverik őket koruk szólásmódjaiba, hogy kifejezéseiknek valami szokatlan, meglepő színezetet adjanak, mi azt mintegy magasabbra emeli.¹ Az Iliasban csak egyszer előforduló szók (ἄπαξ εἰρημμένα) hosszú sorozata nyilván arra vall, hogy ezek nagy része emez archaisticus elemekből alakult.

A homerosi költőknek másik eszközüik, melyet előadásuk előkelőbbé tételére használnak, az összetett szók gyakori alkalmazásában áll. Fölhasználván a görög nyelvnek természetes hajlékonyságát, nagyobb merészséggel, mintsem a mindennapi nyelv megengedte volna, ragyogó és hangzatos kifejezéseket, szóösszetételeket alkottak, még pedig olyan elemekből szerkesztve, melyek egytől-egyig nagy hatással voltak a képzelő erőre. Ezek leginkább a melléknevek, melyek így mintegy természetes diszeivé váltak a költői előadásnak. Az ilyen jelzőkbe belefektették a hangzóknak és képzeteknek egész nagyszerűségét, a

καὶ ἀνθρώποις. Úgy értelmezem itt a dionymia szót, mint véleményem szerint az összes grammatikusok s commentatorok magyarázták. Ezt a felfogást korunkban erős támadásokkal illették, de véleményem szerint jogtalanul. V. ö. Lobeck, *Aglaophamus* II. pag. 858. s köv.; Nauck, Jahn *Jahrbücher* című folyóiratában, a pótfüzetek VII. 548. s köv. lapjain. Bernhardy, *Griech. Litteratur* I. 182. l. V. ö. még e tárgyra vonatkozólag J. van Leeuwen, *De lingua deorum, Mnemosyne*, XX. pag. 127. (1892).

¹ Aristoteles, *Poétika* XXI. és XXII. fejezet. Az igazat megvallva, manapság már nagy nehézségekkel jár a homerosi szövegben levő szók korát biztosan meghatározni. E téren pusztán csak a hozzátétőleges meghatározásokra s conjecturákra vagyunk utalva; de ezek közül némelyek majdnem bizonyosak. Aristoteles az ἀρητήρ szóról azt mondja, hogy azt mesterségesen csinálták a ἱερὸς helyett. (Ilias I. 94. Arist. Poét. cap. XXI) : ὁ πεποιημένος-nak mondja. Vajjon ez nem inkább ama régi szók közül való-e?

mi aztán a költői előadásnak nagy változatosságot és fenséget kölcsönöz, a nélkül, hogy ez a világosságnak a legkevésbé is ártalmára volna. Az epikai költészetnek összetett szavai e tekintetben kiválóan különböznek amazoktól, melyeket a későbbi lyrai költészet, nevezetesen a dithyramb alkotott vala. Majdnem valamennyi a főnévnek egy-egy gyökéből s a melléknév egy-egy gyökéből van alakítva (λεωζώνεος, δολιχόσκιος); ez a szóösszetételnek legegyszerűbb és legvilágosabb eljárási módja; ha a homerosi nyelv másféle elemeket is közlünk kever, azt is mindig ugyanazon szellemben cselekszi, még pedig olyan módon, hogy az új szónak jelentése a legcsodásabb hatással emelkedik ki. Az összetett kifejezésektől függetlenül sok egyéb költői alkotással is találkozunk Homeros nyelvében. Itt csak azok jelzésére szorítkozunk, a melyek magukban véve is minden költészetnek lényegét képezik, mint általán véve az összes metaphorák és mindazon közvetett eljárási módok, melyek gondolatok kifejezésére vonatkoznak. Nem lehet eléggé csodálni e tekintetben sem azt a sok segédforrást, melyeket fel tud kutatni, sem pedig azt a nagy művészetet, melylyel azokat ki tudja aknázni. Éppen annyi erővel és fenséggel rendelkezik, mint a mennyi finomság és báj található benne; ért a szétbontáshoz vagy ezzel ellenkezőleg az összevont, szinte tömörre zsúfolt beszédmódhoz, a szerint, a mint a szükség magával hozza; ugyane egy időben megtalálható benne a bőség és az erővel való teljesség.¹ Főleg különös figyelmünkre méltó annak

¹ Quintilianus, X. 46: Hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem laetus ac pressus, jucundus et gravis, tum copia tum brevitate mirabilis. — Plutarchos, *Jóslatok prózában* 8. fejr.: Ἀριστοτέλης μὲν οὖν μόνον Ὀμηρον ἔλεγε κινού-

a látása, hogy ez az előadásbeli fenségre és csínosságra való gondos törekvés mennyire távol áll minden néven nevezendő ál-előkelőségtől. A homerosi költeményben az egyszerű dolgok mindenütt megfelelő egyszerűséggel vannak kifejezve, alkalomadtán mindig az oda illő találó szók vannak alkalmazva akár, hogy a hosszadalmasságot elkerülje, akár, hogy a stílusban nagyobb erő nyilatkozzék, és a körülírások, ha itt-ott belekeverednek a beszédek szövedékébe, nem annak ellágyítására szolgálnak, hanem arra való, hogy az előadást ragyogóbbá tegyék.¹

A szólásmódok és mondatok szerkezete hajlékony és a véghetetlen egyszerűség mellett is fölöttébb változatos. A gondolatoknak bonyodalmas összetorlasztása teljességgel ismeretlen a homerosi költészetben még akkor is, ha terjedelmesebb megbeszélésekről van is szó, mint arra föntebb is figyelmesekké tettük olvasóinkat; még nagyobb mértékben elmondható ez az elbeszélésekről. Az egymásmellé való rendelés az, a mi ennek a naiv és világos stílusnak főjellemvonása. Ha esetleg a phrasis megtalál hosszabbodni — a mi különben csak kivételesen szokott megtörténni — az egymást követő gondolatok ama sorrendben szoktak egymáshoz csatlakozni, a milyenben azok a lélek előtt jelentkeznek, és soha sincsenek rendes helyükből kiforgatva azon szándékkal,

μενα ὀνόματα ποιεῖν διὰ τὴν ἐνάργειαν. — V. ö. Philemon fragm. 97 (Kock).

¹ *Ilias* I. 88. §. Οὐτις ἐμεῦ ζῶντος καὶ ἐπὶ χθονὶ δερκομένοις. Ezek az utóbbi szavak egyenlő értékűek ezzel: βλέποντος, de senki sem akad, ki nem érezné, hogy ez a körülírás ugyanegy időben mekkora súlyt kölesönöz a kifejezésnek és mennyire emeli a kifejezés külső szépségét.

hogy a közbevetett mondatokat középük ékeljék a főmondatoknak, vagy hogy az egész kifejezést részarányos csoportokra oszszák. A hozzáadások eme sorozatában, mely magát a gondolat kifejtésének módját képezi, a költő egyébként fölötte nagy szabadsággal jár el. A szigorú logikai és analógiai eljárás, mely az analyticus gondolkodás révén későbbben annyira sajátjává lett a görög nyelvnek, a homerosi előadástól még távolesik.¹ Ezt a bizonyos könnyed eljárást lehet talán tapasztalatlanságnak is minősíteni, és tagadhatatlan, hogy valósággal még olyan lelki vagy műveltségi állapot kifolyása, melyet még a kezdetleges reflexio jellemez, de viszont azt is el kell ismernünk, hogy ezt az eljárást a költő hatalmasan tudja egyesíteni a homerosi nyelvben a stílus minden csinja-binjánának alapos ismeretével. Ennek a hullámszerű és oly kevésbé megrögzített beszédmódnak megvan néha-néha rendkívüli erőteljessége. Hirtelen magasra szökken, előre rohan vagy megáll a hatásnak helyes érzésével, melyet elérni szándékszik. Előadásában semmi oly árnyalat, a mi a népies regélések kissé vontatott előadásának egyhanguságára, gépiességére emlékeztetne. Fordulatai telve vannak elevenséggel, meglepetésekkel, előre nem látott merész szökkenésekkel; egy-egy jól választott szót úgy tud célja felé röpiteni, akár a nyilvesszőt, vagy oly mélyre tud vele vágni, mint valamely kardvágással. Kénye-kedve szerint tud leírni akár a hangutánzó szókkal, a szók elhelyezésével, továbbá azon móddal, a melylyel őket csoportosítja, vagy

¹ Érdekes e tárgyra vonatkozólag G. Hermannak a dissertációjában közzétett gondolatait: *De legibus quibusdam subtilioribus sermonis homerici* (Opuso. tom. II. pag. 10—58.) megfigyelni.

szétválasztja.¹ Tökéletesen bevégzett művészet ez, mely karöltve jár az elvitathatatlan naivitással.

A homerosi nyelvnek egyébiránt e tehintetben kész-széges szolgálatában állott az a verselési mód, mely egyszerre nagyon egyszerű is, de nagyon rhythmicus is.² Azon időkben, mikor az Ilias énekei megszülettek, a hexameter már elérte vala tökéletességének legmagasabb fokát. A hosszas gyakorlatnak volt köszönhető, hogy eredeti merevsége s nehézkessége teljesen eltűnt. A szóalakok változatossága, melyekről csak az imént beszél-tünk, módot adott a költőnek, hogy rendkívüli könnyedséggel kikerülje a versmértani látszólagos nehézségeket. A vers szerkezete csak nagyon csekélyszámú föltétlen szabálynak volt alávetve. Nevezetesen a metszetek változatossága a költői szellemnek számtalan segélyforrásul kínálkozott és egész sereg hatáskeltésnek állott készséges szolgálatában. A gondolat minden kényelmetlenség nélkül túlhaladhatta a verssorszabta határokat; a szükség szerint kitölthetett több hexametert is, vagy befejeződhetett valamelyiküknek akár közepén is; ez

¹ Tekintsük csak például az ilyen verssorokat, mint a milyeneket Dionýsios is idéz (*De compositione verborum*, 5).

Αἰγῆς βίος, νεορῆ δὲ μέγ' ἔαχεν, ἄλτο δ' ὀϊστός

(Csendül az íjj, az ideg csattan, tovasurran a gyilkos — nyilvessző . . .)

A legkörmönfontabb, a legszemenszedettebb művészi ügyesség sem tudott még csak álmodni sem szemléltetőbb leírást és nem alkotott ügyesebb dolgot.

² V. ö. e tárgyra vonatkozólag Hoffmann, *Quaestiones homericae*, Clausthal, 1848; Drobisch, *Untersuchungen über die Formen des Hexameter des Virgil, Horaz und Homer*, Berichte d. k. Sächs. Ges. d. Wissenschaften, Philol.-hist. Cl. XX. (1868.); W. Hartel, *Homerische Studien* I—III., Wien 1871—1874.

volt mintegy kiváltsága ennek az oly tiszta és oly könnyűszerrel fölfogható rhythmusnak, a mely még akkor sem volt tönkretéve, mikor kettészakították. De ha ebben a hőskölteményekre oly alkalmas versmértékben minden oly lehetséges volt, viszont semmisem volt abban közönyös. Csodálatos módon kidomborította mindazt, a mit csak vele érvényre emelni akartak, és az Ilias tanubizonyosságot tesz a mellett, már t. i. a legrégibb, alapvető részeiben, hogy mekkora fokig fejlődött ki Jónia régi epikus költőinek mély és finom érzéke mindaz iránt, a mit csak az ily kitünő eszköz alkalmazásától jogosan elvárhattak. Az a mód, melylyel a verset s annak művészi fogásait a gondolathoz, legfőként pedig az érzelemhez tudták alkalmazni, a legnagyobb csodálatot kelti irántuk. Jórészt verselési művészetüknek köszönhető, hogy szinte látjuk ama dolgokat, melyeket leírni, vagy hogy szinte a megszólalásig hű hangokon halljuk beszélni ama személyiségeket, kiket szerepeltetnek vagy megszólaltatnak.¹

¹ Olvassuk csak ismételten például eme négy verssort, a melyekkel Agamemnon Chryses papot fenyegeti. (I. 29—32.):

„Τὴν δ' ἐγὼ οὐ λόσω, πρὶν μιν καὶ γῆρας ἔπαισιν
ἡμετέρῳ ἐνὶ οἴκῳ, ἐν Ἀργεῖ. τηλόθι πάτερης,
ἱστὸν ποιομένην καὶ ἐμὸν λῆχος ἀντιώσαν.
ἀλλ' ἴθι, μὴ μ' ἐρέθιζε, σαώτερος ὥς καὶ νέηαι.“

Egyetlen ember sem akad, ki ne érezné, hogy eme verssorok bizonyos kalapácsütésszerű tagozása, ütemének változatossága, a szók verstani szerkesztése és végül azok elhelyezése ne lüktetne drámai élelenséggel. (Itt jegyezhetjük meg Cicero szavait: *Traditum est etiam Homerum caecum fuisse: at eius picturam, non poesis videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formae pugnae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus est, ut quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit.* Tusc. V. 39.) A fordító.

Mindez összevéve alkotja meg az *Ilias* költészetének a szó való értelmében vett szépségeit. Olyan természetű ez, hogy semmi mélyebb gondolkodásra sincs szükség megértése végett. A gondolatoknak és érzelmeknek véghetetlen gazdagsága, mely hasonlíthatatlanul világos nyelvezetben és verselésben jelentkezik: íme ebben áll a homerosi költészet szépségének valami módon való meghatározása. A mi legeslegelső sorban jellemzi, az abban áll, hogy mindenekelőtt élőszóval előadott vagy énekelt, nem pedig írott költészet. Keveset nyom itt a latban az írás használatának kelte s ama kérdésnek eldöntése, vajjon mennyiben írt a szó való értelmében valamely részt éppen az a szerző, kinek tulajdonítják. Az *Ilias* költészete a maga egészében véve az élőszó benyomását kelti bennünk. Meg van benne a naivság, a szabadság, a változatok merészsége, és a gondolkodás egyszerűsége. A mi a mozgalmasságot és a való élet visszatükröztetését illeti, egyáltalán nincs hozzáfogható.

